پرۆفیسۆر مستەفا زەلمی

حیکمەتی حوکمە قورئانییەکان

عیبادەتەکان، حوکمە خێزانییەکان، مامەڵە داراییەکان

وەرگێڕانی: وەرزێر حەمە سەلیم

حیکمەتی
حوکمە قورئانییەکان

عیبادەتەکان، حوکمە خێزانییەکان، مامەڵە داراییەکان

نووسینی

دکتۆر مصطفی زەڵمی

وەرگێڕانی

وەرزێر سلیم

سەرپەرشتیاری پرۆژە
ڕێدار ڕەئوف ئەحمەد

حكم أحكام القرآن

(العبادات ، وأحكام الأسرة ، والمعاملات المالية)

حیکمەتی حوکمە قورئانییەکان

عیبادەتەکان، حوکمە خێزانییەکان، مامڵە داراییەکان

نووسینی	: دکتۆر مصطفی زەڵمی
وەرگێڕانی	: وەرزێر سلیم
پێداچوونەوەی	: توفیق کەریم
نەخشەسازی	: جمعە صدیق کاکە
نۆرەی چاپ	: چاپی یەکەم ۲۰۱۷

نرخی هەر بیست و شەش بەرگ
۲۵۰,۰۰۰ دینار

پرۆژەی وەرگێڕانی
کۆبەرهەمی دکتۆر مستەفا زەڵمی لە شەریعەت و یاسادا

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی (٧٤٤) ساڵی ۲۰۱٦ی پێدراوە

﴿ وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ إِلَّا رَحۡمَةٗ لِّلۡعَٰلَمِينَ ١٠٧ ﴾

سورة الأنبياء/١٠٧

(إِنَّما بُعِثتُ لِأُتَمِّمَ صالِحَ الأَخْلاقِ)

رواه أبو هريرة/ صحيح الجامع ٢٣٤٩

ناوەرۆك

پێشەکی

سوپاسو ستایش بۆ ئەو خودایەی کە پێغەمبەرەکەی خۆیی بە هیدایەتو ئایینی ڕاستو حەقیقەتەوە ناردووە بۆ خەڵکی بۆ ئەوەی سەری بخات بەسەر هەموو ئایینەکانداو بە ویستو ئیرادەی خۆی لە تاریکاییەکانی ژیانەوە بەرەو خۆرو ڕووناکی دەریان بکاتو ڕێنموونیان بکات بۆسەر ڕێگەی ڕاست.

درودو سڵاو لەسەر خاتەمی پێغەمبەرانو نێردراوانی خوا، گەورەمان (محمد) ﷺ کە قورئانی پیرۆز ئەرکەکەی لەم فەرمایشتەی خوای گەورەدا ئاشکرا کردووە: (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلاَّ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ) (الأنبياء) (ئەی موحەمەد تۆمان جگە لە ڕەحمەتو خێرو بەرەکەت بەهیچ حاڵەتێکی تر تامان نەناردووە بۆ هەموو دانیشتوانی سەر زەوی) .

وەدرودو سڵاو بۆ سەر یارو یاوەرانی ئەوانەی لە قوتابخانەکەی ئەودا فێربوون تاوەکو ببنە پێشەنگو پێشەوا بۆ ئەو نەوانەی لەدوایانەوە دێن بۆ تێگەیشتنی حیکمەتو هۆکاری حوکمە قورئانییەکان.

پاشان: لەڕاستیدا حەرامو مەبەستی شەریعەتی ئیسلامی بریتیە لە بەرژەوەندیە مرۆییەکان، چونکە خوای گەورە بەڕەهایی بێ منەتە لە هەموو کەسێك لەوەی مل کەچی فەرمانەکانی بێت یان حوکمەکانی ڕەد بکاتەوە، وە ئەگەر ژیانی مرۆڤەکان

لەسەرەتای دروست بوونیانەوە تا کۆتایی ژیان لەسەر گۆیی زەوی لە کڕنوش بردندا بمێنێتەوە وە تۆزقاڵێك لە گەورەیی و دەسەڵاتی خوا زیاد ناکاتو ئەگەر لە کوفرو بێ باوەڕیو یاخی بوونیشدا بمێنێتەوە بەهەمان شێوە تۆزقاڵێك لە گەورەیی خوا کەم ناکاتەوە.

وە بەرهەمی خێرو شەڕی هەڵسو کەوتەکانی مرۆڤ کە دەیانچێنێتەوە بۆ خودی مرۆڤەکە خۆیەتی، خوای گەورە لە ئایەتی (٤٦) سوورەتی (فصلت) دا فەرموویەتی (مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ) .

واتە: (هەرکەسێك چاکەیەك بکات بۆ خۆیی ئەکاو، هەرکەسێکیش خراپەیەك بکات بۆ خۆیی ئەکاو خواش ستەمکار نیە بۆ بەندەکانیو ناحەقی لەگەڵ کەسیان ناکات) .

بێگومان قورئانی پیرۆز ئەرکی پەیامی پێغەمبەرایەتی موحەمەدی ﷺ لە خزمەتکرنی مرۆڤایەتیو هێنانی سوودو بەرژەوەندیو دوورخستنەوەی خراپەکاریدا کۆکردۆتەوە هەروەك لەوبارەیەوە لە قورئانی پیرۆز ئامازەی پێدراوە کە خوای گەورە فەرموویەتی: (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلاَّ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ) .

(عالم. جیهان) لەم ئایەتەدا بریتییە لە جیهانی مرۆڤەکان چونکە حوکمە ڕاسپێردراوەکان (الأحكام التكليفية) جیا لە دروستکراوەکانی تر ئاڕاستەی مرۆڤ کراون، هەروەها مەبەست لە (عالم– جیهان) لەم فەرمایشتەی خوای گەورەدا (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) (الفاتحه –١–) جیهانی گەردوونە مەبەست لە (ربوبیەت– پەروەرێنی) بریتیە لە خولقاندنی گشتگیرانەی بوونەوەرە گیاندارو بێ گیانەکان.

وە ڕەحمەتیش بریتییە لە بەرژەوەندی مرۆیی ئەرێنی (سوودو بەرژەوەندی بەدەست خراو) و نەرێنیش (خراپەی وازلێهێنراو) ی مادیو مەعنەوی دونیاییو قیامەتی، وە بەرژەوەندییە مرۆییەکان یان بایەخدارنو خوا بڕیاری لەسەرداونو فەرمانی پێکردوون لە هەموو کاتو شوێنێکدا حوکمەکانی لەسەر بنیاد بنرێن، یان

بێ بایەخن و خوا بڕیاری نابەجێی لەسەر داوەو بڕیاری نادروستی بیناکردنی حوکمەکانی لەسەر داوە مەگەر لە حاڵەتی پێویست و ناچاریدا بێت.

وە بەرژەوەندییە بەهادارو بایەخدارەکان یان لە پێویستیەکانی ژیانن وەك پاراستنی دین و ژین و نامووس و ماڵ و عەقڵ، یان پێداویستیەکە لەو پێداویستیانەی کە بەردەوام بوونی ژیانی لەسەر وەستاوە، یان جوانکارین وەکو ئەو بەرژەوەندییانەی کە جوانیەکانی مرۆڤی لەسەر وەستاوە لە مامەڵەکردنیدا لەگەڵ براکەی یان خۆیدا، وە بەرژەوەندییە بێ بەهاکان بریتیە لەسوودو بەرژەوەندیی دەستەو تاقمێك لەسەر حسابی زەرەرو زیانی دەستەو تاقمێکی دیکەی مرۆڤەکان، وەك ئەو قازانجەی کە مرۆڤ لەڕێگەی مامەڵەکردنی سوود خۆری و گزی بازی و شاردنەوەو دەست بەسەردا گرتنەوە بەدەستی دێنێت.

وە هەربەرژەوەندیەك کە لەئەنجامی گەشەکردنی ژیانەوە دەرکەوێت و ئەگەر خزمەتی بەیەکێك لەبەرژەوەندییە پێویستەکن کرد ئەوا بەرژەوەندییەکی بێ بایەخدارە لەلای خوای گەورەش، وە ئەەر خزمەتی بە بەرژەوەندییەکی بێ بایەخ کرد ئەوا ئەویش بەهەمان شێوە بێ بایەخە، وە بینا لەسەر ئەوەش پێویست ناکات باش لەبەشی سێیەمی بەرژەوەندییەکانی بکەین جیا لەو دووبەشەی کە باسکران و زانایانی ئوسوڵی فیقهیش ناویان لێناوە بەرژەوەندییە (ڕەهاکان) .

هەموو حوکمە خواییەکان بە ئامانج و مەبەست پاساویان بۆدراوە:

لەبەر ڕۆشنایی فەلسەفەدا هەموو شتێك چوار هۆکاری هەیە:

(بکەر، مادی، شکڵ و شێوەیی، مەبەستداری) ، بۆ نموونە ئەو کراسەی لەبەری دەکەین هۆکارە بکەرییەکەی بریتییە لە بەرگدروو، وە هۆکارە مادییەکەی قوماشەکەیەتی و هۆکاری شێوەکەیشی ئەو شکڵ و شێوەیەتی کە پاش دوورینی کراسەکەی لەسەر دەردەکەوێت و هۆکارە مەبەستیەکەشی مەبەست لێی داپۆشینی لەش و پارێزگاری کردنیەتی لەسەرماو گەرما، جا هۆکاری بکەری بۆ هەموو حوکمە تەشریعیە خواییەکان ئەو دەسەڵاتە تەشریعیە خواییەو هۆکارە مەبەستدارەکەشی

بەرژەوەندییەکانی خێزانی مرۆڤایەتین، سەرەڕای ئەم حەقیقەتەش زانایانی ئوسوڵی دین و ئوسوڵی عەقیدە جیاوازن لە پاساو هێنانەوەو ڕاڤەکردنی حوکمە خواییـەکان، لەوانە هەیانە دەڵێن ئەو حوکمانـە بەمەبەسـت و ئامـانج پاسـاودراون و هەشـیانە ئـەو قسەیە ڕەد دەکاتەوەو هەریەکەشیان بەڵگەی هەیـە[١] کـە خسـتنەڕووی بـێ سـوودە چـونکە جیاوازییەکـە زارەکـیو ڕواڵەتیـە کـە سەرچـاوەی جیاوازییەکـە بریتیـە لـە جیاوازبوون لە پەیوەست کردنەوەو گەڕاندنەوەی ئامانجەکان و ئەو بەرژەوەندییانەی لەسەر حوکمە شەرعیەکان ڕێکخراون، جا ئەگەر بوترێت ئـەوە دەگەڕێتـەوە بۆخـوا ئەوە قسەیەکی لەوجۆرە نـاڕەواو بـەڵکو کوفریشـە چـونکە خـوای گـەورە بەهـەموو شێوەیەك لە هەموو کەسەکان و جیخانەکان بێ منەت و بێ باکە.

وە ئەگەر مەبەست لێی ئامانج و بەرژەوەندییەکانی مرۆڤ بێت ئـەوا ئینکـاریکردنی ئەوە لەوجۆرە مشت و مڕە ڕووتەیە کە لەسەر هەموو خـاوەن عـەقڵێکی تەندروسـت پێویستە ڕەفزی بکات، چونکە خـوای گـەورە لـەو حوکمانـەی بـەخۆڕایی دروسـت نــەکردووە بـــەڵکو هۆکـــارو حیکمـــەت و فەلســـەفەو ئامانجـــەکانی بـــریتین لـــە بەرژەوەندییەکانی مرۆڤ، جا فەلسەفەو حیکەت و هۆکاری مەبەستدارو ئامانج و ئاکام و هــەموویان زاراوەی هاوشـێوەن و هــەموو ئامــانجێکیش بـۆ دۆزینــەوەی هەرشـتێك بەشێوەیەك کە دەستی کردووە بەدۆزینەوەی لەبۆچوونێکی ئامانجداردا بـە ئامـانج و مەبەسـت ناودەبرێـت وە بـەپێی بوونەکـەی لـەدوای بەدەسـتهێنانی بـە هۆکـارێکی مەبەسـتدارو بەرژەوەنـدیو سـوودو ئاکـام و حیکـەت ناودەبرێـ، وە ئینکـاریکردنی حوکمـەکانی خـوای بـەوەی کـە ڕاڤـەکراو پاسـاوراون بـە ئامانجـەکان لەشـێوەی ئینکاریکردنی حوکمەکانی خوای بـەوەی کـە ڕاڤـەکراو پاسـاودراون بـە ئامانجـەکان لەشێوەی ئینکاریکردنی بەڵگە نەویستەکانە.

---

[١] بڕوانە: (شرح المواقف) ی عەلامە قازی و ڕاڤەکردنەکەی شریف الجرجانی ٣/١٤٥و ئەوەی بەدوایدا دێت.

وە ووشەی حیکمەت بەتاکو لەگەڵ (کتـاب) یـان لەگـەڵ (میـزان) دا (٢٢) جـار هاتووە، هەڵەش دەکەن ئەوانـەی وا گومانیـان بـردووە کـە مەبەسـت لـە (الحکمـة) سوننەتی پێغەمبەرە، چونکە دەربارەی حەزرەتی عیساش (سەلامی خوای لێ بێت) هاتووە کە خوای گەورە لە ئایەتی (٤٨) سوورەتی (آل عمران) دا ئاماژەی پێدراوەو دەفەرموێت: (وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ) .

واتە: (خوای گـەورە کتێبـی نێردەکـاتو هـۆی زانیـاریو هۆشـیاری بـۆ ئامـادە دەکاتو تەوراتو ئینجیلی فێر دەکات...) .

وە دەربارەی (لقمان) یش لە سوورەتی (لقمان ئایەتی ١٢) دا فەرموویەتی: (وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ) .

واتـە: (لەڕاسـتیدا حیکمـەتو زانیـاری باشمـان بەخشـیبوویە لوقمـانو تێمـان گەیاندبوو کە سوپاسی خوا بکات...) .

هـەروەها دەربـارەی گـەورەمان ئیبراهیـك سـەلامی خـوای لەسـەر بێـت لـەم فەرمایشتەی خوای گەورەدا هاتووە (فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا) (النساء: ٥٤) .

واتە: (بەڕاستی کتێبو زاناییمان بەخشی بە ئیبراهیمو بنەماڵەکەیو فەرمانداریو دەسەڵاتێکی گەورەمان پێ بەخشین) .

جا ووشەی حیکمەت لە هەرشـوێنێکی قورئانـدا چ بـەجیاو چ لەگـەڵ کتێـب یـان لەگەڵ (المیزان) دا هاتبێت واتە ئەو بەرژەوەندیەی بۆ مرۆڤایەتی تێدایە کە سوودێکی بەدەسـت هـاتووە یـان زیـانێکی وازلێهێنـراوە وەك ئـەوەی کـە لـەو تایبەتمەندییـە دیاریکراوەدا هاتووە (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ) .

لەگەڵ ئەوەشدا لەوانەیە عەقڵی مرۆڤ لە گفتو بێژەی ئایەتەکانی قورئانەوە یان لە چەمكو واتاکانی یان ئاماژەکانیو ئەو جۆرە شتانەوە دەرك بەو ئامانجو مەبەستانە بکات بۆ نموونە ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە:

(وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ) (البقرة: ١٧٩) واتە: (ئەم قیصاص دانانە ژیانە بۆ ئێوە) .

ئامـاژە بەدەلالـەتێکی حاشـا هەڵنـەگر دەکـات بـەوەی کـە فەلسـەفەو ئامـانجی قیصاص بریتیە لە پاراستنو پارێزگاری کردن لە ژیانی مرۆڤ، چونکە ئەگەر کەسێك ئەوەی زانی ئەگەر کەسێك بکوژێـت ئـەوا لەجێگـەی کوژراوەکـە دەبـێ بکوژرێتـەوە زۆربەکەمی پەنا بۆ ئەنجامدانی ئەو تاوانە دەبات.

وە خوای گەورە دەفەرموێت: (يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُـلْ فِيهِمَـا إِثْـمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا) (البقرة: ٢١٩) ، واتە: (پرسـیارت لێدەکـەن دەربارەی خواردنەوەی شەرابو قومارکردن، لە وەڵامدا پێیان بڵێ، لە خواردنەوەی شەرابو قومارکردندا گوناهێکی گەورە هەیە، لە هـەمان کاتیشـدا سـوودو قـازانجی دنیاییشیان تێدا هەیە، بەڵام زیانو تاوانەکەیان لە سوودو قازانجەکەیان گـەورەترەو بۆ ئەوە ناشێت لەبەر قازانجە دونیاییەکە مرۆڤ خۆی دوچاری گونـاهو سـزای دوا ڕۆژ بکات...) .

ئەم ئایەتەش ئاماژەیە بە دەلالەتێکی حاشا هەڵنەگر دەکات بەوەی کە هەرشتێك زەرەرو زیانەکەی زیاترو گەورەتربوو لەسوودو قازانجەکەی ئەوا حوکمەکـەی هـەمان حوکمی عارەق خواردنەوەو قومارکردنە کە حەرامکردنەوەو هەروەها جگەرەکێشانو هەموو مادە هۆشبەرە ناپزیشکییەکانو حەشیشـەو ئـەو شـتانەش کـە وەك ئـەوانن دەگرێتەوە.

لەبـەر ئـەوە جگەرەکێشـان زیانەکـەی زیـاترە لەکێشـانو خواردنـەوەی مـادە سەرخۆشـکەرەکان، چـونکە زیانەکـەی تـەنها خـودی جگەرەکێشـەکە ناگرێتـەوە، بەڵکو ئەوکەسەش دەگرێتەوە کە لەگەڵیایەتی لەهەرکوێ دانیشێتو بۆهەرکوێ یـەك بڕوات، پرۆفیسۆر کلبرت لاغور کە پزیشکێکی پسپۆڕی فەرەنسی یە دەڵێـت: ئـەو کەسەی لەڕۆژێکدا چل جگەرە لەناو ماڵێکدا بکێشێت کە منـداڵێکی سـاوای تێدابێت

وەك ئەوە وایە ئەو منداڵە (دە) جگەرەی کێشابێت، ئەمە جگە لەپیسبوونی ئەو هەوایەی کە چواردەوری جگەرەکێش و ئەو کەسەی داوە کە لەگەڵیایەتی.

بێگومان عەقڵی مرۆڤ دەرك بەمەبەست و حیکمەتی هەندێك حوکمە شەرعی ناکات، ئەو کاتەش ئەو حوکمانە وا ناودەبات کە حوکم گەلێکن لەڕووی ماناوە ناماقووڵن، واتە لەڕاستیدا عەقڵی مرۆڤ کەم و کورتەو دەرکی مەبەست و حیکمەتەکانی ناکات، وەك دیاریکردنی (عدة) ڕۆژانی خەمناکی ژن پاش مردنی مێردەکەی بۆ ماوەی چوار مانگو (دە) ڕۆژو وە تایبەت کردنی مانگی ڕەمەزانی پیرۆز بۆ ڕۆژووگرتن و ئەو جۆرە شتانە، لەڕاستیدا ئەم جۆرە حوکمانە بەهۆی دەرك نەکردنی مەبەست و ئامانجەکانی تیاسی تێدا ناکرێت.

جا لەبەر ئەوەی کە حوکمە خواییەکان پاساوەکانیان ئەو مەبەست و ئامانجانەن کە تایبەتن بەمرۆڤەوە پێویستە کە نەبنە جێگەی جیاوازی و ناکۆکی، من ئێستاو لەساتە وەختی نووسینی ئەم بابەتەدا تەمەنم (٧٧) ساڵەو لەو تەمەنەشم (حەفتا ساڵیانم) لەگەڵ شەریعەتی ئیسلامیدا بەسەر بردووە بەفێربوون و فێرکردن و نووسین و بەراوروکردن بەپاساوەو لەئاکامدا گەیشتم بە دەرەنجامی فەلسەفەی شەریعەتی ئیسلامی لەبەشی حەڵاڵ و حەرامدا بۆ دوو بنەمای گشتی و سەرەکی دەگەڕێتەوە:

بنەمای یەکەم: لەڕاستیدا هەموو ئەوەی زیانی تاك یان کۆمەڵگە یان هەردووکیانی تێدا بێت ئەوە حەرامە ئەگەر هات و بەرژەوەندییەکی وای تێدانەبێت کە گرنگتربێت لەبەرپێگرتنی ئەو زیانە بۆ نموونە: سزادان زیانی بۆ تاوانبارو خێزانەکەی و هەموو ئەوانە هەیە کە پەیوەندییان بەو مەسەلەیەوە هەیە بەڵکو بۆ هەموو کۆمەڵگەش، بەڵام ئەو بەرژەوەندییەی کە لەو زیانەدا هەیەو پێویستە، گرنگترە لەبەرپێگرتنی زیانەکە کە ئەویش پاراستنی ژیانی بێتاوانەکان و شەرەف و سەروەت و سامان و ئاسایش و ئارامییانە، لەبەر ئەوە شەریعەتەکانی خواو یاسا دانراوەکانی مرۆڤیش بەکۆی ڕا دانیان بە ڕەوایەتی سزاداندا ناوە چونکە سوودەکەی زیاترە لە زیانەکەی، وە لەبەر ئەوەی کە بنەماو یاسایەکی گشتی هەیە دەڵێت ئەگەر بەرژەوەندی گشتی و

بەرژەوەندی تایبەتی بەریەك کەوتن و دژایەتیەك لەنێوانیاندا ڕوویدا ئەوا یەکەمیان پێش دووەم دەخرێت.

بنەمای دووەم: هەموو ئەوەی سوودی تاك یان کۆمەڵگە یان هەردووکیانی تێدابێت ئەوە ڕێگە پێدراوو دروستە ئەگەر هات و لەو سوودەدا زیانێکی تێدا نەبێت کەببێتە هۆی زیان گەیاندن بەکەسێکی تریان خودی ئەو کەسەی کارەکەی کردووە، بۆیە ئەو سوودو قازانجەی کە لە مامەڵەکانی سوو خواردن و فێڵ کردن و دەست گرتن بەسەر بازاڕو دەرفەت قۆستنەوەوە کۆ دەکرێتەوەو دەست دەکەوێت سوودی ئەو کەسەی تیایە کە ئەو تاوانانە ئەنجام دەدات، بەڵام زەرەرو زیانی بۆ کۆمەڵگە تێدایە.

وە بەپێی ئەوە ئەو پێودانگەی بۆ جیاکردنەوەی نێوان ئەوەی کە سوودبەخشەو ئەوەشیان کە زیانبەخشە پێودانگێکی تایبەتی و کەسیی نیە بەڵکو پێودانگێکی بابەتی و شەرعیەو لەبەر ئەوە پێویستە ئەو سوودە زیانێکی وای تێدانەبێت کە بەرامبەریان لە سوودەکە زیاتر بێت، وە نابێت پێچەوانەش بێت نە لەگەڵ بنەمایەکی شەرعی گشتیداو نە لەگەڵ یاسای گشتی و وە نەلەگەڵ داب و نەریتە گشتی یەکانیشدا.

شەریعەتی ئیسلامی و عەقلی تەندروست:

هەمووی ئەوەی ئیسلام فەرمانی پێکردووە یان ڕێگری لێکردووە عەقڵ و سروشتی تەندرووست پشتگیریی لێدەکات، لەبەرئەوەی شەریعەتی ئیسلامی شتێکی نەتووەو ناشلێت بە مرۆڤ شتێك بکە کە عەقڵێکی ساغ و تەندرووست بڵێت مەیکە، وە نەیوتووەو ناشیلێت ئەوە مەکەو عەقلی تەندرووست پێی بڵێت بیکە، لەبەرئەوەی لەم شەریعەت و بەرنامە مەزنەدا کارێك یان حوکمێك بەدی ناکرێت کەلەگەڵ عەقڵ و سروشتی تەندروستیدا دژو پێچەوانە بێت.

شەریعەتی ئیسلامی و زانست:

شارسانییەتی مرۆڤایەتی هەرچەندە پێش بکەوێت، هەرچەندە لە ئێستاو داهاتوشدا پیش بکەوێت مەحاڵە کە شتێك رووبدات کە دژو پێچەوانەی قورئان یان فەرمودەیەکی ڕاستو دروست نێت.

بەلأم داهێنانە زانستییە نوێکانو پێشکەوتنە شارستانییەکان دەکرێت دژو پیچەوانی ئەو ئەفسانە ئیسرائیلیاتانە بێت کە ئاخنراونەتە نێو هەندێك لە کتێبەکانی تەفسیرو ئەم شەریعەتەوە جا بەنیەت پاکی بووبێت یان بە نیەتێکی خراپەوە کرابێت.

شەریعەتی ئیسلامی و سرووشتی مرۆیی:

نەلە شەریعەتی ئیسلامو نەلەقورئانو نە لەسونەتی ڕاستو ڕەوانی پێغەمبەردا ﷺ حوکمێك بەرجاو ناکەوێت کە دژو پێچەوانەی سروشتی پاکو خۆشبەختی مرۆڤایەتی بێت، یان ڕێگر بێت لەبەردەم گەشەسەندنی شارستانیو پێشکەوتنی زانستیدا، بەلأم لە ڕووی پراکتیزەکردنی ئەم شەریعەتەوە کەسانێك کە دەست بە توێکلو ڕووی دەرەوەی دەگرن دوور لە ناوەڕۆكو کرۆکی شەریعەتەکە کەلەوانەیە دژی ئەو گەشەسەندنە مۆدێرنانە بوەستنەوە، وە دواکەوتنی جیهانی ئیسلامی لە کاروانی شارستانییەتی مرۆڤایەتی دەگەڕێتەوە بۆ خراپ جێبەجێکردنی شەریعەتی ئیسلامی نەك بۆ خودو کرۆكو جەوهەری شەریعەتەکە وەك ئەوەی کە لای ژیرو بیرمەندەکان ڕوونو ئاشکرایە.

شەریعەتی ئیسلامی لە ڕووی زمانەوانی و زاراوەوە:

شەریعەت لە زماندا چەندین واتای هەیە نزیکترینیان لە مانـاو مەبەستە زاراوەییەکەیەوە بریتییە لە ڕێگەی ڕاست.

لە ڕووی زاراوەشەوە: بریتییە لە دەقەکانی قورئانی پیرۆزو سونەتی دروستی پێغەمبەردا ﷺ لە ڕووی ئامارەکانییەوە بۆ ئەو حوکمە شەرعییانەی کە ژیانی

تاكەكان‌و خێزانی مرۆڤایەتی ڕێك دەخەن بە جۆرێك كە خۆشبەختی دنیاو قیامەتیان بۆ فەراهەم بێنێت.

قورئان دستورێكی خوایی هەتا هەتاییە:

ئاشكرایە كە ئەركی دەستور بریتییە لە پلاندانان‌و دیزاینكردنی ژیان، وە لە خۆگرتنی پرانسیپە گشتی‌و بنەما گشتگیرەكان، وە ڕێگە دان بە عەقڵی مرۆڤەكان بۆ گەڕاندنەوەی شتە بچوك‌و لاوەكییەكان بۆ ئەو پرەنسیپ‌و بنەما گشتیانە.

لەبەرئەوە قورئان چارەی شتە لاوەكییەكانی دیاریی نەكردووە چونكە حەكمەكانیان بە گۆڕینی كات‌و شوێن دەگۆڕێت، ئەوەش بەمەبەست لەوبنەمایە كە دەڵێت: (گۆڕینی حوكمەكان بە گۆڕینی كات ئاساییەو نكوڵی لیّ ناكرێت)، بەڵكو قورئان بازنەیەكی ئەخلاقی بۆ مرۆڤ دروستكردووە ولە (٤٩) ئایەتی قورئانیدا فەرمانی پێكردووە بەبەكارهێنانی عەقڵ‌و ژیریی خۆیی‌و سەرپشكیشی كردووە كە شتە لاوەكییەكان بگەڕێنێتەوە بۆ حوكمە گشتییەكانی قورئان‌و لە ڕێگەی دەقەكانییەوە بە شێوەیەكی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ حوكم بۆ ڕووداو گۆڕانكارییە تازەكان بدۆزێتەوە، بەمەرجێك ئەو كارە لە نێو بازنە ئەخلاقییەكەدا بێت كە قورئان دیاریی كردووە، هەروەك چۆن دەستورە دانراوەكانیش لەهەموو وڵاتێكدا چەند یاساو بنەمایەكی گشتی لە خۆی دەگرێت‌و دەسەڵاتی یاسادانان سەرپشك دەكات لە هەموو لقەكانیداو بە پێی پێداویستییەكانی ژیان یاسا دەربكات بەمەرجێك ئەو یاسایە پێچەوانەی دەستور نەبێت.

سونەتی پێغەمبەر ﷺ:

سونەتی پێغەمبەردا ﷺ هەموو ئەو ووتەو كردەوە ڕەزامەندییانە دەگرێتەوە كە لە پێغەمبەرەوە ﷺ دەربراوە بە سیفەتی پیغەمبەرایەتی نەك وەك مرۆڤێكی ئاسایی، بۆ نمونە وولاتێك كاتێك بە ناوی گەلەكەیەوە قسە دەكات ئەو قسەیەی وەك یاسا وایە، بە پێچەوانەی ئەو قسەو كردارانەیەوە كە وەك كەسێكی ئاسایی دەریاندەبڕێت، ئاشكراشە وا خوازراوە كە لە هەموو شتێكدا چاو لە پێغەمبەر ﷺ

بکرێت جگە لەو شتانەدا نەبێت کە لەتیابەتمەندی ئەون و بەتەنها تایبەتن بە کەسێتی ئەوەوە، بەلام مرۆڤی مسولمانیش پابەند نییە بە ووتەو کردەوانەیەوە جگە لەوانەیان کە وەك پێغەمبەر ﷺ بە سیفەتی پێغەمبەرایەتی دەری بڕیوە وە ئەمەش مانای ئەم فەرمایشتەی خوای گەورەیە کە لە ئایەتەکانی(٣و٤) ی سورەتی (النجم) دا فەرمویەتی: (وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى إِنْ هُوَ إِلاَّ وَحْيٌ يُوحَى) .

واتە: (بەحەزو ئارەزوی خۆیەوە قسە ناکات، ئەوەی کە ئەو دەیخوێنێتەوە وە بەسەرتانا لە وەحی بەولاوە شتێکی تر نییە کە لە خواوە پێی رادەگەیەنرێت)

وەك سونەتە کورتکراوەکانی: (لا يؤمن احدكم حتى يحب لأخيه ما يحب لنفسه)[1].

واتە: (هیچکام لە ئێوە ئیمانی نەهێناوە تا ئەوکاتەی کە ئەوەی بۆخۆی پێیخۆشە بۆ براکەشی پێیخۆشبێت) .

نمونەی سوونەتە کردەییەکانیشی قوربانیکردنەکانیەتی، وە سونەتە دانپێدانراوەکانیشی وەك ئەوەی کە بێدەنگ بووە لە ڕونکردنەوەی حوکمی شتێك کەبیستوویەتی یان بینیویەتی چوونکە ئەو بێ دەنگییە ڕەزامەندی دەربڕینە بە دروستی ئەو شتەدا ئەگەر بەلگەیەك بە پێچەوانەی ئەوەوە لە ئارادا نەبووبێت.

ئەرکەکانی سونەتی پێغەمبەرایەتی

کاتێك کە خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا فەرمویەتی: (الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا) ، (المائده/٣) .

واتە: (ئەمرۆ ئایینم بۆ تەواوکردن و ئایەتەکانم هەموو بۆ ناردن و ڕێوشوێنی ئایینی ئیسلامتان بۆ ڕوون بوویەوەو نیعمەتی خۆمم ڕژاندوو بەسەرتاناو لەناو هەموو ئایینەکاندا ئایینی بئیسلامم بۆتان هەلبژاردوو پەسەندم کرد بۆتان) .

[1] ئەم فەرموودەیە (متفق علیه) یە: ئیمامی بوخاری: ١٤/١ بە ژمارە (١٣) ، و ئیمامی موسلیم: ٦٧/١ بە ژمارە (٤٥) .

لەوانەیە بوتریت پاش ئەو تەواوكارییەر لە قورئاندا ئیتر ئەركی سوننەتی پێغەمبەر ﷺ چییە؟

لە راستیدا سونەتی پێغەمبەر ﷺ لە شەریعەتی ئیسلامدا لە پاش قورئانەوە بە پلەی دووەم دێتو چەندین ئەركی هەیە كە گرنگترینیان ڕوونكردنەوەی قورئانە بە پێی ئەو رێگە پێدانەی كەلەم فەرمایشتەی خوای گەورەدا هاتووە: (وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ) (النحل/٤٤).

واتە: (بۆیە قورئانمان بۆ ناردوویت تا ئەوەیان بۆ ڕوون بكەیتەوە كە بۆ ئامۆژگاریی كردنی ئەوان نێردراوە ...)

ڕوونكردنەوەش بە یەكێك لەم پێنج رێگەیە دەبێت:

١ـ تایبەتمەندكردنی دەقێكی گشتی ناو قورئان كە ڕووە گشتییەكەی جێی مەبەست نەبووە، وە پێغەمبەر ﷺ ڕوونی كردووەتەوە بۆ نمونە ئەو دەقە گشتییەی كە لەفەرمایشتی خوای گەورەدا هاتووە: (لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا)، (النساء/٧).

واتە: (پیاوان لە میراتی دایكو باوكیان ئەو خزمە زۆر نزیكانەیان كە میرات لە یەك دەبەن بەشیان هەیە، هەروەها لە میراتی باوكو دایكو ئەو جۆرە خزمانە بەشیان هەیە، ئەم بەشە مافێكەو خودا دایناوە نابیت لێیان زەوت بكرێت).

بكوژی میراتبەرو ئەو كەسەشی كە لە دیندا جیاوازی هەیە لەگەڵ ئەوەی میراتییەكەی لێ دەبات باس نەكراوەو دەقەكە نەیگرتووەتەوەوە، جا پێغەمبەر ﷺ بەم فەرمودەیەی خۆی ڕوونی كردووەتەوە فەرمویەتی: (لا یرث قاتل) [١]، واتە: (پیاوكوژ میراتی نابات)، وە لەم فەرمودەیەیدا دەفەرموێت: (لا یتوارث أهل ملتین)[٢]، واتە: (ئەوانەی لەسەر دوو ئاینی جیاوازن میراتی لە یەكتر نابەن).

---

[١] سنن أبی داود: ٤/١٨٩، سنن الدارمی: ٤٧٨.

[٢] صحیح إبن حبان: ١٣/٣٤٠، مسندرك الحاكم: ٢/٣٦٢.

٢- بەستنەوەی دەقێکی ڕەها کە ڕەها بوونەکەی نەویستراوە وەك ئەوەی کە لەزاراوەی (الوصیه-وەسێت) دا هاتووە لەم فەرمایشتەی خوای گەورەدا: (كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ) ، (البقرة/١٨٠) .

واتە: (لەسەرتان فەرز کراوە بۆ ئەوکەسەتان کە نیشانەی مردنی لێوە دیاریداو هۆکارەکەی ئاشکرابوون ئەگەر ماڵی زۆری هەبوو با وەسیت بکات بۆ دایکو باوك خزمە نزیکەکانی بەشێوەیەکی دادپەروەرانەو نابێت دەوڵەمەند زیاتری بۆ دابنیت لە فەقیرێك وەسێتەکەی لە سێ یەکی ماڵی زیاتر نەگرێتەوە، ئەمە فەرزە لەسەر ئەوانەی لە خودا دەترسن) .

جا ڕەها کردنی وەسیەت لەم ئایەتەدا دیاریی نەکراوە لەبەرئەوە پێغەمبەر ﷺ بەم فەرمایشتەی دیاریکردووە: (الثلث والثلث كثير) [1]، واتە: (سێ یەکی وە سێ یەکیشی زۆرە) .

٣- ڕوونکردنەوەی کۆنی قورئان، بۆ نمونە کاتێك کە ئایەتی: (وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ)، (النور/٥٦) دابەزی مسوڵمانەکان مەرجو پایەو چۆنیەتی نوێژکردنیان نەدەزانی جا پێغەمبەر ﷺ لەبەردەمیاندا نوێژی کردو پاشان فەرمووی: (صلوا كما رأيتموني أصلي)[2]، واتە: (وەك ئەوەی منتان بینی نوێژم کرد، ئێوەش بەهەمان شیوە نوێژ بکەن) .

٤- جەخت کردنەوە لەوەی کەلە قورئاندا هاتووە، بۆ نموونە خوای گەورە دەفەرموێت: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلاَّ أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ) ، (النساء/٢٩) .

واتە: (ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە، ماڵو دارایی خۆتان لە ناوخۆتانا بەشیوەی ناڕەواو بە بێ بەرامبەر بە ستەمکاری یان وەرگرتنی سوو یان بە خەڵەتاندن مەخۆن،

---

[1] صحيح البخاري: ٤٣٥/١.

[2] صحيح البخاري: ٢٢٦/١، وصحيح إبن حيبان: ٥٤١/٤.

سا مەگەر لە ناو خۆتانا بازرگانیو مامەڵەکردن هەبێت لەسەر حەزو ئارەزوی هەردوولاتان سوود لە ماڵی یەکتری وەربگرن...) .

جا پێغەمبەر ﷺ بەم فەرمودەی جەخت لەسەر ئەو حوکمە دەکاتەوە: (یحل مال امرئ مسلم الا بطیب نفس منه).

واتە: (ماڵو دارایی هیچ مسوڵمانێك حەڵاڵ نییە ئەگەر بە حەزو ئارەزوی خۆی واتە ڕەزامەندی خۆی نەبێت) .

لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە: (لا یحل لامرئ من مال أخیه شيء الا بطیب نفس منه) .[1]

٥- باسکردنی ئەوەی کە ڕاستە ڕاستەوخۆ بە ئاشکرا لە قورئاندا باسنەکراوە، وەك ئەوەی کە دەفەرموێت: (لا یجمع بین المرأة وعمتها، وبین المرأة وخالتها) .[2]

واتە: (ئەگەر ژنێکتان مارە کرد حەرامە خوشکەشی مارە بکەن، مەگەر پێشووەکە بمریت یان تەڵاق بدریت، واتە نابیت دووخوشك لە ژێر نیکاحی یەك پیاودا پێکەوە کۆبکرێنەوە) .

وە مانای فەرمودەکەی پێغەمبەریش ﷺ ئەوەیە کە: (نابیت ژنێكو پورەکەی کە خوشکی باوکی بێت یان ژنێكو پوری لە خوشکی دایکییەوە پیکەوە لە ژێر نیکاحی پیاوێکدا کۆبکرێنەوە) .

وە ئەم فەرمودەی پێغەمبەر ﷺ هەمان ئەو پێودانگەیە کەلە قورئاندا هاتووە سەبارەت بە حەرامکردنی هاوسەرگیریی لەگەڵ دووخوشکدا پێکەوەو لەیەك کاتدا.

---

[1] مسند الأمام أحمد: ١١٣/٥، وسنن الدار قطني: ٢٦/٣، وسنن البیهقي اکبری: ١٠٠/٦.

[2] سنن الترمذي: ٤٣٣/٣، وصحیح المسلم: ١٠٢٩/٢، تیایشیدا هاتووە: (لاتنکح المرأة علی عمتها ولا علی خالتها) واتە: (ژن مارە نابردرێت بەسەر پووریدا خوشکی باوکی بێت یان خوشکی دایکی)

شەریعەتی ئیسلام و فیقهی ئیسلامی:

زۆرێك لە نوسەرەکان شەریعەتی ئیسلامو فیقهی ئیسلامی تێکەڵ بەیەك دەکەن، وە ناوی شەریعەت دەبرن بەسەر فیقهدا، وە ئەم دەربڕینەش لە ڕووی خواستنەوە شیاوە، بەڵام لە ڕاستیدا چەند جیاوازییەکی سەرەکی لە نێوانیاندا هەیە لەوانەش:

١- شەریعەتی ئیسلامی وەك باسمان کرد دەقەکانی قورئان و سونەتی پێغەمبەر ﷺ لە ڕووی ئاماژەدانەکانی لەسەر ئەم حوکمە شەرعییانەی کە ژیانی مرۆڤ لە هەموو بوارەکانی ژیاندا ڕێك دەخات ، لە کاتێکدا کە فیقهی ئیسلامی بریتییە لە ڕاڤەکردنی دەقەکانو ئەو حوکمانەی کەلێیانەوە دەردەهێنرێت.

٢- شەریعەتی ئیسلامی ئاکامی وەحی یەو فیقهی ئیسلامی ئاکامی هەوڵو کۆششەکانی مرۆڤە.

٣- دەقەکانی شەریعەتی ئیسلامی هەڵوەشاندنەوە یان دەستکاری کردن قبوڵ ناکەن، بەلام لە ڕووی پراکتیکزەکردنەوە لەوانەیە بە گوێرەی بارو دۆخ ماناو مەبەستەکانی بگۆڕێن، ئەگەر هاتوو زیاتر لە واتاو مەبەستێك هەلبگرێت، بە پێچەوانەی فیقهی ئیسلامییەوە کە وەك یاسای دانراوی مرۆڤەکان وایەو دەشێت دەستکاری بکرێتو هەڵبوەشێتەوە کە وەك ئەو حوکمە فیقهیانەی کە لەسردەمی موجتەهیدەکانی سەرەتاوە ڕەچاوی دابو نەریتەکانی تێدا کرابوو.

٤- شەریعەتی ئیسلامی هەر هەمووی ڕاستە، بە پێچەوانەی فیقهی ئیسلامییەوە کە ڕاستو هەڵەش هەڵدەگرێت هەروەك لە فەرمودەی پێغەمبەردا ﷺ هاتووە: (إذا حكم الحاكم فاجتهد ثم اصاب فله اجران واذا حكم فاجتهد ثم اخطأ فله اجر).

واتە: (ئەگەر دادوەرێك لەدەرکردنی بڕیارێکدا ئیجتیهاد بکاتو پاشان بڕیارەکەی راست دەردەچێتو بیپێکێت ئەوا دوو پاداشتی هەیە، وە ئەگەر بڕیاری دەرکردو کە بڕیارەکەی دا ئیجتیهادی کردو پاشان هەلەی کرد لە بڕیاردان لە ئیجتیهادەکەیدا ئەوا یەك پاداشتی هەیە) .

٥- لە رووی عەقیدەوەو کردارەوە پێویستە پابەندی شەریعەتی ئیسلامی بیت، بە پێچەوانەی فقهی ئیسلامییەوە چونکە راوبۆچونەکانی زانایان دەکرێت پابەند نەبیت پێیانەوە وە ئەگەر هاتوو دەقیکی قورئان یان سوونەتیان لەسەر نەهاتبێت، یان کۆرای زانایانی لەسەر نەبێت، لەبەرئەوە مرۆڤی ئاسایی پابەند ناکرێت بەوەوە کە بەدرێژایی ژیانیو لەهەموو مەسەلەیەکدا کە شوێن یەك مەزهەب بکەوێت، وەك ئەوەی ئەمرۆ لە جیهانی ئیسلامیداو خووی پێوەگیراوە، هەیانە شافیعییەو هەیانە حەنەفییەو هەیانە مالیکییەو شتی تریش، وە قورئان فەرموویەتی: (فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ) ، (الأنبياء/٧) .

واتە: (دەی ئەگەر خۆتان نازانن لەوانە بپرسن کە ئاگایان لەو کتێبانە هەیە کە لەرێگەی پێغەمبەرانەوە بۆ خەڵکمان ناردوون) . (أهل الذکر) ، واتە: زانایانو موجتەهیدەکان بەبێ دیاریکردنی مەزهەبێکی دیاریکراو یان موجتەهیدێکی دیاریکراو، یان زیاتر لەوەش ئیسلام بۆ ماوەیەکی زۆر بەسەردەمێکی زێرینی خۆیدا تێپەری کرد بە بێ ئەوەی مەزهەبێك هەبێتو شوێن پێی هەڵبگیرێت، چونکە شوێنکەوتنو لاسایی کردنەوەی مەزهەبەکان لە نیوەی دووەمی سەدەی چوارەمی کۆچییەوە پاش وەستانی ئیجتیهاد دەرکەوتو سەری هەڵدا، جا شوێن کەوتنو لاسایی کردنەوە لەسەر کەسێك پیویستە کە مجتهد نەبێت وە بەڵگەی حوکمیك نەزانێت، چونکە لاسایی کردنەوە دەستگرتنە بە راوبۆچوونی کەسێکی ترەوە بە بی ئەوەی شارەزایی لە بەڵگەی حوکمەکەدا هەبیت، جا ئەگەر مرۆڤ بەڵگەی حوکمەکەی زانی ئەوکات بەشوێنکەوتە یان لاساییکەرەوە ناو نابریت، بەڵام نە لەقورئان نە لە سونەتی پێغەمبەریشدا ﷺ شتێك نییە فەرمان بە مرۆڤ بکات لە هەموو سەلەکانداو بە درێژایی ژیانی خۆی ببەسرێتەوە بە مەزهەبێکی دیاریکراوەوە.

حوکمەکانی قورئان:

حوکمی شەرعی ڕەها: (هو مدلول خطاب الله المتعلق بتصرفات الانسان او الوقائع على وجه الاقتضاء او التخيير او الوضع.)

واتـە: بریتییـە لـە مەبەسـتو نـاوەڕۆکی گووتـاریی خـوایی کـە پەیوەسـتە بـە هەڵسوکەوتەکانی مرۆڤەوە یان ڕووداوەکانەوە لە ڕووی ناچاری یـان هەڵبـژاردن یـان چەسپاندنەوە (واتە شتێك بکرێت هۆکاری کار بۆ شتێکی تر، یان بکرێتە مـەرج یـان بەربەست بۆی وادابنرێت ئەو هەڵسوکەوتە ڕەوایە یان ناڕەوایە) .

شیکردنەوەی پێناسەکە:

(خطاب الله) گووتاری خوا: ڕاستەوخۆکەی بریتییە لە قورئان بۆ مرۆڤایەتی، وە ناڕاستەوخۆکەشی بریتییە لە سونەتی پێغەمبەرایەتی ﷺ ڕاسـتو ڕەوان جگـە لـەو دوانەش ئەو سەرچاوانەی کەلە حوکمـە فیقهییەکانـدا پێیانـەوە پابەنـد دەبـین وەك (کۆرای زانایـانو بـەراوردکردنو دابونـەریتو شـتی تـریش جگـە لەمانـە) ، ئەمانـە سەرچـاوەن بـۆ ئاشـکراکردنی حوکمـەکانی قورئـانو سـونەت نـەك دۆزینـەوەی حوکمەکان بۆیە ناوی گووتاری خواییان لێ نانرێت.

وە ئـەو گووتـارە ئەگـەر ئایـەتێکی قورئـانی بێـت وەك: (وَأَقِيمُوا الصَّلاَةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ)(النور/٥٦) .

واتە: (نوێژ بکەنو زەکـاتی مـاڵ بـدەن) یـان سـونەتێکی پێغەمبـەر ﷺ وەك: (البينة على المدعي واليمين علي المدعى عليه).[1]

(بەڵگە لەسەر داواکارە –سکاڵاکار– سوێندخواردنیش لەسەر سکاڵا لێکراو) .

ئـەم گووتارانـە لـە خۆیانـدا حـوکمێکی شـەرعی بـەڵکوو حوکمەکـە ئـەو مانـاو مەبەستەیە کە لە دەقەکانەوە وەردەگیرێن چ بە پێویست کردن یان پیویسـت بـوون یان حەرام کردن یان حەرامی یان جگە لەوانە، ئەوە حوکمی شەرعیین.

---

[1] سنن الترمذي ٣/٦٢٦... وە لە ڕیوایەتێکی تردا (اليمين على من أنكر)

(المتعلق) پەیوەست: واتە پێوەی بەستراوەو ڕێکخەریەتی.

(تصرفات الأنسان) هەڵسوکەوتەکانی مرۆڤ: هەڵسوکەوت هەموو ئەو شتانەیە کە بە ئاگاهیی‌و ئیرادەیەکی ئازادەوە کەلە مرۆڤەوە دەردەچن، هەڵسوکەوتیش لەسەر پێنج ڕەگەز ڕاوەستاوون، جا ئەگەر یەکێك لەو ڕەگەزانە نەمان ئەوا بەسەرهاتەکە دەبێتە ڕووداو نەك هەڵسوکەوت وەك ئەمەی خوارەوە:

أ. دەبێت بەسەرهاتەکە لە مرۆڤەوە دەرچێت، وە هەرشتێك جگە لە مرۆڤ لە بوونەوەرە زیندووەکاندا یان شتە بێ گیانەکاندا دەرچێت ئەوە ڕووداوە، جا لەناو بردنی موڵك‌و ماڵێك لەلایەن ئاژەڵێکەوە یان بەهۆی لافاو یان زەمین لەرزە ئەوە ڕووداوە.

ب. دەبیت ئەنجامدانی ئەو کارە بە ویست‌و ئیرادەی کەسەکە بێت، لەبەرئەوە هەرشتێك کە لەکەسێکی بێ ئیرادەوە دەربچێت دەکریت وەك شێت یان منداڵێك کە چاکەو خراپەی خۆی نازانێت ڕووداوە.

ج. دەبیت ئەنجامدانی کارەکە بە ویستی خۆت‌و ئازادانە بێت، لەبەرئەوە هەرشتێك کە لەلایەن مرۆڤێکەوە بە ناچاری یان زۆرلێکردن بکریت ڕووداوە.

د. دەبێت بە ئیرادەیەکی ئازادو بە ئاگاهییەوە بیت، جا هەموو ئەوەی کە مرۆڤێکی خەوتوو یان لێتێکچوو یان لە هۆش خۆچوو دەیکات ڕووداوە.

ه. بەشێوەیەك بێت شەرع یان یاسا سەرەداوێکی لیوە دەستکەوێت، یان شوێن پێیەکی لێوە هەڵبگریت.

(الاقتضاء): داوای کردن یان نەکردن.

(التخيير): ئازادی بدرێتە مرۆڤەکان لە کردن یا نەکردنی شتێك.

(الوضع): شتێك بە هۆ یان مەرج یان ڕێگری شتێکی دیکە دابنرێت، یان هەڵسوکەوتەکە ڕاستە یان ناڕاستە.

بەشەکانی حوکمی شەرعی:

حوکمی شەرعی دابەش دەبێت بۆ دوو جۆر، حوکمی شەرعی پێسپاردنو وەحوکمی شەرعی چەسپێنراو (دانراو) .

بەشی یەکەم: حوکمی شەرعی پێسپاردن (التکلیفی) :

بریتییە لەماناو مەبەستێکی گووتاریی خوایی کە پەیوەستە بە هەڵسوکەوتی ئەو کەسانەوە کەلەڕووی ناچاریی یان ئارەزومەندانەوە داوای ئەنجامدانی کارێك یان وازلێهێنانی کارێکیان لێ دەکرێت لەگەڵ چوار جۆری ئەو ووتارەدا:

١- داخوازی کارێك بە ناچارکردنو پابەندکردن بە جۆرێك کە بکەرەکەی لە قیامەتدا بکەرەکەی پاداشت دەکرێتو لە دنیاشدا کارەکەی لەبەرچاو دەگیرێت، وە ئەوەش کە بە بێ بیانوو وازی لێ دەهێنێتو نایکات لە دوونیاو قیامەتدا سزا دەدرێت، وە بە فەرزکردن ناو دەبرێت وە ئەنجامەکەشی پێویست بوون یان فەرزبوونە وەك هاوکاریی کردن لەسەر کاری چاکەو لە خواترسی کەلەم ئایەتەدا خوای گەورە فەرمویەتی: (وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى) ، (المائدە/٢) .
واتە: (لەسەر کاری چاکەو خێرو لە خوا ترسی هاوکاری بکەن) .
ئەو کارە داواکراوە کە (هاوکاریکردنە) بە واجب ناودەبرێت.

٢- داخوازی کارێك بە پێی لە پیش بوونو باشتربوونەوە، بەشێوەیەك کە بکەرەکەی پاداشت دەکرێتو ئەوەیشی نایکات سزا دەدرێت، وە ئەوکارەش پەسەند کراو لە (مستحب) ناودەبرێت، ئەنجامەکەشی پیاهەڵدانە، وەکارە داواکراوەکەشی شایەنی پیاهەڵدانەو پەسەندکراویشە، وەك سەردانکردنی نەخۆش.

٣- داخوازی وازلێهێنان لەسەر شێوەی ناچارکردنو پابەندکردن، بە شێوەیەك کە ئەنجام دەرەکەی سزادەدرێتو وازلێهێنەرەکەشی، وە بە حەرامکردن ناو دەبرێت وئەنجامەکەشی حەرامییەو ئەو کارەشی کە داواکراوە واز لێ بهێنرێت حەرامکراوە.

٤- داخوازی وازهێنان لەکارێك لەڕووی لەپێشتربوونو باشتربوونەوە بەجۆرێك کە وازلێهێنەرەکەی پاداشت دەکرێت، بەڵام ئەنجام دەرەکەی سزا نادرێت، وە بە نەخواستن ناودەبرێتو ئەنجامەکەی نەخوازراوەو ئەوکارەش کەداواکراوە وازی لێبهێنرێت بێزراوە (مکروه) ە، وەك زۆر قسەکردن لەکۆڕوو کۆبوونەوەکانداو خۆهەڵقورتاندنە ناو کاروباری کەسانی تر بەبێ ڕێگەپێدان لەلایەن ئەوکەسەی ترەوە وەسەردانی کردنی هاوڕێیان وماڵان بەبێ ئاگادارکردنەوەی پێشوەختە.

شایەنی باسە کە حوکمی شەرعی لەلای زانایانی ئوسولْ بریتییە لە فەرزکردنو پەسەند کردنو حەرام کردنو نەخواستن، بەم مانایانەوە حوکمی شەرعی سیفاتەکانی دارێژەرەکەیی هەیە چون کە لەوەوە دەرچووە، بەڵام لای شارەزایانی شەرع ناس بریتییە لە فەرزبوونو پەسەندبوونو حەرامبوونو بێزراو، بەم مانایانەشەوە سیفەتی هاڵسەو کاتەکانی مرۆڤی هەیە.

وە تیبینی دەکرێت کە لەقسەی زۆربەی زانایانی ئوصولْدا ئەوان جیاوازییان نەکردووە لە نێوان ئەوەی کە سیفەتی یاسادارێژەرەکەیيو ئەوەش کە سیفەتی هەلسوکەوتەکانی مرۆڤە، بۆیە سەبرەت بە یاسادارێژ (الشارع) دەستەواژەی (الاستکراه - نەخواستن) یان بەکار هێناوە ، هەروەها تێبینی ئەوشیان لێ دەکرێت کەلای ئەوان جۆرەکانی حوکمی شەرعی بریتییە لە (فەرزو پەسەند کراوو حەرامکراوو بێزراو-الواجب-المندوب- المحرم-المکروە) لەکاتێکدا کە ئەم جۆرانە بریتیین لە جۆرەکانی ئەو هەڵسوکەوتانەی کە بەحوکمە شەرعییەکان وەصف کراوون.

وە مرۆڤی پێ سپێردراو (المکلف) بریتییە لەو مرۆڤەی کە ئەم پێنج مەرجەی تێدا بێت:

١. پێویستە پێگەیشتوو (باڵغ-بالق) بێت: لەبەرئەوە کەسی ناپێگەیشتوو بە پێسپێردراو (المکلف) ناو نابرێت، هیچ حوکمێکی پێ سپاردن (تکلیفی) پەیوەست نییە بەکردەوەکانییەوە.

٢. پێویستە ژیر بێت: لەبەرئەوە کەسی شێت یان ئەو کەسەی کە ناتەواوییەکی عەقڵی هەبێت بە جۆرێك ببێتە هۆی لە دەستدانی جیاوازی کردن لە نێوان شتەکاندا حوکمە پێ سپاردنەکان پەیوەست نین بە کردەوەکانی ئەویشەوە، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (رفع القلم عن ثلاثةٍ: عن النائم حتى يستيقظ، وعن المجنون حتى يفيق، وعن الصبي حتى يبلغ) [1].

واتە: (قەڵەم لەسەر سێ کەس هەڵگیراوەو کردەوەکانیان تۆمار ناکات: خەوتوو تا بەخەبەر دێتەوە، شێت تا بەهۆش دێتەوە، منداڵ تا ئەوکاتەی پێ دەگات).

٣. دەبێت شارەزای حوکمە پێسپاردنەکە بێت، وە هەرکەسێك شارەزایی حوکمەکە نەبێتو توانایی ئەوەشی نەبێت فێری ببێت ئەو پێسپێردراو نییە، خوای گەورە لە ئایەتی(٥٩) ی سوورەتی(القصص) دا دەفەرموێت: (وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَى حَتَّى يَبْعَثَ فِي أُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا).

واتە: (خوا هەرگیز وانەبووە کە دێهاتەکان وێران بکات بەرلەوەی پێغەمبەرێك لە گەورە دێی ئەو دێهاتانەدا بنێرێو ئایەتەکانی خوا بەسەر خەڵکەکەیاندا بخوێنێتەوە).

ئەمەش بەڵگەیە لەسەر چەمکی پێچەوانە لەسەر نەبوونی بەرپرسیاریەت بەرلەپیی ڕاگەیاندن.

٤. پێویستە توانای ئەوەی هەبێت بۆ حوکمە پێسپاردنە هەستێتو بتوانێت ئەنجامی بدات، چونکە ئەو کەسەی دەچێتە قۆناغی پیربوونەوەو توانای ڕۆژووگرتنی نامێنێت ڕۆژووی لەسەر پێویست نییە بەڵکو پێویستە لەسەر فدیە بدات، خوای گەورە لە ئایەتی (١٨٤) ی سورەتی (البقرة) دا دەفەرموێت:

[1] صحيح ابن خزيمة: ٣/١١٠، وصحيح ابن حبان: ١/٣٥٦.

(وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ) .

واتە: (بەڵام ئەوانەی کە ناتوانن بە ڕۆژوو بن بە کولە مەرگی نەبێت، لەسەریان پێویستە لە جیاتی هەر ڕۆژوویەك لەو سێ ڕۆژە فیدیە بدەن، فیدیەکەش بریتییە لە خواردەمەنی هەژارێك (لای ئیمامی شافیعی شتێکی تەواوە لە دانەوێڵەو لای ئیمام ئەبو حەنیفەش بەڵکو بەهای خواردەمەنی مرۆڤێکە بۆ دووجار)) .

ئەمەش هاوشێوەی ئەو فەرمایشتەی خوای گەورەیە کە فەرمویەتی: (لاَ يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا) (البقرة/٢٨٦) .

واتە: (خوا لەهەر کەسێك هەر ئەوە داوا دەکات کە لەتوانایدا هەیە، یان خودا داوای شتێك لە هیچ کەسێك ناکات کە لەتوانایدا نەبێت) .

٥. دەبێت ئارەزومەندانەو بەویستی خۆی ئەو کارە ئەنجام بدات: جا هەرکەسێك بە زۆرو لەژێر فشاردا قسەی کوفری پێ بکرێت گوناهبار نابێت، ئەگەر کوفرەکە تەنها بەزمان بێتو لە دڵییەوە نەبێت، خوای گەورە لە ئایەتی (١٠٦) ی سورەتی (النحل) دا دەفەرموێت: (إِلاَّ مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ) .

واتە: (...مەگەر کەسێك زۆری لێ بکرێت لەسەر کوفرکردن بەلام دڵی لەسەر ئیمان دامەزرابێت ئەوا هیچی لەسەر نییە...) .

بەشی دووەم: حوکمی دانراو:

ئەو گووتارە خواییە کە پەیوەستە بە ڕێکخستنی هەڵسو کەوتەکانی مرۆڤە یان ڕووداوەکانە وە لە ڕووی کارپێکردنەوە واتە شتێك بکرێتە هۆکاریان مەرج یان بەربەست بەم جۆرە هەر سێ جۆرەکەی پێکدێتو هەندێکیش کردوویانەتە پێنج بەش و دووجۆری تریان بۆ ئەو سێ جۆرە زیاد کردووە کە بریتین لە ڕاستیو نا ڕەوایی، واتە هەڵسوکەوتێك بەراست دابنرێت ئەگەر هاتو پایەو مەرجەکانی

هەبوون، وە بە ناڕاستی لەقەڵەم بدرێت ئەگەر لەوانەی تێدا نەبوو، وە کەسانێکیش هەن قسە لەسەر حەوت جۆر دەکەن و دوو جۆری تر بۆ ئەو پێنج جۆرە زیاد دەکەن کە بریتین لە (العزیمة– نیاز) وە (الرخصة–ڕوخسەت یان ڕێپێدان) .

جا (نیاز–العزیمة) بریتییە لە حوکمێکی شەرعی داواکراوی بێ بیانوو، بەڵام ڕێپێدان (الرخصة–ڕێ پێدان) بریتییە لە گۆڕینی حوکمەوە لە قورسەوە بۆ ئاسان بەهۆی بیانوویەکەوە لەگەڵ مانەوەی هۆکاری حوکمە سەرەکیەکەیە، بەڵام گونجاوترینیان دابەشکردنە سیانییەکەیە بۆ هۆکارو مەرج و بەربەست.

١. هۆکار: ئەوەیە کە دەبێتە نیشانە لسەر حوکمێك بە جۆرێك بەهۆی بوونیەوە پابەندی بە بوونی حوکمەکەیەوە دەکرێت و ئەگەر نەشبوو حوکمەکەش نایگرێتەوە وەك هاوسەرێتی و خزمایەتی کە کراونەتە هۆکار بۆ میرات بردن وە هەرکەسێك یەکێك لە دووسیفەتەی تێدا نەبێت سەبارەت بە مردووەکە ئەوا هیچ میراتییەکەی لێوە نابت.

٢. مەرج: ئەوەیە کە واکراوە حوکمەکەی لەسەر رابوەستێت وە پابەندی بە نەمانی حوکمەکەوە جدەکرێت لە کاتی نەبوونی مەرجەکەدا وە پابەندی ناکرێت بە بوونی حوکمەکەوە لە کاتی بوونی مەرجەکەشدا، بۆ نمونە: ئامادەبوونی دوو شایەت مەرجە هەبن بۆ دروستی و سەرگرتنی هاوسەرگیری، وە ئەگەر ئەو دوو شایەتە ئامادە نەبوون هاوسەرگیرییەکە پووچەڵ دەبێتەوە، بەڵام بوونیان لەناو کۆڕی مارە بڕینەکە دا نابێتە هۆی پابەندبوون بەتەواوبوون و سەرگرتنی مارە بڕینەکە چونکە لەوانەیە لە دوا ساتەکاندا بەهەڵە لێك تێگەشتنێك ڕووبدات سەرەڕای ئامادەبوونی دووشایەتەکەش ببێتە هۆی پشتگوێ خستنی مارە بڕینەکەو کارەکە ئەنجام نەدرێت.

٣. بەربەست: ئەوەیە کە بەهۆی بوونیەوە پێویستی حوکمەکە لەسەر نامێنێت وەك کوشتنی ئەنقەست، ئەگەر کوڕێك باوکەکەی بکوژێت ئەوا میراتی لە بوکییەوە نابات و بە پێچەوانەشەوە.

وە لەوانەیە بوونی بەربەستەکە ببێتە هۆی نەمانی هۆکارەکـە، لای ئەبوحەنیفـە (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) قەرز دەبێتە بەربەست لەبەردەم زەکاتداندا بـۆ نمونـە ئەگـەر کەسێك سەد هەزار دیناری پاشەکەوت خستبێتو ساڵیشی بەسەردا هاتبێتەوە بەلام ئەوکەسە بەهەمان ئەو برە پارە پاشـەکەوت خـراوەی یـان زیـاتر قـەرزار بێـت ئـەوا زەکاتی لەسەر پێویست ناکرێت چونکە ئەو برە پارە پاشەکەوت خراوە ئەگـەر بـڕی پارە قەرزەکەی لێ دەربکرێت ئەوا هیچی لێ نامێنێتەوە واتە وەك ئەو وایە کـە هـیچ برە پارەیەکی نەبێت کە پێویست بکات زەکاتی لێ دەربکات.

بەشەکانی ئەو حوکمانەی کە لە قورئاندا هاتوون:

بۆچـوونی زۆرێـك وایـە کـە بەشـەکانی ئـەو حوکمانـە سـیانن ئـەوانیش بـیرو باوەڕییەکانو ئەخلاقیو پراکتیکییەکانن، بەلام ڕاستییەکەی ئـەوەی کـە لـە پێـنج بەش پێك هاتوون، چـونکە ئـەوەی لـە قورئانـدا هـاتووە ئامـاژەی بـۆ حوکمێـك لـە حوکمەکانی قورئان، لەبەر ئـەوە هـیچ ئایـەتێك نییـە کـە ئامـاژە بـۆ بـۆ حـوکمێکی شەرعی یان حوکمێکی دانراوی نەکات.

ئەو حوکمانەش بریتین لە: حوکمـەکانی بـیرو بـاوەڕ، حوکمـە ئەخلاقییـەکان، حوکمە گەردوونییەکان، حوکمە پەند ئامێزەکان، وە حوکمە پراکتیکییەکان، کـە لەم ڕوونکردنەوەی خوارەوە دێت:

یەکەم: حوکمەکانی بیرو باوەڕ (الأحكام الأعتيقادية):

ئەوانەن کە پەیوەسـتن بـە بـیرو بـاوەڕی مرۆڤـەوە لـە ناسـینی خـودی خـواو سـیفەتو کردەوەکـانیو هـەموو ئەوانـەی لێ ی جیادەبێتــەوە لـە بـاسو بابـەتکانی پێغەمبەرایەتیو ڕۆژی دواییو شتە پەنهانیو نادیارەکانی دیکە، وە ئەم حوکمانەش بناغـەی سـەرەکی چـوار حوکمەکـەی دیکـەنو مەبەسـت لێـی بەدەسـتهێنانی بـیرو باوەڕێکی ئایینی جێگیرو نەگۆڕە کە ئەوەش پایەی ژیانێکی تەندروستە بۆ خێزانـی مرۆڤایەتیو بڕیـڕەی پشـتی پەیکـەری کۆمەڵگـەو دەمـاری چـالاکی نێـو جەسـتەی

تاکەکانە، وە ئەم زانستەی تایبەتە بە ڕوونکردنەوەی ئەم بنەما بیرو باوەڕییانەوە بریتییە لە (عیلم کلام) یان (باوەڕناسی) .

باوەڕ بەخوا لوتکەی بیرو باوەڕەکانە:

ئیمان بەخوا دەرەجەی یەکەمە بۆ چوون بەرەوە ژیان لە هەموو بوارەکاندا، وە هەموو بیرو باوەڕەکانی تر لەسەر ئەو وەستاون، لەبەرئەوە باوەڕ بەخوا بوون ئەرکێکی عەقڵییە بەرلەوەی ئەرکێکی شەرعی بێت بۆیە لەسەر هەموو مرۆڤێکی ژیرو تێگەیشتوو پێویستە بەروەردگارو دروستکەرەکەی خۆی بناسێت لە ڕێگەی دەرکەوتنی عەقڵیو دەرکەوتنی کاریگەری بەسەر کارلێکراودا کە بە بەڵگەی شێنەیی ناودەبرێت، لەبەر ، باوەڕ بەخوا لەڕێگەی پێغەمبەرانو کتێبەکانەوە پەیدا نابێت، بۆ نمونە: ئەوەی باوەڕی بەخوا نەبێت باوەڕ بە پەیامەکەی (محمد) یش ﷺ ناهێنێت وە باوەڕیشی بەوە نییە کە قورئان وەحییە، چونکە باوەڕهێنان بەو دووشتە یەکەمجار لەسەر باوەڕبوون بە خوا ڕاوەستاوە، جا ئەگەر باوەڕبوون بەخوا لەسەر ئەو دوانە بوەستایە ئەوا باوەڕی زانستیانە بۆ هیچ کەسێك بەدی نەدەهات بەهۆی ئەو ئەستەم بوونە لۆجیکییەی کە لەوەدا هەیە، چونکە ڕاوەستانی شتێك لەسەر ئەوەی کەلەسەری ڕاوەستاوە پێویست بەوە دەکات شتەکە لەسەر خۆی بوەستێت کە پێویست کراوە لەبەر پێشکەوتنی شتەکە بەسەر خۆیدا ئەوکاتە پێویستییەکەو پێویستکراوەکەش ئەستەم دەبن.

ڕوونکردنەوەی ئەوە:

ئەگەر (أ) لەسەر (ب) وەستابێت، وە (ب) لەسەر (أ) وەستابێت لە بوونی هەردووکیانداو بەلابردنی دووبارەبووەکە لەناوەڕاستدا کە (ب) یە ئەوا ئەنجامەکە ئەوە دەبوو کە (أ) لەسەر (أ) دەوەستێت واتە لەسەرخۆییو لەکاتی بوونی خۆیدا، وە ڕاوەستانی شتێك لەسەر خودی خۆی پێویست بەوە دەکات شتەکە لە پێش خۆی بکەوێت، واتە دەبێت (أ) پێش ئەوەی ببیت هەبووبێت ئەوەش مەحاڵە.

بەوپێیەش ئەوا هەموو مرۆڤێکی پێگەشتووی ژیرشوێن‌و کاتەکەی هەرچۆنێك بێت پێویستە لەسەر بەرلەوەی پێویست بوونە شەرعییەکەی پێ ڕابگەیەنرێت بە پێویستییەکی عەقڵی خوا بناسێت، وە ناسینی خواش ئاسانەو پێویستی بەو بەڵگە فەلسەفیانە نییە کە زانایانی ئوصوڵی دین باسیان کردووە کە زۆربەشیان خەڵکە ڕەشۆك‌و ئاساییەکە لێی تێناگەن، دەوترێت کە فەیلەسوفێکی بێ باوەڕ داوای لە فەیلەسوفێکی مسوڵمان کردووە تابوونی خوای بۆ بسەلمێنێت، جا مسوڵمانەکە چەندین بەڵگەی خستووەتە ڕوو، بێ باوەڕەکەش هەموویانی ڕەتکردووەتەوە، وە لەوێدا پیرەژنێك گوێی لە گفتوگۆیان دەبێت‌و بە زمانی فارسی پێیان دەڵێت: (بگو من خدا بی دلیل میشناسم) ، واتە: (پێی بڵێ من خودا بەبێ بەڵگە دەناسم) .

وە لەساڵی ١٩٨٨[1]دا مامۆستا بووم لەم کۆلێژی صدام بۆماف، چوومە ناو هۆڵی وانە ووتنەوە، ئەوەش لە یەکەم ڕۆژی ساڵی نوێی خوێندندا بوو، جا بەرلەوەی دەست بکەم بە ووتنەوەی وانەکەم یەکێك لە قووتابییەکان هەستاو ووتی: مامۆستا من کوڕی دایك‌و باوکێکی مسوڵمانم بەڵام خۆم باوەڕم بە بوونی خوا نییە، وە کتێبم زۆر خوێندووەتەوەو پرسیارم لە زۆر زاناش کردووە بەڵام بەڵگەیەکی قایلکەرم دەست نەکەوتووە قەناحەتم بە بوونی خوا پێ بکات، پێم ووت: عەقڵ‌و گوێت بخەرە کار ئێستا بە بەڵگەیەکی ئاسان‌و لەماوەی سێ خولەکدا بوونی خوات بۆ دەسەلمێنم، جا پێم ووت: دەکرێت ئەم هۆڵە سادەیە کە ئێمە وانەی تێدا دەخوێنین بەبێ بوونی وەستایەکی بیناسازو کرێکار لەخۆیەوەو بە ڕێکەوت دروست بووبێت؟ ووتی: نەخێر، ووتم: کەواتە چۆن ڕێی تێدەچێت ئەم گەردوونە فراوانە ڕێك‌و پێکە بەبێ بوونی دروستکەرێك پەیدابووبێت؟ ووتی ئەوە دەستکردی سروشتە، ووتم: ئایا سروشت بوونی هەیە لە دەرەوەی زەینی مرۆڤەکاندا یان نیە، جا ئەگەر نییە ڕێی تێدەچێت نەبوویەك بوونێك دروست بکات؟ ووتی: نەخێر، ووتم: ئەو سروشتەی لەدەرەوەی زەینی مرۆڤ بوونی هەیە بەشێکە لەم گەردوونە یان لەدەرەوەی گەردووندایە؟ جا ئەگەر بەشێك بێت لێی ئایا ڕێی تێدەچێت شتێك خۆی

دروست بکات؟ ووتی: نەخێر، ووتم: کەواتە دان بەوەدا دەنێیت سروشت شتێکە لەدەرەوەی زەینی مرۆڤو بەشێکیش نیە لەم گەردوونە؟، ووتی: بەڵێ.

ووتم: ئایا دارتاشێك دەتوانێت درگایەك دروست بکات بەبێ زانیارو زانینو توانـاو ئیرادە؟ ووتی: نەخێر، ووتم: کەواتە ئایا رێی تێدەچێ سروشت ئـەم گەردوونـە مەزنە کە عەقڵی زانایانی گەردووونناسو ئەوانەی گەشتی بۆشایی دەکەن سەرسامن لە کوێوە دەست پێدەکاتو لە کوێدا کۆتایی دێت بـەبێ ئـەوەی زانیـاریی‌و ئـیرادەو توانای هەبێت دروست بکات؟ ووتـی: نـەخێر، ووتم: کەواتـە ئـەو سروشـتەی کـە لەدەرەوەی عەقڵی مرۆڤدا بوونی هەیەو بەشێکیش نییە لەم گەردوونەو سیفەتەکانی زانستو تواناو ئیرادەو جگە لەوانەش سیفەتەکانی تـەواو بـوونو بـێ کـەمو کـورتی هەیە هەر هەمان ئـەو شـتەیە کـە ئێمـە پێـی دەڵـێین خـوداو تـۆش پێـی دەڵێیـت سروشت، ئیدی قووتابییەکەم لە شـوێنی خۆیـدا هەسـتایەوە بـەبێ دوودڵـی ووتـی: (أشهد أن لا إله إلا الله، وأشهد أن محمد رسول الله) ئـا ئێسـتا قەناعـەتی تـەواوم بـە بوونی خودا بۆ دروست بوو، پاشانو پاش ماوەیەك پێی ووتم: من پێش ئەوەی بێم بۆ کۆلێژ قورئان دەخوێنم.

مەبەست لەم بەسەرهاتە ئەوەیە کە سەلماندنی بوونی خوا پێویستی بەبەڵگـەی فەلسەفەی یۆنانی نییە کە تێگەیشتنی لەلایەن عەقڵی مرۆڤەوە زەحمەتە.

گرنگی باوەڕ بە خوا:

باوەڕ بەخواو ئەوەی لێـی دەبێتـەوە لـە ئیمـان بـە یاسـاو شـەریعەتەکانی خـواو پێغەمبەرانو هەموو بیرو باوەڕەکانی دیکە گرنگییەکی گـەورەی بـۆ مـرۆڤ هەیـە لـە ژیانی کرداریدا بەجۆرێك کە نەبەزمان وەصف دەکرێتو نەبەقەڵـەمیش دەنوسـرێت ئەوەش لە دوولایەنەوە: لایەنی تاکەکەسی، و لایەنی کۆمەڵایەتی.

لەلایەنە کەسییەکەوە: بەهۆی ئیمانەوە دڵـی مـرۆڤ دڵنیـایی‌و دامـەزراوی ڕووی تێدەکات بـەجۆرێك کـە بـەرگری دژ بەهـەموو نەخۆشـییە دەروونییـەکان بەدەسـت

دەهێنێت هەروەك خوای گەورە لە ئایەتی (٢٨) ی سوورەتی (الرعد) دا فەرموویەتی:
(أَلاَ بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ) .

واتە: (بێ گوومان دڵ هەر بەیادی خوا دائەمەزرێتو لە دڵە ڕاوکێ ئەکەوێت) .

وە ئەو ئیمانداراەی کە بەزانستییانە ئیمانی هێناوە هەموو ئەوەی تووشی دەبێت لەکەمی ماڵو موڵك و مردنەوە هەمووی دەگێڕێتەوە بۆ لای خواو بە ئارامگرتن بەرگەی ئاکامە نەرێنییەکانی دەگرێت بەهۆی ئەوەی ئەوە لە خواوەیەو وە مرۆڤیش لە ڕێی ویستو ئیرادەی خوادا هیچ هێزو دەسەڵاتێکی نییەو هەروەها باوەڕیشی بەوە هەیە کە لەسەر ئەوەی تووشی بووە پاداشت دەدرێتەوەو لەلایەن خوای گەورەوە قەرەبووی بۆ دەکرێتەوە چ زوو بێت یان درەنگ، وە ئەوەش لە واقیعدا هەستی پێ دەکەینو زۆر بەکەمی دەبینین ئیماندارێك سکاڵا لەدەست نارەحەتییەکانی بکات، هەروەك چۆن بەدەگمەن ئەو کەسانەمان بەرچاو دەکەوێت کە ئیمانیان لاوازە یان هەر نییانە سکاڵا لەدەست ژیانی خۆیان نەکەن.

بەڵام لەلایەنە کۆمەڵایەتییەکەیەوە: سوودو قازانجی ئیماندار تەنها بۆ خۆیو خێزانەکەی نییە، بەجۆرێك کە ئیمانەکەی کاریگەرییەکی گرنگی لە ژیانی کۆمەڵگەدا هەیە لە ڕووی ئاسایشو سەقامگیرییەوە، چونکە ئەوەی ئیمانی نەبێت پابەندبوونیشی نییە، وە کەسێکیش پابەندبوونی نەبێت سەر ڕاستیش نییە ناتوانێت ئەمانەت بپارێزێت، کەسێکیش نەیتوانی ئەمانەت بپارێزیت بۆ ئەوە ناشێت هیچ بەرپرسیارییەتیەك لە ئەستۆ بگرێت وە نە دەشبێتە ئەندامێکی باشی ناو کۆمەڵگە، لەبەر ئەوە ئیمان سەرچاوەی وزەیەکی ڕۆحییە کە چاودێری کرێکارێك دەکات لە کارگەکەیداو، جوتیارێك لە فەرمانگەکەیداو مامۆستایەك لە قوتابخانەکەیداو فەرمانبەرێك لە نوسینگەکەیداو سەربازێك لە مەیدانی جەنگداو دایکێك لە ماڵەکەی خۆیداو دەسەڵاتێکیش کاتێك مومارەسەی بەرپرسیارێتییەکانی خۆی دەکات.

وە دەربارەی گرنگی بیرو باوەڕ لە ژیان تاكو کۆمەڵگەدا لە کۆنەوەو لە ئێستاشدا ووتراوە: ئەوکەسەی بیرو باوەڕێکی هەبێت با خراپیش بیت چاکترە لەو کەسەی کە

هەر بیرو باوەڕی نییە، لەبەر ئەوە هیندۆسێکی گاپەرست– لە ڕووی پابەندییەوە– جیاوازە لە بێ باوەڕێك کە هیچ عەقیدەیەکی نییە.

ئـەم فەرمایشـتەی خـوای گـەورەش لـە ئایـەتی (١٩٠–١٩١) ی سـورەتی (آل عمران) نموونەیەکە لە ئایەتەکانی حوکمە بیرو باوەڕییەکان: (إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلاَفِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ ، الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ) .

واتە: (بێ گوومان لە دروستکردنی ئاسمانەکان‌و زەوی‌و یەك بەدوای یەکدا هاتنی شەوو ڕۆژدا، چەند بەڵگەو نیشانەیەکی ئاشکرا هەن بۆ ئەوانەی خاوەن فام‌و هۆشن‌و دەلالەت لە گەورەیی‌و دەسەڵاتی خوا ئەکەن کە یەکەو هاوبەشی نیە، ئەم ئایەتانـە بە ئاشکرا ئەوە دەگەیەنن کە ئەم گەردوون بوونە بەبێ دروستکەرێك نابن ئەوانەی بە پێوەو بە دانیشتن‌و بە ڕاکشانەوە واتە لە هەموو حاڵەتێکدا ناوی خوا دەهێنن‌و بیر لە دروستکردنی ئەرزو ئاسمانەکان ئەکەنەوەو دەڵێن: خودایا ! تۆ ئەم شـتانەت بـە خۆڕایی‌و بەبێ سوود دروست نەکردووە، پاکی‌و بێگەردی بۆتۆیە، خوایە تۆ دووری لەوەی کە شتی بێ هوودە دروسـت بکـەیت، خودایـە بمانپـارێزە لـە سـزای ئـاگری دۆزەخ) .

ئایا ئیمان زیادو کەم دەکات؟

زانایانی ئیسلام لەم مەسەلەیدا لەسەر دووڕا جیاوازییان هەیە: هەندێکیان وای بۆ دەچن کە ئیمان ئاست‌و پلەیـەکی بـەگۆڕی هەیـەو زیـادو کـەم ناکـات، لـە کاتێکـدا هەندێکی تریان بـە پێچـەوانەی ئـەوانی تـرەوە قسـە دەکـەن، وە هـەر تـاقمێکیش بەڵگەی هەیە پشتی پێ دەبەستێت کە سـوودی نییـە بیانخەینـە ڕوو، چـونکە ئـەو جیاوازییەیان لە ڕووی فۆرم‌و زاراوەوەیە چونکە مەبەست لە ئیمان ئەو بـیرو بـاوەڕە نەگۆڕو بڕاوە بێت کە پڕاوپڕی واقیعە ئەوا بە زیادو کەمکردن پێناسی ناکرێت چونکە

بیرو باوەڕ بەم ماناو مەبەستە واتە دڵنیابوون، دڵنیابوونیش زیادو کەمکردن قبوول ناکات.

بەڵام ئەگەر مەبەست لە ئیمان بیرو باوەڕو کردەوەی چاك بێت پێکەوە بەو پێیەی کەلە دوو ڕەگەزی مەعنەوی کە ئەو بیروباوەڕەیە باسکراوە وە ڕەگەزێکی ماددی کە کردەوەی چاکەیە ئەوا بە زیادبوون دەناسرێت کاتێك کردەوە چاکەکان زیادیان کرد، وە بەکەمکردنیش دەناسرێت ئەگەر کردەوە چاکەکان کەمیانکرد، ئەم واتایەی دووەمیش لەو ئایەتانەی قورئاندا بە ئاشکرا دەردەکەون کە ئیمان بە واتای بیرو باوەڕو کردەوەی چاك پێکەوە کۆدەکاتەوە.

بەڵام ڕاستییەکان لەوەیە کە کردەوە چاکەکان لەوەی کە لەدەرەوە دەبینرێت هاوشانو نووساوە بە بیرو باوەڕێکی ڕاستەقینەوە بەشێوەیەکی وا کە ڕێی تێناچێت بیرو باوەڕێکی ڕاستەقینەی بێ گوماناوی لەکەسێکدا هەبێت کە کردەوەی چاکەی لەگەڵدا نەبێت.

دووەم/حوکمە ئەخلاقییەکان:

ئەخلاقو بیرو باوەڕ لەوەدا بەیەك دەگەن کە هەریەکەیان لایەنێك لە لایەنەکانی کەسایەتی مرۆڤو وزەیەك لە وزە ئاینی ڕیفتارییەکانی دەنوێنێت، لەبەر ئەوە پەیوەندییەکی پتەو لە نێوانیاندا هەبووەو تا ئیستاش هەیە، وە ئەو لەسەر چەند بنەمایەکی دەروونی دامەزراوە کە هەیانە ویژدانییەو هەیانە عەقڵییە، جگە لەوەش کە عەقیدەیی ئاینی لەبەر زۆریی کاریگەرییەکەیو بەهێزی دەسەڵاتەکەی بەسەر تاکەکانو کۆمەڵەکانەوە پلەی یەکەمی داگیرکردووە، بەڵکو عەقیدە لە حەقیقەتو واقیعدا شوێن کەوتووەو ڕەوشتیش شوێن کەوتەیە، واتە ڕەوشت شوێن بیرو باوەڕ کەوتووەو لە ناخو ناوەڕۆك جیا نابێتەوەو پێویستییەکی عەقڵیو دەرەکییە بۆی، لەبەر ئەوە زۆر بەدەگمان ڕەوشتی تەواو لە کەسێکدا بەدی دەکرێت کە بیرو باوەری نەبێت یان کەسێك هەبێت بیرو باوەڕێکی ڕاستو تەندروستی هەبێتو ڕەوشتی نەبێت، لەبەر ئەوە ڕەوشت بۆ بیرو باوەڕ پێویستە وەك پێویستی(الزوجية للأربعة).

لەڕاستیشدا قورئانی پیرۆز بە جۆرێك گرنگی بە ڕەوشت داوە کە یەك لاپەڕەی نییە خاڵی بێت لە لایەنێك لە لایەنەکانی ڕەوشت چ بە ئاشکراو ڕاستەخۆ یان بە ئامازە پێدان، چونکە قورئانی پیرۆز کتێبێك نییە دابەشکرابێت بەسەر چەند بەندو بەشێکداو هەر بەندێك یان بەشێکی باسی بابەتێکی دیاریکراو بکات، بەڵکو هەموو لاپەڕەیەك لە لاپەڕەکانی وەك گەنجینەیەك وایە کە هەموو پێداویستی یە پێویستییەکانی مرۆڤایەتی تێدایە، لەگەڵ ئەوەشدا کە پێداویستییەکانی ناو قورئان مەعنەوین‌و ئەوانەی ناو گەنجینە مادین، وە ئەو کەسەی لە ئایەتەکانی خوا ورد دەبێتەوە دەبینێت کە ئەو ڕۆحیەتە باوەی لە نا قورئانی پیرۆزدا هەیە لەسەرەتاوە تا کۆتایی ڕۆحیەتێکی چاکخوازانەو ژیرانەیەو بانگەشە بۆ زانست‌و کارکردن‌و ئازادی‌و یەکسانی‌و دادپەروەری‌و ڕەحمەت‌و هیدایەت‌و ڕستی‌و چاکەکردن‌و خۆنەویستی‌و بەخشین و دەستەبەری‌و هاوکاریکردن‌و ڕاستگۆیی‌و ئەمانەت‌و دڵسۆزیی‌و ئەو جۆرە شتانە دەکات کەلە خەسڵەتە گەورەو شکۆدارەکانی مرۆڤایەتین کە پێویست دەکات هەموو مرۆڤێك خۆیی پێ جوان بکات‌و ڕەوشتی خۆیی پێ برازێنێتەوە.

هەروەك چۆن ئایەتەکانی قورئان ڕێگری دەکەن لە نەزانیی‌و تەمبەڵی‌و بۆش وەرگرتنی مرۆڤ لەلایەن برا مرۆڤەکەیەوەو دووبەرەکی‌و جیاوازی ڕەگەزی‌و ڕەنگ‌و توخم‌و ئەو جۆرە شتانە، وە ستەمکردن‌و توندوتیژیی‌و خۆپەرستی‌و چروکی‌و زۆرداری‌و لووتبەرزی‌و دەستدرێژیی کردن‌و ئەو جۆرە شتانەی دیکە لەبابەتەکانی سووك‌و ڕسوایی‌و کە پێویستە هەموو مرۆڤێك دەستبەرداریان بێت‌و وازیان لێ بهێنێت.

لەبەر ئەوە ئەو خوایەی کە مرۆڤەکانی لە یەك قوڕو یەك باوك‌و یەك دایك دروستکردووە، بۆ ئەوە دروستی نەکردوون کە جۆرە ژیانێك بژین پڕی بێت لە دوژمنایەتی‌و پەرتەوازەیی ڕق‌و قین‌و ئیرەیی، چونکە هەموان لە ئادەمن‌و ئادەمیش لە خۆڵ دروستکراوە، لەبەر ئەوە ڕەوشتی برایەتی مرۆیی دەستەبەری کردنی یەکترە نەك ڕقەبەرایەتی‌و ڕێك نەکەوتن، وە نەریت‌و ڕەوشتی خاکیش بێ فیزی‌و

خاکیبوونـە چـونکە هـەموو بوونـەوەرێکی زینـدوو کـە بەویسـتی خـۆی دەجولێـت بەسەریدا دەڕوات‌و پێی پیادەنێت، لەبـەر ئـەوە کەسێك کـە لـەو جـۆرە ئەصـڵ‌و بنەچەیە دروستکرابێت، پێویستە بە پێی ئەسڵ‌و بنەچەکەی خۆی بێ فیـزو خـاکی بێت، دوور لەهەموو ڕواڵەت‌و دیاردەکانی ستەم‌و ستەمکاری.

سێیەم: حوکمە گەردوونیەکان:

قورئـانی پـیرۆز ئایـەت گـەلێکی گـەردوونی زۆری لـە خـۆی گرتـووە کـە مانـای زانسـتییان هەیـە کـە گەیشـتۆتە ئاسـتی ئیعجـازو ڕاڤـەکارە پێشـینەکان لێـی تێنەگەشتوون، بەڵکو هەشیانە پێشکەوتنی زانستی نـوێ ئاشـکرای کـردون‌و واتـاو مەبەستەکانی ڕوونکردۆتەوە، وە هەشیانە هێشتا ئاشـکرا نـەبوون‌و لـە چاوەڕوانی دۆزینـەوە زانسـتییە نوێکانـدان لـە داهـاتوودا، وەك ئـەوەی کـە خـوای گـەورە لـە ئایەتی(٥٣) ی سورەتی (فصلت) دا دەفەرموێت: (سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَـا فِـي الْآفَـاقِ وَفِـي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ) .

واتە: (ئێمە لەمەودوا بەڵگەو نیشانەکانی خۆمانیان لـە جیهـان‌و خـودی خۆیانـدا پیشان ئەدەین تا بۆیان دەرکەوێت قورئان ڕاسـتەو فەرمایشـتی خوایـەو لـە خـواوە هاتوەتە خوار بۆ سەر پێغەمبەر ﷺ...)

وە حیکمەتی حوکمە گەردوونییەکان بریتییە لە بەهێزکردنی بـاوەڕ بـە قورئـان‌و دامەزراندنی بیرو باوەڕ بەوەی کە ئەوە لە دروستکراوی مرۆڤ نیەو بەڵکو نیگایەکەو لە خواوە هاتوەتە خوارەوە، زیاد لەوەش ئەوەی تێدایە کە ئاڕاستەی مرۆڤەکان بکات بـۆ بیرکردنـەوەو تێڕامـان لـەم گەردوونـە ڕەخسـێنراوە، تـا لـەڕووی مـادی‌و مەعنەوەییـەوە سـودی لـێ ببینرێـت، بـەڵام کـەمێك لـە مرۆڤـەکان لـە نهێنییـە گەردوونییەکانی ئەو ئایەتانەو فەلسەفەکەیان تێدەگەن، هەروەك خـوای گـەورە لـە ئایەتی (٤٣) ی سورەتی (العنكبوت) دا فەرموویەتی: (وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّـاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلاَّ الْعَالِمُونَ) .

واتە: (ئێمە ئەم جۆرە نمونانە دەهێنێتەوە بۆ خەڵك تا لێیان وورد ببنەوە کەسانی زاناش نەبن کەس لێیان تێناگات‌و لەناو کرۆکەکەیان حاڵی نابێت) .

پاشان لە ئیعجازی ئایەتە قورئانییە گەردوونییەکاندا بە درۆخستنەوەی ئەو بۆچوونانەی تێدایە کە ناو بەناو لە پەیامە خوێنراو بینراوو نەبینراوەکاندا بڵاو دەکرێنەوە لەژێر ناونیشانی زانستەکانی ئایندە یان شتی تریش لەوانەی کە پەیوەستن بە تەمەنی گەردوون بە شێوەیەکی گشتی‌و تەمەنی زەوی بەشێوەیەکی تایبەتی‌و تەمەنی مرۆڤیش بە تایبەتی تر، وە ئەو بڵاوکراوە گومڕاکارانە چەند ژمارەیەکی خەیاڵی بۆ ئەو تەمەنانەی کە باسم کرد لەخۆ دەگرێت، وە ئەو دۆزینەوە یان ئاشکراکردنە گومڕاکارانە جیاوازانە چەند هەوڵێکن بۆ لاوازکردنی ئیمانی ئیمانداران بە بوونی خوای گەورە لەسەر بنەمای گەڕاندنەوەی گەردوون‌و ئەوەی تێیدایە بۆ سروشت، ئەمە لەلایەکەوە لە لایەکی تریشەوە لاوازکردنی ئیمان بە بەرپرسیارێتی ڕۆژی دوایی جا لە جیاوازییەکەیدا دەستێکی شاراوەو لە وەرگێڕانەکەیدا دەستێك‌و لە بڵاوکردنەوەشیدا دەستێکی شاراوەی لەودیو پەردەوە لە پشتە، وە یەکێك لەو درۆ خەیاڵییە گومڕاکارانە ئەوە بوو کە گۆڤاری (علوم المستقبل- زانستی ئایندە) کە لە وەزارەتی ڕاگەیاندن دەردەچوو لە ژمارە (٣) ی لاپەڕە(٤) دا لە ژێر ناوی پێش تەقینەوە مەزنەکە بڵاوی کردبوویەوە:

(١٥ ملیار ساڵی ڕووناکی پاشان ١٥ ملیار ساڵیش تێپەڕیوە لە ڕابردوویەکی زۆر کۆن، گەردوون ناسەکان لەم سەردەمدا توانیویانە بە ئامێرە پێشکەوتووەکانیان بچنە قووڵایی ئەو ساڵانەوە، بەڵام هێشتا کارەکە ڕوون نییە، بەڵام زانای گەردووناسی ڕوسی (أندریە لیندا) دیمەنێکمان بۆ دەخاتە ڕوو کە سنوری خەیاڵ تێدەپەڕێنێت) . لەوانەیە (أندریە لیندا) وێنەیەکی خەیاڵی گەردوونی بۆ کێشابێ‌و ئەوەی کە ناوی ناوە تەقینەوە گەورەکە، کە ئەوە نە حەقیقەتی هەیەو نە بوونیشی هەیە مەگەر هەر لە خەیاڵی تێکچووی ئەودا هەبێت.

داوا لـە لاوانـی مسـولمانیش دەکـەم کـە فریـوو نـەخۆن بـەم بیرۆکـە جیـاوازو گومڕاکارانە کە لەڕێگەی دەستێکی شاراوەوە بڵاو دەکرێنـەوە بـۆ لاوازکردنـی بـیرو باوەڕی ئەو مسوڵمانانەی کە بیرو باوەڕێکی باویان لە باب‌و باپیرانیانەوە وەرگرتووە، بەڵام بیرو بـاوەڕی زانسـتییانەی ڕەگ داکـوتراو بـەم جـۆرە درۆو گومراییانـە کـاری تێانکرێت.

وە ئەم زانا گەردووونناسییە ڕوسییە ئـەم دەرخسـتنە زانسـتییەی خـۆی لەسـەر بنەمای ئەوە خستۆتە ڕوو کە گوایا گەردوون دەستکردی سروشـتە سەرچـاوی ئـەو تەقینەوەش سروشتەو ئەم گەردوونەش کۆنەو هەموو کۆنێکیش لەگەڵ بوونی وەك دروستکراوێك ڕووبەڕووی دروستکراوەکەی دەبێتەوە، چونکە هەموو دروسـتکراوێك ڕووداوێکە نەمان پێشی کەوتووە.

بەڵام سـەبارەت بـە ئەسـڵو بناغـەی تەقینـەوەی گـەردوون قورئـانی پـیرۆز بـە ئاشکراو بە ڕوونی باسی کردووە، بەڵام ئەوەی کە دەیتەقێنێتـەوە خـوای گەورەیـە نەك سروشت ئەوەتا خوای گەورە لـە ئایـەتی (٣٠-٣٣) ی سـوورەتی(الأنبیـاء) دا فەرموویەتی: (أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلاَ يُؤْمِنُونَ ، وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ، وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ، وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ).

واتە: (ئایا کافرەکان نازانن کەوا ئاسمان‌و زەوی پارچەیەکی پێکەوە لکاو بوون‌و لێکمان کردنەوەو هەموو شتێکی زیندوومان لە ئاو درووست کردووە؟ دەی ئایا هێشتا هەر ئیمان ناهێنن؟چەند کێوێکی دامـەزراو چەسپاویشـمان لـە زەویـدا بـۆ درووسـت کردوون نەبادا زەوی لەکاتی سوڕانەوەدا لار ببێتەوە بەوانەی بەسەریەوەن، کەلێنی بەریلاو فراوانیشمان لەو کێوانەدا کردووەتە ڕێگا بەهیوای ئەوەی ڕێگەی دابینکردنـی ڕزق‌و ڕۆزی بۆ ژیانی خۆیان لەو شیوو دۆڵانەدا بدۆزنەوە، ئاسمنیشمان کـردووە بـە سەربانێکی پارێزراو لە کەوتن کەچی کافرەکان لووتـە لان وپشـتیان لـەو بەڵگانـەی

یەکێتی‌و توانایی خوا کردووە کەلەو ئاسمانانەدا هەن، خوا ئەو خودایەیە کە شەوو ڕۆژو خۆر ومانگی دروست کردووە.هەریەك لەوانە لە ناو بازنەیەکدا وەك مەلەوان دێن‌و دەچن).

وە ئەگەر تەقینەرەوەکە سروشت بوایە ئەوا جیاوازی لە نێوان سروشتی هەسارەی زەوی لەگەڵ هەسارەکانی دیکەی وەك مانگدا ڕووی نەدەدا، چونکە هەموان پارچەی یەك بارساتایین‌و لەیەك سەرچاوەن، کەواتە بۆچی هەسارەی زەوی بۆ ژیان دەست دەدات جیا لە هەسارەی مانگ بۆ نمونە، لەگەڵ ئەوەی کە هەر هەموویان بەش‌و پارچەی یەك بارستەن کەیەك سروشتییان هەیە؟؟؟!!

حیکمەتی ئایەتە گەردوونییەکان:

لە ئایەتە گەردوونییەکاندا چەندین بەڵگەی یەکلاکەرەوە هەن لەسەر ئەوەی کە قورئان وحی‌و (نیگا) یە وهەموو ئەوەشی تیاییدا هاتووە ڕاستەو لەگەڵ واقیعدا چوون یەك‌و دەقاو دەقە، وە بۆ نمونە باس لە یەکێك لەو ئایەتانە دەکەم کە کارەباو بارگە کارەباییەکانی ناساندووە بە سیانزە سەدە پێش دۆزینەوەی کارەبا،

خوای گەورە لە ئایەتی(٤٣) ی سوورەتی (النور) دا دەفەرموێت: (أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشَاءُ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ) .

واتە: (ئایا تۆ نابینی خوا پەڵە هەورەکان پاڵ پێوەدەنێت‌و بە هێواشی دەیانخاتە گەرو پاشان دەیانخاتە دەم یەك‌و ڕێکیان دەخات و پاشان ئەیاننیشێنێتەوە سەر یەك‌و کەڵەکەیان دەکات؟جا سەیر دەکەیت بارانیان لێوە دەبارێنێت‌و لە ئاسمانەوە لە کێوەکانی تەرزەوە کە لە هەوادان تەرزە دائەوەرێنێت‌و باخ‌و مەزراو دەغڵ‌و دان‌و ئاوەدانی هەرکەسێك ئارەزووی لێبێت ئەو تەرزانە ئەیانگرێتەوەو هەرکەسیش ئارەزووی لێ بێت لێی لائەدات‌و بروسکەیەکیش لەو

هەورەوە دەردەچێت کە لەوانەیە تیشکەکەی چاوی مرۆڤ کوێر بکاتو ڕووناکییەکەی نەهێڵێت) .

وە موعجیزەی ئەم ئایەتە پیرۆزە لە فەرمایشتەکەی خوای گەورەدا: (ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ) ، (پاشان ئەیانداتە دەم یەکو ڕێکیان دەخات) ، ڕاڤەکارەکانی پێشوو وا بەسەر ئەم ووسانەدا تێدەپەڕین کە ئەوا خواستنێکی ڕەوانبێژیانەیە، لە کاتێکدا کە ئەوە لەو ڕاستییە گەردوونیانەیە کە پەیوەستە بە ئیعجازی قورئانەوە چوونکە بە ڕوونی ئاماژە بە ووزەی کارەبا دەکات لە ناو هەوردا پێش چەندین سەدە لە دۆزینەوەی کارەبا، وە ئەم ووزەیە بناغەی ئەو دیاردە کەشو هەواییانەیە وە لە ڕاستیدا ڕێکخستنو دانە دەم یەکی پەڵە هەورەکان ئاماژەیەکی ڕوونە بەڵکو پێناسێکی ووردە بۆ نزیککردنەوەی نێوان پەڵە هەورە جیاوازەکان لە ووزەی کارەباییدا تاوەکو یەکتری ڕابکێشنو هەموویان کۆببنەوە وەك کۆبونەوەی لەشکرێك کەلەگەڵ ئەو ویستەی خوادا بگونجێت کەلە نێوان هەورەکاندا درووستی دەکات لە بروسکەو هەورە تریشقە یان لە باران یان لە تەرزە، وە ئەگەر پەڵە هەورەکان یەکتریان ڕاکیشاو نیشتنە سەر یەك ئەوا هەوری کەڵەکەبوو پێکدێت وەك ئەوەی کە خوای گەورە لە ئایەتی(١٢) ی سوورەتی (الرعد) دا دەفەرموێت: (هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ) .

واتە: (خوا ئەو خودایەیە کە بروسکەتان پیشان ئەدات، لە لایەکەوە لە مەترسییەکەی دەترسنو لە لایەکیشەوە چاوەڕیی بارانن لێیەوە، هەروەها ئەو خودایە هەوری قورسو گران دروست دەکاتو دەیانداتە دەم یەك) .

لە ڕاستیشدا قووڵایی هەورە کەڵەکەبووەکان لە باوبۆرانە بروسکەدارەکاندا گەورە دەبێت بە پێی ئەوەی کە زاناکان پێی گەشتوون، جا ئەگەر خاڵی بوونەوە لە نێو هەورەکاندا لە نێوان چینە نزمەکاندا ڕوویدا ئەوا هەرچەندێك دڵۆپە کە ماقی ئەو هەورانەیە لە دابارینـدا گەورە دەبنو دەبێتە باران، جا ئەگەر حاڵەتە هەوا کارەباییەکە لەو هەورە کەڵەکە بووانەدا لە هێزو بەرزو نزمیدا گەشتە ئەو حاڵەتەی کە

ڕێگە خۆشکەربێت بۆ ڕوودانی دیاردەی هاتوچۆکردنی بلورەکانی ئاو لە نێوان ناوچە بەفرینە بەرزە باراناوییە نزمەکاندا تەرزە پێکدەیت و گەورە دەبێت تاوای لێ دیت قورستر دەبێت لەوەی کەلە شوێنە سەرەکییەکەی ئەو هێزانەدا بمێنێتەوەو ئیتر دەکەوێتە خوارەوە بۆ سەر زەوی جا ئەگەر بچووك و لەسەرخۆ دابباریت ئەوا ڕەحمەتەو ئەگەر گەورەو تیژهاوێژ بوو ئەوا دەبێتە تۆڵەو ناڕەحەتی وەك خوای گەورە دەفەرموێت: (فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشَاءُ) .

واتە: (هەرکەسێك خوا بیەوێت ئەو تەرزانە دەیگرێتەوە، هەرکەسیش ئارەزوی لێ بێت لێی لا ئەدات و لێی دوور دەخاتەوە) .

وە مرۆڤ زۆر لەو بارودۆخە نازانێت کە دەبێتە هۆی دروستبوونی تەرزە بەڵام ئەوە دەزانێت ئەوە بارودۆخێکە تێکچوونی کەش و هەوا بەرپای کردووە کە ئایەتەکە بە دوو ئاماژە ئاماژەی بە خۆی و سروشتەکەی کردووە:

یەکەمیان: کاتێك هەورە کەڵەکەبووەکان و ئەو تەرزەیەی کە لەناویدا دروست دەبێت بە هەورەکان چواندنی.

دووەمیشیان: کاتێك ئاماژەی داوە بە گەورەیی ئەو هێزە کارەباییانەی کەلە پێکهاتنیدا هاوبەشن، لە گەورەیی و خێرایی بروسکەکەیی و گەیشتنی گەرماییەکەی بە ئاستی سپی بوونەوەیان زیاتریش بەم دەق و فەرمایشتەی کە دەفەرموێت: (يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ)، (کە لەوانەیە بە تیشکەکەی چاوی مرۆڤ کوێر بکات و ڕووناکییەکەی نەهێڵێت) .

وە لە ئایەتە گەردوونیەکانی دیکە ئەم فەرمایشتەی خوای گەورەیە کە لە ئایەتی (٢٢)ی سوورەتی (الحجر)دا دەفەرموێت: (وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ) .

واتە: (باکانمان ئاوس کردو لە ئاسمانەوە ئاومان بۆ دابەزاندن و دەرخواردمان دان و یان کردمانە هۆی ئاودانی دارو درەخت و کشتوکاڵەکانتان کە ئێوە خۆتان ئەو ئاوەتان هەڵنەگرتووەو کۆتان نەکردووەتەوە) .

تا دوێنییەكی نزیكیش موتوربە والیك دەدرایەوە كە بریتییە لە پیتاندن لە نێوان تۆوی نێرینەو هێلكەی مێینەی سەوزایی و دارو درەختەكاندا بەڵام ئەم ڕاڤەكردنە لەگەڵ ئەنجامەكدا ناگونجێت كە بریتییە لە باران بارین لە ئاسمانەوە كە ڕاستییەكەی پیتاندنە لە نێوان بارگە پۆزەتیڤ و نێگەتیڤە كارەباییەكانی ناو هەورەكان كە دەنگو بروسكە بەرهەم دەهێنن.

وە فەلسەفەی حوكمی ئایەتە گەردوونییەكان بریتییە لە ئاڕاستەكردنی مرۆڤەكان بەرەوە دۆزینەوەی زانستی لەم گەردوونەدا ئەمە لە لایەكەوە، لە لایەكی تریشەو بۆ بەهێز كردنی ئیمانە بە خواو قورئانو پێغەمبەر ﷺ، چونكە ئەو زانیارییە گەردونیانەی كە پاش چواردە سەدە زاناكان پێی گەشتوون لە ڕاستیدا قورئان بە ئەوپەری ووردییەوەو كە لەگەڵ ڕاستییە زانستییە نوێكاندا گونجاوە باسی لێ كردووە.

چوارەم/ حوكمە پەند ئامێزەكان:

ئەو حوكمانەن كە لەو ئایەتانەوە وەردەگیرێن كە باس لەوە دەكەن نەتەوەكانی پێش ئیسلام كردوویانە وە ئەو پاداشتەی ئەو نەتەوە بەدەستییان هێناوە بە پێی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ) (الزلزله/٧) .

واتە: (جا هەركەسێك بە قورسایی گەردیلەیەك چاكەی كردبێت پاداشتەكەی ئەبینێ و هەركەسیش بە قورسایی گەردیلەیەك خراپەی كردبێت سزاكەی ئەبینێ) .

فەلسەفەی ئەم ئایەتانەو حوكمەكانی بریتییە لە ئاڕاستەكردنی نەوەكانی داهاتوو كە پاش ئیسلام بە دوای یەكدا هاتوون بەرەوە پەند وەرگرتن بەوەی كە نەتەوە پێشینەكان كردوویانەو ئەو پاداشتەی وەریانگرتووە لە دەرەنجامی كارەكانیاندا، وە بۆ ئەوەی بارودۆخو چارەنوسی خۆیان بە پێوەدانگی بارودۆخو چارەنوسی ئەو نەتەوانە ببێون، لە ڕاستیشدا قورئانی پیرۆز لەسەر ئەم حیكمەتە لە زۆر ئایەتدا قسەی لەسەر كردووە لەوانەش ئەو فەرمایشتەی خوای گەورەیە كە لە ئایەتی(١١١) ی سورەتی(یوسف) دا دەفەرموێت: (لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ) .

واتە: (بەڕاستی لەسەر گوزەشتەی یوسفو براکانیدا پەندیٔ ئامۆژگاریی هەیە بۆ ئەوانەی خاوەن هۆشو فامن...) .

هەروەها خوای گەورە کە لە ئایەتی(١٧٥-١٧٦) ی سورەتی(الأعراف) دا فەرموویەتی: (وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ ، وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ) .

واتە: (ئەی پێغەمبەر دەنگوباسی ئەو زانا جولەکەیە کە (بلعام ی کوڕی باعوراو) بوو بۆ ئەم جوولەکانە بگێڕەوە کە چۆن تەوراتمان فێر کردو سوور ئەیزانی کە تۆ رەوانە دەکرێیت چونکە لە تەوراتەکەدا هەبوو لە پاشاندا هەلگەرایەوە وبیٚ ئیمان بوو بەتەوراتو کافر بوو، وەشەتیان خستیە دوای خۆیو لە ئەنجامدا چووە ناو پیٚری بگوومڕاکانەوەو ماڵ وێران بووە ئەگەر بمانویستایە بەهۆی ئەو ئایەتانەو پەیڕەوی لێکردنیانەوە پلەیمان بەرز دەکردەوەو پایەی گەورەمان پیٚ ئەبەخشی، بەلام ئەو خۆی ئارەزووی لە ماڵو سامانی دنیا بوو پشتی لە دین هەلکرد حاڵی ئەم پیاوە وەك حاڵی سەگە کە هەڵمەتی بۆ بەریت زمان دەردەهێنیٚو هەناسە بڕکێی پی ئەکەوێت، وازیشی لیٚ بێنیت هەر هەمان جۆرە ئەمە حاڵی ئەوانەیە کە باوەڕ بە ئایەتەکانی ئێمە ناکەن، تۆ ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بەسەرهاتی خەلکیان بۆ بگێڕەوە بەلکو بیر بکەنەوەو بگەرێنەوە سەر ڕێگەی ڕاست) .

خوای گەورە کە لە ئایەتی(٧٠) ی سورەتی(التوبە) دا دەفەرموێت: ((أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ إِبْرَاهِيمَ وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِ أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ).

واتە: (ئایا دەنگوباسی ئەو ئومەتانەیان پیٚ نەگەیشتووە کەلە پێش ئەماندابوون وەك قەومی نوح کە بەلافاو تیاچوون وە قەومی هود کە بە ڕەشەباو قەومی صالح کە بە بومەلەرزە لەناوچوونو فەوتان هەروەها ئیبراهیم کە نەمرودی پادشایان بە

میشوولەو هاوڕێکانی بە دەردی دیکە لەناو بران وە قەومی شوعەیب واتە خەڵکی مەدیەن کە بەئاگر سووتانو قەومی لوگ کە شوێنەکانیان سەرەو ژێر بوونو بەردباران کران، ئەم قەومانە هەموویان پیغەمبەرانیان بە موعجیزە بۆ رەوانە کراونو نکوڵیان لێ ئەکردنو باوەڕیان پێ نەدەکرد، بێگوومان خوای گەورە ستەمی لەمانە نەکرد بەڵکو ئەوە خۆیان بوون ستەمیان لە خۆیان کرد) .

ئەم ئایەتانەو نمونەکانیان حوکمەکانیان پەند ئامێزنو ڕستەکانیان هەواڵینو ماناکانیان داخوازین، فەرمان بەهەموو نەوەیەك دەکەن پەند لە نەوەکانی پێشووی خۆیان وەربگرن لە ڕووی تاوانەکانیانو سزاکانیانەوە وە پشت بەوە ببەستن کە لەنەوەکانی پیش خۆیان بۆیان ماوەتەوە لە خێرو چاکەو زانستو بەرهەمی زانستیو ئەو جۆرە شتانە وە ئەو بۆماوەییە بەکاربهێنن بۆ ئەوەی قازانجێکی نویی بخەنە سەرو بە جێی بهێڵن بۆ ئەوانەی پاش خۆیان دێن چونکە شارستانیەتی مرۆڤایەتی بەم شێوەیە پیك هاتووەو دەستکردی تەنها نەوەیەك نییە، بەڵکو هەموو نەوەیەك بە ئەندازەی ئەو سوودو قازانجەی پیشکەشی دەکات بۆ بەرژەوەندی نەوەکەی خۆیو نەوەکانی دوایی بەسداری تێدا دەکەن.

پێنجەم / حوکمە شەرعییە زانستییەکان:

بریتین لەو حوکمانەی کە پەیوەندی مرۆڤ بە پەروەردگارەوەو پەیوەندی مرۆڤ لەگەڵ مرۆڤدا لە هەموو بوارەکانی ژیاندا ڕێك دەخات، وە بە حوکمە کردەیی یان پراکتیکییەکانیش ناو دەبرێن چونکە حوکمی ئیشو کارەکانی مرۆڤن چ کارە باشەکان بن یان خراپەکان، وە سوود بەخش بن یان زیان بەخ.

وە ئەو زانستەی کە تایبەتە بە ڕوونکردنەوەی ئەم حوکمانەوە بریتییە لە زانستی فیقە، وە فیقە لە ڕووی زمانەوانییەوە واتە لی تێگەشتن وە لە ڕووی زاراوەو دەربڕینیشەوە بریتییە لەو حوکمە شەرعییە پراکتیکیانەی بە شیوەیەکی راستەوخۆ یان لە ڕێگەی بەڵگەکانی دیکەوە بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ لە قورئانو سونەتی پیغەمبەرەوە دەردەهێنرێن.

پێشەکی

وە ئـەم بەشـی پێنجەمـەی حوکمـە شـەرعییەکان لـە ڕووی ئـەو شـتانەی کـە پەیوەندی دارن پێیەوە دابەش دەبێت بەهەشت جۆرەوە کـە بـریتین لـە: حـوکمی پەرستشەکان، حوکمەکانی خێزان، حوکمی مامەڵەکردنە داراییـەکان، وە حـوکمی تاوانەکانو سـزاکان، وە حوکمـە داراییـەکانی دەوڵـەت، حوکمـە دەسـتوورییەکانو حوکمەکانی دەزگای دادوەریو ئەوەی پەیوەستە پێیەوەو وە حـوکمی پەیوەندییـە نێو دەوڵەتییەکان.

وەپاش ئەم پێشەکییە فەلسەفەو حیکمـەتی ئـەم هەشـت جـۆر حوکمـە بەسـەر هەشت بەشدا دابەش دەکەمو هەریەکەیان تایبەت دەکەم بە جۆرێك لەو جۆرانەی کە باسـکران بەبـەکارهێنانی بەرنامـە ڕێژییـەکی میانڕەوانـەو بـە هەڵبـژاردنی ڕێگایـەکی مامناوەند لە نێوان درێژە پێدانێکی بێزارکەرو کورت کورت کردنەوەیەکی ناتەواودا.

بەشی یەکەم

حیکمەتی حوکمی پەرستشەکان

•

ئەو پەرستشانەی لە قورئانی پیرۆزدا بە مرۆڤ ڕاسپێردراون لە ڕووی جۆرو سروشتییانەوە دابەش دەبن بەسەر سێ جۆردا، هەیانە جەستەیەکی پوخت و ڕووتەو لە جیاتی دانان واتە دانانی کارێکی تر لە جێگەی قبووڵ نییە نە بەبیانوو نە بەبێ بیانووش وەك نوێژو ڕۆژوو، وە هەیانە تەنها داراییەو بەتەواوی خستنەبری قبووڵ دەکات و بەبێ بیانوو قبوڵی ناکات وەك حەجکردن.

بینا لەسەر ئەوە ئەوا دیراسەکردنی حیکمەتی پەرستشەکان وا دەخوازێت دابەش بکرێت بەسەر سێ تەوەرەداو هەریەکەشیان تایبەت بکرێت بۆ جۆرێك لەو سێ جۆرەی کە باسکران.

تەوەرەی یەکەم:
پەرستشە جەستەییە پوختەکان

بۆ زیاتر سوود وەرگرتن لە ڕوونکردنـەوەی حیکمـەتی هەریەکە لـە نوێـژو ڕۆژوو داخوازییەکی سەربەخۆی بۆ تایبەت دەکرێت.

داخوازی یەکەم:
حیکمەتی نوێژ

نوێژ پەرستشێکی جەسـتەیی پوختـە لەبەرئـەوە وەك باسمـانکرد خسـتنە بـری قبووڵ ناکات چونکە ئەو ئامانجە مەبەسـت دارەکـەی دەگەڕێتـەوە بـۆ بکەرەکـەی، لەبەر ئەوە ئەنجامی کاری کەسێك نادرێتە پاڵ بکەرێکی دیکە جا چ کارێکی باش بێت یان خراپ جیاوازی نییە.

وە ئەو نوێژەی کە لە ئاینی ئیسلامدا داواکراوە ئەوەیـە کـە پەیوەنـدی مـرۆڤ بـە پەروەردگارییەوە بەهێز دەکاتو گیانی سەربەخۆبوونو هەستکردن نە ڕێزو شکۆ لای نوێژ خوێن زیاددەکـاتو هـەروەها قوتابخانەیەکیشـە بـۆ بەدەسـتخسـتنی زۆرێـك لـە خەسڵەتەکانی تەواویو بەرزی وەك خاوێنی ناخو دڵو پەروەردەکردنو تـەمێکردنی دەروونو پاکوخاوێنی جەستەو پۆشاكو شوێن.

وە نوێـژی داواکـراو ئەوەیـە بـە ملکەچـیو گـەردن کەچـیو گیـانی خـۆ بەدەستەوەدانەوە بکرێتو نوێژ خوێن هەست بەوە بکات کە ئەو لەکاتی نوێژ کردندا قسە لەگەڵ پەروەردگاری خۆیو پەروەردگاری هەموو بوونەوەرەکان دەکات.

وە ئەم پەرستشە چەند سوودێکی گرنگی لە ژیانی پراکتیکت مرۆڤدا هەیە ئەگەر هاتوو وەك ئەوەی لێی داواکراوە ئەنجامی بدات، لەو سودانەش:

١. بەدەستخستنی بەرگری لەلاین نوێژ خوێنەوە دژ بە هەموو ڕەفتارێکی هەڵەو تاوان‌و وە خۆپاراستن لە نەخۆشییە کۆمەڵایەتییەکان ئەوانەی دەبنە هۆی لەناوبردنی تاك‌و کۆمەڵگە وە قورئانی پیرۆزیش باس لەو حیکمەتە دەکات کەلە نوێژدا هەیەو خوای گەورە لەئایەتی(٤٥) دا لە سوورەتی (العنكبوت) دا فەرموویەتی: (وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ) .

واتە: (...نوێژ بکە، بەڕاستی نوێژ مرۆڤ لە کاری خراپ‌و ناپەسەند ئەگرێتەوە..).

وە مرۆڤ ئەگەر نوێژەکەی بەو گیان کرۆك‌و ملکەچییەوە کە هەیەتی ئەنجامی بدات ئەوا وزەیەکی ڕۆحی بەدەست دەهێنێت کەلە هەموو کارێکی خراپ‌و نەشیاو دەیپارێزێت، چونکە نوێژ یەکێکە لە گرنگترین ئەو هۆکارو ئامرازانەی کە مرۆڤ دەپارێزن لە ئەنجامدانی تاوان، شایەنی باسە کە یاسا دانراوەکان زۆر گرنگی بە خۆپاراستن نادەن تا دوای ڕوودانی تاوانەکە، ئینجا ئەوکاتە ڕێگەی خۆپاراستنی ماددی دەگرێتە بەرو ناودەنرێن گرتنەبەری ڕێو شوێنی خۆپاراستن بۆ ڕێگری کردن لە تاوانبار تاوەکو جارێکی تر نەگەڕێتەوە سەر تاوانکردن، وەك دەستبەسەرکردنی یان یان دوورخستنەوەی یان دانانی لە ژێر چاودێریدا.

وە شەریعەتی ئیسلامی لە زۆر ڕووەوە جیاوازە لە یاسا دانراوەکان لەوانەش:

أ. ڕێگەکانی خۆپاراستن‌و ڕێوشوێنەکانی بەرپێگرتن پێش ڕوودانی تاوانەکە دەبێت وەك ئەوەی پاش ڕوودانی بێ، چونکە خۆپاراستن باشترە لە چارەسەرکردن.

ب. رێگەکانی خۆپاراستن لە شەریعەتدا مەعنەوی‌و رۆحی‌و تەمیکارین، وە لە یاسادا مادین‌و بەرجەستەی تاوانبارەکەو ئازادی هاتوچۆکردنی‌و پەیوەندیکردنەکانی بەکەسانی دیکەوە دەکەوێت.

ج. رێگەکانی خۆپاراستن لە ئیسلامدا سیفەتی گشتگیرییان هەیە، بەڵام لە یاسادا سەبارەت بە تاوانبار یان تۆمەتبارەکە دەبێت.

٢. نوێژ قوتابخانەی راهێنانە لەسەر پاکو خاوێنی: پاکو خاوێنی جەستە بە خۆشۆردن‌و دەستنوێژگرتن، وە پاکو خاوێنی جل‌و بەرگ لەکاتی نوێژدا، پاکو خاوێنی شوێن‌و لەپاڵ ئەوەشدا پاکوخاوێنی دڵە.

٣. لە نوێژدا هەستی ڕێزو شکۆو سەربەرزی، وە نەبەستنەوەی چارەنووس بە کەسێکی دیاریکراو یان دەستەو کۆمەڵێکەوە لە هەوڵی بەدەستهێنانی بەرژەوەندی ماددی‌و تایبەتیدا گەشە دەکات، وە هەر لە نوێژدا مرۆڤ لەسەر ئەوە ڕادێت، پشت بە خواو پاشان بە خۆی ببەستێت، کەسی نوێژ خوێن لەوە دوور دەکەوێتەوە کە ببێتە پەڕێك‌و لە کوێوە (با) ی بەرژەوەندییەکان هەڵی کرد بە پێی ئەوەی کە (با) دەیەوێت بجوڵێتەوە.

ئەم خەسڵەتە هەرە مەزنە کە کەسایەتی مرۆڤ پێکدەهێنێت‌و پارێزگاری لەسەرکردنی کەسی نوێژ خوێن لەوەوە بەدەستی دەهێنێت کە ڕۆژانە دەیان جار ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە دەڵێتەوە: (إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ) .

واتە: (خودایا هەر تۆ ئەپەرستین‌و بەندایەتی بۆ تۆ دەکەین‌و هەر لە تۆش داوای یارمەتی دەکەین) .

پیش کەوتنی (إياك) کە (مفعول بە) بەسەر (فیعل‌و فاعیلدا) لە زانستی ڕەوانبێژیدا ئاماژەیە بۆ دیاریکردن‌و تایبەتمەندێتی.

٤. بە نوێژ کردن مرۆڤ خەسلەتی دامەزراوی‌و نەگۆڕان بە گۆڕینی حەزو بەرژەوەندییە کەسییەکان بەدەست دەهێنێت، چەندین کەس هەبوون

بینیوتن لە ژیانیاندا لە ناو بێباری یە سیاسییەكاندا ژیاون وپاشان كەوتوونەتە ناو زەلكاوی سەرشۆڕیو بەدبەختی دوچاری شكست بوونەتەوە.

وە سەرچاوەی بەدەستهێنانی خەسڵەتی دامەزراوی ئەوەیە كە نوێژ خوێن لە هەموو ڕكاتێكی نوێژدا ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە دەڵێتەوە: (اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) ، (بمانخەرە سەر ڕێگەی ڕاستو ڕینموونیمان بكە بۆ ڕێگەی بەختیاری هەردوو دنیا) .

٥. لە نوێژدا مرۆڤ لەسەر ئەوە ڕادێت نموونە چاكەكان بكاتە پێشەنگو چاویان لێ بكاتو وە ڕێگەی پیاو چاكان بگرێتە بەرو ڕێگای ڕزگاربوانو سەركەوتوان هەڵبژێرێت لەو شتنادا كە دەیانڵێتو دەیانكات لە ژیانی خۆیدا، وە ئەم خەسڵەتە بەرزەش مرۆڤی نوێژ خوێن لەوەوە بەدەستی دەهێنێت كەلە هەموو ڕكاتێكدا ئەم فەرمایشتەی خودای گەورە دووبارە دەكاتەوە: (صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ) ، (ڕێگای ئەوانەی نیعمەتەكانی خۆتت پێ بەخشیون، نەك نەك غەزەب لێگیراوانو ڕێ ونكردووان) .

٦. نوێژ قوتابخانەیەك بۆ ڕێكخستنی كات، چونكە دابەش كراوە بەسەر پێنج كاتدا لەبەرە بەیانەوە هەتاوەكو شەو، وە كاتیش بە نرخترین شتە كە مرۆڤ هەیەتی لە ژیانیدا، وە هەموو شتێك پاش لە ناوچوونی قەرەبوو دەكرێتەوە جگە لە كات نەبێت، چونكە كات شمشێرێكی تیژە ئەگەر نەیبڕیت ئەو تۆ دەبڕێت، جا ئەگەر مسوڵمانان كاتەكانی خۆیانو كارەكانیان ڕێك بخستایەو وازیان بهێنایە لە دەستگرتن بە ڕواڵەتو توێكڵی شتەكانەوەو عەقڵییان بەكار بهێنایە ئەوا یەكەم كەشتی ئاسمانی لەسەر ڕووی مەریخ دەنیشتەوە كەشتی مسوڵمانان دەبوو، چونكە گەلانی ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوا لە وولاتە پێشكەوتووەكاندا لە ڕووی شارستانێتیو پیشەسازیو تەكنەلۆژیاوە زیرەكترو ژیرتر نین لە گەلانی ولاتانی ئیسلامی بەلام سەركەوتنو

دەستپێشخەرییان بەسەرماندا لە سایەی ڕێکخستنی کاتو کراکردنیانەوە بووە، ڕەحمەتی خوا لەو کەسە بێت کە ووتویەتی: (ئیسلامم لە ئەوروپا بینی بەڵام مسوڵمانم تیا نەبینی، وە لە جیهانی ئیسلامی خۆماندا مسوڵمانانم بینی ئیسلامم نەبینی) .

٧. نوێژ وەرزشێکی جەستەیی گرنگو پێویستە بۆ بەردەوامبوونی تەندروستی مرۆڤ، چونکە ئەو جووڵانەی لە کاتی هەستانەوەو دانیشتندا لە نوێژدا هەن لە پەسەندترینی ئەو جووڵانەن کە زانستی وەرزشی پێیگەیشتووە، بەشێوەیەکی تایبەتیش نوێژی تەراویح لە مانگی ڕەمەزانی پیرۆزدا، وە سوونەتەکانی شەو نوێژو بڕینی ماوەی نێوان ماڵو مزگەوتو وە بەپێچەوانەوە.

٨. نوێژ چاودێرە بەسەر مرۆڤەوەو ئامرازێکیشە بۆ پارێزگاریی کردن لەجموجوڵو چالاکبوونی ڕاهاتنی لەسەر زووو خەوتنو زوو لەخەەو هەستان بۆ پێشوازیکردن لە ڕۆژێکی نوی بە ئەنجامدانی نوێژی بەیانی پاش دەرکەوتنی بەرەبەیانو خۆ ئامادەکردن بۆ کاری ڕۆژانە، وە مرۆڤی نوێژ نەکەر درەنگ دەخەوێتو درەنگیش لەخەو هەڵدەستێتو لەخەوی تەمبەڵیدا دەمێنێتەوەو زۆربەی جارەکانیش لە ڕاپەڕاندنی کارەکانیدا دوادەکەوێت، زیاد لەوەش تووشی ئەو جۆرە نەخۆشییانە دەبێت کە بەهۆی کەمی جووڵەو چالاکییەوە توشی مرۆڤ دەبن.

٩. پابەندبوون بە ئەنجامدانی نوێژەکان لەسەرەتای کاتی دیاریکراوی خۆیانەوە هۆکارێکی یارمەتیدەرە بۆ تەمەن درێژیی، چونکە ئەو بەساڵاچوانەی کە لەژیانی خۆمدا بینیوومن ئەوانە بوون کەپابەندن بە ڕەچاوکردنی کاتی نوێکەکانو هەروەها هاتوچۆکردنی مزگەوتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا کەمتەرخەمی نەکردن لە ئەرکە دنیاییەکانیاندا، وە لەنمونەی ئەو بەساڵاچوانەش باپیرەم بوو(ڕەحمەتی خوای لێ بێت) کە بۆ ماوەی (١٢٠ساڵ) ژیا، هەمیشە بەیانیان

پێش مەلا بانگدان و بە زیاتر لە نیو کاتژێر لە بەرەبەیان ئامادە دەبوو، ڕەچاوکردنی کاتی نوێژەکان پارێزگاریی کردنە لە تەندروستی و تەمەن درێژیی.

١٠. نوێژی بەکۆمەڵ: نوێژی بە کۆمەڵ هۆیەکی ڕێکە بۆ بەریەککەوتن لەگەڵ خزم و هاوڕێیان و دراوسێکاندا، وە بەیەکگەیشتنی ڕۆژانە لەناو مزگەوتدا ئەگەر لەماوەی پێنج فەرزەکەشدا یەك جاریش بێت ڕێگەیەکە بۆ بەردەوام ئاگاداربوونی کاروبارەکانیان و زانینی کێشەو گرفتەکانیان و پاشانیش بەشداریکردن لە چارەسەر کردنیاندا، چونکە دەستبارگرتنی یەکتری هاوکاری کردن لەسەر خێرو چاکە لووتکەی ئەو کارە باسانەیە کە قورئان فەرمانی پێ کردووەو پیویستیشە مرۆڤ ژیانی خۆی پێ برازێنێتەوە.

داخوازی دووەم:
حیکمەتی ڕۆژوو

ڕۆژوو پەرستشێکی کۆنەو لە پێش ئیسلامیشدا لە ئاینـەکانی پێشوشـدا هـەبووە وە ئەوەی کە خوای گەورە باسی لێ کردووە لە ئایەتی (١٨٣) ی سوورەتی (البقرة) دا کە دەفەرموێت: (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ) .

واتە: (...ڕۆژووتان لەسەر فەرزکرا هەر وەك لەسەر ئومەتـەکانی پـێش ئێـوەش فەرز کراوە لەسەردەمی پێغەمبەرە پێشووەکاندا (سەلامی خوایان لەسەر بێت)).

بەڵکو لای هەندێك ئومەتی نەتەوەی واش هەبووە کە خاوەن پەیامی ئاسمـانیش نەبوون، چونکە جگە لەسوودە ڕۆحییەکانی سوودی تەندروستیش لەم پەرستشەدا هەیە، وە مرۆڤی دیندار بە هۆکارێکی زانییوە بۆ نزیك بوونەوە لە خوا، وە کەسـی بـێ بـاوەڕیش بـە ڕێگەیـەکی زانیـوە بـۆ تـەمێکردنو وەرزشـکردن،[1] وە ڕۆژوو سروشتییەو مرۆڤ هەست بەوە دەکات کەلە هەندێ کاتی یەك لە دوای یەکدا یان کاتی جیاوازدا پێوسـیتی پێیـەتی، ئەگـەر چـی شـێوەو کاتەکانیشـی بـە پێـی جیـاوازی سەردەمو نەتەوەکان جیاواز بووبێت.

سەرچاوەی حوکمەکانی ڕۆژوو: قورئانو سونەتی پێغەمبەر ﷺو کۆڕای زانایانە، وە قورئامی پیرۆز لە سێ ئایەتی یەك لەدوای یەکدا کـە ئایەتـەکانی (١٨٣-١٨٤-١٨٥) ی سوورەتی (البقرة) ن کە باسـی حوکمـەکانی ڕۆژووی کـردووە، وە ئایـەتی یەکـەمیان گشـتییەو ئایەتـەکانی دوو سێیەمیشـیان ئـەو گشـتی بوونـەیان ڕوون کردووەتەوە، وە هەندێك پێیان وایە ئەو دوو ئایەتە ئایەتی یەکەمیان سڕیووەتەوە، بەڵام ئەو بۆچوونە ڕاسـت نییـە، تێکەڵکردنـە لـە نێـوان درێـژە پێـدانی گشـتەکەو سڕینەوە(نسخ) دا.[2]

---

[1] الاسلام عقيدة وشرعية- زانای بەناوبانگ محمود شلتوت (شێخی ئەزهەر لە ڕابوردوودا) لا١٠٧.

[2] بڕوانە کتێبی دانراومان (التبيان لرفع عفوض النسخ في القرآن) لا١١٣.

حیكمەتی ڕۆژوو:

قورئانی پیرۆز باسی لە حیكمەتی ڕۆژوو، وە ئەو بەرژەوەندییە ئاینییەو دنیاییە كە لە ڕۆژوودا هەیە، خوای گەورە فەرمویەتی: (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ)، (ڕۆژووتان لەسەر فەرز كراوە هەر وەك لەسەر ئەمەتەكانی پێش ئێوەش فەرز كراوە بەڵكو بەهۆی ئەو ڕۆژووەوە خۆتان لە عەزابی خودا بپارێزێن).

(تەقوا) ووزەیەكی ڕۆحییە ڕۆژووەوان لەڕۆژووە ڕاستەقینەكەیەوە بەدەستی دەهێنێتو دەیپارێزێت لە هەموو ڕەفتارێكی گووناهـ ئامێزو لە هەموو كردەوەیەك كە زیان بە مرۆڤ بگەیەنێت چ لە ژیانیدا وە چ پاش مردنی.

لەوانەشە بووترێت زۆر كەسی نوێژ خوێنو ڕۆژووگر هەن كە سڵ ناكانەوە لە ئەنجامدانی گوناهو درۆكردنو خیانەتو قسەیٚ ناشرینو ئەو جۆرە خەسڵەتە سووكو ڕسوایانە، وەڵامی ئەوەش بریتییە: ڕۆژوو وەك زۆرێك لە مسوڵمانان گوومان دەبەن خۆگرتنەوە ڕێگرتن نییە لە خواردنو خواردنەوەو كاری سەرجێی كردن، چونكە ڕۆژوو بەو مانایەوە ئەو ووزە ڕۆحییەیە بۆ ڕۆژووەوان بەدەست ناهێنێت كە ڕێگری لیٚ بكات لە هەموو ڕەفتارێكی تاوانكارانە بەڵكو سەرچاوەی ئەو وزەیە ڕۆژوویەكە ئەم سیٚ پلەی هەبێت:

پلەی یەكەم: خۆ گرتنەوە لە خواردنو خواردنەوەو كاری سێكسی.

پلەی دووەم: بە ڕۆژو بوونی ئەندامو ئەو بەشانەی ژیانی جەستەی مرۆڤ گرتنەوەیانە لە بەكارهێنانیان بۆ جێبەجێكردنی تاوان، وە ڕۆژووی دەستگرتنەوەیانە لە درێژ كردنیان بەرەو دەستدرێژیی كردنو بەزاندنی مافی مرۆڤەكان، ڕۆژووی لاقەكانیش بەكارنەهێنانیانە لە گەڕان بە دوای ئەو شتانەدا كە زیان بە خەڵكی دەگەیەنێت بەبیٚ بوونی بیانوویەكی شەرعی، وە ڕۆژووی زمانیش گرتنەوەیەتی لە هەموو قسەیەكی نابەجیٚ زمان درێژی كردن بۆ سەر ناموسی خەڵكی وە ڕۆژووی چاویش چاو داخستنە لە تەماشاكردنی عەیبو عاری خەڵكیو ڕۆژووی گوێكانیش

گوێ نەگرتنە لە قسەی ناڕەواو زیانبەخش بە مافی کەسانی دیکە چوونکە گوێ گرتن لەو جۆرە قسانەو بێدەنگیش مانای ڕازی بوونە پییان، وە بنەمایەکی شەرعی هەیە دەڵێت: (بێ دەنگی لە کاتی پێویستیدا دەربڕینە)[1]، (السكوت في معرض الحاجة بيان).

پلەی سێیەم: ڕۆژووی غەریزە لاوەکییەکانیش کە سەرچاوەی خراوەن، بە ڕۆژووبونیان گرتنەوەیانە لە کارە ناشرینەکانی مافی مرۆڤ وەك حەسودیو ڕقو منگەرایی ستەمکاریی خۆبەزلزانینو بوغزاندن بەبێ هۆو ئەو جۆرە شتانە.

ووزەی ڕۆحی کە لەئایەتی (١٨٣) دا هاتووە ئەو ووزەیە حیکمەتی ڕۆژووەوە ئەمە جگە لە سوودە تەندروستیو هەستی یارمەتیدانی خەڵکیو لە کاتی هەستکردن بە ئازاری برسێتی.

جا ئەو کەسەی مەبەستو داوای بۆ جگە لە خوای گەورەیە ڕۆژووی بۆ نانوسرێت، وە ئەوکەسەی کە سەیری عەیبو عاری خەڵکی دەکات بە نیەتێکی خراپەوە ڕۆژووی قبووڵ نییە، کەسێکیش باسی کەسانی دیکە بە خراپە بکات یان گوێ بۆ ئەو شتانە رابگریتو بێ دەنگ بێت ڕۆژووی بۆ نییەو، کەسێکیش خەوشی ڕقو چاوبرینە ماڵی خەڵکیو خۆ بەزلزانینو کینە لە دڵیا بێت ڕۆژووەکەی قبووڵ نییە، جا ئەگەر ڕۆژوبوونی نەما ووزە ڕۆحییەکش نامێنێت لەبەر نەمانی هۆکارەکە بە نەمانی هۆیەکە.

وە بەپێی ئەوەی کە باسمانکرد ئەوا مانگی ڕەمەزانی پیرۆز خولێکی ساڵانەیە مسوڵمانان بەشداری تێدا دەکەن بۆ پڕکردنەوەی ووزە ڕۆحییەکەیان، وەك ئەو مەشقو ڕاهێنانە سەربازییانەی کە بۆ بەهێز کردنی زانیاریو کاروباری سەربازی دەکرێنەوە، وە ئەو خولە کارگێڕیانەی کە دەکرێنەوە بۆ نوێکردنەوەی زانیارییە کارگێڕییەکانو بەهێزکردنیان.

---

[1] مادەی (٦٧) لە گۆڤاری (الأحكام العدلية)، (قسە نادرێتە پاڵ کەسێکی بێدەنگ، وە بێدەنگیش لەکاتی پێویستیدا دەربڕینە) (لا ينسب الى ساكت قول والسكوت في معرض الحاجة بيان).

تەوەرەی دووەم:
زەکات و حیکمەتەکەی

زەکات رێژەیەکی سەدییە خوای گەورە لەسەر دەوڵەمەندەکان فەرزی کردووە بۆ ماڵو داراییەکەی دیاریی کراوو بە چەند مەرجێکی تایبەت بۆ پڕکردنەوەی پێداویستی ئەو کەسانەی نەدار کەمدەستن.

ئیسلام، دان بە هەژاریو سواڵ کردنو تەمەڵیدا نانێتو بڕیاری لەسەر نادات بەڵکو داوا لە هەموو کەسێك کە توانای کارکردنی هەیە کار بکاتو بگەڕێت بە دوای بەدەستخستنی رزقو رۆزیدا تاوەکو پێداویستی خۆیو خانەوادەکەی پڕ بکاتەوە.

چونکە ئیسلام ئاینی کارکردنەو لەڕاستیشدا ووشەی کارو هاو واتاکانی لە (٣٥٦) ئایەتی قورئانیدا دووبارە بووەتەوە، ئەوەش بەڵگەیە لەسەر ئەوپەڕی گرنگی پێدانی ئیسلام بە کارکردنو ئەگەر مسوڵمانان کاریان بەو ئایەتانە بکردایە ئەوا لە هەموو کاتو شوێنێکدا لە لووتکەی شارستانییەتییە مرۆڤایەتییەکاندا دەبوون.

بەڵام ئەو کەسەی کە لە بەر پەککەوتنی یان پیر بوونی یان نەخۆشییەوە یان لەبەر هەر هۆکارێکی دیکە نەتوانێت کار بکات ئەوا بژێوی ئەو کەسە ئەرکی سەرشانی خزمە دەوڵەمەندەکانییەتی، وە ئەگەر خزمو کەسوکاری نەبوو یان هەیبوون بەڵام دوڵەمەند نەبوو ئەوا بژێوی لەسەر ئەو دەوڵەمەندانەیە کە خزمی نینو وە ئەم بەخشینو بژێوییەش دوو جۆرە:

یەکەمیان: ئارەزوومەندانەیە، رێژەو برەکەی دیاریی نەکراوە، وە ئەو برە پارەیەش دەستنیشان نەکراوە کە لێی دەبەخشرێت ئەوەش بەببەخشین لە رێگەی خودادا ناودەبرێتو خوای گەورەش لە قورئانداو لە (٧٢) ئایەتی قورئانیدا فەرمانی

پێکردووه، له ڕاستیشدا هەڵەی کردووه ئەو کەسەی کە ووتویەتی ئایەتەکانی بەخشین بە ئایەتەکانی زەکات نەسخ کراونەتەوە، چونکە بەخشین ئەو مەرجانەی تێدا نییە کە وەك مەرجی زەکات دان دیاریی کراون وە هیچ دژایەتیو بەریەککەوتنێك له نێوانیاندا نییە هەتاوەکو بە (نسخ) چارەسەر بکرێت.

جۆری دووەم: بە تۆپزییە (ناچاریی)، جا ئەگەر کەسێك کە زەکاتی لەسەر پێویستە نەیدات ئەوا له ڕێگەی دەسەڵاتی شەرعییەوە کەلە ئارادایە ناچار دەکرێت بیدات، وە دەزگایەکی کارگێڕی ڕێکخراو سەرپەرشتی دەکاتو هەڵدەستێت بەو باجو سەرانە وەرگرتنە، وە زەکاتیش بە مردنی ئەو کەسەی کە لەسەری پێویستە لاناچێت بەڵکو دەبەستریتەوە بەو میراتییەی کەلەدوای خۆی بەجێی هێشتووە، وە لەلای هەندێك له شارەزایانی ئیسلام[1] قەرزی زەکات پێش قەرزی خەڵکی دەخرێت، چونکە قەرزی خوا له پێشترە بۆ ئەوەی بدرێتەوە، لای هەندێکیش قەرزی ئادەمیزاد پێش دەخرێت وە هەندێکیش وای دەبینن کە زەکات پەیوەستە بەو موڵكوماڵەوە کە زەکاتی لەسەر دانراوە، بە فرۆشتنی ئەو موڵكو ماڵە بە ئەندازەی ئەو زەکاتەی کە لەسەری پێویستە هەڵدەوەشێتەوە.

وە ئەو ئایەتانەی فەرمان بە زەکات دەکەن زۆرن لەوانە ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە کە له ئایەتی (٤٣) و(٨٣) ی سوورەتی (البقرة) دا فەرموویەتی: (وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ) .

واتە: (ئەو نوێژەی لەسەر مسوڵمانان فەرزکراوە بیکەن، وە ئەو زەکاتەی لەسەر مسوڵمانان فەرزکراوە بیدەن...) .

له ڕاستیشدا ووشەی زەکات لە (٣١) ئایەتی قورئانیدا هاتووە لەوانە خوای گەورە فەرموویەتی: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ) ، (المعارج/٢٤-٢٥) .

[1] وەك ئیبن خزمی زاهیری، بڕوانە: المحلی: ٨٧/٦.

واتە: (ئەو کەسانەی کەلە پارەو موڵكو ماڵیاندا بەشێکی دیاریکراو هەیە بۆ ئەو هەژارانەی سوالّ دەکەنو ئەوانەش کە سوالّ ناکەنو هیچیان دەست ناکەوێت) .

هەروەها دەفەرموویێت: (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ) ، (التوبة/١٠٣) .

واتە: (زەکات لە ماڵیان وەبگرە تا پاکیان بکاتەوە لە گوناهی زەکات نەدانو پاکیشیان بکاتەوە لە دونیا ویستی..) ، ئەمانەو چەند ئایەتێکی دیکەش، هەروەها چەندین فەرمدە هەن پشتگیریی ئەوە دەکەن کە لە قورئاندا هاتووە دەربارەی حوکمی زەکات کە بواری باسکردنیان نییە، چونکە ئێمە دەربارەی حیکمەتی زەکات قسە دەکەینو وە لەبەرئەوەش کە فەرزبوونی زەکات لە ئیسلامدا لە حاشا هەڵنەگرو بەڵگە نەویستەکانە.

ئەوانەی زەکاتیان پێ دەشێت:

لە قورئاندا دەستنیشانکردنی ئەو جۆرە کەسانە هاتووە کە زەکاتیان پێ دەشێت، خوای گەورە لە ئایەتی(٦٠) ی سووورەتی (التوبة) دا دەفەرموویێت: (إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ) .

واتە: (زەکات تەنها بۆ ئەم هەشت جۆرەیە: هەژار کە هیچی نەبێت پێی بژی وە نەدارو دەست کورت کەمێکی هەیەو بەش ناکات، وە ئەو کەسانەی کە زەکاتەکە کۆدەنەوە، ئەوانەی ئیمانیان هێناوە بەڵام نیەتەکەیان لاوازەو بە ماڵی دنیا دڵیان رادەگیرێت، وە کۆیلەیەك کە پێویستییان بە پارەو ماڵ هەبێت بۆئازادبوونی لە کۆیلەیی، وە ئەو کەسەی کە لە رێگەی رێکخستنی مسوڵمانان کاری خێردا قەرزدار بووەو ناتوانێت قەرزەکەی بداتەوە، وە ئەوانەی بە بێ مووچە لە رێگەی خودا دەجەنگن، وە ئەو رێبوارانەی خەرجییان پێ نەمابێتو دەستییان لە ماڵی خۆیان برابێ، ئەمە لەلایەن خوداوە فەرزکراوە، خودا زانایەو کارەکانی پڕن لە حیکمەت) .

کەواتە ئەوانەی زەکاتیان پێ دەشێت هەشت جۆر کەسن وەك ئەوەی لەم ئایەتەدا هاتوون:

١ و ٢ (الفقراء والمساكين) هەژارو نەدار: یەکەم جۆر کە ئایەتەکە باسی کردوون لەو کەسانەی کە زەکاتیان پێ دەشێت هەژارو دەست کورتەکانە، پێناسی هەردوو جۆرەکە ئاماژەن بۆ ئەو پیویستییە ڕاستەقینەی کە بژێوی دابین دەکاتو پێویستی مرۆڤ پڕ دەکاتەوە، وە هەژار پێچەوانەی دەوڵەمەندە واتە هەژار دەوڵەمەند نییە، بەو پێیە واتە ئەو کەسەی کە هەیەتی بەڵام بەشی بژێوی خۆیو ئەو کەسانە ناکات کە بژێوییان لەسەر ئەوە، وە دەستکورت یان نەدار ئەو کەسەیە کە هیچی نییە وەك سەرچاوەی بژێوی، وە بەپێچەوانەشەوە ووتراوە کە هە نەدار هەیەتیو بەشی خۆیو ماڵو منداڵی ناکات وە هەژار هیچی نییە، لێرەدا گرنگ ئەوەیە کە هەردووکیان ئەوەی هەیەتیو بەشی ناکات، وە ئەوەش کە هەر هیچی نییە لەو کەسانەن کە زەکاتیان پێدەشێت.

٣-(العاملون عليها) ئەوانەی زەکاتەکە کۆدەکەنەوە: واتە ئەو فەرمانبەرانەی کە ڕادەسپێررێن بۆ کۆکردنەوەی زەکاتەکەو وە دابەشکردنیشی، وەك ئەوەی لەسەرەتای هاتنی ئیسلامەوە بەو شێوەیە بووە، وە لەو سەردەمانەی دیکەدا پەیرەوی ئەو سیستمەیان کردووە لە سەدەی زێڕینی ئیسلامدا، بەڵام ئازادیش درایە ئەو کەسەی کە زەکاتی پێدەشیت لە دابەشکردنیدا وەك ئەوەی کە خۆی دەیەوێت وابکات واتە ئەگەر بیەوێت دەتوانێت وەری بگرێتو ئەگەر مەیلیشی لێ نەبێت دەتوانێت وەری نەگرێت، لەبەر ئەوە ئەم جۆرە لەبازنەی ئەو کەسانەدا لابران کە زەکاتیان پێدەشێت، وە هەرکاتێك ئەو سیستمە پەیڕەوکراوەی سەردەمی ئیسلام جێبەجێ کرایەوە ئەوا کاری پێ دەکرێتەوە، ئەوەش لە ڕوانگەی کارنەکردن بەو دەقە لە ڕووی نەمانی شوێنەکەی نەك لەبەر نەسخ کردنەوەی دەقەکە، واتە هەرکاتێك شوێن لە ئارادا هەبوو بۆ جێبەجێ کردنی دەقەکە ئەوا دەقەکە کاری لەسەر دەکرێتەوە.

٤-(المؤلفة قلوبهم) ئەوانەی ئیمانیان دامەزراو نییە: ئەم جۆرە ئەوانەن كە مسوڵمانن‌و ئیمانیان لاوازەو ترسی ئەوەیان لێ دەكرێت لە ئیسلام هەڵبگەڕێنەوە ئەگەر زەكاتیان نەدرێتێ، وە هەندێكیش پێیان وایە ئەمانە كاتی خۆی دەوڵەمەند بووون‌و ترسی ئەوەیان لێ دەكریت ببنە لەمپەر لەبەردەم بڵاوكردنەوەی پەیامی ئیسلامدا، چونكە بەهۆی جێبەجێكردنی سیستمی ئیسلامییەوە زیان بە بەرژەوەندییەكانیان گەیشتووە، بۆیە بەبەشێك لە پارەی زەكات وەرەبوو كراونەتەوە تاوەكو دڵیان ڕابگیرێت، وە لەسەر هەردوو حاڵەتەكە خەرجكردنی زەكات بۆ ئەو جۆرە كەسانە ڕاگیرا، ئەوەش لەبەر نەمانی هۆكارەكەیدا لەوكاتەوە عومەری كوڕی خەتتاب (ڕەزای خوای لەسەر بێت) فەرمووی: (ئێمە كاتی خۆیی دڵی كەسانێكمان ڕاگیركردو خاترمان دەگرتن كاتێك كە ئیسلام هێزی پەیدا نەكردبوو، بەڵام ئێستا دەسەڵاتی پەیدا كردووە سام‌و هەیبەتی بەهێز بووە لەبەرئەوە پێویست بە خاتر گرتن‌و دڵ ڕاگرتن ناكات) .

وە ئەو ڕاگیرانەی لە دانی زەكاتیش بەو جۆرە كەسانە نیسانەوە ناچێتە چوارچێوەی (نەسخ) هەڵوەشاندنەوە، بەڵكو لە ڕوانگەی گۆڕینیان سورانەوەی حوكمە لەگەڵ هۆكارەكەیدا بە بوون‌و نەبوون.

وە من وای دەبینم پێویست بەوە دەكات كە بگەڕێینەوە بۆ كاركردن بە ئایەتەكە چونكە موژدەدەرانی مەسیحی (المبشرین) بۆ ئەوەی خەڵكی بخەنە سەر ئایینی مەسیحییەت پارە دەبەخشنەوە.

٥-(الغارمون) قەرزارەكان: ئەو كەسانەن كە بەهۆی لە ئەستۆ گرتن ڕێكخستنی كارو باری دارایی بۆ هەندێك بەرژەوەندی گشتی قەرزار بوون‌و ناتوانن قەرزەكەیان بدەنەوە، وەك ئەوەی پارەیان خەرجكردبێت لە پێناوی ڕێكخستنەوەو چاككردنی نێوان دوو لایەنی ناكۆك یان دروستكردنی ئەو جۆرە دامەزراوانەی كە سوودی گشتییان هەیە یان بەهۆی وەستان‌و بێ بازاڕیی بازرگانییەكانیان یان كارگەكانیان كە سوودی كۆمەڵگەیان تێدا بووە، بەڵام ئەوانەی كە بەهۆی هەڵسووكەتی هەڵەی

خۆیانەوە دووچاری مایەپووچ بوون هاتوون لەم جۆرە کەسانە هەژمار ناکرێنو زەکات نایانگرێتەوە.

٦-(إبن السبيل) رێبوار: ئەو رێبوارەیە کە بەهۆی سەفەرەوە لە وولاتو شاری خۆی دابڕاوە یان دەستی ناگات بەو ماڵو سامانەی کە هەیەتیو پێویستی بە پارە هەیە بۆ تەواوکردنی کارەکەیو گەڕانەوە بۆ نیشتیمانەکەی، هەروەها ئەو کەسانەش دەگرێتەوە کە بۆ چارەسەرکردنی پزیشکی سەردانی وولاتانی دەرەوە دەکەن.

٧-(و في الرقاب) بەندە یان کۆیلە: ئیسلام چەند رێگەیەکی داناوە بۆ زاڵبوون بەسەر رێگای کۆیلایەتییدا، یەکێك لەو رێگایانەش دیاریکردنی بەشێکە لە زەکات بۆ کۆیلە بەندە بێت یان کەنیزەك بۆ ئەوەی بیداتە گەورەکەی لەبەرامبەر ئازادکردنیدا، وە بە لە ناوچوونی کۆیلایەتی تاکەکانی ئەم جۆرە کەسانەش بە شێوەیەکی فەرمی نەمان، وە ئەم نەمانەش ئامانجی ئیسلام بوو، چونکە ئیسلام بڕیاری لەسەر هەندێك حوکمی کۆیلایەتی داوە لەماوەی گواستنەوە (إنتقالی) دا، وە کاتێك ئەو ماوەیە کۆتایی پێهات سیستمی کۆیلایەتیش بە بێ گەڕانەوە کۆتایی پێهات، وە ئەمەش بە (نسخ) هەڵوەشاندنەوەی ئەو ئایەتانە هەژمار ناکرێت، بەڵکو کۆتاییهاتنی کارکردنە پێیان بەهۆی کۆتایی هاتنی ئەو مەبەستەی کەلە پیانویدا دانراوە.

٨-(فى السبيل الله) لەرێگەی خوادا: هەرکاتێك ئەو گوزارشتە لە قورئانی پیرۆزدا هاتبێت مەبەست لێی ئەو بەرژەوەندییە گشتییەیە کە سوودەکەی لەسەر کەسێکی دیارییکراو یان دەستەو تاقمێکی دیارییکراو کورت ناکرێتەوە.

شایەنی باسیشە کە زەکات لەلایەن ئەو کەسەوە کە زەکات دەدات دەشێت بدرێتە هەر کەسێك کە بژێوی ژیانی لەسەر ئەو نەبێت، بۆیە ژن بۆی هەیە زەکاتی ماڵەکەی بداتە مێردە هەژارەکەی لە کاتێکدا بژێوی مێرد لەسەر ژن نییە، ئەمە لەلای هەموو مەزهەبەکان وایە جگە لە زاهیرییەکان (الظاهرييەكان) کە ئەمان وای بۆ دەچن بژێوی پیاوی هەژار فەرزە لەسەر شانی ژنەکەی.

مەرجە گشتییەکانی پێویست بوونی زەکات:

فەرزبوونی زەکات بە شێوەیەکی گشتی دەبێت چەند مەرجێکی هەبێت کە گرنگترینیان بریتین لە:

١. ڕێژەی پێویست: بریتییە لەلای کەمی ئەوماڵەی کە پێویستە زەکاتی لێ بدرێت هەر جۆرە ماڵێکیش ڕێژەی تایبەتی خۆی هەیە وەك ئەوەی دواتر باس دەکرێت.

٢. مووڵك دارێتی (خاوەندارێتی): مرۆڤ بەرپرس نییە لەوەی کە زەکاتی شتێك بدات کە هی خۆی نەبێتو بە شێوەیەکی سەربەخۆ لە ژێر دەستی خۆیدا نەبێت.

٣. مسوڵمان بوون: زەکات لەسەر کەسێك دەرز نییە کە مسوڵمان نەبێت.

٤. ژیریی و پێگەیشتن: لای کۆی زانایانی ئیسلام نەکراوەتە مەرج: بۆیە زەکات پێویستە لە ماڵو موڵکی منداڵو شێتیشدا بدەرێت ئەگەر هاتوو مەرجەکانی زەکاتی تێدا بوو، بەمەرجێك ماڵو موڵکی ئەو کەسانە خرابێتە کارەوە بۆ زیادبوونو قازانج کردن، بەڵام ئەگەر پارەکە لە ئیشدا نەبوو وە دانرابوو ئەوا زەکاتی لەسەر نییە، چونکە پارەیەك بەرهەمو سوودی نەبێتو نەخرابێتە کارەوەو زەکاتی لێ دەربکرێت ئەوا زەکاتەکە ووردە وردە تەواوی بدەکاتو ئەوەش دەبێتە هۆی زیان گەیاندن بە منداڵەکە، پیغەمبەری خوداش ﷺ، فەرموویەتی: (لا ضرر ولا ضرار)[1]، واتە: (کەس زیان بە برای خۆی ناگەیەنێت لەوەی کە هەیەتی لیی کەم بکاتەوە، وە نابێت زیانی پێ گەیندرێت بۆ ئەوەی خۆت قازانج بکەیت بەهۆی زیان لێکەوتنەکەی ئەوەوە) .

[1] مسند الأمام أحمد ٣١٣/١و سنن ابي داود: ٣١٥/٣،و سنن الترمزي:٣٣٢/٤و مستدرك الحاكم: ٦٦/٢، وقال عنه الحاكم: صحيح الأسناد على شرط مسلم ولم بخرجاه، ووافقه عليه الذهبي.

٥. قەرزار بوون نەكراوەتە مەرج: جا هەركەسێك قەرزار بێت قەرزەكەی نابێتە ڕێگر لەسەر فەرزبوونی زەكاتی ماڵەكەی بە پێچەوانەی (ئەبو حەنیفە)وە[١].

ئەو ماڵەی پێویستە زەكاتی لێ بدرێت:

یەكەم: ئاڵتوون و زیو وە هەموو ئەو شتانەی كە لێیان دروستكراون لە پارەو بابەتی ڕازاندنەوەوەو ئامێرەكانی ڕابواردن یان قاپ و قاچاخ، شتی تریش جگە لەوانە كە لە ئاڵتون و زیو دروست دەكرێن، جگە لە خشڵی ژن كە زەكاتی لەسەر پێویست نەكراوە بە پێچەوانەی ئەبو حەنیفەوە—بەمەرجێك قەبارەی ئەو خشڵە زیاتر نەبێت لەوەی كە لە داب و نەریتی ئەو شوێنەدا باوە، ئەگەر نا ئەوا زەكات لەسەر ئەو زیادەیەی كە زانراوەوە فەرزە، وە لەم سێحاڵەتدا زەكات لەسەر خشڵ پێویستە:

١. ئەگەر هاتوو قەبارەی خشڵەكە زیاتر بوو لەو قەبارە ئاساییە خۆی كە لای ژنانی هەموو ئەو وڵاتە باوەو بەكار دەهێنرێت، جا ئەگەر زیاتر بوو ئەوا زەكات بە تەنها لەسەر بڕە زیادەكە پێویست دەكرێت.
٢. ئەگەر خشڵەكە بەكارهێنرا واتە درا بە كرێ بۆ بۆنەو ئاهەنگەكان، ئەوا زەكات لەسەر خشڵەكەو ئەو پارەیش كە بۆ كرێكەی وەردەگیرێت فەرزە.
٣. ئەگەر خشڵەكە شكاو وای لێهات بە كەڵكی ئەوە نەما وەك خشڵ بەكار بهێنرێت ئەوا پێویستە زەكاتەكەی بدرێت ئەگەر هاتوو خشڵە شكاوەكە گەیشتبێتە ڕادەی دیاریكراوی زەكات و ساڵیشی بەسەردا گەڕابێتەوە، وە خشڵ بە پێی كێشەكەی حسابی بۆ دەكرێت نەك بەهای دروستكردنەكەی[٢].

دووەم: هەموو دراوێكی ئاسن یان كاغەز كە هەموو وڵاتێك لە وڵاتانی جیهاندا ئاڵوگۆڕو دەستاو دەستی پێ دەكرێت هەمان حوكمی ئاڵتوون و زیوە، هەیە كە لە ئێستادا ئەو دراوە لە ئاڵوگۆڕكردن و دەستا ودەستپێكردندا شوێنی ؛ وانی گرتۆتەوە،

---

[١] بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع للعلامة الكاساني: ٨٢١/٢و دوای ئەو.
[٢] الشرح الكبير للردير مع حاشية الدسوقي: ٤٦٠/١.

ئەوپەڕی ڕێژەی دیاریکراوی زێڕیش (٢٠) مسقاڵ یان (١٠٠گم) ە لە زێڕ، هەموو ئەوانە بەمەرجی ئەوەی کە ساڵێك تێبپەڕێت بەسەر ئەو ڕێژەیەدا، وە ڕێژەی زەکات لە هەموو ئەوانەدا کە باسمان کردن بریتییە لە ٢،٥٪ واتە لە هەر (١٠دە) بەش (چارەکێك) .

سێیەم: بەروبوومە کشتووکاڵییەکان: زەکات لەسەر هەموو جۆرەکانی دانەوێڵە بە بێ دایریی کراوی فەرزە لەسەر گەنمو جۆ، وە لەسەر بەرهەمەکانی (خورماو زەیتونو مێوژ) بەڵام میوەکانی هەنارو سێوو سەوزەواتو پاقلەمەنییەکانو ئەو جۆرە شتانە لەلای کۆی زانایانی شەریعەت فەرز نییە، مەگەر مەزراکە یان باخەکە بۆ مەبەستی بازرگانیکردن بەکاربهێنرێت ئەوکاتە زەکاتەکە لەسەر دەسکەوتەکە فەرز دەبێت نەك لەسەر جۆرو چەشنی میوەو سەوزەکە.

وە بەرهەمە کشتوکاڵییەکان هەتا دووبارە ببنەوە واتە هەتا بچێنرێنەوە زەکاتیان لەسەرەو مەرجیش نییە ساڵی بەسەردا تێبپەڕێت، کەمترین ڕێژەی بەروبوومی کشتووکاڵیش لای کۆی زانایانو مەزهەبەکان بریتییە لە (٥ئوسق–بار)[1] کە دەکاتە (٦٥٣کیلۆگرام) کە زەکاتی لەسەر پێویست دەکرێتو پێویستە لەو برە ١٠٪ی بدرێت بە زەکات ئەگەر هاتوو بەرهەمەکە لە ڕێگەی باران یان ڕووبار یان بیرەوە ئاودرابوو، بەڵام ئەگەر بە ئامێرەکانی وەك مەکینە یان تروومپا ئاو درابوو ئەوا ڕێژەی زەکاتەکەی ٥٪ دەبێت واتە نیوەی دە یەك.

چوارەم: ووڵاخو حوشترو مانگاو مەڕو بزن: ئەگەر ماڵی بێتو بلەوەڕێت نەك کێوی بێت ئەوا زەکات لەسەر پارەی ئەو ئاژەڵانە فەرزە کە لەلەوەڕدانو بۆ ماوەی زیاتر لەیەك ساڵ لەناو لەوەڕگە گشتی یە ڕێگە پێدراوەکاندا دەلەوەڕێنو ئازوقەو تفاقی ئالیکەکەیان لەسەرشانی خاوەنەکەی نیە، بەڵام ئەگەر لە لەوەڕگەدا نەلەوەڕێن

---

[1] جگە لە (ئەبو حەنیفە) کە ووتویەتی هەموو ئەوەی لە زەویەوە دەردەچێت زەکاتی لەسەر فەرزە دەنەوێڵە بێت یان هەرشتێکی دیکە کەم بێت یان زۆر جگە لە دارو گیاو قامیش بەوپێیەی لای ئەو ووشەی (الاصول) کە لە ئایەتەکاندا هاتووە گشتگیرە.

بەڵكو خاوەنەكەی بە پارەی خۆی خواردنیان بۆ پەیدا بكات ئەوا زەكات ناكەوێتە سەر بڕی پارەكەیان بەڵكوو زەكات لەسەر بەروبوومو داهاتەكەیان دادەنرێت ئەگەر هاتوو بۆ كرێ یان فرۆشتنی شیرەمەنیەكانی یان خوریەكەی یان بەرهەمەكانی تری بەكار هێنرا ئەوكاتەش بڕی زەكاتەكەی بەپێی حوكمی ئەو شتانە دەبێت كە سوودیان لێ دەبینرێتو بەكار دەهێنرێن بۆ قازانجو دەسكەوت.

پێنجەم: دەسكەوتەكانی بازرگانی: دەسكەوتەكانی بازرگانی زەكاتیان لەسەر فەرزە بەڵام فەرزەكە لەسەر ئەصڵی پارەكە نییە بەڵكو لەسەر بەهاكەیەتی واتە بڕەكەی بەسەرمایەو قازانجەوە چەندبێت، لەبەرئەوە ڕێژەی زەكاتی ئەویش وەك ڕێژەی دیاریكراوی ئاڵتوون وایە كە بریتییە لە (١٠) بەش چارەكێكی كە دەكاتە ٢,٥٪ جگە لەوەش مەرج نییە ساڵ بەسەر كەلو پەلەكەدا بێتەوە بەڵكو لەسەر بەهاكەی كراوەتە مەرج ئەگەر چی بەهاكەشی ئاڵوگۆڕی سەدان كەلوپەلی پێوە كرابێت، وە باشتریشە ئەگەر كاڵا بازرگانییەكە لەسەرەتای ساڵەوە گەیشتبێتە ڕێژەی دیاریكراو یان لە كۆتایی ساڵەكەدا، وە گرنگ نییە ئەگەر لە ناوەڕاستی ساڵەكەدا كاڵاكە زیاد یان كەمی كردبێت.

وە دەسكەوتە بازرگانییەكان هەموو ئەو كاڵایانە دەگرێتەوە كە بۆ بازرگانیكردن بەكار دەهێنرێن بە پێی نرخی ئەوكاتەی كە پێویستە زەكاتەكەی لێ دەربكرێت، واتە لە كۆتایی ساڵێكی تەواودا كەبەسەر سەرمایەكەدا تێپەری بێت، وەڕێژەی زەكاتەكەش لە كۆی سەرمایەو قازانجەكە بریتییە لە (٢,٥٪) .

شەشەم/ بەرهەم دارەكان: بریتییە لەو ماڵو موڵكەی كە زەكات لەسەر سەرچاوەی شتەكە پێویست نەكراوە وە بۆ بازرگانیكردنیش بەكار ناهێنرێت بەڵكو بۆ گەشەكردنو پەرەسەندن بەكار دەهێنرێتو دەسكەوتێكی دارایی بۆ خاوەنەكی بە دەست دەخات لە ڕێگەی بە كرێدانی موڵكەكەوە وەك باڵەخانەو خانووو دووكانو شوێنە بازرگانییەكانو هۆیەكانی گواستنەوەی ووشكانیو دەریاییو ئاسمانی یان لە ڕێگەی فرۆشتنی بەرهەمەكانیانەوە وەك كارگەكان هەروەها وەك ئاژەڵ كە

بەكاربهێنرێت بۆ فرۆشتنی بەرهەمەكانی وەك شیرەمەنیو خوریو ئەو شتانەی دیكە كە لێیانەوە دەست دەكەوێت.

وە جیاوازی لە نێوان بەرهەم دارەكانو دەسكەوتە بازرگانییەكاندا ئەوەیە كە یەكەمیان سەرچاوەی بەرهەمەكە دەمێنێتەوەو سوودەكانی سەرلەنوی پەیدا دەبنەوە، بەڵام دووەمیان قازانجەكەی لە ڕێگەی جێگۆڕكێی سەرچاوەكەیەوە لە دەستێك بۆ دەستێكی دیكە.

بەڵگەكانی فەرز بوونی زەكات لەسەر بەرهەم دارەكان:

١. گشتگیریی ووشەی (الأموال =ماڵ یان دارایی) كەلە ئایەتەكانی قورئانی پیرۆزدا شتە بەرهەمدارەكانو هی تریش دەگرێتەوە لەو ئایەتانەش: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ) ، (المعارج/٢٤) .

واتە: (ئەوكەسانەش كەلە پارەو سامانو داراییاندا بەشێكی دیاریكراویان هەیە).

هەروەها: (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً...) ، (التوبە/١٠٣) ، واتە: (زەكات لە ماڵو سامانیان وەرگرە....).

٢. یەكێك لە هۆكارەكانی فەرزبوونی زەكاتی تێدایە كە گەشەكردنە.

٣. هۆكاری فەرزبوونی زەكات بۆ پڕكردنەوەی پێویستی هەژارانە لە ڕاستیشدا ئەم هۆكارانە لەو بابەتانەدا هەیە وە حوكمەكەش بە بوونو نەبوون لەگەڵ هۆكارەكەیدا هەڵدەسوڕێت.

٤. وە ئەو قسەیەی كە دەكرێت لەسەر تەرخانكردنی هەموو ماڵێك لە ووتەكانی پێغەمبەرە ﷺ ڕەد دەكرێتەوە بەوەی كە ئەو بابەتە بەرهەم دارانە لەسەردەمی ئیسلامداو لەوكاتەدا لە ئارادا نەبوون وە هیچ شتێكیش لە بارەیانەوە نەهاتووە كە زەكاتیان لێ نەدرێت ئەگەر هاتوو لە داهاتوودا روویدا.

٥. بەراوردكردنی داهاتە بازرگانییەكان بە هەموو ئەو شتانەی كە پەرە دەسێنن، چونكە ئەگەر زەكات فەرزبێت لەسەر دەسكەوتو داهاتە بازرگانییەكان كە

دووچاری خراپ بوونو دزیو لە ناوچوون دەبنەوە، ئەوانە فەرزبوونی زەكات لەسەر ئەو سەرچاوانەی كە نەگۆڕنو هەمیشەیین وەك باڵەخانەو ئەو شتانە كەلە پیشتر دەبێت.

٦. ووتەی زانایان: زۆرێك لە زانایانو شارەزایانی ئیسلام لەوانەش (مالیكییەكان)[١] و (زەیدییەكان)[٢] ووتوویانە زەكات لەسەر شتە بەرهەمهێنەرەكان فەرزە.

چۆنییەتی زەكاتدان لە بابەتە بەرهەم دارەكان:

ئەوەش دوو جۆرە:

١. جۆرێكیان ئەوەیە كە زەكاتەكە ئەصڵو سەرچاوەی شتەكەو سوودەكەی یان دەست مایەو زیانكردنەكەی وەردەگیرێت لە كۆتایی هەموو ساڵێكدا وەك ئەوەی لە زەكاتی هەموو ئەو ئاژەڵانەدا هەیە كە خاوەنەكەی لەسەر ئەركی خۆی بە خێویان دەكاتو ناچنە لەوەڕگا وە بەكار دەهێنرێن بۆ زیادبوونو لەبەروبووم وخوریو شیرەمەنییەكاندا، هەروەها وەك ئەو خشڵەی لەڕێگەی بەكرێدانەوە بۆ قازانج بەكار دەهێنرێت، هەروەها داهاتە بازرگانییەكانو ئەو جۆرە شتانە كە زەكات لە شتە بنەڕەتییەكەو پوختەی ماوەی قازانجەكەی دەدرێت واتە پاش دەركردنو جیاكردنەوەی ئەو خەرجیو تێچووانەی كە بەكارهێنانەكەی لەسەر وەستاوە، وە لەكارگە درووستگەكاندا پێویستە زەكات لە دەستمایەو قازانجەكەی بدریت.

٢. جۆری دووەم زانایان جیاوازییان هەیە لەسەرزەكاتدان، لەدەستمایە بێتیان لەقازانجەركەییان زەكاتدەركردن لەهەردووكیان پێكەوە (زەیدییەكان) كە

---

[١] بدایة المجتهد لابن رشد: ٢٣٧/١.

[٢] البحر الزخار: ١٤٧/٢.

پێیانوایە زەكات لە دەستمایەو قازانج پێكەوە دەردەكرێت بەپشتبەستن بەچەند بەڵگەیەك لەوانە:

أ. گشتگیربوونی دەقەكان كە زەكاتی بەرەهایی‌و بەبێجیاكردنەوەی جۆرە ماڵێك لە ماڵێكی تر قەرزكردووە كە بە (الاموال) لە دەقەكانداهاتووە.

ب. بەراوردكردنی موڵكو ماڵێك كە بەكاردەهینرێت بۆ قازانج بەماڵو موڵكێك كە بازرگانی پێوە دەكرێت‌و هەردووكیشیان بەمەبەستی زیادبوون‌و گەشەكردن بەكاردەهێنرێت‌و جیاوازی نییە لەنێوان ئەوەی زەكاتەكە لەدەستمایەكان بدرێن لەسوودەكانی.

ئاراستەی دووەم ئەوەیە كەزەكات بەتەنها لەسەر قازانجەكە پێویستە چەند هۆكارێك لەوانەش:

١. نارەحەتی لە نرخاندنی موڵكە بەكارهێنراوەكانی وەك باڵەخانەكان‌و شتە گوێزراوەكان‌و بەكارهێنراوەكان بۆ هۆیەكانی گواستنەوە لە كۆتایی هەموو ساڵێكدا، نارەحەتیش لە ئیسلامدا نەویستراوە حخوای گەورە بەئایەتی (٧٨ سورەتی الحج) دافەرموویەتی: (وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ) .
واتە: خوا كارێكی لە ئاییندا پێویست نەكردووە لەسەرتان كە نارەحەتتان بكات‌و نەتوانن بیكەن) .

٢. بەراواردكردنی لەگەڵ داهاتە بازرگانییەكاندا بە بەراوردكردن لەگەڵ جیاوازیاندا، چونكە خاوەنی شتە بەرهەمهێنەرەكان ئەوشتانەی دانەناوە بۆ فرۆشتن خۆ ئەگەر بكرێت بەكەسی وەبەرهێن بووتریت بازرگان، ئەوا قسەكە ئەوە دەخوازێت كە ئەو كەسەی كە زەوییە كشتووكاڵییەكەیان باخەكەی وەبەردێنێت‌و فرۆشتنی دەسكەوت‌و قازانجەكەی زاراوەی بازرگانی بەسەردا ببرێت، شتیواش هەرگیز ڕێی تێناچێت‌و نەگونجاوە.

بەبۆچوونی منیش[1] خاڵی دووەم ڕاستترە لەگەڵ دادپەروەریداو دەگونجێتو هاوسەنگییەکی تێدایە لەنێوان بەرژەوەندی هەژارانو دەوڵەمەندەکاندا لەپێویستکردنی زەکات تەنها لەسەر بەرهەمە بەدەستهاتووەکە پاش وەرگرتنی.

ئەم قازانجەش بەپێی بەرهەمە کشتوکاڵییەکان دەپێورێتو ساڵ بەسەردا هاتنەوەش ناکرێتە مەرج، کاتێك ئەم قازانجو دەسکەوتەش ئەگەر لەماوەی ساڵێکدا دووبارە ببێتەوە ئەوا زەکاتەکەشی دووبارە دەدرێتەوە هەروەك حاڵی بەروبوومی کشتوکاڵییە.

بەڵام سەبارەت بەو بڕەی کە پێویستە زەکاتی لێدەربکرێت لە قازانجەکە ئەوا زانا مسوڵمانە هاوچەرخەکان[2] جیاوازییان هەیە هەیانە ووتویانە (١٠٪) بەپێی حوکمی ئەو شتەی بەراوردەکەی لەسەرکراوە، هەشیانە ووتویەتی زەکاتەکەی وەك زەکاتی پارە وایە کە دەکاتە لە (٢,٥٪).

من وایدەبینم ئاراستەی یەکەمیان ڕاستتربێت چوونکە بەراووردکراو حوکمی ئەو شتەی بەسەردا جێبەجێ دەکرێت کە بەراوردەکەی لەسەر کراوە، جا ئەگەر کرا پووختەی قازانجەکە بزانرێت پاش ئەوەی خەرجییەکانی لێدەردەکرێت وەك ئەوەی لەکۆمپانیا پیشەسازییەکاندا هەیە ئەوا زەکاتەکە بەبڕی (١٠٪) لەپووختەی قازانجەکەوە ڕادەگیرێت چوونکە پێغەمبەر ﷺ فەرمانیکردووە (دە) یەکی زەکات لەو کشتووکاڵە وەبگیرێت کە بەئامێر ئاوادرێتو وەرگرتنەکەشی لەپووختەی قازانجە بەدەستهاتووەکە بووە، خۆ ئەگەر پوختەی قازانجە وەدەستهاتووەکە نەزانراوە وەك هی خانووبەرە جیاوازەکان ئەوا زەکات ئەندازەی (٥٪) لە قازانجە بەدەستهاتووەکە وەردەگیرێت.

حەوتەم: زەکاتی پێشو کۆمپیالە: پشکەکان چەند چەکێکی بانکی کە لەبەهزادا یەکسانن‌و بەش بەش ناکرێت، دەشێت لەڕێگەی بازرگانیکردنەوە ئاڵوگۆڕ وە

---

[1] مەبەستی نوسەری ئەم کتێبەیە.

[2] حلقة الدراسات الأجتماعية خولى سێیەم: لاپەڕە: ٢٤١و ٢٤٢.

دەستاودەستی پێبكرێتو وەك مافی بەشداربووەكان وایە لەو كۆمپانیایانەدا كە بەشدارییان كردووە، پشكیش بەشێك لەسەرمایەی كۆمپانیاكە وەردەگرێتەوە.

كۆمپانیاش چەكێكی داراییە شیاوی دەستاودەست پێكردنەو دەدرێتە هاوبەشەكەیان بەشداربووەكە لەبەرامبەر ئەو برە پارەیەی كە بەقەرزی داوەو رێی پێدەدات بڕی قەرزەكەو سوودەكەشی وەربگرێتەوە، بەواتایەكی تر بریتییە لەبەڵێننامەیەكی نووسراو بەبڕی قەرزێك بۆ خانووەكەی لەبەراوردێكی دیاریكراودا لەبەرامبەر سوودێكی دیاریكراودا ئەویش وەك پشك وایە لەڕووی بوونی بەبەهایەكی بنەڕەتیو دەستاودەست پێكردنی بەرێگە بازرگانییەكان بۆ هەریەكە لەدوولایەنەكە هەروەها لەڕووی بەش بەش نەبوونو پێویستبوونی زەكاتیشەوە هەروەك پشك (سهم) وایە.

بەڵام جیاوازییان لەوەدایە كە پشك بریتییە لەبەشی كۆمپانیاكەو كۆمپیالەش بریتییە لەقەرزێك بەسەر كۆمپانیاكەوە، لەڕووی یاسایشەوە پشك ڕەوایە بەڵام كۆمپیالە ناڕەوایەو حەرامكراوە چوونكە كارێكی سووخۆرییەو سەرەڕای ئەوەش زەكاتی لەسەر پێویستە.

زەكاتی پشكی كۆمپانیاكەش بەهۆی بەها بازرگانییە ئاشكراكە بەوە دەبیت لەبازاڕدا نەك تەنها بەهۆی بەها بنەڕەتییەكەوە، وە حوكمی زەكات داهاتە بازرگانییەكانی بەسەردا جێبەجێ دەكرێت.

وە ئەگەر پشكەكان پیشەسازییانەی پوخت نەبوونو بازرگانی پێوەنەكراو هیچ كاڵایەكی بازرگانیشی بەرهەم نەهێنا ئەوا حوكمی بەرهەمدارە بێسوودەكانی بەسەردا جێبەجێ دەكرێت، بەڵام كۆمپیالەكان سەرەڕای نایاساییبوونیشیان بەپێی زەكاتی داهاتە بازرگانییەكان زەكاتی لەسەر پێویستەو دەبێت زەكاتی قەرزەكەو سوودەكەشی پێكەوە بدرێت.

حیکمەتی زەکات:

زەکات چەند حوکمو سوودێکی گرنگی هەیە لەوانەش:

١- نەهێشتنی تاوان، فەلسەفەی یاساکانی تایبەت بەتاوانەوە بەپێی لێکۆڵینەوەکان سەلماندوویانە کە گرنگترین هۆکارەکانی ئەنجامدانی تاوان بەتایبەتیش تاوانە ئابوورییەکان، بەهۆی هەژاری و موحتاجییەوەیە، جا پڕکردنەوەی پێویستی هەژارو نەدارەکان لەڕووی مادییەوە دیاردەی لادانو ڕۆیشتن بەرەو هەڵسوکەوتی تاوانکاری کەمدەکاتەوە، لەبەر ئەوەشبووە کە خەلیفەکانی ڕاشیدین ئایەتی (والسارق والسارقة فاقطعوا أيديهما) یان لەسەر ئەو کەسانە جێبەجێ نەکردووە کە لەژێر فشاری نەبوونیو هەژاریدا تاوانی دزیکردنیان ئەنجامداوە، دەگێڕنەوە کە گەورەمان عومەری کوڕی خەطاب (ڕەزای خوای لەسەر بێت) لەساڵێکی قاتوقڕیو برسێتیدا ووتویەتی سوودی دەستبڕین پاراستنی مولکو ماڵی خەڵکە، وە سوودی دەستنەبڕینیو وازلێهێنانیشی پاراستنی گیانی خەڵکە، لەبەر ئەوە پاراستنی گیانی خەڵکی لەپێشترە لەپاراستنی موڵکو ماڵ.

٢- درووستکردنی گیانی تەبایيو خۆشەویستی لەنێوان هەژارانو دەوڵەمەندەکاندا، ئاشکرایە کە ئیرەیی بردن یەکێکە لەغەریزەکانی مرۆڤ ئەگەر لەڕێگەی تەمبێکردنی نەفسەوە زاڵ نەبێت بەسەریدا بەشێوەیەکی تایبەتیش ئیرەیی بردنی هەژارەکان بەرامبەر دەوڵەمەندەکان، چونکە هەژارەکە کاتێك دراوسێ دەوڵەمەندەکەی دەبینێت لەلووتکەی خۆشبەختیدا دەژيو ئەویش لەقووڵایی ژیانێکی هەژاريو نەبوونیدا ژیان دەگوزەرێنێت، ئەوا غەریزەی ئیرەیی پاڵی پێوەدەنێت بەرەو هەڵسووکەوتو ڕەفتاری تاوانکاری بەشێوەکی گشتيو دەستدرێژی کردنەسەر ئەودەوڵەمەندە بەشێوەیەکی تایبەتی، جا ئەگەر دەوڵەمەند ڕێژەیەکی دیاریکراو کە لەشەرعدا دانراوە لەماڵەکەی بداتە هەژارەکە ئەوا بەوجۆرە دەتوانێت زاڵبێت بەسەر گرێوقو ئیرەییەکەیداو ئەو کاتەش تەبايیوخۆشەویستی لەنێوانیاندا جێگەی ململانێو ناکۆکی دەگرێتەوەو بەڵکو

لەجیاتی ئەوەش کە هیوای لەناووچوونی سەروەتو سامانەکەی بخوازێت ئومێد دەکات سەروەتو سامانەکەی زیاتر ببێت چونکە ئەویش هەست دەکات لەوزیادبوونە ڕێژەیەکی بەردەکەوێتو هاوبەشدەبێت لەدیاریکردنی ئەو ڕێژەیەدا لەبەر ئەوە بەزیادبوونی سەروەتە داراییەکەی دەوڵەمەندە کە بەشەکەی ئەمیش زیاد دەکاتو بەکەمکردنەوەشی کەم دەکات.

بەرتەسکردنەوەی مەودای ئەو جیاوازییەو زۆرو ناقوڵایەی کە لەنێوان هەژارو دەوڵەمەندەکاندا هەیە لەسیستمی چینایەتی قێزەوندا، جا بەزەکاتدان هەژاریش پلەیەك بەرەو ژیانێکی باشتر سەردەکوێتو دەوڵەمەندیش پلەیەك لەخۆشگوزەرانیو دەستبلاوی دەچێتە خوارەوەو تاوەك وردە وردە لەئاستی بژێویدا لەیەکتر نزیك دەبنەوە ئەگەر چێوەکیەکیشیان لێنەیەت.

٣- پاککردنەوەی دەروونی دەوڵەمەندەکان لەخراپەی ستەمکاری، وەك ئەوەی کە خوای گەورە لە ئایەتی (١٠٣)ی سوورەتی (التوبە) فەرموویەتی: (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا) .

واتە: (زەکات لەماڵیان وەبگرە تا پاکیان بکاتەوە لە گوناهی زەکات نەدانو پاکیان بکاتەوە لە دوونیا ویستی).

ستەمکاریش یەکێکە لەو خەسڵەتە خراپانەی کەلە دەوڵەمەندییەوە پەیدا دەبێت، خوای گەورە لە ئایەتی (٦و٧) ی سوورەتی (العلق)دا دەفەرموێت: (كَلاَّ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيَطْغَى أَنْ رَآهُ اسْتَغْنَى).

واتە: (ئەوەی نکووڵی لەبەخششەکانی خوا ئەکات بەسەر ئادەمیزادەوە باواز لەو کارەی بهێنێت، بەڕاستی مرۆڤ خووی وایە ستەم دەکاتو لەخۆی بایی دەبێت).

٤- زەکات دەبێتە هۆی زیادبوونی نیعمەتەکانی ئەو کەسەی کە زەکاتەکە دەدات، چوونکە ئەوە مانای سووپاسگوزاریی بەخششەکانی خوایە، وە هەتا سووپاسگوزاریی زیاد بکات بەخششەکانی زیاددەکەن بەپێی ئەم بەڵێنەی خوای

گەورە کە لە ئایەتی (٧)ی سوورەتی (ابراهیم)دا فەرموویەتی: (وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ).

واتە: (ئەوەتان لەبیربێت کە لەڕێگەی وەحییەوە خوا ئاگاداریکردن کە بەڕاستی ئەگەر سوپاسم بکەن بەخششەکانیان بۆ زیاد ئەکەم، ئەگەر سوپاسیشم نەکەن سزام زۆر سەختە).

٥- زەکات دەستەبەرییەکی کۆمەڵایەتییە، سیستمی زەکاتیش لەئیسلامدا بە یەکەمین یاسای ڕێکخراو لەجیهاندا دادەنرێت[1] لەپێناوی دەستەبەری کۆمەڵایەتیدا کەپشت بەخێرو دەستگیرۆیی تاکەکەسیو خۆبەخشانە نابەستێت، بەڵکو بەپێی مافی هەژارەکاندا مەزراوەکە بەسەر دەوڵەمەندەکانەوە هەیانە لەماڵو موڵکیاندا، وە دەستەبەریەکیشە بۆ بەدیهێنانی پێویستی هەموو هەژارو دەستکورتێك، پێویستی لەخواردەمەنیو پۆشاکو شوێنی نیشتەجێبوونو سەرجەم پێداویستییەکانی ژیانی هەژارانو ئەوانەی بژێویان وابەسەریانەوە بەبێ زیادەڕەوییو بەبێ چرووکیش، ئەوەش تەنها مسوڵمانان ناگریتەوە بەڵکو هەموو ئەوانەش دەگرێتەوە کە لەسایەی دەوڵەتەکەیاندا دەژینو مسوڵمانیشنین، دەستبەری کۆمەڵایەتیش یاسا دانراوەکانتا ناوەڕاستی سەدەی بیستەمیش باسیان نەکردووەو نەیانزانیوە، وەیەکەمین دەرکەوتنی فەرمی ئەو بابەتە لەساڵی (١٩٤١ن) دابوو کاتێك بەریتانیاو وولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەپەیماننامەی ئەتڵەنتیدا لەسەر ئەوە ڕێککەوتن کە پێویستە دەستەبەری کۆمەڵایەتی بۆ تاکەکان دابین بکرێت[2].

دەوڵەتەکانیش هەتاوەکوو پاش کۆتایهاتنی جەنگی جیهانی دووەم و پاش بەرپابوونی شۆڕشە ناوخۆییەکان لەبەر هۆکاری ئابووریو دوای بڵاوبوونەوەی

---

[1] سەیری (مشكلة الفقر وكيف عالجها الأسلام)ی د.یوسف القرضاوي بكە: لا١٢٦.

[2] بڕوانە: دكتور صادق المهدي (الضمان الأحتباعي): لا/١٢٦.

هۆیەکانی مەزهەبە شیوعیو سۆسیالیشتەکان بیریان لەڕێکخستنی دەستەبەری کۆمەڵایەتی نەکردبوویەوە.

٦- پاککردنەوەی هەموو دەروونەکان لە نەخۆشییەکانی پیسکەیی ڕژدیو ڕاهێنانی مسولمانی زەکات بەخش لەسەر بەخشینو بەخشندەییو دڵ فراوانی لەبەشدارییکردنی کارە خێرخوازییەکاندا جگە لەبواری زەکات چوونکە یەکێك لە گرنگترین ئامانجەکانی بەرنامەی ئیسلامی لەبواری یارمەتیدانی یەکتری لەسەر چاکە کاریی بریتییە لە دەستگرۆیی ئابوری، چوونکە هەرکارێك کە مرۆڤ پێی هەڵدەستێت لەسەر تەندروستییەکی باشو تەواو ڕاوەستاوە تەندروستی باشیش لەسەر خۆراکی باشو تەواو ڕاوەستاوە.

٧- پاراستنی ماڵو موڵکی ئەو کەسانەی زەکاتی ماڵیان دەردەکەن، چوونکە زەکات ئەو ماڵە دەپارێزێتو پشت ئەستووری بۆ درووست دەکات لەبەرامبەر چاوتێبڕینو دەستدرێژییکردنی تاوانبارانو گووناهکاران هەروەك پێغەمبەرمان ﷺ فەرموویەتی: (حصنوا اموالكم بالزكاة وداووا مرضاكم بالصدقة وأعدوا للبلاء الدعاء)[١].

واتە: (بەزەکاتدان ماڵو موڵکتان بپارێزن، نەخۆشەکانتان بەخێرو چاکە تیمار بکەنو لەکاتی بەڵاو کارەساتەکانیشدا دووعا بکەن).

ڕاهێنانی شەرعی بۆ زەکاتدان:

زەکات پایەیەکە لە پایەکانی ئیسلامو فەرمانێکی دارایی ناچارییەو بەپێی حەزی دەوڵەمەندەکان نییە ئەگەر ویستیان بیدەن ئەگەر نەشیانوویست وازی لێ بهێنن بێئەوەی لێیان بپرسرێتەوە، بەڵکو وازلێهێنانی بەتاوانی نکوڵیکردن ئەژمار دەکرێت، لایەنە مادییەکەی بریتییە لەقایل نەبوون بەزەکاتدان لەبەر ئەوە بەزۆری وایلێدەکرێت بەتەواوی زەکاتەکە بداتو ئەگەر هەرنەیویست بیدات هێز لەدژی بەکاردەهێنرێتو

---

[١] طبري لە (المعجم الكبير)دا (بەرگی ١٠) لا(١٢٨) بەژمارە (١٠١٩٦) ڕیوایەتی کردووە.

جەنگی لەگەڵدا دەکرێت وەك ئەوەی کە خەلیفەی یەکەم لەجەنگی هەڵگەڕاوەکاندا لەگەڵ زەکات نەدەرەکاندا کردی.

لەڕاستیشدا قورئانی پیرۆز لەزۆر ئایەتدا باسی لەو ڕاهێنانە شەرعییانە کردووە بەهۆی زەکاتەوە لەوانەش ئەم فەرمایشتەی خوای گەورەیە: (خذ من أموالهم صدقة)، (زەکات لەماڵیان وەربگرە)، زەکاتیش بەمانای پیاوەتیکردنو چاکەکردن نییە لەدەوڵەمەندەکانەوە، بەڵکو بەو مانایە دێت کە ئەوە مافێکی پووختەو خوای گەورە لەسەر دەوڵەمەندەکانی فەرز کردووە لێیان وەردەگیرێتو بەسەر هەژاراندا دابەش دەکرێت.

سیاسەتی ئابوری ئیسلامی لەدابەشکردنی زەکاتدا:

لە ئیسلامدا ناکرێت واز لەدەوڵەمەندەکان بهێنرێت بەئارەزوی خۆیان چۆنیان ویست زەکاتی سامانەکەیان دیاریی بکەنو دابەشی بکەن، چوونکە ئەم ڕێگایە جێگای باوەڕ نییەو ئامانجەکانی زەکات ناهێنێتە دی کە بریتییە لە نەهێشتنی هەژاریو بەرتەسککردنەوەی سیستمی چینایەتی لە کۆمەڵگەدا، بەڵکو پێویستە هەریەکە لەدیاریکردنو کۆکردنەوەو دابەشکردن لەلایەن دەوڵەتەوە بێتو پێویستە لەهەموو دەوڵەتێکی ئیسلامیدا وەزارەتی زەکات هەبێت چونکە وەزارەتێکی لەو جۆرە کەمتر نییە لە وەزارەتی ئەوقاف لەڕووی داهاتوو خەرجییەوە، پیویستیشە دەوڵەمەندەکان ناچار بکرێن لەسەر جێبەجێکردنی سیستمی زەکات بەپێی ئەوەی کە لەسەر دەمی پێغەمبەرو خەلیفەکانی ڕاشیدیندا جێبەجێکراوە، دەشێت هێز بەکاربهێنرێت دژی ئەو کەسانەی قایل نابن زەکات بدەن، وەك ئەوەی خەلیفەی یەکەممان ئەب بکری خدیقکردی (ڕەزای خوای لەسەر بێت) .

بەڵام چۆنییەتی دابەشکردنی زەکات بەسەر هەژارانو نەداراندا بەوشێوەیە نەبێت کە زەکات دەرەکان دەیکەن بەوەی بڕێك پارە دەدەنە هەژارێك ئەوەش نەقەڵەوی دەکاتو نەبرسێتی دەشکێنێت، بەڵکو پێویستە هەر هەژارێك یان نەدارێك لەو بەشە زەکاتەی ئەوەندەی بداتێ بەسبێت بۆ ئەوەی وەك سەرمایەیەك بەکاری بهێنێت بۆ

وەبەرهێنان‌و زیادکردن‌و قازانجەکەی بۆخۆی‌و ئەوکەسانەی خەرج بکات کە بژێویان لەسەریەتی لەگەڵ ئەوەش پاریزگاری لەمانەوەی دەستمایەکە بکات تاوەکو لەداهاتوودا هەژار نەکەوێتەوەو بەشێوەیەکی بەردەوام چاوەڕێی وەرگرتنیدا هاتی زەکات بکات تا وەکو بەکولە مەرگی بژی.

بەم شێوەیە دەکرێت زاڵببیت بەسەر هەژاری کۆمەڵێك هەژارو نەداردا لە هەموو ساڵێکدا، دواجاریش دەتوانرێت‌و وردەوردە دیاردەی هەژاری‌و سوالکردن لەناو ببرێت.

تەوەرەی سێیەم:
حیکمەتی پێویستبوونی حەج

بەرنامەی ئیسلام حەجی فەرزکردووە یەکجار لەتەمەنی هەرکەسێکدا کە توانای دارایی‌و جەستەیی‌و عەقڵی هەبێت، لەگەڵ ئەوەشدا بەرقەراربوونی لایەنی ئەمنی لەڕێگادا، هەموو ئەم توانایانەشی لەژێر کۆی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورەدا هاتوون کە لە ئایەتی (٩٧)ی سوورەتی (آل عمران)دا فەرموویەتی:

(وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا)

واتە: (مافی خوایە بەسەر خەڵکەوە ئەوەی توانای هەیەو دەتوانێت بیگاتێ زیارەتی ماڵی خوا بکات).

جا ئەگەر لایەنێك لەو لایەنانەی تواناکان کە باسکران نەهاتەدی حەج پێویست نابێت، بەڵام درووستە بۆ کەسێك لەڕووی جەستەییەوە پەکی کەوتبێت یان نەخۆشبێت یان لەبەر پیری لەجیاتی ئەو حەج بکرێت ئەگەر هاتوو لەڕووی داراییەوە توانای هەبێت، ئەمە سەرەڕای بەدی نەهاتنی ئەو ئامانجە کەسیانەی کە لەو عیبادەتەدا مەبەستن، بەڵام ئەوەی کە هەمووی ناکرێت نابێت واز لەبەشە زۆرەکەشی بهێنرێت.

وە بۆ زانینی پایەو مەرج‌و ئەو شتانەی حەج بەتاڵدەکەنەوە با خوێنەر بگەڕێتەوە بۆ سەرچاوە فیقهییەکان چوونکە بابەتی لێکۆڵینەوەکەی ئێمە تەنها فەلسەفەی حوکمەکانە.

حیکمەتی فەرز بوونی حەج لەسەر هەموو مسوڵمانێکی ژن و پیاو:

حەج کۆمپیالەو چەکی لێخۆشبوون نییە وەك ئەوەی کە زۆریك لەمسوڵمانان پێیان وایە، بەڵکو پایەیەکە لەپێنج پایەکەی ئیسلامو خۆی بەتەنیا بەس نییە، هەروەها حەج بلیتی چوونە ژوورەوەی بەهەشت نییە، بەڵکوو ڕێگایەکە بۆ لێخۆشبوونی گوونهو تاوانەکان کە بەدەستدرێژی کردنەسەر مافەکانی خوا دەژمێرێن بە تەنها، بەڵام مافی بەندەکان لەسەر مرۆڤ لاناچن مەگەر بەگەڕانەوەو دانەوەی مافەکان نەبێت ئەگەر بەدارایی بن یان بەگەردن ئازایی بێت لەلایەن خاوەن مافەکەوە، جا ئەگەر کەسێك بڕێك پارە لەئەستۆیدابێت یان سەروەتو سامانی یەکێکی لەلابێتو دەستی بەسەردا گرتبێت وە ئەو دەست بەسەرداگرتنەی نادرووستبێت سەبارەت بەخۆی ئەوا مافەیان مافە داراییەکەی لەڕێگەی حەجەوە لەسەر لاناچێت، بەڵکو پێویستە ئەوەی کە لەلایەتی بیداتە وەیان خاوەن قەرزەکە گەردنی ئازاد بکات بەمەرجێك خاوەن قەرزەکە عاقڵ بێتو بە ئارەزوومەندانە لەو مافە کەسیانەی خۆشببێت کە لەئەستۆی دایە، وە پێویستە لەسەریشی ئەو ئەمانەتە بگێڕێتەوە کە لەلایەتی ئەگەر هاتوو بەڵگەو بیانوویەکی شەرعی نەبێت بۆ ئەو شتانە.

وە ئەگەر یەکێك بەقسە پێگووتن دەستدرێژیی کردە سەر کەسێکی تر و باسکردنی بەغەیبەت کردن یان بوختان بۆ هەڵبەستنو ئەو جۆرە شتانە بوو ئەوا بەهۆی حەجەوە ئەستۆو گەردنی پاك نابێتەوە، بەڵکو پێویستە لەلایەن ئەو کەسەوە ببەخشرێت کە هێرشەکەی کراوەتە سەر.

وە ئەوەی بەکردار دەستدرێژیی بکاتە سەر کەسێکی تر وەك کوشتنو بریندارکردنو ئێشو ئازار پێگەیاندن ئەو بەرپرسایرێتییەی بەهۆی حەجکردنەوە لەسەر لاناچێت بەڵکو پێویستە لەسەر بۆ کوشتنی ئەنقەست تۆڵەی لێبکرێتەوەو بۆکوشتنی هەڵەو لەدەست دەرچوونییش قەرەبووی کەسووکاری کوژراوەکە بکاتەوە یان خاوەن مافەکە لەمافی خۆشبێت.

بەڵام ئەگەر کەسێك سنوری ئەو مافانەی بەزاند کە تەنها مافی خواییە وەك هەڵگەڕانەوە لەدین و مەی خواردنەوەو کێشانی مادە هۆشبەرەکان و ئەو جۆرە شتانە کەلە حەرامکراوەکانن یان واز لەفەرزێك لەفەرزەکانی عیبادەت هێنا بەبێبوونی بیانوویەکی ڕێگە پێدراوو شەرعی، ئەوا بەتۆبەکردنێکی ڕاستەقینە ئەو بەرپرسیارێتییەی لەسەرشان لادەچێت، حەجکردنیش بۆ ڕەزامەندی خوا بەتەوبەکردن دەژمێرێت و بەرپرسیارێتی گووناهو تاوانەکان لەبەردەم خوادا لەکۆڵ مرۆڤ دەکاتەوە ئەگەر ویستی خوای لەسەر بێت.

هەروەها حەج گرنگییەکی دینی و دنیایی و چەند حیکمەتێکی هەیە کە زۆر لەوە گرنگترە کە مسوڵمانان دەیزانن لەبارەی ئاکامەکانی حەجکردنەوە لەو حیکمەتانەش:

حەج کۆنگرەیەکی ساڵانەیە لەبواری یارمەتیدان و دەستەبەری نێوان مسوڵماناندا، ئایینی ئیسلامیش بڕیاری لەسەر سێ کۆبوونەوە بۆ مسوڵمانان داوە:

أ. کۆبوونەوەی ڕۆژانە: بڕیاری لێدراوە لەسەر دانیشتوانی گەڕەکێکیان گووندێك بۆ بەجێگەیاندنی نوێژی بەکۆمەڵ لەمزگەوتدا ئەگەر بۆیەکم جاریش بێت کۆببنەوە ئەگەر هیچ بیناوویەکی نەبوو، ئەوەش بەمەبەستی ئاگاداربوون لەکێشەکانی دانیشتوانی گەڕەك یان گووندەکەو بەپێی توانای خۆیی و بۆ گونجانی بەشداری بکات لەچارەسەرکردنی ئەو کێشانەدا بۆ جێبەجێکردنی ئەو فەرمانەی خوای گەورە لە ئایەتی (٢) ی سوورەتی (المائدة) دەفەرموێت: (وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى)، نوێژی بەکۆمەڵیش سوونەتێکی جەخت لەسەر کراوە بەهۆی حیکمەتی یارمەتیدان و دەستەبەری کردنی یەکتری، جا ئەگەر ئەو حیکمەتە ئامادەیی نەما ئەوکاتە جیاوازی نامێنێت لەنێوان نوێژی ناو مزگەوت و ماڵەوەدا چوونکە هەمووی هەر زەوی خوایەو خواش لەهەموو شوێنێکدا هەیە.

جا پیرۆزی مزگەوت و حیکمەتەکەی ئەو یارمەتیدان و هاوکاری و

پشتگیریکردنەیە کە لەنێوان ئامادەبوانی نوێژی بەکۆمەڵدا هەیە.

ب. کۆبوونەوەی هەفتانە: لەسەر دانیشتوانی شارێ کە نوێژی هەینی بەجێ بگەیەنن لەبەر هەمان هۆکار لەنوێژی بەکۆمەڵدا باسکرا لەیارمەتیدانو هاوکاری کردنو دەست بارگرتنی یەکتری لەنێوان نوێژخوێنەکانداو بەشداریکردن لەچارەسەری کێشەو گرفتەکانی ئەوانی دیکەدا لەشارەکەوە دەبێت وەك هەندێك لەزانایان دەڵێن لەوانەش (شافیعییەکان) نوێژی هەینی لەیەك شوێنی شاردا بکرێتو نابێت لەزۆر شوێنی جیاوازدا بکرێت ئەگەر بیانوو بەڵگەیەکی باوەڕ پێکراوو پەسەند نەبێت بۆ ئەو فرە نوێژییە، چوونکە فەلسەفەی ئەم نوێژە یارمەتیدانو دەستبەری کردنی یەکترە لەنێوان هەموو دانیشتوانی شارەکەدا، بۆ ئەوەش پێویستە حکومەت لەناوەڕاستی هەموو شارێکدا مزگەوتێکی گەورە درووست بکات وە توانای لەخۆگرتنی زۆرترین ئامادەبووی هەبێت بۆ بەدیهێنانی حیکمەتی نوێژی هەینی کە بەشداریکردنە لەچارەسەری کێشەی ئەو کەسانەدا کە دووچاری کێشەو گرفت بوونەتەوە.

ووتاری هەینیش پێویستە چارەسەرێکی ئایینی بخاتە ڕوو بۆکێشەیەك لە کێشەکانی ڕۆژو دووبارەکردنەوەی ئەو بابەتانە کە خەڵکی بەسەدان جار بیستوویانە.

ج- کۆبوونەوەی ساڵانە: بۆ هەموو وڵاتانو گەلانی ئیسلامی دەبێت، ئەم کۆبوونەوشی گەورەترین کۆنگرەی ئیسلامییەکە نوێنەرانی وڵاتو گەلانی مسوڵمان لەهەموو لایەکەوە بەشداری تێدا دەکەنو پسپۆڕانی بواری سیاسەتو کارگێڕیو ئابووریو ڕۆشنبیریو تەندروستیو بەرگریو ئەو بوارانەی دیکەش کە لە هەموو کاتو شوێنێکدا لە پێداویستییە گرنگەکانی ژیانن.

ئاشکراشە سروشتی ئەم کۆنگرە جیاوازە لەسروشتی سەرجەم ئەو کۆنگرانەی کە ساڵانە دەیان جار لەووڵاتانی جیهاندا لەسەر ئاستی ناوخۆییو جیهانی دەبەسترێن،

ئەم جۆرە کۆنگرانە مۆرکێکی پووختو مادییان هەیە بەلام کۆنگرەی حەج لەیەك کاتدا مۆرکی مادیو مەعنەویشی هەیە، بۆیە ئەو دیاردە مادییانەی کە هۆکارێکن بۆ پارچەپارچەبوونو ناکۆکی لەنێوان ولاتانی ئیسلامیدا هەرهەموویان لەناو بۆتە رۆحییەکەیدا دەتوێنەوە هەر لەسەرەتای ئیحرام بەستنەوە کە هەنگاوی یەکەمە بۆ خۆراماڵین لە هەموو جیاوازییە لابەلاکان لەرووی یەك پۆشییەوە کە لە بەکۆتا بەرگ دەچێت مرۆڤ لەکاتی گواستنەوەی بۆ دوا هەوارگەی خۆی کە ناو گۆرە دەیپۆشیت واش ئەوەی ئەمجیهانە کۆتایی هاتووە بەجیّ دەهێڵیت، وە ئەوە بەرگێکە کە هەموو جیاوازییەك لەنێوان فەرمانرەواکانو گەلەکانیاندا وە لەنێوان دەوڵەمەندو هەژاردا و لەنێوان خاوەن پلەو پایە سیاسیو کۆمەلایەتییەکانو کەسانی تردا هەڵدەگرێتو نایهێڵیت.

پاش ئەوەش بەدەم ئەوداوایە دەچێت کە رایدەمالّیت لەجیهانی ماددیو رۆحی دەبەستێتەوە بەو کەسەوە کە هیچ دەسەلاتێك بەسەر دەسەلاتەکەی ئەوەوە نییە کە ئەوەیش خوای گەورەیە.

پاشان تەوافکردن کە سورانەوەی دڵە بەدەوری سەنتەری یەکێتی مسولّماناندا کە ئەویش مالّی پیرۆزی خوایە (بيت الله الحرام).

پاش ئەوەش هاتووچۆی نێوان سەفاو مەروا کە هاتو چوونە لەنێوان ترسو هیوادا، ترسی سزا لەسەر گووناهەکانو هیوای لێخۆشبوونیان.

پاشان وەستان لەسەر کێوی عەرەفە دیاردەیەکە لەدیاردەکانی یەکسانیو نەبوونی جیاکاری لەنێوان نەوەکانی ئادەمو حەوادا تەنها بەوشتانە نەبێت کە پێشکەشی دەکەن بۆ ئەو رەزامەندییەی خوای گەورەو سوودی بەرژەوەندی مرۆڤایەتی وەك ئەوەی خوای گەورە فەرموویەتی: (إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ)، (الحجرات/١٣)، واتە: (بەراستی بەرێزترینتان لای خوا ئەو کەسەتانە زۆرتر لەخوا بترسیتو خۆی لەگووناە بپارێزێت).

پاشان هەڵدانی بەرد (بەردبارانکردنی شەیتان) پەیمانێکە لەبەردەم خوادا بەمل

کەچ نەکردن جارێکی تر بۆ ئەو نەفسەی هەمیشە فەرمان بەخراپە دەکات، چوونکە شەیتان لەوێشدا ئامادە نابێت تاوەکو حاجییەکان بەردبارانی بکەن، بەڵکو بەرد بارانکردنەکە ئاراستەی شەیتانی هەموو مرۆڤێك دەکرێت کە بۆ ساتێکیش لێی جیا نابێتەوەو بەردەوام لەگەڵیایەتی وەك چۆن گەرمیلە هەموو وزەیەکی گەرمی جیا نابێتەوە، جا ئەوەی کە حاجییەکان بەردبارانی دەکەن شەیتانی نەفسە ئەو نەفسەی کە فەرمان بەخراپە دەکات کە بریتییە لەخواردنی شتێکی زیانبەخش کە هەمیشە هانی دەدات بەرەو ڕەفتاری تاوانکاری، جا بەردبارانکردن ئەگەر هاتوو ڕاستو درووست بوو ئەوا خاڵی دابڕانە لەنێوان بەرد هاوێژەکەو هەموو ئەوەی کە هێمای شەڕو خراپە.

ئەم حیکمەتانەی حەج کە باسکرانو هەموو پەرستشەکانی دیکەش دڵۆپێکە لەدەریای فەلسەفەوحیکمەتی ئەو پەرستشانەی بە مرۆڤ سپێردراون، بەڵام بۆ چی کاریگەری بەهێز یان بەسەر هەڵسوکەوتی مسوڵمانانەوە نییە سەرەڕای ئەوەش کە بەڕواڵەت ئەنجامیان دەدەن؟

وەڵامەکە ئەوەیە کە کەموکورییەك لە ئەنجامدانی ئەو پەرستشانەدا هەیە کە ئاسەوارو کاریگەرییەکەیان لەناو دەبات، چوونکە نوێژ خوێن کاتێك لەشەوو ڕۆژێکدا پێنج جار نوێژەکانی دەکاتو نوێژکردنەکەی زۆرجار خو پێوەگرتنەو لەسەر ئەو کارە ڕاهاتووە، هەروەك چۆن جگەرە کێشێك خووی بەجگەرە کێشانەوە گرتووە لەکاتێکدا نوێژ لەڕواڵەتدا کردەوەیەکی ڕۆحییە بەڵام دوور لەجەوهەرو ناوەرۆکەکەیەوە ئەنجام دەدرێت، ڕۆژووەوانیش کەمتەرخەمی دەکات لەپلەی یەکەمی ڕۆژوودا وەك باسمانکرد، وە پلەکانی دووەمو سێیەمیش کە سەرچاوەی ووزە ڕۆحییەکەنو مرۆڤ لەخراپە دەپارێزنو شت گوێی دەخات، حاجیش کە دەچێت بۆ حەج ئاگاداریی حیکمەتی ئەم پەرستشانە نییە، بەڵکو زۆر جاریش بەشێوەیەکی توندو تیژانە هەڵدەسێت بەئەنجامدانی ئەم عیبادەتەو پاڵ بەکەسێکی لاوازەوە دەنێت کە لەبەردەمیایەتی بەشێوەیەك لەژێر پێی حاجییەکانی تیدا دەمرێت، ئەو

کەسە یەکێك لەڕێو شوێنەکانی حەج ئەنجام دەدات لەهەمانکاتدا کوشتنی کەسێکی بێهێزی بێتاوانیش ئەنجام دەدات.

بەروبوومەکانی وزەی ڕۆحی کە لەو پەرستشانەوە بەدەستدێن:

١- جوابکردنی مرۆڤ بەو ڕەوشتە باش‌و چاکانەی کە پێویستە مرۆڤ پابەند بێت پێیانەوەو وازهێنان لەو شتانەی کە پێویستە لێیان دووربکەوێتەوە لەڕەوشتی خراپ‌و نەشیاو، بەمەش یارمەتیدان‌و هاوکاری‌و خۆشەویستی‌و یەکگرتووی‌و پاراستنی مافی یەکتری‌و جێبەجێکردنی ئەرکەکانی سەرشان لەناو کۆمەڵگەدا بڵاودەبێتەوە.

٢- ملکەچبوون لەبەردەم یاساو ڕێزگرتنی سیاسەتی وڵات بە ئارەزومەندانە نەك لەترسی سزادان وەك پێغەمبەرمان ﷺ باس لە سوهەیبی ڕۆمی دەکات کە دەفەرموێت: (سوهەیب باشترین بەندەی خوایە، لەبەر ڕێزو گەورەیی خودا خواپەرستی دەکات نەك لەترسی سزای خوا، یان چاوبڕینە بەهەشتەکەی).

بەمەش دیاردەکانی زێدەڕۆیی کردن بۆ سەر گیانی کەسانی بێتاوان‌و سەرو ماڵیان‌و شەرەفو ناموسیان چ بەنهێنی‌و چ بەئاشکرا کەم دەبێتەوەو ڕێژەی دادەبەزێت.

٣- پتەوبوونی پەیوەندی لەنیوان گووفتارو کرداردا، چونکە ئەوکەسانەی خاوەنی وزەی ڕۆحین کردەوەو دڵسۆزییان بەرامبەر بەکەسانی دیکەو وتەکانیان پشت ڕاست دەکەنەوە.

٤- یەك خستنی کەسایەتی مرۆڤو بەستنەوەی ڕواڵەتی بەوەی لەناخ‌و لەناوەوەیدا هەیەو ڕزگاربوون لەڕەوشتی ناشرینی دووفاقییەت کە بەنیفاق یان دوڕوویی ناودەبرێت، چونکە دووفاقی کەسایەتی مرۆڤ لەناو کۆمەڵگەدا لەدوژمنی ئەو کۆمەڵگەیە ترسناکترە چونکە دوژمن ئاشکرایەو ڕێگاکانی خۆپاراستن لەدژی دەگیرێنەبەر، بەپێچەوانەی کەسی دووڕووەوە یان کەسی خاوەن کەسایەتی دووفاقی.

٥- جێگیربوونو دامەزراویی لەسەر ئەوینەماو پرەنسیپانەی کە خزمەت بەشارستانییەتی کۆمەڵگەو گەشەسەندنی ژیان بەرەو باشتر دەکەن، وە لەگرنگترین خەسڵەتەکانی پیاوەتیدا مەزراوییە، لەبەر ئەوە خوای گەورە فەرمانی بە پێغەمبەرەکەی کردووە ﷺ پابەند بێت بەو خەسڵەتەوە کە فەرموویەتی: (فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ) ، (هود/١١٢).

واتە: (تۆ بەردەوامبە لەسەر ئەو یاساو ڕێوشوێنەی کە فەرمانت پێدراوە).

چونکە کەسی دانەمەزراو وەك پەڕێك وایە بەدەم (با) وە دێتو دەڕوات بەدوای بەرژەوەندییە تایبەتییەکانیدا بەبێ ئەوەی بیر لەهیچ بەهاو ڕەوشتێك بکاتەوە.

٦- سەروەری یاساو ڕەچاوکردنی دادپەروەریو یەکسانی لەو کۆمەڵگەیەدا کەپڕ چەکە بەقسە ڕۆحییەکانو هاوسەنگی هەلی کار هەر کەسەو لەبواری پسپۆڕی خۆیداو بەمەش ئەرکو مافەکان هاوسەنگ دەبنو هەموو مافدارێك مافی خۆی وەردەگریت.

٧- کەمبوونەوە یان نەمانی تاوانەکان لەناو کۆمەڵگەدا بە هەمووجۆرەکانیەوە، چونکە دەرەنجامی هەموو پەرستشەکان تەقوایە، تەقواش وزەیەکی ڕۆحیە کە خاوەنەکەی لە هەموو ڕەفتارێکی تاوانکاری دەپارێزێت.

٨- یەکبوونی مافەکانو دەرکەوتنی گیانی هاوکارییو دەست گرۆییو یەکگرتن، چونکە تاکەکانی کۆمەڵگە هەر هەموویان لەڕەچەڵەكو پێکهاتەو بەرژەوەندیو چارەنوسدا هاوبەشن، وەك پێغەمبەرمان ﷺ فەرموویەتی: (کلکم من آدم وآدم من تراب)، واتە: (هەمووتان نەوەی ئادەمنو ئادەمیش لەگەڵ درووستکراوە).

٩- مردنی گیانی دەمارگیری ڕەگەزیو مەزهەبیو خێڵ گەراییو سیاسیو باشترینو چاکترینیش لە کۆمەڵگەدا بۆ کەسێك دەگەڕێتەوە کە زیاترخۆپەرست بێتو سوودی بۆ خەڵکی زیاتر بێت.

١٠-دواجار خاوەنی وزەی ڕۆحی مۆمێکە دەسووتێت بۆ ئەوەی ڕێگەی ڕاست لەبەردەم کەسانی تردا ڕوون بکاتەوە.

خوای گەورەش نایەوێت پەرستشێك پەسەند بکاتو وەریبگرێت کە هیچ کام لەم بەروبوومانەی لەخۆ نەگرتبێت کە باسکران چونکە ئەو پەرستشانە بەمرۆڤ ڕاسپێردراون تاوەکو سوود بگەیەننو خراپەش دووربخەنەوەو بەر بەخراپەش بگرن، بەهەموو جۆرێکیش خوا بێ دەربەستە لە هەموو کەسێکو باکی بەکەس نییە.

بەشی دووەم

حیکمەتی حوکمەکانی خێزان

خێزانـەکان خانـەی پەیکـەری کۆمەڵگـەن گـەر ئـەوان باشـبوون کۆمەڵگـەش باشـدەبێتو خێـرو چـاکەش بڵاودەبێتـەوەو هـەموو لایـەك دەگرێتـەوە، وە ئەگـەر خێزانەکانیش خراپبوون ئەوا خراپەو خراپە کـاری بـڵاو دەبێتـەوەو دەسـت بەسـەر کۆمەڵگە دادەگرێت.

دەروازەی یەکەمی پێکهێنانی خێزانیش بریتییە لە هاوسەرگیریی کـە قورئـان بـە پەیمانی بەهێز ناوی بردووەو وەك لەناو خەڵکیشدا باوە هاوسەرگیریی بریتی نییە لـە گرێبەست کردن، چونکە شوێنو جێگەی گرێبەست شتیکی داراییەو شـیاوی مامەڵـە کردنە، ژنـیش بـەپێی بۆچـوونی ئـەوان کـە شـوێنی هاوسـەرگیرییە شـیاوی مامەڵـە پێـوەکردن نییـەو شـوێن پایـەی ئـەویش هـەروەك پایـە وایـە، بـەڵام دابو نەریتـە خراپـەکانی نـاو جیهـانی ئیسـلامی دەربـارەی ڕێو ڕەسمـی هاوسـەرگیریی وای لـە دوژمنانی ئیسلام کردووە تانە لـەو ڕێو ڕەسمانـە بـدەنو بڵێن: ژن لـەلای عـەرەب کاڵایەکەنو کڕینو فرۆشتنی پێوە دەکرێتو نرخەکەشی مارەییەکەیەتی.

ئەم بۆچوونەش درۆو دەلەسەیەكو قسەیەکی هەڵبەستراوە کـە لـەدابو نـەریتی هاوسـەرگیریی مسـوڵمانەکانەوەو زێـدەڕۆیی کردنیـان لەمارەییـدا وەرگـیراو، ئـەم بۆچوونەش بەم خاڵانەی لای خوارەوە دوور دەخرێتەوە:

یەکەم: مارەیی بەپێی دەقی قورئان پایەیەكو مەرجێك نییە بۆ دروستیو ڕاستی هاوسەرگیریی، خوای گەورە لەئایەتی (٢٣٦)ی سورەتی (البقرة) دا فەرموویەتی: (لَاْ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً...).

واتە: (واتـە ئەگـەر ژنتـان هێنـاو لـەپێش ئـەوەی بڕۆنـە لایـانو لـەپێش ئـەوەی مارەییان بۆ دابنێن تەڵاقتاندان گووناهبار نابن...).

(الفريضة) مارەییە، وە ئەم ئایەتە ئاماژەیە بۆ درووستی تەڵاقـدان پـێش چـوونە لای ژنو پێش دیاریکردنی مارەییش، ئاشکراشە کە تەڵاق بەشێکە لەهاوسـەرگیریی

جا ئەگەر هاوسەرگیری لە ئارادا نەبوو کەواتە تەلاقدانیش بوونی نابێت.

دووەم: هاوسەرگیریی بریتی نییە لە گرێبەست کردن، بەڵکو پەیمانە، وە پەیمانێکی ئاساییش نییە، بەڵکو پەیمانێکی بەهێزیشە، وەك ئەوەی خوای گەورە لەئایەتی (٢١)ی سورەتی (النساء)دا فەرموویەتی: (... وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا).

واتە: (...لەکاتێکدا کە ئێوە بەرێگای شەرعی لەگەڵیان تێکەڵ بوونو چوونەتە لایانو گرێبەستی هاوسەرگیریی لەنێوانتاندا بووەو ژنەکانیان پەیمانێکی گەورەیان لەگەڵ بەستوون کە هەڵسانو دانیشتنو هەڵسوکەوتتان لەگەڵیاندا بەگوێرەیی شەرع بێت کە فەرمانی پێکردوون بەچاکە کاریی).

سێیەم: ژن هی ئەوە نییە مامەڵەی پێوە بکرێت، چونکە ژن زۆر لەوە بەنرخترە کە بەمادە نرخی بۆ دیاریی بکرێت.

حیکمەتی هاوسەرگیریی:

هاوسەرگیریی پەیمانێکە لەنێوان ژنو مێرددا، بەپێی ئەوەی هاوبەشییەکی رۆحی پێکدەهێنن کەسەرمایەکەی خۆشەویستی دوو لایەنەو رێزگرتنی بەرامبەرو دڵنیایی‌و خۆشەویستییە، وەك خوای گەورە لە ئایەتی(٢١)ی سورەتی (الروم)دا فەرموویەتی: (وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ) .

واتە: (یەکێکی تر لەنیشانەکانی توانایی خوا ئەوەیە لەجۆری خۆتان هاوسەری بۆ درووستکردوون، پیاو بۆ ژنو ژن بۆ پیاو، بۆئەوەی دڵیان لەگەڵ یان ئارام بگرێت‌و حەزیان لێ بکەن‌و خۆشەویستی‌و بەزەیی لەنێوانتاندا دروست کردووە نێرو مێیەکتریان خۆشدەوێت ئەمەی کە خوا کردوویەتی چەندین نیشانەی گەورەیی‌و توانایی خوای تێدایە بۆ هەر گروپ‌و کۆمەڵێکی مرۆیی کە بیر لەشت بکەنەوە).

سوودەکانی ئەم هاوبەشیەش پێکهێنانی نەوەیەکی نوێی چاکە بۆ ئەندامێتی کۆمەڵگە کە بەشداری بکات لەگەشەسەندنی شارستانییەتێکەیدا بە بەرهەمهێنانی

ئەوەی لەباب‌و باپیرانییەوە بۆ دەمینێتەوە.

بەڵگە نەویستیشە لای هەموو خاوەن عەقڵێكی تەندرووست كە یەكگرتنی پیاو لەگەڵ ژندا لەشێوازی هاوسەرگیریدا بناغەیەكی سروشتی ڕاستەقینەیە بۆ گرنتی مانەوەی جۆری مرۆیی، لەمەشدا هەروەك یەكگرتن‌و یەكبوونی نێوان هەموو نێرو مێیەكی دیكە وایە كە لەناو سەرجەم دروستكراوەكاندا هەیە.

لەڕاستیشدا حەزیان غەریزەی سێكسی بۆ ئەوە درووست نەكراوە بۆ ئەوەی تەنها بۆ خۆی ببێتە ئامانج، بەڵكو بۆ ئەوەیە ببێتە ئامرازو هۆكارێك بۆ ئامانجێكی گەورە كە ئەویش بەردەوامبوونی ژیانی جۆرەكەیەو مانەوەی نەوە یەك لەدوای یەكەكانە، لەبەر ئەوە ئەم غەریزە غەریزەی لێ جیابووەتەوە كە ئەمانەن:

١- غەریزەی وروژێنەری مادییانەی ئاژەڵیانەی نێوان ژن‌و پیاو، ئەمەش ئەو شەیدا بوونەیە كە نێرو مێ بەلای یەكتریدا ڕادەكێشێت.

٢- ئارەزوویەكی سۆزداری ڕۆحی خاوێنیان خۆشەویستییەكی مانا بەخشە لەنیوان هەردوو ڕەگەزدا لەڕێگەی قەوارە بوونی هاوسەرگیریدا.

٣- ئارەزوی خۆشەویستی خێزانی كە لەلایەكەوە ژن‌و مێرد پێكەوە دەبەستێتەوە لەلایەكی تریشەوە لەنێوان دایك‌و باوك‌و مناڵەكانیاندا هەیە، ئەمەی كۆتاییش بناغەی پەیوەندی كۆمەڵایەتییەو باڵاترین جۆری هەرسێ حەزەكەیە، چونكەخێزان بەردی بناغەی یەكەمی كۆمەڵگایە.

جا لەم ڕوانگەیەوە ئەوا پشت بەستن بەیەكێك لەم حەزو ئارەزوانەوە بەبێ ئەویی تریان لەپێكهێنانی ژیانی هاوسەریدا هیچ نییە جگە چوونە دەرەوە نەبێت لە خودی سروشت.

وە چێژی سێكسیش خۆی لەخۆیدا یەكێك نییە لە ئامانجەكانی سروشت بەڵكو هۆكارێكە بۆ ئامانجێك، وە هەر هەڵسوكەوتێكیش پێچەوانەی ئەم بنەمایە بێت ئەوا هەڵسوكەوت‌و ڕەفتاری كە دژ بەسروشت.

حیکمەتی فرەژنی:

لەبڕگەی پێشوودا باسی ئەوەمانکرد کە مەبستی سەرەکی هاوسەرگیریی بریتی نییە لەتێرکردنی حەزە سێکسییەکان، جا لەبەر ڕۆشنایی ئەو واقیعە شەرعییەدا حیکمەتی فرە ژنی دەگەڕێتەوە بۆ ئەم خاڵانەی لای خوارەوە:

١- لەوانەیە ژنەکە تووشی شتێکی وابیێت کە ببێتە بەربەست لەبەردەمیدا بۆ ئەوەی بە ئەرکە شەرعییەکانی سەرشانی خۆی هەستێت، وەك نەخۆشیو پیربوونو ئەو شتانە، وە پیاوی لەش ساغو تەندروستیش کە بەرگەی ئەوە ناگرێت بێبەش بێت لەپێکەوە ژیانی هاوسەرێتی ئەگەر ڕێگەی پێنەدرێت هاوسەرگیری لەگەڵ ژنێکی دیکەدا بکات ئەوا ناچاربێت ژنە نەخۆشو پەککەوتەکەی تەڵاق بدات بۆ ئەوەی دەرگای ژنهێنانێکی نوێی لەبەردەمدا بکرێتەوە بەوەش نارەحەتیو نەهامەتییەکی دیکە دەخاتە سەر نەهامەتییەکەی دیکەی ژنەکەی کە بەلایەوە دەبێتە کارەسات لەژیانیدا، لەبەر ئەوە حیکمەتی خوایی ئەوە دەخوازێت کە ژنی یەکەم لای پیاوەکە بمێنێتەوەو لەگەڵ ئەوەشدا ڕێگە بدات ژنێکی تریش بهێنێت بەمەرجێك ئەم هاوسەرگیرییە نوێیە کار نەکاتە سەر ئاسوودەییو ڕێزو شکۆی ژنی یەکەم.

٢- لەوانەیە ئەو ژنە دووچاری نەزۆکی ببێت، سامانو منداڵیش یەکێکن لە جوانییەکانی ژیانی دونیا، وەك خوای گەورە لەئایەتی (٤٦)ی سورەتی (الكهف)دا دەفەرموێت: (الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا).

واتە: (ماڵو سامانو منداڵ یەکێکن لە جوانییەکانی ژیانی دونیا...).

جا لەجیاتی جیابوونەوەو تەڵاقدان کە بێزراوترین حەڵاڵە لای خوا ڕێگە بەپیاو دەدرێت ژنێکی دیکە بهێنێت کە توانای منداڵبوونی هەبێت بەمەرجێك ئەوە بسەلمێنرێت کە پیاوەکەشی بەهەمان شێوە نەزۆك نەبێت.

٣- لەوانەیە سروشتی ئیشوکاری پیاوەکە یان پلەو پایە کۆمەڵایەتییەکەی زیاتر لەژنێك بخوازێت، وەك ئەوەی کە ئەم ڕاستییەمان لەژیانی خێڵەکایەتیو ئەو

کۆمەڵگایەدان بەرچاو دەکەوێت کە گرنگی بەسەروەتی ئاژەڵداری‌و بەروبوومی کشتوکاڵی دەدەن.

٤- لەوانەیە ئەو پیاوە لەڕووی سێکسییەوە نائاسایی بێت‌و ژنێك بەس نەبێت بۆی بەتایبەتیش کە ژن سوڕی مانگانەی هەیەو لەو ماوەیەشدا چوونە لای ژن حەرام کراوە ئەوەش بۆ پارێزگاری کردنە لە تەندروستی ژن‌و مێردەکەوە خوای گەورە لە ئایەتی (٢٢٢) سورەتی (البقرە)دا فەرمویەتی: (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلاَ تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ) .

واتە: (پرسیارت لێ دەکەن دەربارەی حەیزی ژن‌و تێکەڵی لەگەڵیان، تۆش وەڵامیان بدەوە کەوا حەیز شتێکە مرۆڤ بێزی لێدەکات‌و بەپیسی ئەزانێت، ئێوە لەکاتی حەیزدا مەچنە لای ژنەکانتان جیماعیان لەگەڵدا مەکەن‌و ئارامبگرن تا بەتەواوی پاك ئەبنەوە، ئەوانەی خۆشدەوێت کە پاکن‌و لەکاتی حەیزدا لەگەڵ ژنەکانیان جیماع ناکەن‌و لەڕێگەی حەڵاڵ‌و شەرعییەوە ئەچنە لایان، لەسەردەمی جاهیلییەتدا کە ژنان دەکەوتنە حەیزەوە پیاوەکانیان تێکەڵیان نەئەکردن‌و نانیان لەگەڵ نەئەخواردن‌و لەگەڵیان دانەئەنیشتن، بۆیە بەم ئایەتە پیرۆزە خوای گەورە ڕوونی کردەوە کەچی لەکاتی حەیزدا حەرامەو حەڵاڵە).

جا لەجیاتی ئەوەی پیاوەکە بکەویتە هەڵەوەو تووشی لادان ببێت کەزیان بەخۆی‌و خێزان‌و کۆمەڵگەکەشی بگەیەنێت خوای گەورە ڕێگەی پێداوە کە ژنێکی دیکە بهێنێت بۆ ئەوەی نەکەوێتە هەڵەوە.

٥- لەوانەیە ژن پاش منداڵبوون ئارەزووی تێکەڵاویی ژن‌و مێردایەتی کەم ببێتەوە، لەکاتێکدا پیاوەکە لەسەر هەمان چالاکی‌و جموجوڵی سێکسی خۆی دەمێنێتەوە، جا بۆی هەیە ژنێکی دیکە بهێنێت لەبەر هەمان هۆکاری برگەی پێشوو.

٦- لەوانەیە بەهۆی بارودۆخی جەنگەکانو یان سروشتی ژینگەو ئەوشتانەوە ژمارەی پیاوان لەچاو ژناندا کەم بکات، بۆیە دادپەروەری ئەوا دەخوازێت زیاتر لەیەك ژن بهێنرێت، بۆ ڕزگارکردنی ئەو بێوەژنانەی بەهۆی جەنگ یان شتی ترەوە مێردەکانیان لەدەستداوە، تاوەکو بێبەش نەبن لە خۆشی ژیانی ژنو مێردایەتیو بەشیوەیەکی شەرعی، لەجیاتی ئەوەی تووشی لادانی سێکسی ڕێگە پێنەدراو ببن، پاش کۆتایی هاتنی جەنگی جیهانی دووەم لەیەکێك لە گۆڤارەکاندا کە ناوەکەیم بیرچووەتەوە وتارێکم خوێندەوە دەربارەی بەکارەساتەکانی ئەو جەنگە سەبارەت بەژنانی ئەو وڵاتانەی بەشداربوون لەجەنگەکەدا بەشێوەیەك کە بووە هۆی لەدەستدانی ژیانی ملیۆنەها پیاوو مانەوەی ژنەکانیان بەبێ سەرپەرشتیارو بەبێ هاوسەر لەژیاندا، بۆیە ژنە ئەڵمانیو ئینگلیزەکان لەڕێگەی دەزگاکانی ڕاگەیاندنەوە دەستیانکرد بەداواکردنی ئەوەی ڕێگە بدرێت وەك ئەوەی لەبەرنامەی ئیسلامدا بڕیاری لەسەر دراوە پیاوانی ئەوانیش زیاتر لەژنێك بهێنن.

٧- لەوانەیە بەهەر هۆکارێك بێت پیاو ژنەکەی خۆی تەڵاق بداتو ژنێکی دیکە بهێنێت، پاشان بۆی دەرکەوێت کە بەرژەوەندی لەوەدایە کە ژیانی ژنو مێردایەتی لەگەڵ ژنە پێشووەکەی دەست پێبکاتەوە تەڵاقیداوە وە بەبێ گرێبەستی هاوسەرگیری بیگەڕێنێتەوە ئەگەر هاتو تەڵاقەکە بواری گەڕانەوەی تێدابێتو هێشتا ماوەی تەڵاقدانەکە بەسەر نەچووبێت، یان لەڕێگەی گرێبەستێکی نوێوە ئەگەر هاتوو تەڵاقدانەکە ڕوونو ئاشکرابوو یان ئەو ماوەی بۆی دانراوە کۆتایی هاتبێت، جا ئەگەر ڕێگە بەفرەژنی نەدرێت ئەوا پیاوەکە ناچار دەبێت ژنە نوێیەکەی تەڵاق بدات بۆ ئەوەی پەیوەندی لەگەڵ ژنە تەڵاق دراوەکەیدا درووست بکاتەوە.

٨- خوای زاناو دانا فرەژنی تا ئەو پەڕی چوار ژن دیاری کردووە، بەمەبەستی دوورکەوتنەوە لەو زیادەڕۆییەی کە بەشەرعو بەعەقڵیش خراپو نەویستراوە،

چونکە ئەو مافە کە چوار ژنە گەورەترین ژمارەیە کە بتوانرێت دادپەروەری لەگەڵ ژناندا پـێ بهێنرێتـە دی لـە ڕووی ئـەرك‌و مافەکانـەوەو دوور لـە هـەموو جـۆرە ستەمێکی مادی‌و مەعنەوی کە بەرامبەریان بکرێت.

٩- قورئانی پیرۆز لە هەموو حالەتێکدا لەیەك ژندا کورتی کردووەتەوە ئەگەر هاتوو فرە ژنی بووە هۆی ستەمکردن لەژنی یەکەم یان دووەم یـان هـەردووکیان یـان منداڵەکانیان وەك لەم فەرمایشتەی خـوای گـەورەدا هـاتووە کـە دەفـەرموێت: (فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً) ، (النساء/٣).

واتە: (ئەگەر ترستان هەبوو لەوەی کە نەتوانن دادپەروەری بەرپا بکەن لەنێوان ژنەکانتاندا ئەوا هەریەك ژن بهێنن).

مەرجەکانی هێنانی زیاتر لەیەک ژن:

١- توانای دارایی ئەوەندە هەبێت کە بەشی زیاتر لەیەك ژن بکات.

٢- بیانوویەکی شەرعی هەبێت کە پاساوبیت بۆ فرەیی.

٣- جێبەجێکردنی دادپەروەری‌و یەکسانی لەنیوان ژنەکانیدا.

حیکمەتی فرەژنی پێغەمبەر ﷺ:

دوژمنانی ئیسلام لەناوەوەو دەرەوە ئەم فرەییەیان بەکارهێناوە بـۆ تانـەدان لـە کەسایەتی پێغەمبەر ﷺ‌و ئیسلام.

نامەوێت ئەم بابەتە پیسکەم بەو شتانەی ئەو نەفامانە ووتویانـە، ئەوانـەی پـێش زانینی بابەتەکەو شارەزاییان تیایدا بڕیار لەسـەر شـتەکان دەدەن، بـەڵکو بـەکورتی حیکمەت‌و فەلسەفەی ئەو فرە ژنییە ڕوون دەکەمەوە.

ئاشکرایە ئەو فرە ژنییە پاش کۆچی دوایی خێزانی یەکەمی (خەدیجە خـوا لێـی ڕازی بێت) دەستپێکرد، وە پاش ئەوەی کـە قۆنـاغی ئارەزومەنـدی بـۆ تێکـەڵاویی ژیانی ژن‌و مێردایەتی تێپەڕاندبوو وە چووبوویە ناو تەمەنی پیرییەوەو سەرقاڵبوو بـە کۆڵی قورسی دوو دەسەڵاتەوە، دەسـەڵاتی ئـایینی وەك پێغەمبـەرێك‌و نێردراوێکـی خواوە دەسەڵاتێکی دونیاییوە سەرۆکی دەوڵەتێکی ئیسـلامی تـازە پێگەشـتوو کـە

بەدوژمن دەورە درابوو، لەڕاستیدا بەدرێژایی (٢٥) ساڵ بەپاکی و بێگەردی و خۆ پارێزی ژیانی دوور لە هەموو چێژوو خۆشییەکانی ژیان بەچێژ وەرگرتنی ژنانیشەوە، پاشان بۆماوەی (٢٥) ساڵی دیکە بەیەك ژن وازی هێناو نەچووەتە پێشەوە بۆ ژنی دووەم، تا پاش ئەوەی کە تەمەنی لە (٥٠)[1] ساڵ تێپەڕی پاشان ئەو ژنانەی کە پێغەمبەر ﷺ هاوسەرگیریی لەگەڵ کردوون هەموویان بێوەژن و بەساڵاچوو بوون جگە لەدایکمان خاتوو (عائیشە) (ڕەزای خوای لەسەر بێت)، وە ئەگەر پاڵنەرەکە هۆکارەکەی چێژ وەرگرتن بوایە ئەوا هاوسەرگیریی لەگەڵ کچانی تازە پێگەشتوودا دەکرد وەك ئەوەی کە هانی هاوەڵەکانی خۆیی ئەدا تا هاوسەرگیریی لەگەڵ کچاندا بکەن، وە کارێکی واش بۆ پێغەمبەری خوا ئاسانبوو بیکات بەپێی ئەو پلەو پایە بەرزەی کە لەلای خوداو لەلای خەڵکیش هەیبوو.

کەواتە حیکمەتی ئەو فرەییە چییە؟

فرە ژنی لەلای پێغەمبەری خوا ﷺ چەندین حیکمەتی هەبووە، هەیان بووە گشتی بووەو هەشیان بووە تایبەت بووە بەهەریەکێك لەژنەکانەوە.

حیکمەتە گشتی یەکان:

١- پەنا نەبردنە بەر زۆرترین ژمارەی خزم و کەسە نزیکەکان بەپێی تواناو لەڕێگەی ژن و ژنخوازییەوە کە لەبڵاوکردنەوەی پەیامەکەیدا پشتی پێدەبەستن، وە دروستکردنی پەیوەندی لەگەڵ هۆزو خێڵەکاندا لەڕێگەی ژنهێنانەوە بەمەبەستی ئاسانیکردنی کاری بانگەوازو لابردنی ئەو لەمپەرانەی کە زۆرجار سەرچاوەکانیان دیاردەی ڕەگەز پەرستی و دەمارگیریی بووە.

٢- کۆکردنەوەو ئامادەکردنی زۆرترین ژمارەی ڕێگەپێدراو لە ژنان کە پەیوەندی ڕاستەوخۆیان هەبێت پێیەوە بەمەبەستی شارەزایی پەیداکردن لە کاروباری

---

[1] بڕوانە: الأسلام قبل المذاهب عقیدة وشریعة دانراوی زانایانی هەڵکەوتووی میسر ڕاستکردنەوەی زکریا علی یوسف لا/١٣٨و دواتر، زوجات النبي محمد، نوسینی: عبدالنبي محمد لا/٤١و دواتر.

وەحیداو پاشان ئـەوانیش هەسـتن بـەفێركردنی كەسـانی دیكـە بەتایبـەتیش ژنـان، ئەمــەش ئــەوەبوو كــە لەســەر دەســتی دایكـانی ئیماندارانـدا هاتــەد، بەشـێوەیەك كـە هــەموویان بوویوونـە مامۆسـتاو ڕاگەیەنـەرو مـوفتی ژنـانی ئومەتەكەی بەڵكو پیاوانیش لەسەرەتای هاتنی ئیسلامەوە.

لەڕاستیشـدا پێشـەنگو نمونەیـەكی چـاكیش بـوون بۆسـەرجەم خێزانـەكانی مرۆڤایەتی لە هـەموو ئەوشـتانەدا كـە پەیوەسـت بـوون بەحوكمـەكانی هیـزو باوەڕو ئەخلاقو حوكمە پراكتیكییەكانەوە بەشێوەیەكی گشتی، وە كاروبارە خێزانییـەكانیش بەشـێوەیەكی تایبــەتی، هــەروەها زیـاتر لــە هــاوەڵێكی پێغەمبــەریش شـایەتی ئەوەیـداوە كــە دایكمـان خـاتوو عائشــە لەوكاتــەدا شارەزاترین كەس بووە لە شەریعەتی ئیسلامیدا.

وە زیرەكترین كەسیش بووە لـە تێگەشـتنی جەوهـەرو كرۆكـی پەیامەكـەداو بەتواناترین كەس بووە لە گەیاندنی ڕوونكردنەوەكانی پێغەمبـەر بـۆ تێكڕایـی ئایەتەكانی قورئان، وەك ئەوەی خوای گەورە لەڕێگەی ئەوەی پێیـدابوو لـەم ئایەتەدا كە دەفەرموێت: (وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُـزِّلَ إِلَـيْهِمْ وَلَعَلَّهُـمْ يَتَفَكَّرُونَ) ، (النحل/٤٤).

واتە: (ئێمە بۆیە قورئانمان بۆ ناردوویت تاوەكو ئەوەیان بۆ ڕون بكەیتەوە كە بۆتەمێكردنی ئەوان نێردراوە، بەڵكو بیر بكەنەوەو بگەنە ڕاستی).

٣- ئەو خزمایـەتیو ژن خوازییـەی كـە لەڕێگـەی فـرە ژنەكانییـەوە پەیـدا بـوون كاریگەرییەكی بـەهێزو گـەورەی هـەبوو لەبڵاوكردنـەوەی پـەیامی ئیسـلامداو گۆڕینی دوژمنەكانی بەدۆستو بەڵكو بەخزمیش.

٤- ژیانی ژنو مێردایەتی ئەو ئارەزوومەندا یەكی باو نەبووە بەپێی حـەزی خـۆی وەكو هەمو كەسێكی تر، بەڵكو بەپێی وەحی بووە كە لەلایەن خوای گەورەوە پێی ڕاگەیەنـدراوە، لەچـەند ئایەتێكیشـدا باسـی كـارو بـاری خێزانیـان كـراوە لەوانەش ئایەتی (٣٧)ی سوورەتی (الاحزاب) : (فَلَمَّا قَضَـى زَيْـدٌ مِنْهَـا وَطَـرًا

زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لاَ يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ) .

واته: (کاتێك زەیدی کوڕی حاریس بەپێویستی خۆی لەژنەکەی بەجێهێناو لێی بێزاربوو وە کاری پێنەماو تەڵاقیداو عیددەی بەسەر چوو، ئێمە مارەمان بڕی لێت بۆ ئەوەی هیچ تاوانێك ڕوونەکاتە مسوڵمانان، لەمارەکردنی ژنی کوڕی بەخۆ بەکور کردوویاندا بۆ خۆیان...).

وە ئایەتی (٥٠)ی سورەتی (الاحزاب) : (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ اللاَّتِي آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ) .

واته: (ئەی پێغەمبەر ئێمە ئەو ژنانەمان بۆ حەڵاڵ کردوویت کە مارەیی خۆیانیانت پێداون..).

وە ئایەتی (٥٢)ی هەمان سورەت کە دەفەرموێت: (لاَ يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلاَ أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ) .

واته: (لەمڕۆ بەدواوە هیچ ژنێکی ترت بۆ حەڵاڵ نییەو بۆشت نییە بیان گۆڕیت بۆ ژنی تر، واتە یەکێکیان زیاتر یان تەڵاق بدەیتو لەجیاتی ئەوان ژنی تر بهێنیتەوە، هەرچەند جوانیشیانت زۆر بەدڵ بێت...).

وە ئایەتی (٥)ی سورەتی (التحریم) کە خوای گەورە تیایدا دەفەرموێت: (عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا).

واته: (زۆر نزیکە ئەگەر پێغەمبەر دەست بەرداری ئێوە ببێتو تەڵاقتان بدات، خوا لەجیاتی ئێوە ژنی لەئێوە چاکتری بداتێ، ژنانی مسوڵمانی خاوەن باوەڕی نوێژو تاعەتکەری تۆبەکاری خوا پەرستی ڕۆژووگر لە بێوەژنو لە کچ).

وە چەندین ئایەتی دیکەش هەمان ئاماژە بەوە دەکەن کە پێغەمبەر ﷺ لەمارە بڕینی هەر ژنێکیدا ملکەچی فەرمانی خوای گەورە بووەو ئەو فرەژنییەی بەهۆی حەز جووڵاندنییەوە نەبووە.

ئەو حیکمەتانەی تایبەتن بە هەریەکێك لە ژنەکانییەوە:

١- دایکی ئیمانداران خەدیجە دایکی زەهراو (ڕەزای خوای لێ بێت) **کچی خوەیلد.**
(٢٥) ساڵ لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ ژیان، (١٥) ساڵ پێش پێغەمبەرایەتیو (١٠) ساڵیش پاشان پێغەمبەرایەتیو هاتنی وەحی.

شووکردنی خەدیجە بە پێغەمبەر ﷺ لەسەر داوای خاتوو خەدیجە خۆی بووە وە باشترین پشتو پەناو هاوکار بووە تاوەکو پێغەمبەر ﷺ خۆی یەکلایی بکاتەوە بۆ ئەرکە ئاینییەکانیو ڕاگەیاندنی پەیامەکەی.

پێغەمبەر ﷺ پێشهاتنی وەحیی وا ڕاهاتبوو سەرکەوێت بۆ ئەشکەوتی (حراء) بەمەبستی ووردبوونەوەو بیرکردنەوە لەخاوەنی ئاسمانەکانو زەویو ئەو دەسەڵاتەی درووستی کردوون، ئەم کارەی بەردەوامبوو هەتا ئەو ڕۆژەی لەڕێگەی (جبرەئیل)ە وە وەحی بۆهاتە خوارەوە، هەروەك ئیمامی بوخاری ڕیوایەتی کردووە لەخاتوو عائیشەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) کە فەرموویەتی: (یەکەم شت لەوەحی کە دەستپێکرد بۆ پێغەمبەری خوا خەوون بینینی چاکبوو، چوونکە هەر خەوێکی دەبینی بەڕوونیو وەك گزنگی دەمەویەیان بەئاشکرا دەهاتەدی، پاش ئەوە حەزی خەڵوەتو تەنیایی لەلا درووست بوو، ئیدی لە ئەشکەوتی (حراء)دا بەتەنیا دەمایەوەو خۆی لەوێدا لەگووناە لادەدا کە شەوو ڕۆژ لەوێدا عیبادەتی دەکرد پێش ئەوەی بگەڕێتەوە بۆ ماڵەوەو خۆی بۆ نەگەڕانەوە ئامادە بکات، پاشان دەگەڕایەوە بۆلای خەدیجەو خۆی بۆ جارێکی تر ئامادە دەکردەوە، بەو شێوەیە بەردەوام بوو هەتا لە ئەشکەوتی (حراء)دا وەحی بۆهاتوو جبرەئیل هاتەلایو فەرمووی بخوێنە، پێغەمبەر فەرموی من خوێندەوار نیم، دەفەرموێت: فریشتە کەباوەشی پێدا کردمو توند گوشیمی تا ئەوڕادەیەی کە زۆر شەکەتو ماندوو بووم، پاشان بەریدامو جارێکی تر ووتی: بخوێنە، ووتم: من خوێندەوار نیم، بۆجاری دووەم باوەشی پێداکردمەوەو بەتووندی گووشیمی تا هیلاکیو شەکەتی زۆریان بۆ هێنامو پاشان وازی لێهێنامو فەرمووی بخوێنە، ووتم نازانم بخوینم، بۆجاری سێیەم گووشیمییەوەو ئینجا بەریدام ووتی:

(اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ، اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ)، (العلق ١-٣)، (بخوێنە لەگەڵ ناوهێنانی ئەو خوایەی خۆی تا کە دروستە کردنی هەر دروستکراوێك کاری ئەوە، ئەو خوایەی کە مرۆڤی لەپارچەیەك خوێن درووستکردووە، بخوێنەو خوای تۆ لەهەموو بەخشندەیەك بەخشندەترە یان بەخشندەی تاقانەیەو کەس وەك ئەو بەخشندە نییە. پێغەمبەر ﷺ بەم حاڵەتەوە گەڕایەوەو دڵی دەلەرزی پەشۆکاو بوو، چووە ماڵەوە بۆلای خەدیجەی کچی خوەیلد خوای لێ ڕازی بێت فەرمووی، دامپۆشن، دامپۆشن، جا دایان پۆشی هەتاوەکوو ترسەکەی نەماو پاشان بەسەرهاتەکەی بۆ خەدیجە گێڕایەوەو فەرمووی: بەڕاستی لەخۆم ترسام، خەدیجە پێی ووت: نەخێر سوێند بەخوا، خوا هەرگیز تۆ شەرمەندە ناکات، چونکە تۆ صیلەی ڕەحم بەجێ دەگەیەنێتو یارمەتی هەموان دەدەیتو ئەوەی هیچی نەبێت تۆ پێی دەبەخشیتو دڵی میوان خۆشدەکەیتو هاوکاری ئەو کەسانە دەکەیت کە لەسەرحەقن، پاشان خەدیجە لەگەڵ خۆی بردی بۆ ماڵی (وەرەقەی کوڕی نەوفەلی کوڕی ئەسەدی کوڕی عبدالعزین)، کە کوڕە مامی خەدیجە بوو، وە کەسێك بوو لەسەردەمی پێش ئیسلامدا باوەڕی بەئاینی مەسیحی هێنابوو وە شارەزایی لە کتێبەکانی تەوراتو ئینجیلدا هەبوو، وە پیاوێکی بەتەمەن بوو وە هەردوو چاوەکانی لەدەستدابوو، جا خەدیجە پێی ووت: ئەی کوڕە مام گوێ لەبرازاکەت بگرە، وەرەقە: برازا چیت بینیوە؟جا پێغەمبەر ﷺ ئەوەی بینیبووی بۆی باسکرد، وەرەقە پێی ووت: ئەوە ئەو نهێنییەیە کە بۆ موسا هاتە خوارەوە خۆزگە لەوکاتەدا من گەنج دەبووم خۆزگە زیندوو بوومایە لەو کاتەدا کە هۆزەکەت دەرت دەکەن.

ئیتر ئەو ژنە خۆشەویستە ئیماندارە بۆ چەندین ساڵ لەپاڵ پێغەمبەرە هەڵبژێردراوەکەیدا وەستاو یارمەتی ئەداو پشتی دەگرتو هاوکاری دەکرد بۆ ئەوەی بەرگەی ئەم هەموو جۆرە ئازارە سەختانە بگرێت، خەدیجە دوو کوڕو چوار کچت بۆ پێغەمبەر ﷺ هێنایە دوونیاوە، کوڕەکان (قاسمو عبدالله) بوون، کە هەر بەمنداڵی

کۆچی دواییان کردو کچەکانیش (فاتیمەو زەهراو زەینەبو ئوم کلثوم و ڕووقیە) بوون.

ویستی خوا ئاوابوو هیچ کوڕێك لەپاش مردنی پێغەمبەرمانەوە ﷺ نەمێنێت کە دوای خۆی جێگەکەی بگرنەوە، بۆ ئەوەی جێنشینی لەسیستمی هەڵبژاردنەوە نەگۆڕێت بۆ سیستمی بنەماڵەیی‌و بۆماوەیی، چونکە ئیسلام گرنگی بەشایستەیی‌و لێهاتووی دەدات نەك ڕەچەڵەك.

خەدیجە خوای لێ ڕازی بێت لە تەمەنی (٦٥) ساڵیداو سێ ساڵ پێش کۆچی مەدینە لە مەککە کۆچی دوایی کرد، وە زانایانی ئیسلام‌و مێژوو نوسان هەمویان لەسەر ئەوە کۆکن کە خەدیجە پاش خوای گەورە باشترینم پشت‌و پەنا بووە بۆ سەرکەوتنی پێغەمبەر ﷺ لە گەیاندنی پەیامەکەیدا بە مرۆڤایەتی‌و یەکەم کەسبووە دڵی بەئیمان کراوەتەوە بۆ پێغەمبەرو فەزڵی ئەوەشی هەیە کە لە مسوڵمانبووندا پێش پیاوانیش کەوتووە، وەکاتێك کە پێغەمبەر ﷺ لەدوای خەدیجە ژنی تری هێناوەتەوە لەبەر ئەوەبوو کە بانگەوازەکەی ئەوەی خواستووە، وە هەرگیزخەدیجەشی لەبیر نەکردووە.

٢- دایکی ئیمانداران سەودەی عامری (ڕەزای خوای لێ بێت) **کچی زمعەی کوڕی قەیسی کوڕی عبدالشمسی عامرییە کە ژنی پێغەمبەر ﷺ لەدوای خەدیجە:**

حیکمەتی هاوسەرگیری لەگەڵ سەودە: ئەو یەکێك بووە لەو ژنە ئیماندارانەی کە لەپێناوی بیرو باوەڕی ئیسلامدا کۆچی کردووە پێشتر ژنێك لوڕە مامەکەی (سکران کوڕی عمر کوڕی عبدالشمس) بووە، لەگەڵ مێردەکەیدا کۆچی کردووە بۆ (ئەسیوبیا) کە پێشتر بە (حەبەشە) ناسراو بوو، بەم کۆچکردنەکەشی بنەماڵەو هۆزەکەی تووڕە دەبن کە یەکێك بوون لەبەهێزترین‌و سەرسەختترین دوژمنەکانی پێغەمبەر ﷺ وە پاش ئەوەی لە حەبەشە دەگەڕێنەوە مێردەکەی کۆچی دوایی دەکات‌و لە مەککەدا بەتەنیاو بێ پشت‌و پەناو هاوکارێك بەجێی دەهێڵێت، سەودە دەترسێت لەوەی بگەڕێتەوە بۆلای کەسوکارەکەی نەبادا ناچاری بکەن واز لە ئیسلام بهێنن‌و

بیگەڕێننەوە بۆ بتپەرستی‌و ژیانی بکەوێتە مەترسییەوە، وە کاتێك کە پێغەمبەر ﷺ بە بارودۆخەکەی زانی مارەی بڕی‌و کردییە هاوسەری خۆی لەوکاتەشدا سەودە تەمەنی (٥٥) ساڵبوو.

وە ئەم خزمایەتی‌و ژن‌و ژن خوازییە ئاکامی ئەرێنی هەبوو، بەجۆرێك بوو بەهۆکارێك بۆ مسوڵمانبوونی کەسانێکی زۆر لەخێڵەکەی کە خێڵی (عبدالشمس) بوون، سەودە بۆ ماوەی (٥) ساڵ لەماڵی پێغەمبەردا مایەوە بەبێ ئەوەی هیچ ژنێکی تر هاوشانی بێت تا ئەوکاتەی کە خاتوو عائیشەی (ڕەزای خوای لێ بێت) مارە بڕی.

سەودە دەیزانی کە ئەم هاوسەرگیرییە بۆ دڵنەوای کردنی ئەوەو ڕێزێکە بۆ ئارامگری‌و تێکۆشانی ئەوو هاتۆتە ماڵەکەی تاوەکوو هاوکاری بکات، لە چاودێری کردنی کچە بچووکەکەی (فاتمە)و سێ خوشکەکەی (زەینەب‌و ڕووقیەو ئوم کەلثوم)، تاوەکو پێغەمبەر ﷺ، بڕوات بەلای کاری بانگەوازەکەیەوەو بێخەمبێت‌و متمانەی بەڕێکو پێکی‌و لێهاتوویی‌و هێمنی‌و لەسەر خۆیی سەودە هەبێت، هەروەها بەو ئیمانەی کە پێی هێناوە وەك پێغەمبەرێك‌و مێردێك کە ڕێزی گرت‌و پەنایدا.

٣- دایکی ئیمانداران عائیشەی کچی ئەبوبکری سدیق (ڕەزای خوایان لەسەر بێت):

حیکمەتی هاوسەرگیری کردن لەگەڵ خاتوو عائیشەدا: لەڕاستیدا کاتێك کە پێغەمبەر ﷺ بەمردنی خەدیجە پشت‌و پەنای لاواز بوو، قەرەبووی ئەو زیان لێکەوتنەی بەمارە بڕینی عائیشەی کچی خەلیفەی یەکەم ئەبوبکری سدیق قەرەبوو کردەوە، ئەبوبکر ئەو پیاوەی هاوەڵی ناو ئەشکەوتەکە بوو، لەو ڕۆژەدا کە ڕۆژی یەکلا کەرەوەی نێوان کوفەرو ئیمان بوو، ڕۆژی کۆچکردن لە مەککەوە بۆ مەدینە، ئەو ڕۆژەی کە خوای گەورە لەبارەیەوە فەرموویەتی: (إِلاَّ تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لاَ تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ) ، (التوبة/٤٠).

واتە: (ئەگەر ئێوە یارمەتی پێغەمبەر نەدەنگرنگنییە، چونکە بەراستی خودا فریای کەوت‌و یارمەتیدا لەو کاتە نالەبارەدا کە کافرەکان لە مەککە دەریانکرد، کە

تەنها خۆیی‌و هاوڕێکەی بوون لە ئەشکەوتەکەدلو بەهاوڕێکەی ئەوت خەم مەخۆ خودا لەگەڵماندایە، جا خودا ئارامی‌و دڵنیایی دابەزاندە سەر دڵی...).

لەڕاستیدا ئەم ژن‌و ژن خوازییە کاریگەری یەکی بەهێزی هەبوو لەبڵاوکردنەوەی پەیامی ئیسلامدا، چونکە گەورەمان ئەبوبکر لەناو کۆمەڵگەی عەرەبیدا پیاوێکی مەزن‌و بەڕێزو دەوڵەمەندو بەخشندەو بەهێزو دادپەروەر بوو دڵسۆز بوو بۆ خوداو پێغەمبەرو پەیامەکەی.

ئەمەو ئەو لێوەشاوەی‌و لێ هاتوویەش کە خاتوو عائیشە هەیبوو لەڕووی زیرەکی‌و زرنگی‌و بلیمەتی‌و کارامەیی‌و زانست‌و تێگەشتوویی‌و ڕەوشت بەرزییەوە.

لەڕاستیدا هەموو ژیانی خۆی تەرخان کردبوو بۆ چەسپاندنی ئیسلام‌و ڕۆشنبیرکردنی ژنان‌و ڕێنمونی کردنیان، وە تا ئێستاش لەشارەزایی‌و تێگەشتنت فەرمودەدا پێش پیاوان کەوتووە تا ئەوەبوو ڕۆژێك هاتە پێشەوە ئەو تێیادابوو بوویە دەم ڕاستی بواری گێڕانەوەی فەرموودە.

ڕەنگە لێهاتووی‌و فەزڵی ئەو لەزانست‌و تێگەیشتندا هاوتای فەزڵ‌و لێهاتووی خەدیجە بوویێت لەبواری ئابووری‌و داراییدا، واتە وەك چۆن دایکمان خەدیجە لەبواری بازرگانی‌و ئابوریدا کەسێکی شارەزاو لێهاتوو بووە، دایکیشمان عائیشە لەبواری زانست‌و زانیاریدا کەسێکی بلیمەت‌و شارەزابووە.

٤- دایکی ئیمانداران حەفصەی خەتتابی ڕەزای خوای لێ بێت کچی عومەری کوڕی خەتتابی دووەم خەلیفەی ڕاشیدین، کە پێغەمبەر ﷺ داوای لە پەروەردگاری دەکرد بە مسوڵمانبوونی ئەو ئیسلام سەربخات. لەڕاستیدا گەورەو سەردارمان محمد ﷺ حەزی دەکرد لایەنگرەکانی بەژمارەو بەباوەڕ هێنانیش بەخۆی‌و پەیامەکەی زیاد بکەن بۆ ئەوەی ناوی خوا بەبەرزی بمێنێتەوەو ڕاستی ئاشتی بڵاو ببێتەوەو پەرەبسەنێت، ئەم ئامانجەش حیکمەتی هەڵبژاردنی حەفسەبوو کە بیکاتە هاوسەری خۆی سەرەڕای ئەوەی کە جوان‌و ڕازاوەش نەبوو، وە سەرەڕای ئەوەش کە بێوەژن

بوو، وە تەمنیشی گەورەبوو بەجۆرێك لەو ڕۆژەدا کە شووی بە پێغەمبەر کرد تەمەنی (٥٥) ساڵبوو.

لەبەر ئەوە هۆکاری پاڵنەری وەرگرتنی چێژوەرگرتن هیچ ڕۆڵێکی لەو هاوسەرگیرییەدا نەبوو، وە ئەو ژن و ژن خوازییەش گەورەترین سەرکەوتن بوو بۆ ئیسلام بەهۆی بەهێزبوونی پەیوەندی لەگەڵ عومەری کوڕی خەتتاب لەگەڵ خزمەکانیدا، عمرو ڕۆڵی عومەریش لەبڵاوکردنەوەی ئاینی ئیسلامدا لەباسکردن نایەتو لەو بەڵگە نەوستانەیە کە پێویستی بەلێکۆڵینەوە نییە.

٥- دایکی ئیمانداران هندی مەخزومی (ڕەزای خوای لێ بێت).

هند کچی زادی باوکی ئومەییەی کوڕی موغیرەی کوڕی عبدالله ی کوڕی عمری کوڕی (مەخزوم)ی قورەیشی مەخزومییە.[1]

هند یان (ام سلمە) خۆی و مێردەکەی (عبدالله ی کوڕی عبدالاسد) مسوڵمان بوونو لەترسی زوڵمو زۆریی بتپەرستەکان لە مەککەوە کۆچییان کرد بۆ کەوانە (حەبەشە)و پاشان گەڕانەوە بۆ مەککە، (ابو سلمە) بەشداریی جەنگی (ئوحود)ی کردو بەسەختی برینداربوو پاشان گیانی سپارد، (ئوم سەلەمە) لەڕادەبەدەر ڕێزی مێردەکەی دەگرت، بەو بۆنەیەشەوە پێغەمبەر ﷺ بەم فەرمایشتەی سەرە خۆشی لێکردو دڵ نەوایی کرد: (داوا لەخوا بکە پاداشتی ئەم کۆستەت بداتەوەو جێگەکەی بەباشتر پڕ بکاتەوە بۆت)، ئەم سەلەمەش پێی ووت: جا کێ هەیە لەئەبو سەلەمە باشتر بێت؟

پاشان پێغەمبەر ﷺ بەمەبەستی دڵخۆشکردنو دڵدانەوەیو دەستەبەرکردنی کاروباری منداڵە هەتیوەکانی مارەیی کردو هاوسەرگیری لەگەڵدا کرد، ئا ئەمەبوو حیکمەتی هاوسەرگیریی کردنی پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ (ئوم سەلەمە) دا، لەکاتێکدا کە ئافرەتێکی بەساڵا چوو بووە تەمەنی پێغەمبەر ﷺ (٥٥) ساڵبوو.

---

[1] السيرة النبوية لابن هشام: ١/٢٤٥، ٤/٢٩٤و تاريخ الطبري: ٢/١٧٧.

كەواتە لەم هاوسەرگیرییەدا هۆكارچێژ وەرگرتن هیچ رۆڵێكی نەبووە، ئـوم سەلەمەش لەسەر خستنی دینی خواو پشتگیری كردنی پێغەمبەردا وەك خەدیجە وابووەو ژنێكی زیرەكو ژیرو خاوەن بۆچوونو لەسەرخۆو هێمن بووە.

٦- دایكی ئیمانداران (زەینەبی ئەسدی) (ڕەزای خوای لێ بێت)**، كچی جەحشی كچی (ئومەییە)ی كچی عبدالمتلیب واتە پورزای پێغەمبەری خوا بووە ﷺ.**

حیكمەتی ئەم هاوسەرگیرییە: جەختكردنەوە بووە لە نەهێشتنی یاسای بەكوڕكردنو ئەو مافو پابەندییانەی كە پەیوەستن بەو بابەتەوە، بەجۆرێك ئەوەی بۆ ژنی كوڕی ڕاستەقینە هەبوو لەبابەتی حەرامكردنی ژنو ژن خوازیدا هەمانشتیش بۆ كوڕی هەڵگیراوە هەبوو، منداڵەكانی كوڕە هەڵگیراوەكەش هەمان مافو پێویستی منداڵی كوڕی ڕاستەقینەی بەرەچەڵەكیان هەبوو، لەو شتانەی كە پەیوەستبوون بەمیراتیو بەبژێویو شتی تریش.

كۆی قسەكانیش ئەمەیە: زەیدی كوڕی حاریسە یەكێك بووە لە بەندەكانی دایكمان خەدیجە كە بەخشییە پێغەمبەرمان ﷺ، ئەویش كردییە كوڕی خۆیو زەینەبی پورزای بۆ مارەبڕی، زەینەب ڕازی نەبوو شووی پێ بكات لەبەر ئەوەی لێهاتوو نەبوو، بەڵام پاشان لەبەر ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە ڕەزامەندی دەربڕی: (وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلاَ مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ) ، (الاحزاب/٣٦).

واتە: (ڕەوا نییە بۆ هیچ پیاوێكی مسوڵمانو هیچ ژنێكی مسوڵمان كاتێك كە خواو پێغەمبەری خوا فەرمانیاندا بە كارێك، بە ئارەزووی خۆیان بجولێنەوەو كارەكە بە ئارەزوی خۆیان بكەن...).

لەگەڵ ئەوەشدا زەینەب هەر نارازیبوو بەو هاوسەرگیرییەو بەهۆی ئەو جیاوازییەی كە لەپلەو پایەی كۆمەڵایەتییاندا هەبوو خۆی بەگەورەتر لەمێردەكەی دەزانی، لەبەر ئەوە زەید لای پێغەمبەر ﷺ سكاڵای لەدەستی كردو داوای لێكرد ڕێی پێ بدات

تـاوەکو تـەڵاقی بـدات، پاشـان پێغەمبـەریش ﷺ فـەرمووی: ژنەکـەت بهێڵـەرەوە بۆخۆتو تەڵاقی مەدەو لەخوا بترسە، بەڵام لەگـەڵ ئەوەشـدا هـەر تەڵاقیـدا چـونکە پێکەوە نەدەگونجان، چونکە پاش ئەوەش قورئان یاسای بـەکوڕکردنی هـەموو ئـەو ئاسەوارە شەرعییانەی هەڵوەشاندەوە کە پەیوەسـتن بـەو کـارەوە، پێغەمبـەر ﷺ بەهاوسەرگیری کردن لەگەڵ زەینەب تەڵاقدراوی زەیدی بەکوڕ کراوی جەختی لەسەر ئەو هەڵوەشاندنەوەیە کردو بەوجۆرەش حەرامکردنی ژنخوازی بەهۆی بەکوڕکردنەوە نەهێشت.

بەڵام پێغەمبەر ﷺ لەسەرەتاوە ئەو هاوسەرگیرییەی بەنهێنی هێشتەوە چونکە پێچەوانەی دابو نەریتی نەفامی بوو کە هاوسەرگیریی کردن لەگەڵ بێـوەژنی کـوڕی هەڵگیراوەدا حەرامکردبوو تا ئەوکاتەی ئەم ئایەتە هاتە خـوارەوە: (وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا) ، (الاحزاب/٣٧).

واتە: (ئەوەت بیربێـت کـە دەتـووت بەوکەسـەی کـە خـوا نیعمـەتی ئیسـلامەتی پێبەخشیبوو تۆش نیعمەتی ئازادیت پێدابوو، لەبەنـدەیی ئـازادت کـردو پێشـهاتنی ئیسلام کردبووت بەکوڕی خۆت، پێت ئەوت: ژنەکەت بهێڵەوە بۆخۆتو تەڵاقی مەدەو لەخوا بترسەو خەیاڵێکیشت لەدڵی خۆتدا دەشاردەوە کە خوا دەریخسـتو لەخـەڵك دەترسایتو شەرمت دەکرد خەیاڵەکەی دڵت ئاشکرا بکەیت، ئەویش ئەوەبوو کاتێـك ئەو پیاوە ژنکەی تەڵاقدا تۆ بۆخۆتی مارە دەکەیت، خوا لە هەموو کەسێك لەپێشترە لەوەی لێی بترسیت، جـا کاتێـك زەیـد پێویسـتی خـۆی لەژنەکـەی بـەجێهێناو لێـی بێزاربوبو تەڵاقیداو عیددەی بەسەر چوو...).

پوختەی ئەم ئایەتە ئەوەمان بـۆ دەردەخـات کـە هاوسـەرگیریی کردنـی لەگـەڵ زەینەب ژنە تەڵاقدراوەکەی زەیـد بەفـەرمانی خـوای گـەورە بـووە تـاوەکو جـەخت بکاتەوە لە هەڵوەشاندنەوەی یاسای بەکوڕکردنو هەموو ئەوەی پەیوەستە بەوانـەی کە بەڕەچەڵەك کوڕی خۆیان بۆ کوڕی هـەڵگیراوەش دانـراوە، وە هۆکـاری سێکسـی

نــەبووە وەك ئــەوەی دوژمنــانو ئەوکەســانەی کــە نــەفامو شــارەزایان بــەواقیعو ڕاستییەکان دەیلێنو بۆی دەچن.

٧- دایکی ئیمانداران جوەیریەی خوزاعی (ڕەزای خوای لێ بێت) **کچی حاریسی کوڕی ئەبو صنیراری گەورەی هۆزەکەی.**[١]

ناوە ڕاستەقینەکەی (برە) بوو، پێغەمبەر ﷺ ناوینا (جوەیریە) هەروەك (بـرەی کچی حارسیی هیلالی) هاوسەری ناونا (مەیمونە).

باوکی (جوەیریە)و هۆزەکەی لەجەنگی ئوحوددا هاوکاری بتپەرستەکانیان لەدژی مسولّمانەکان دەکرد، پاشان هەوالّ گەشت بە پێغەمبەر ﷺ کە بـاوکی (جوەیریـە) هێز بۆ جەنگ کردنی مسولّمانان کۆ دەکاتەوە، ئەویش بەرەوڕوویان چوو تا هەردوولا لە (مریسیع) کە ناوی هۆزی خوزاعەبوو بەیەك گەیشتنو مسولّمانەکان چواردەوریان گرتنو بەژنو پیاوەوە بەدیلی گرتنیـان، ئینجـا پێغەمبـەر ﷺ فـەرمانی کـرد (١٠) کەسیان لـێ بکـوژن، نـەك لەبـەر ئـەوەی دیـل بـوون، بـەڵکو بـەهۆی ئـەو ناپاکییـە گەورەیەوە کەپێشتر کردبوویان، (جوەیریە)ش یەکێك بوو لەدیلەکانو کچی گەورەی هۆزەکەیان بوو، جا پێغەمبەر ﷺ لەخۆیی مارەبری تـا بـەهۆی ئـەو ژنخوازییـەوە کۆتایی بەودوژمنایەتییە بهێنێت کە پێشـتر لـەنێوان ئـەو بنەماڵەکـەی (جوەیریـە)دا هەبوو، فەرمانیشی کردوە کریزێك بۆ (جوەیرییە) هەموو دیلـەکان ئـازاد بکـرێن کـە بوبوویە دایکی ئیماندارانو خۆشحاڵبوو بە ئاینەکەیی و مێردەکـەیی و بەشـدارییکردنی هەوێکانی لەخواپەرستیو گوێڕایەڵی کردنی فەرمانەکانی پێغەمبەردا ﷺ.

لەڕاستیشدا هەڵەیانکرد ئەوانەی کە پێیان وابوو پێغەمبـەر ﷺ دیلـەکانی (بـەنی موستەڵەق)ی کردۆتە کۆیلە، چونکە بەرنامەکـەی محمـد ﷺ یاسـایی کۆیلـەکردنی مرۆڤی لەلایەن مرۆڤەکەی براپەوە نەهێناوە، بەڵکو یاسای ئازادی هێناوە.

---

[١] السيرة النبوية لأبن هشام: ٢/٣٠٧و دواتر.

٨- دایکی ئیمانداران صەفیەی نەضیری (ڕەزای خوای لەسەر بێت) **کچی حویەی** کوڕی ئەختەبی ئیسرائیلییە لەنەوەی هارونی برای موسا (سەلامی خوای لێ بێت) سەر بەهۆزی بەنونەزیرەو پاش کوشتنی مێردەکەی لەجەنگی خەیبەردا بەدیل گیرا، سەفییە پێشتر دووجار شووی کردووە بەدوو کەس لە گەورە پیاوانی یەهود لەهۆزی بەنونەضیر کە سەلامی کوڕی موشکەمو پاشانیش کنانەی کوڕی ڕەبیع بوون، حویەی باوکیشی گەورەی بەنو نەضیر بووە.

لەڕاستیشدا پێغەمبەر ﷺ هەوڵیداوە پەنا بباتە بەر ئاشتیو پێکەوە ژیانی ئاشتییانە بەڵام یەهوود بەوە ڕازی نەبوون، پاشانیش لەڕێگەی ژنخوازیو هاوسەرگیری بەنی صەفیە ئەو ئامانجەی هێنایەدی، ئەو هاوسەرگیرییەشی ڕۆڵێکی کاریگەری هەبوو لەسەر ڕاکێشانی دڵی هۆزەکەیانو مسوڵمانبوونیان.

٩- دایکی ئیمانداران ڕەملەی سوفیانی (ئوم حەبیبەی کچی ئەبو سوفیانی ئومەوی).

لەساڵی شەشەمی کۆچیدا پێغەمبەر ﷺ هاوسەرگیری لەگەڵ کرد، ئەبو سوفیانی باوکی لەوکاتەدا لەسەر سەختترین دوژمنەکانی پێغەمبەر بوو ﷺ، گەورەی ئەوستەمکارانە بوو کە ئەوەی پێغەمبەر ﷺ لەلای خواوە هێنابووی چاوی کوێر کردبوونو خەوی زڕاندبوونو لەهەستو کاروبارياندا تووشی شۆكو سەرسامی کردبوون.

هۆزەکەی ئەبو سوفیانیش (بەنو شەمس)ی دوژمنی (بەنو هاشمی) هۆزەکەی پێغەمبەر بوون ﷺ، هاوسەرگیری کردنیش لەگەڵ (ڕەملە) کاریگەرییەکی بەهێزی هەبوو بۆ لێك نزیکبوونەوەی نێوان هەردوو هۆزەکە، (ڕەملە) لە مەککە مسوڵمانبوو، لەگەڵ مێردەکەیدا (عبدالله ی کوری جەحش) کە ئەویش مسوڵمانبوبو لەترسی زەبرو زەنگی ئەبوسوفیانی باوکی کۆچی کرد بۆ حەبەشەو مێردەکەی لەوێ مردو ڕەملە بەتەنیاو نامۆو دەربەدەرو نامۆ مایەوە، کاتێکیش کە پێغەمبەر ﷺ بەم بارودۆخەی

زانـی داوای لەنەجاشـی پاشـای حەبەشـە کـرد کـە بـۆی مارەببڕێـت، ئـەویش بـۆی مارەبڕی‌و لەجیاتی ئەویش مارەییەکەی پێدا کە چوار سەد دینـارو چـەندین دیـاریی بەنرخ بوون، پاشان گەڕایەوە بۆ مەدینە، کاریگەری ئەم ژنهێنانەشی کاتێك زیـاتربوو کـە پێغەمبـەر لـەکاتی ئـازادکردنی مەککـەدا فـەرمووی: (هەرکەسـێك بڕواتـە نـاو کەعبەوە پارێزراوە، هەرکەسێکیش بڕواتە ماڵی ئەبو سوفیان پارێزراوە).

ئەم هاوسەرگیرییەش بوو بەخاڵی سەرەتای نەمانی دوژمنایەتی نێوان پێغەمبـەر ﷺو ئـەبو سـوفیان‌و هۆزەکـەی‌و مسـوڵمانبوونیان، جـا ئـەوەی باسمـانکرد ئـەوە حیکمەتی هاوسەرگیری کردنبووە لەگەڵ ڕەملە بەبێ هۆکاری سێکسی.

١٠- دایکی ئیمانداران (ماریەی)ی قیبتی میسری کچی شەمعون.

پێغەمبەر ﷺو یارانی بیریان لەوە دەکردەوە دەرگایەکی نوێ بەڕووی بانگەوازی ئیسلامیدا بکەنەوە تاوەکو بچێتە دەرەوەی دوورگـەی عـەرەبی، ئـەویش بـەناردنی پەیام بۆ پاشاو فەرمانڕەواکان، بەڵکو لەورێگەیەوە ئیمان بچێتە دڵیـان‌و مسـوڵمانان پشتو پەنایەکیان بۆ بڵاوکردنـەوەی پـەیامی ئیسـلامی بـۆ پەیـدا ببێـت، لـەنێو ئـەو نامانەشدا ئەم نامەیەبوو کە ئاڕاستەی موقەقسی پاشای میسر کرا: (لە موحەمـەدی کوڕی عبدالله وە بۆ مقەوقسـی گـەورەی میصـر[1]، سـڵاو لەوکەسـەی شـوێن ڕێگـەی ڕاستکەوتووە. پاشان من بەناوی ئیسلامەوە بانگت دەکەم مسوڵمان ببـە سـەلامەت دەبێت، خوا دووجار پاداشتت دەداتەوە، بەڵام ئەگەر پشـتت هـەڵکرد ئـەوا گونـاهی گەلەکەت قیبتییەکان لەئەستۆی تۆدایە.

(قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْاْ إِلَى كَلَمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلاَّ نَعْبُدَ إِلاَّ اللّهَ وَلاَ نُشْرِكَ بِـهِ شَيْئًا وَلاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِّن دُونِ اللّهِ فَإِن تَوَلَّوْاْ فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْـلِمُونَ) (آل عمران ٦٤).

[1] لەریوایەتێکدا هاتووە: بۆ گەورەی قیبت.

مقەوقسـیش لەبەرامبـەردا بـەزمانێکی شـیرینو هێنـانوبردن لەقسـەی جـوانو لێهاتووانەدا بەم جۆرە وەڵامی دایەوە: (بۆ محمدی کوری عبدالله لە مقەقسی گەورەی قیبتـەوە، سـلاوت لـێ بێـت، نامەکـەتم خوێنـدەوە، لـەوە تێگەشـتم کـە تیایـدا باستکردووەو بانگەشەی بۆ دەکەیت، لەڕاستیدا مـن زانیومـە کـە پێغەمبـەرێك مـاوە سەرهەڵبدات، واشـم زانیـوە لـەووڵاتی شـامەوە دەردەکـەوێت، ڕێـزم لـە (حاطـب)ی پەیامنێرت گرتو وادوو کەنیزەکیشم بۆناردیت لەناو قیبتیەکانـدا خـاوەنی ڕێـزو پلـەو پایەن مقەوقس ئەوەشی بۆ نامەبەرەکە باسـکرد کـە ئەگـەر وەڵامـی بانگەوازەکـەی پێغەمبەر بداتەوە ئـەوا قیبتییـەکان بـەگوێی ناکـەن، بـەڵام ئـەو وای بۆدەچێت کـە موحەمـەد لـە ووڵاتانـدا دەردەکـەوێتو ئاینەکەشـی لەمسـەرو ئەوسـەری دونیـاوە بڵاودەکاتەوە.

جا پێغەمبەریش ﷺ یەکێك لە کەنیزەکەکانی بۆخۆی مارەبڕیو ئەویتریش یـانی لەحەسانی کوڕی سابتی شاعیری مارەبڕی، ماریە کوڕێکی هێنایە دونیاوە کـە نـاونرا (إبراهیم)و لەتەمەنی (١٧ یان ١٨) مانگیشدا وەفاتی کرد.

١١- دایکی ئیمانداران مەیمونەی هیلالی (ڕەزای خوای لێ بێت) **کچی حارس.**

لەکۆتاییـەکانی سـاڵی حەوتـەمی کۆچـیدا پێغەمبـەر ﷺ مـارەیبڕی، ئـەم ژنـە پیرەش کۆتا ژن بوو کە پێغەمبەر ﷺ هێناویەتی، کە پێشـتر ژنـی عەباسـی مـامی پێغەمبەر بووە ﷺ.[1]

عائشە (خوا لێی ڕازی بێت) دەڵێت: ئەم ژنە لەهەمووماں زیـاتر لـەخوا دەترسـاو لەهەمووشمان زیاتر پەیوەندی خزمایەتی بـەجێ دەگەیانـد، لـەپاش خەدیجەشـەوە مەیمونە یەکەم ژن بووە کە ئیمانی بە پێغەمبەر ﷺ هێناوە.

---

[1] هەندێك وای دەبینن کە پێشتر ژنی (أبورهم ی کوڕی عبدالعزی) بووە.

ئەو ژنخوازییەی کە ئەم هاوسەرگیرییەی هێنایەدی کاریگەرییەکی گەورەی هەبوو لەنزیکبوونەوەی پێغەمبەر ﷺ لەهیلالییەکانی هۆزی مەیمونە، بەجۆرێك کە پۆل پۆل دەهاتنە ناو ئیسلامو پشتی پێغەمبەریان ﷺ دەگرتو یارمەتییان دەدا.[1]

لەم خستنەرووە کورتەی دایکی ئیمانداراندا بۆ هەموو کەسێکی ژیرو خاوەن ویژدان دەردەکەوێت کە کە فرەژنی پێغەمبەر ﷺ لەبەر چەندین حیکمەت بووەو هەیانبووە فێرکارییبووەو هەشیانبووە بۆیاسارێژیو هەیانبووە کۆمەلایەتیو هەشیانبووە سیاسیبوون، وە ئامانج لەم فرەژنییە تێرکردنی حەزە سێکسییەکان نەبووە وەك ئەوەی دوژمنە نەزانو نەفامەکان بۆیدەچن.

حیکمەتی رێگەنەدان بەشووکردنی ژنێک بە زیاتر لەپیاوێک لەیەک کاتدا:

خوای گەورە رێگەی داوە پیاوێك زیاتر لەیەك ژن بهێنێت، بەلام رێی نەداوە بەژن لەیەك مێرد زیاتری هەبێتو لەسایەی ژن و مێردایەتی خۆیدا پیاوێك یان زیاتر کۆبکاتەوە ئەوەش لەبەر چەند حیکمەتو نهێنییەك کە گرنگترینیان ئەمانەن:

١- لە حاڵەتێکی وادا ئەگەر وادابنرێت رووبدات نەوەکان تێکەڵ دەبن و نازانرێت منداڵ هی کێیە، ئەوەش لەداهاتوودا مەترسی هەیە لەسەرمان و

٢- لەراستیدا غیرەتی نێرینە لەرەگەزی گیاندارانــدا بەشێوەیەکی گشتی بەسروشتیو خۆرسکی دەبینرێتو هەستی پێدەکرێت، جا ئەگەر پیاوێك بەشداری پیاوێکی تر بکات لەهێنانی ژنێکدا لەیەك کاتدا، ئەوا کارێکی لەو جۆرە دەبێـە هۆی رقەبەرایەتیو شەرکردن لەنێوان ئەو دوو پیاوەدا کە ژنەکە

---

[1] لەبابەتی فرەژنی پێغەمبەردا ﷺ سەیری ئەم سەرچاوانە بکە: الأسلام قبل المذاهب عقیدة وشریعة، ژمارەیەك زانای میسری پێداچوونەوەی زکریا علی یوسف، السیرة النبویة لابن هشام، تاریخ الطبری بەرگی ٣٢٢، الأصابة لأبن حجر بەرگی ٨، نساء النبي محمد، عبدالنبي عبدالرحمن محمد.

لەسایەیاندایە، دواجاریش دەبێـە هۆی تێکچوونی خێزانو کاردانەوەو ئاکـامی نەرێنی لێدەکەوێتەوە حیکمەتی ڕەوایەتی هاوسەرگیریە کە ئەویش بـەزەیی‌و خۆشەویستی‌و ئارامی‌و خستنەوەی نەوەیەکی نوێی چاکە.

حیکمەتی مارەبڕین:

مارەبڕین بەڵێنێکە بۆ هاوسەرگیری بـەپێی چـەند پرەنسـیبێکی شـەرعی‌و دابو نەریتەکانو حوکمەکانی هاوسەرگیری بەسەردا جێبەجێ ناکرێت.

حیکمەتەکەی: ئەوەیە کە هاوسەرگیری پەیوەندییەکی گرنگو پەیمانێکی پتـەوو هاوبەشییەکی ڕۆحی هەمیشەییە لەنێوان نێرو مێدا، هـەموو ئـەوەش پێویسـتی بـە بیرلێکردنەوەو چاوکراوەیی‌و بڕینی چەند سەرەتایەکی یـەك لـەدوای یـەکی پێکـەوە گرێدراو بە تاقیکردنەوەو وردبینی هەیە لە بوونی ڕەزامەندی تـەواو لـەنێوان هـەردوو دەزگیرانەکەدا، بەشێوەیەك کە هەر نەنگی‌و ناتەواویەك ئەگەر تێکـەڵ بەڕەزامەنـدی دوو لایەنەکە یان یەکێکیان ببێت ئـەوا پـاش دروسـتبوونی هاوسـەرگیریەکە دەبێتـە هۆی هەرەس پێهێنانی، لەبەر ئەوە پێویستە هەلی تەواوەتی برەخسێنرێت بۆ ئەوەی هەریەکەیان بەشێوەیەکی گونجاو ئەوی تریان بناسێتو شارەزای سروشتو هەڵس‌و کەوتی ڕادەی بەیەکەوە گونجاندنیان بزانرێت، هـەتا ئەگـەر دوای مـارەبڕینو پـێش هاوسـەرگیری دیاردەیـەك دەرکـەوت کـە ئاماژەبێـت بـۆ سـەرنەکەوتنی ئـەو هاوسەرگیرییەی کـە بڕیـارە پێـك بهێنرێـت ئـەوا دروسـتە لـەو مارەبڕینـە پەشـیمان ببیتەوە ئەگەر هاتوو بیانوویەکی ڕێگە پێدراوو گونجاو بۆ ئەو مەبەستە هەبێت، بەڵام بەپێچەوانەی ئەوەوە پەشیمان بوونەوە حەرامە چونکە پێچـەوانەی ئـەم فەرمانـەی خوای گەورەیە کە دەفەرموێت: (وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا).

واتە: (هەروەها ئەگەر پەیمانێکتان بەست، بیبەنـە سـەرو هـەڵی مەوەشـێننەوە، بەڕاستی پەیمانو بەڵێن پرسیاری لەبارەوە دەکرێت).

کاریگەریە لێکەوتەکانی هەڵوەشاندنەوەی مارەبڕین لـەڕووی دیـاری‌و مارەییـەوە ئەمانەن:

١- هەرکەسێك بەبێ بیانوویەکی گونجاو لەمارەبڕینەکەی پەشیمان ببێتەوە، ئەوا پێویستە لەسەر هەموو ئەو دیاریانە بگەڕێنێتەوە کە ئەو بۆنەیە وەریگرتوون ئەگەر خودی دیاریەکە خۆی مابووییەوە، ئەگەر نا پێویستە لەسەری هاوشێوەی ئەو دیاریە بگەڕێنێتەوە ئەگەر لێچووی هەبوو، یان بەپێی نرخەکەی ئەگەر بەهاداربوو خەمڵاندنی بۆ بکرێت، ئەگەر هاتوو مەرجێك یان دابوونەریتێك لەئارادا نەبوو بەپێچەوانەی ئەوەوە بڕیاربدات.

٢- ئەگەر مارەبڕینەکە بەمردنی یەکێك لەدوو دەزگیرانەکە بەهۆی ڕێگریەکی دیکەی نەویستراوەوە پێش هاوسەرگیری کۆتایی بەمارەبڕینەکە هات ئەوا هیچ دیاریەك ناگەڕێنرێتەوە مەگەر بەپێی ڕێکەوتنێك کە ڕەزامەندی هەردوو لای لەسەر بێت.

٣- ئەگەر پەشیمان بوونەوە لە مارەبڕینەکە زیانێکی مادی یان مەعنەوی لێکەوتەوە، ئەوا ئەو کەسەی کە بوەتە هۆی پەشیمان بوونەوەکە دەبێت قەرەبووی ئەوی دیکە بکاتەوە لەسەر بنەمای کەمتەرخەمی لەبەرپرسیارێتیدا.

٤- هەموو ئەو مارەییەی وەردەگیرێت لەهەموو حاڵەتێکدا پێویستە بگەڕێنرێتەوە چونکە مارەیی لە ئاسەواریی هاوسەرگیریەو سەر نەگرتووە.

مەرجەکان و دروستی مارەبڕین:

یەکێك لە مەرجەکانی ڕاستو دروستی مارەبڕین ئەوەیە کە نابێت هیچ ڕێگریەك لەڕێگرییەکانی هاوسەرگیری لەنێوان دوو دەستگیرانەکەدا هەبێت، چ ڕێگریەکی هەمیشەیی وەك ڕەچەڵەكو شیردانو ژنو ژنخوازی یان ڕێگریەکانی کە شیاوی نەمان بێت بەو پێیەی کچەکە ژنی کەسێکی دیکە بێت یان (معتدە) یان لەدین گەڕابێتەوە یان بێ باوەڕ بێت، یاخود ڕێگریەکە کۆکردنەوەی نێوان ژنێكو پوری بێت یان مارەبڕی کەسێکی دیکە بێت پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: (لا يخطب بعضكم

علی خطبة بعض) (صحیح مسلم: ١٠٢٨/٢). واتە: پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (هیچ كەس لەئێوە كەسێك مارە نەكات كە مارەبڕی كەسێكی تر بێت).

هەروەها فەرموویەتی: (لا یجمع بین المرأة وعمتها ولا بین المرأة وخالتها) (صحیح مسلم: ١٠٣٢/٢) واتە: پێغەمبەر (ﷺ) ڕێگری كردووە لە كۆكردنەوەی نێوان ژنێكو پورەكەی ئیتر خوشكی باوكی بێت یان باوكی.

حیكمەتی بینینی دوو دەستگیرانەكە بۆ یەكتری:

زۆر پێویستە هەردوو دەستگیرانەكە بەشێوەیەكی گونجاو و ڕێگە پێدراو یەكتری ببینن پاش ئەوەی بڕیاریان لەسەر هاوسەرگیری داوە كوڕەكە بۆی هەیە سەیری دەموچاوی دەستگیرانەكەی بكات بۆ ئەوەی بزانێت جوانە یان نا، وە پشتو ناوەوەی دەستی ببینێت تاكو بزانێت تا چەندێك لاشەی دەسگیرانەكەی بەپێتو پێستدارە، هەروەها كچەكەش دەتوانێت سەیری كوڕە دەستگیرانەكەی بكات جگە لەوشوێنەی دەكەوێتە نێوان (ناوكو ئەژنۆوە)، چونكە یەكتر نەبینین لەوانەیە ببێتە هۆی شكستپێهێنانی هاوسەرگیری پاش دروستبوونو دامەزراندنی، چونكە جوانی لە هەمووشتێكدا پێویستە بە تایبەتیش لە هاوسەرگیری كردندا.

لەڕاستیشدا پێغەمبەری خوا (ﷺ) جەختی لەسەر ئەو حیكمەتە كردوەتەوە لە فەرموودەیەكیدا كە ئاڕاستەی یەكێك لە هاوەڵەكانی دەكات كاتێك كەژنێكی لە ئەنصارەكان پێش بینینی مارەبڕی پێی فەرموو: (فانهب وانظر الیها فإن في اعین الانصار شیئاً) (صحیح مسلم: ١٠٤٠/٢) فەرمووی: (بڕۆو سەیری بكە چونكە تایبەتمەندیەك لە چاوی ئەنسارەكاندا هەیە لەوانەیە لەلای هەنێك كەس ئەو تایبەتمەندیە بە نەنگی هەژمار بكرێت).

حیكمەتی ڕاوێژ پێكردن لە مەسەلەی هاوسەرگیریدا: پێویستە خێزانی هەریەكە لە دوو دەستگیرانەكە پرسو ڕاوێژ بەكەسێكی متمانە پێكراو بكەن لەحاڵەتێكدا ئەگەر هەمووشتێكە دەربارەی لایەنەكەی تر نەزانی، حیكمەتی ئەوەش لەوادایە لەوانەیە لە داهاتوودا چەند مەسەلەیەك ئاشكرا ببنو دەربكەون كە پەیوەستە بەیەكێك لە

دەستگیرانەکانەوە یان خێزانەکانیانو ئەوەش ببێتە هۆی شکستهێنانی قەوارەی ژیانی هاوسەرگیریەکە، ئەوکەسەشی کە لەبارەی کورێکەوە یان خێزانەکەیەوە یان کچێك یان خێزانەکەیەوە پرسو راوێژی پێ دەکرێت لە دەربارەی ئەوشتانەی پەیوەندیان بە ژیانی هاوسەرێتی دوو دەستگیرانەکەوە هەبێت لەداهاتوودا پێویستە کەسێکی متمانەپێکراوو راسگۆبێتو بێ لایەن بێ لە هەموو ئەو شتانەدا کە دەیڵێتو پێویستە لەسەری هەموو ئەو راستیانەوە بخاتە روو کە لەداهاتوودا کاریگەریان لەسەر ئەو هاوسەرگیریە دەبێت.

بۆیە هیچ کەسیش شیاو نیەو نابێت بەخراپە باسی کەسێکی تر بکات جگە لەوکەسە نەبێن کە لەبارەی هاوسەرگیریەکەوە راوێژی پێدەکرێت بۆیە ئەویش لەسەر پێویستە شتەکان وەکوخۆی باس بکاتو ناشبێت زیادەرەوی لەوەدا بکاتو یان لەو سنورە کە پێویستو خواستراوە، چونکە ئەم رێگە پێدانە بەو کەسە متمانە پێکراوە جیاکاریەکە کراوە لەبەر هەر پێویستیەك پێویستیەکانیش بە ئەندازەی خۆیان مەزەندە دەکرێت.

حیکمەتی راسپێری لە هاوسەرگیری کردندا:

پاراستنی ناموسو ئابرو لە هەموو شتێکی خراپ لە پێنج بەرژەوەندیە زەروورەتیەکەیا کە لە ئامانجەکانی شەریعەتی ئیسلامین کە پاراستنی دینو ژینو ناموسو سامانو ئەقڵ دەگرێتەوە.

لەبەر ئەوە پێویستە هاوسەرگیری بە رەزامەندی تەواوی هەریەکە لە کچەکەو سەرپەرشتیارەکەی پێك بێت، بەڵام رەزامەندی کچەکە ئەوە بۆخۆی مەرجێکی بنەرەتیە، چونکە هاوسەرگیریەکە کارێکی تایبەتە بەوەوە، لەبەر ئەوە هەڵبژاردنی کەسێك بۆ ئەوەی ببێتە هاوبەشی ژیانی پێویستە بەدەستنیشانکردنو رەزامەندی خۆی بێت، لەبەر ئەوەش پێغەمبەرمان (ﷺ) فەرموویەتی: (لا تنكح الايم حتى تستأمر ولا تنكح البكر حتى تستأذن قالوا: يارسول الله وكيف اذنها قال: ان تسكت) (صحيح مسلم: ٢/١٠٣٦) واتە: (بێوەژن مارە ناکرێت هەتا قسەی لەدەم وەرنەگیرێت،

کچیش مارە ناکرێت هەتا مۆڵەتی لێوەرنەگیرێت، وتیان: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) مۆڵەت وەرگرتن لە کچ چۆنە؟ فەرمووی: ئەوەیە کە بێدەنگ بێت).

لە ئیبن عەباسیشەوە ڕیوایەت کراوە (ڕەزای خوای لێبێت) کە پێغەمبەر (ﷺ) بێت فەرموویەتی: (الثيب احق بنفسها من وليها يستأذنها ابوها في نفسها واذنها صماتها وفي رواية وصمتها اقرارها) (صحيح مسلم: ١٠٣٧/٢) واتە: (کچ لەبارەی خۆیەوە لەسەرپەرشتیارەکەی لەپێشترە بۆخۆی، باوکی مۆڵەتی لێوەردەگرێت دەربارەی خۆی، مۆڵەتەکەش ئەوەیە کە بێدەنگ بێت، لەڕیوایەتێکی دیکەدا هاتووە: (بێدەنگ بوونی واتە بڕیاردانو ڕازی بوونی).

بەسبوونی بێدەنگبوونی لەبەر ئەوەیە شەرمکردن وای لێدەکات قسە نەکات، بەڵام سەبارەت بەم سەردەمەو داهاتووش ژیان پێشکەوتووەو گۆڕاوە، لەبەر ئەوە پێویستە بۆ دەربڕینی ڕەزامەندی خۆی بەڕاشکاوانەو بەقسە دەری ببڕێت هەروەك چۆن بۆ بێوەژن وەها پێویست کراوە.

بەڵام حیکمەتی ڕەزامەندی سەرپەرشتیار وەك باوك یان باپیر لەکاتی ئامادەنەبوونی باوکدا ئەوەیە کە سەرپەرشتیارەکە بۆ بەرژەوەندی ئەو کچەی کە لەژێر چاودێریو سەرپەرشتی ئەودایە بۆ دوور دەڕوانێت، ئەو بەرژەوەندیەش لەوانەیە کچەکە خۆی دەرکی پێ نەکات، ئەوەش یان لەبەر کورتبینینیەتی یان لەلایەن کەسێکی دیکەوە فریو دراوە یان فریوی خواردووە، جا بەردەوام بوونی ژیانی هاوسەرگیری بەسەرکەوتووی ئەوە دەخوازێت کە ڕەزامەندی هەریەکە لە سەرپەرشتیارو ئەو کەسەشی کە لەژێلا سەرپەرستیدایە لەسەربێت کاتێك دەیەوێت بەشووی بدات.

حیکمەتی باشنەبوونی هاوسەرگیری کردن لەگەڵ کەسە نزیکەکاندا:

لەلای هەندێك لەهۆزو خێڵەکان واباوە کچ دەبێت بۆ کوڕە مامەکەی یان کوڕە پورەکەی یان کوڕە خاڵەکەی بێت، ئەم نەریتەش هەڵەیە زانایانی ئیسلامیش بەر

لەسەرلماندنی هەڵەی ئەو کارە لەڕووی زانستیەوە لەسەردەمی نوێدا هەستیان پێکردووە، شافیعی (ڕەحمەتی خوای لێ بێت)و زانایانی شافیعی دەڵێن: خزمایەتی کردن لەگەڵ کەسەر دوورەکاندا باشترو لەپێشترە لە خزمایەتی کردنی لەگەڵ کەسە نزیکەکاندا یان ئەوکەسەی کە بەبنەماڵەکە نامۆیە، لەبەر لاوازی ەزو چێژ بەرامبەر بەکەسی نزیك ئەو منداڵەی کە لەدایك دەبێت لەشێکی لاوازو ئەقڵێکی لاواز دەبێت چونکە مۆرکی خزمایەتی زاڵتر دەبێت لەسەر مۆرکی سێکیسدا ئەوەش بەهۆی خزمایەتیو نزیکیەوە، ئافرەتی نزیکیش لە پیاوەوە بریتیە لە کچە مامۆکچی پوورو لە باوکەوەو کچی خاڵو کچی پوور لە دایکەوە.

شایەنی باسیشە هاوسەرگیری کردن لەگەڵ ئەو جۆرە کەسانەدا لەهەندێك لە ئاینیەکانی پێشووی وەك ئاینی مەسیحیدا نەشیاو نارەوا بوە.

حیکمەتی ئامادەبوونی دوو شایەتی:

حیکمەتی ئامادەبوونی دوو شایەتی لەکاتی مارەبڕیندا بۆ پاراستنی ناو و ناوبانگی بنەماڵەکەو پاراستنی مافو ئەرکەکانی هاوسەرگیرییە، کە ئەو هاوسەرگیرییەی خەرجییەکانو میراتیو رەچەڵەکو حەلاڵبوونی چێژلێوەرگرتنی لەسەر وەستاوە.

هاوسەرگیریی نهێنییش بەبێ ئامادەبوونی شایەتەکانی لەوانەیە وا لە پیاوەکە بکات نکوڵی لەو هاوسەرگیرییە بکات ئەوەش بە مەبەستی راکردنو دەربازبوون لەو بەڵێنانەی کە داویەتی بۆ ئەوەی پابەندی ئەرکەکانی هاوسەرێتی ببێت بەرانبەر بە ژنەکەی، هەروەها لەوانەیە ژنەکەش بە هەمان شێوە نکوڵیی لەو هاوسەرگیرییە بکاتو مێردەکەی بێبەش بکات لەوەی چێژ لەو هاوسەرگیرییە لەگەڵیدا وەربگرێتو هەروەها لە هەموو مافەکانی هاوسەرگیرییش بێبەشی بکات.

زیاد لەوەش هاوسەرگیریکردن بە بێ بوونی شایەت دەبێتە مایەی زیانگەیاندن بە ناوو ناوبانگی خێزانی هەردوو هاوسەرەکە، چونکە تێکەڵبوونیان لە دوای ئەوەوە دەبێتە کارێکی نەشیاو ئەگەر بەڵگەیەك لەسەر سەلماندنی ئەو کارەیان نەبێت، لەبەر ئەوەشە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (لا نكاح إلا بولي وشاهدي عدل).

واتــە: (مــارەبڕین بــەبێ بــوونی سەرپەرشــتیارو دوو شــایەتی متمانــەپێکراو دانامەزرێت).

حیکمەتی حەرامکردنی ژنهێنانی کاتیی:

ئەوە ساغ بووەتەوە کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) ڕێگەی داوە بە ژنهێنانی کاتیی بۆ ئەو جەنگاوەرانەی کە لە ژنەکانیان دووربوون لەبەر پێویستیی، پاشـان کـە ئاکامـە نەرێنییەکانی ئەو کارە دەرکەوتن ئەو پرۆسەیەی سڕییەوەو بۆ هەتاهەتایی حـەرانی کرد، وەك لـە (صـحیح مسـلم)دا چـەندین ریوایـەت لـەبارەی حـەرامبوونی ژنهێنـانی کاتییەوە هاتووت، لەوانەش ئەوەیان کە عـەلی کـوڕی ئـەبوتالیب (ڕەزای خوای لێبێت) دەیگێڕێتەوە: (ان رسول الله نهى عن متعة النساء يوم خيبر) صحيح مسلم: ١٠٢٧/٢.

واتە: پێغەمبەری خودا (ﷺ) ڕۆژی غەزای خەیبەر ژنهێنانی کاتیی حەرامکرد.

لەراستیشدا هــەموزانایانی ئــەهلی سـوننە کـۆکن لەسـەر حـەرامبوونی ژنهێنـانی کاتیی، حیکمەتی ئەو حەرامبوونەش لە دەرکەوتنی ئەو زیانانەوە پوختە دەکرێتەوە کە لە ئاکامی ئەو کارەوە دەردەکەون.

ژنهێنانی کاتیی هۆکارێکی یارمەتیدەرە لەسەر بڵاوبوونـەوەی نەخۆشـییەکانی — (زەهری)و کەمی بەرگری لەش (ئایدز)، ئاشکراشە ئەم نەخۆشییەی کـە کۆئەنـدامی زاووزێ دەگرێتەوە مەترسییەکەی هەڕەشەی کارەساتێکی گەورە لە ژیـانی ملیۆنـان کەس دەکات کە زۆربەی وڵاتانی جیهان هەوڵی چارەسەرکردنی ئەو کێشەیە دەدەن و تائێستاش ئەوەیان بۆ نەهاتووەتە دی کە بەسەریدا زاڵ بین.

١ــ لــە ئــەنجامی مومارەســەرکردنی هاوســەرگیری کاتیــدا داهــاتووی ژنەکــە تێکدەشکێت کاتێك کە لەسەر ئەو کارە رادێت، چونکە بێبەش دەبێت لە پێکهێنـانی خێزانێکی شەرەفمەندی هەمیشەیی، ژنیش هەست بەو مەترسییە ناکات تا ئەوکاتەی دەچێتە قۆناغی پیرییەوە.

٢ـ لە هاوسـەرگیری کاتییـدا وەچـەکان تێکـەڵ دەبـن، چـونکە پـاش کۆتاهـاتنی هاوسەرگیرییەکان حساب بۆ عیددە ناکرێت، واتە پاش تەڵاقدان بکەوێتـە حـاڵی بـێ

نوێژییەوەو پاشان پاك ببێتەوە، بۆیە لەوانەیە پێش تەواوبوونی ئەو ماوەیە رلستەوخۆ هاوسەرگیرییەکی کاتیی دیکە لەگەڵ پیاوێکی دیکە ئەنجام دەدەن، جا ئەگەر منداڵێك لە سکیدا دروست بوو ئەوکاتە نازانرێت وەچەی چ پیاوێکیانە.

٣ ـ لە راستیدا رێگەدان بە هاوسەرگیریی کاتیی دەبێتە هۆکارێکی سەرەکیی بۆ ئەوەی گەنجەکان لە ژنهێنان دوابکەون و زوو هاوسەرگیریی نەکەن.

٤ـ میرات نەبردن لەیەکتری لەنێوان ژن و پیاوەکەدا ئەگەر هات و لە ماوەی هاوسەرگیرییە کاتییەکەدا یەکێکیان بمرێت (واتە: میراتیان لەیەکترەوە بۆ نامێنێتەوە).

٥ـ کەوتنەوەی کارەساتێکی چارەنووسساز بۆ ئەو منداڵەی کە لە ئەنجامی ئەو جۆرە لە هاوسەرگیرییەوە لە دایك دەبێت، بە جۆرێك نە سەرپەرشتیار و نە بەخێوکەرو نە ئامۆژگارییکارێکی نابێت، بەو جۆرەش دەبێتە ئەندامێکی سەرنەکەوتوو لەنێو کۆمەڵگەدا ئەگەر نەشبێتە کەسێکی تاوانکار.

حیکمەتی هاوسەرگیرییکردنی پیاوی موسلمان لە ژنی ئەهلی کیتاب رێگەنەدان بە هاوسەرگیرییکردنی پیاوی ئەهلی کیتاب لە ئافرەتی موسلمان:

حیکمەتی ئەو کارە بۆ چەند لایەنێك دەگەڕێتەوە، لەوانەش:

١ـ موسڵمان بڕوای بە عیسا و موسا و سەرجەم نێردراو و پێغەمبەران هەیە،هەروەك چۆن بڕوای بە پێغەمبەرەکەی خۆی محەممەد (ﷺ) هەیە، چونکە قورئانی پیرۆزباوەڕهێنان بە پێغەمبەران و کتێبە ئاسمانییەکانی پێشوو کە دەستکاری نەکراون کردووەتە بەشێك لە باوەڕی کەسی موسڵمان، خوای گەورە لە ئایەتی (٢٨٥)ی سورەتی (البقرە)دا دەفەرموێت (.. وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ..) البقرة (٢٨٥).

واتە: (.. ئیماندارانیش هەموو ئیمانیان هێناوە بە خودای پەروەردگار و فریشتەکانی و بەو کتێبانەی کە بۆ پێغەمبەران نێردراون، بە دڵ باوەڕیان هەیە و بە

زمان دانی پێدا دەنێن‌و دەڵێن: ئێمە هیچ جیاوازییەك ناکەین لەنێوان پێغەمبەرەکانی خوادا..).

بەپێچەوانەی ئەهلی کیتابەوە کە باوەڕیان بە (محەممەد) نییە، خۆ ئەگەر باوەڕیان پێی هەبووایە وەك چۆن باوەڕیان بە پێغەمبەرەکەی خۆیان هەیە، ئەوا دەبوو هاوسەرگیریی لەگەڵ هەر ئافرەتێکی موسڵماندا بکات کە ڕێگرییەکانی هاوسەرگیرییکردنی تێدا نەبوایە.

٢ـ ئەو منداڵانەیان کە هێشتا منداڵن‌و پێنەگەیشتوون‌و نەگەیشتوونەتە ئەو ئاستەی ئایینی خۆیان کە بڕوایان بە ڕاستی‌و دروستی هەبێت بۆ خۆیانی هەڵبژێرن، شوێن هەڵبژاردەی دایك‌و باوکیان دەکەون، جا ئەگەر باوکەکە ئەهلی کیتاب بێت‌و دایکەکەش موسڵمان بێت ئەوا لەلایەنە ئایینیەکەوە شوێن دایکیان دەکەون‌و لەلایەنی ڕەچەڵەکیشەوە شوێن باوکیان دەکەون، بۆیە لەنێوان ئەم دووسەریەدا بەریەککەوتن هەیەو پێکەوە کۆنابنەوە.

٣ـ بوونی مەترسی باوکی ناموسڵمان لەسەر داهاتووی بیروباوەڕی منداڵەکانی بەو پێیەی دایکەکەیان موسڵمانەو سەرەڕای پەیوەستبوونیشیان بە دایکیانەوە لە ڕووە ئایینیەکەوە، بەڵام لەلایەنی ڕەفتارو هەڵسوکەوتەوە زیاتر کاریگەری باوکیان لەسەرە.

حیکمەتی مارەیی لە هاوسەرگیرییدا:

وەك لە پێشەوە باسمان کرد، مارەیی پایە و مەرج نییە بۆ دروستی هاوسەرگیریی، چونکە هاوسەرگیریی سەرەڕای ڕێککەوتنیش لەسەر لابردنی مارەیی، دادەمەزرێت، هەروەك ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە ئاماژەی بۆ کردووە: (لَّا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً..) البقرة (٢٣٦).

واتە: (ئەگەر ژنتان هێناو بەر لەوەی بڕۆنە لای‌و پێش ئەوەی مارەییان بۆ دابنێن تەڵاقتاندان گوناهبار نابن..).

لەبەر ئەوە شیاویی تەڵاقدان پێش دیارییکردنی مارەیی بەڵگەو ئاماژەیە لەسەر شیاویی ژنهێنان بەبێ مارەیی.

زیادەڕۆییکردن لە مارەییدا

ئەم زیادەڕۆییکردنە نەریتێکی خراپە کە موسڵمانان لەسەری ڕۆیشتوون، بە جۆرێك وای لە دوژمنانی ئیسلام کردووە بڵێن ژن لای موسڵمانان دەفرۆشرێتو دەکڕدرێتو نرخەکەیشی مارەییەکەیەتی، جا ئەگەر ئەوە لە دابونەریتی موسڵمانەکاندا شتێکی ڕاست بێت، بەڵام سەبارەت بە شەریعەتو بەرنامەی ئیسلام بوختانو هەڵبەستراوە، چونکە هاوسەرگیریی گرێبەستێك نییە هەتاوەکو ژن جێگەی ئەوە بێت، بەڵکو هاوسەرگیرییکردن پەیمانێکی پتەو و بەهێزە لەنێوان ژنو پیاوەکەدا، زیاد لەوەش ژن زۆر لەوە بەنرخترە تاوەکو بە پارەو ئاڵتون نرخی بۆ دیاریی بکرێت.

زیادەڕۆییش لە مارەییدا لە تەرازووی شەرعی ئیسلامدا کە موسڵمانان لە سەردەمی پێغەمبەر و خەلیفەکانی ڕاشیدیندا لەسەری ڕۆیشتوون کارێکی ناپەسەندە، یەکێکیش لە بەڵگەکان لەسەر ئەو ڕاستیە ئەوەیە عەبدوڕڕەحمانی کوڕی عەوف کە یەکێکە لە هاوەڵە گەورەکانو لە دەوڵەمەندەکانیش بووە بە پێغەمبەری (ﷺ) وتووە ئەی پێغەمبەری خوا ژنێکم لەسەر گویەکی ئاڵتون مارە کردووە، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی (أولم ولو بشاة) واتە: (کەواتە خواردنێك دروست بکە با بە تاکە مەڕێکیش بێت) صحیح مسلم ٢/١٠٢٤.

یەکێك لە هاوەڵەکانی پێغەمبەر (ﷺ) شکاتی ئەوەی کرد کە ناتوانێت مارەیی ئەو ژنە بدات کە بەنیازە هاوسەرگیری لەگەڵدا بکات، پێغەمبەریش (ﷺ) پێی فەرموو: (إنطلق فقد زوجتكها فعلمها القرآن) صحیح مسلم ٢/١٠٢٤. واتە: بڕۆ وا مارەم بڕی لێت تۆش لەجیاتی ئەوە فێری قورئانی بکە.

کەواتە پێغەمبەر (ﷺ) مارەیی ژنەکەی بەوە دیارییکرد کە پیاوەکە هەندێك لە ئایەتەکانی قورئانی فێر بکات.

زیادەڕۆییکردن لە دیارییکردنی مارەییدا مانای گرەنتیدان نییە لە بەردەوامبوونی هاوسەرگیری، بەڵکو رەوشتو پێکەوەگونجانو سۆزو خۆشەویستیو رێزگرتنی یەکدی گرەنتیە بۆ بەردەوامبوونی هاوسەرگیری.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (تنكح المرأة لأربع: لمالها، ولحسبها، ولجمالها، ولدينها، فاظفر بذات الدين تربت يداك)[1]

واتە: (ژن لەبەر چوار شت دەهێنرێت: بەهۆی سەروەتو سامانەکەیەوە، یان لەبەر رەچەڵەكو بنەماڵەکەی، یان لەبەر جوانییەکەی، یان لەبەر دینداریو ئیمانەکەیەتی، جا ئافرەتی دیندار بخوازە تادەست پڕ بەرەکەت بیت).

کەواتە ئەو هۆکارانەی وا لە پیاوێك دەکات هاوبەشی ژیانی خۆی هەڵبژێرێتو ژنێك هاوبەشی ژیانی خۆی دیاری بکات، یان سەروەتو سامانە، چونکە سەروەتو سامان پشتی پێدەبەسترێت بۆ بەدەستهێنانی مەبەستو ئامانجەکان، بنەماڵەش نیشانەیە بۆ شانازی پێوەکردن، جوانیش لەبەر ئەوەیە دڵو دەروونی مرۆڤ حەزی لێیەتی، یان لەبەر دینداریەکەی کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمانی بە هەڵبژاردنی ئەم هۆکارەی دواییان کردووە لەبەر ئەوەیە چونکە ئەو کەسەی قوربانیی بە دینەکەی بدات لە پێناوی سەروەتو سامانو جوانیو بنەماڵەدا ئەوا دەستی دەچێتە خۆڵەوە، ئەم قسەیەش هێمایە بۆ ئەو زەلالەتو ناڕەحەتیەی کە یەکێك لە ژنو پیاوەکە، یان هەردووکیان دووچاری دەبنەوە لە ئاکامی شکستی ژیانی ژنو مێردایەتیاندا.

جا بەپێی ئەوەی کە باسمان کرد ئەوا حیکمەتی مارەیی بریتییە لە هێمای یەکترناسینو دیارییەك کە ئیسلامی فەرزی کردووە لەسەر پیاو پێویستە لە شەوی گواستنەوەدا، یان پێش ئەوە پێشکەشی ژنەکەی بکات تاوەکو ببێتە خاڵی سەرەتا بۆ یەکترناسینیانو بەیەکگەیشتنیان لە رۆژی یەکەمی هاوبەشی ژیانیاندا کە ئەوەش بەردی بناغەیە بۆ بنیاتنانی سۆزو خۆشەویستی، نموونەی مارەییش وەك ئەو کەسە

---

[1] نيل الأوطار للشوكاني: ٦/١١٩ وسنن أبي داود بحاشية عون المعبود ٢/١٤٢.

وایە کە لە گەشتێکدا هاوڕێکەی دەناسێتو دەیەوێت خۆی پێناسێنێتتاوەکو ماندووبوونی گەشتەکەی کەم بکاتەوە، ئەوالە ڕێگەدا خواردن، یان جگەرەیەکی پێشکەش دەکات بۆ ئەوەی ئەو دیارییە بچووکە ببێتە کلیلی کردنەوەی دەرگای یەکترناسین لە نێوانیاندا.

مارەییش یەکێکە لە شوێنەوارەکانی هاوسەرگیریی، نەك یەکێك بێت لە رەگەزەکانی، بەچوونە لای یەکدی ژنو مێرد جەختی لێدەکرێتەوەو دوو جۆریشی هەیە:

أ/ مارەیی ناونراو ئەوەیەکە لەکاتی خوازبێنیدا باس دەکرێت.

ب/ مارەیی هاوشێوە ئەوەیە کە پێودانگی دیارییکردنەکەی بریتییە لە مارەیی خوشکەکانی ژنەکە، ئەوانەیان کە پێش ئەو شوویان کردووە، ئەگەر خوشکی نەبوو ئەوا وەك مارەیی کەسە نزیکەکانی، ئەگەر ئەوەش نەبوو ئەوا وەك مارەیی هاوڕێکانیو ئەوانەی کە لە پلەو پایەی کۆمەڵایەتیدا وەك ئەون.

جا مارەیی هاوشێوەیی لەم حاڵەتانەدا پێویست دەبێت:

١ـ ئەگەر هاتوو لەکاتی خوازبێنیدا باسی مارەیی نەکرا.

٢ـ ئەگەر لەسەر نەبوونی مارەیی رێککەوتن کرا، ئەو رێکەوتنەش ناڕەوایە، چونکە پێچەوانەی دابو نەریتی گشتییە، لەبەر ئەوە سەرەڕای ئەو رێککەوتنەش پاش چوونە لای یەکدی ژنو مێرد ئەو مارەییە هاوشێوەیە پێویست دەبێت.

٣ـ ئەگەر هاتوو ئەو مارەییە نەزانراو بوو.

٤ـ ئەگەر هاتوو مارەییەکەسەپێنراو، یان دزراو، یان لەو جۆرە شتانە بوو.

٥ـ ئەگەر هاتوو مارەییەکە هی ئەوە نەبوو مامەڵەی پێوەبکرێت، وەك: مادده هۆشبەرەکانو ئەو جۆرە شتانە.

٦ـ ئەگەر هاتوو هاوسەرگیرییەکە نادروست بوو، پێش جیابوونەوەشیان پیاوەکە چووبێتە لای ژنەکە.

لە هەموو حاڵەتەکانیشدا پێویستبوونی مارەیی بە چوونە لای یەکدی ژن و پیاو جەختی لەسەر دەکرێت، جا ئەگەر لە دوای هاوسەرگیرییەوەو پێش چوونە لای یەکدی تەڵاق روویدا، ئەوا مارەیی ناونراو بەش دەکرێت، نیوەی دەدەرێنرێتەوە بۆ پیاوەکە، چونکە نەچووەتە لای ژنەکەی، نیوەکەی دیکەیشی بۆ ژنەکە دەمێنێتەوە، وەك قەرەبووی ئەو زیانە مەعنەوییەی لە ئاکامی تەڵاقدانەکەوە بەری کەوتووە، بەپێی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە کە لە ئایەتی (۲۳۷)ی سوورەتی (البقرة)دا فەرموویەتی: (..وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ..).

واتە: ئەگەر پێش ئەوەی برۆنە لایان تەڵاقتاندان، بەڵام مارەییتان بۆ دیاریکردبوون، ئەوە تەڵاقدراو نیوەی ئەو بڕیاردراوەی دەکەوێت و پێویستە بیاندەنێ..).

ئەم ئایەتەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە وا شەریعەتی ئیسلامی بە سەدان ساڵ بەر لە یاسا باسی قەرەبووی کردووە لە بەرانبەر زیانی مەعنەویدا، بە پێچەوانەی قسەی ئەو یاساناسانەوە کە وتوویانە زیانی مەعنەوی و قەرەبووکردنەوەی لەلایەن شەریعەت و فیقهی ئیسلامی نەزانراوە.

حیکمەتی توانا و بەهێزیی پیاوان بەسەر ژناندا

خوای گەورە لە ئایەتی (۳٤) سورەتی (النساء) دەفەرموێت (الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ..).

واتە: پیاوان بەڕێوەبەر و سەرپەرشتیاری ئافرەتانن خودا فەزڵی پیاوانی بەهێزو توانا و گورج و گوڵی داوە بەسەر ژناندا، پیاوان ماڵی خۆیان خەرج دەکەن بۆ ژنەکانیانن، چ بۆ مارەیی و چ بۆ نەفەقە... .

لەم ئایەتەدا مەبەستی لە سەرپەرشتیکردن نییە لەسەر بنەمای ناشایستەیی، چونکە ژنیش پاش پێگەیشتن و عەقڵی وەك پیاو تەواوی شایستەیی هەیەو سەربەخۆی دارایی خۆی هەیەو دەتوانێت تەنها بە ویستی خۆی پێش شووکردن

دوای شووکردنیش مومارەسەی هەموو هەڵسوکەوتەکانی خۆی بکات، بەڵکو مەبەست لە ئایەتەکە ئەم روونکردنەوەیەی خوارەوەیە:

خوای گەورە پەیوەندی ژن‌و مێردایەتی کردووەتە بنەما بۆ دڵنیایی‌و ئارامی‌و بەزەیی‌و خۆشەویستی دەفەرموێت (وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ) الروم ٢١.

واتە: یەکێکی دیکە لە نیشانەکانی خودا ئەوەی کە لە جۆری خۆتان هاوسەری بۆ دروستکردوون، پیاو بۆ ژن، ژن بۆ پیاو بۆ ئەوەی دڵتان لەگەڵیان ئارام بگرێت‌و حەزیان لێ بکەن‌و خۆشەویستی‌و بەزەیی لە نێوانتاندا دروست کردووەو، نێرو مێ یەکدیان خۆش دەوێت، ئەمەی کە خوا کردوویەتی چەندین نیشانەی گەورەیی‌و توانایی خودای تێدایە بۆ هەر کۆمەڵ ئادەمیزادێك کە بیر لە شت بکەنەوە.

لە راستیشدا خوای گەورە هاوسەری ژن‌و پیاوی لەسەر سێ بنەما بونیادناوە:

یەکەمیان/ کارلێکە لەنێوان نێرو مێدا، ئامانجی سەرەکی خستنەوەی نەوەیەکی چاکە بۆ جێگەگرتنەوە لەسەر زەویدا، ئەوەش بەشێکە لە کارلێککردنێکی گەردوونیی سروشتی، لەبەر ئەوە پێویستە مۆرکی نەگۆڕی‌و بەردەوامی هەبێت کە بەشێوەیەك بێت هەڵنەوەشێتەوە، هەروەك ئەو کارلێکە هاوجووتیەی کە لە نێوان سەرجەم پارچەکانی گەردووندا هەیە کە ناکەوێتە ژێر باری پووکانەوەو لەناوچوون، وەك خوای گەورە دەفەرموێت (وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ) الذاریات ٤٩.

واتە: ئێمە لە هەموو جۆرە گیانداروو دار و درەخت‌و سەوزەو گژوگیایەك جووتێکی نێرومێمان دروستکردووە بۆ ئەوەی ئێوە بیر بکەنەوە کە خودا ئەم دونیایەی بەپێی یاسایەکی رێکوپێك دروست کردووە.

دووەمیان/ لە راستیدا هاوجووتی پیاو و ژن دوو سروشتی هەیە:

سروشتێکی کردەیی کە پیاو دەینوێنێت‌و سروشتێکی هەستبزوێنی کە لە ژندا هەیە، وەك ئەو هاوجووتیەی کە لە نێوان بەشەکانی دیکەی گەردووندا هەیە، بۆیە هیچ کام لە نێرو مێ فەزڵی بەسەر ئەوی دیکەیانەوە نییە، هیچ کامیشیان

تایبەتمەندییەکی زیادەی جیاوازی لەوی دیکەیان نییە کە بەشدار بێت لە پێکهێنانی ئەو ئامانجەی کە لە ژیانی هاوجووتین یان هاوسەرییدا مەبەستە، بۆیە (نێر) بە کردەوەکەی‌و (مێ)ش بە هەستبزواندنەکەی بەشداری لەو ژیانەدا دەکەن بەبێ هیچ جیاکارییەك.

سێیەمیان/ ئەوەیە کە سروشتی کردار پێویستی بە خەسڵەتی زبری‌و وزەی بەرگری‌و کاریگەری هەیە، هەروەك چۆن کە سروشتی هەستیاری نەرمی‌و ناسکی‌و سۆزو بەزەیی کارتێکردن دەخوازێت، لەبەر ئەم راستییە فسیۆلۆجیەش ئەگەر لەو دوو سروشتە راسپێردران بۆ ئەوەی هەریەکەیان ئەرکی ئەوی دیکەیان بکات ئەوا دەرەنجامەکانی کارلێکردنی خێزانیی پێچەوانە دەبنەوەو دەبنە شوێنەواری نەرێنی لەسەر تاك‌و کۆمەڵگە، زەرورەتی ژیانیش وای پێویست کردووە کە پیاو بە رۆڵی خۆی هەستێت‌و بەرپرسیارێتی دابینکردنی بنەما مادییەکانی خێزان‌و ئەرکی بەرگرییکردن لە خێزانەکەی لە ئەستۆ بگرێت‌و بژێویان دابین بکات‌و بە ئاراستەیەدا بیانبات کە لە بەرژەوەندی ژن‌و مێردەکەو منداڵەکانیشاندا بێت، تاوەکو ژنەکە یەکلابێتەوە بۆ هەستان بە رۆڵە هەستبزوێنەکەی خۆی‌و دەستەبەرکردنی بنەما مەعنەوییەکان لەکاتی ئەنجامدانی پەیامەکەیدا کە پەیامی دایکایەتیە، هەروەها جێبەجێکردنی ئەرکی پەروەردەیەکی تەندروست بۆ پێکهێنانی نەوەیەکی چاك بۆ جێنشینی سەر زەوی‌و وەبەرهێنەر تیادا، وەك خوای گەورە لە ئایەتی (١٠٥)ی سوورەتی (الأنبیاو)دا دەفەرموێت: (وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ).

واتە: ئێمە بەڕاستی پاش تەورات لە زەبوردا نووسیومانە: بەهەشت، یان سەرزەوی بۆ بەندە راست‌و باشەکانم ئەمێنێتەوە وەك چۆن میرات بۆ میراتگر دەمێنێتەوە.

حیکمەتی حەرامبوونی چوونە لای ژن لەکاتی (حەیز) و (نیفاس)دا:

قورئانی پیرۆز بەم فەرمایشتەی خوای گەورە حیکمەتی ئەوەی روونکردووەتەوە، کە دەفەرمووێت (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ) البقرة (٢٢٢).

واتە: (پرسیارت لێدەکەن دەربارەی حوکمی حەیزو ژنو تێکەڵی لەگەڵیان، تۆش وەڵامیان بدەرەوە کە وا حەیز شتێکە مرۆڤ تریزی لێدەکاتو بە پیسی دەزانێت، ئێوە لەو کاتەدا جیماع لەگەڵ ژنەکانتان مەکەنو ئارام بگرن تا بە تەواوەتی پاکدەبنەوە، کە پاکبوونەوە لەو رێگەیەوە کە خودا بۆتانی حەڵاڵ کردووە بچنە لایان، خودا ئەوانەی خۆش دەوێت کە زۆر تەوبە دەکەنو لە گوناه پەشیمان دەبنەوە، ئەوانەشی خۆش دەوێت کە پاکنو لەکاتی حەیزدا جیماع لەگەڵ ژنەکانیان ناکەن).

ئەمە ئەوەیە کە دەربارەی حەیز هاتووە، زانایانی شەریعەتیش (نیفاس)یان لەسەر (حەیز) قیاس کردووە، بە کۆکردنەوەی هۆکارە هاوبەشەکەی نێوان هەردوو خوێنەکە، خوێنی حەیزو خوێنی نەفاس کە دوای منداڵبوون دروست دەبێتو ئەویش ئێشو ئازارو پیسیە.

هیچ جیاوازییەکیش لەنێوان زانایانی ئیسلامدا نییە لەسەر حەرامبوونی جیماعکردن لەگەڵ ژندا لە هەردوو حاڵەتەکەدا (حاڵەتی حەیزو حاڵەتی نەفاس) ئەوەش بۆ دوورکەوتنەوەیە لە نەخۆشییەکانی کۆئەندامی زاووزێ کە لەوانەیە لەکاتی جیماعکردن لەو دوو حاڵەتەدا دروست دەبێت، هەروەها زانستی سەردەمیش لە ناویشیاندا زانستی پزیشکی نوێ سەلماندوویەتی کە جیماعکردن لەو دوو حاڵەتەدا چەند نەخۆشییەکی ترسناکی کۆئەندامی زاووزێی لێدەکەوێتەوە کە مەترسین لەسەر تەندروستی ژنو پیاوەکەو ئەو کۆرپەلەیەی کە لەوانەیە لەو ماوەیەدا دروست ببێت،

خۆ ئەگەر كۆرپەلەكەش ژیا، ئەوا بە شێوێنراوی و نەخۆشیەوە لە دایك دەبێت كە كاریگەری لەسەر ژیانی دەبێت.

حیكمەتی پێویستبوونی خۆشۆردن لەكاتی لەشپیسیدا:

هەركەسێكو لەهەركاتێكدا ئەگەر جیماعی لەگەڵ ژنەكەی كرد پێویستە لەسەری راستەوخۆ دوای ئەو كارە هەموو ئەندامەكانی لەشی بەتەواوەتی بشوات، ئەگەر هاتو بیانوویەكی شەرعی نەبوون، خوای گەورە لە ئایەتی (٦)ی سوورەتی (المائدة)دا دەفەرمووێت (..وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا..).

واتە: (..ئەگەر لەشتان پیس بوو، ئەوا خۆتان بشۆرن)، واتە هەموو لەشتان، چ پێست، چ مووی لەشتان.. .

حیكمەتی ئەوەش لەم سێ خاڵەدا پوخت دەكرێتەوە:

١ـ پاش جیماعكردن دەمارەكان خاودەبنەوەو چالاكی مرۆڤ كەم دەبێتەوەو لەش خاو دەبێتەوە، بەهۆی شۆردنەوە هەموو ئەو نیشانە نامێننو هەموو شتێك دەگەڕێتەوە بۆ پێش كاتی جیماعیكردنەكە.

٢ـ بەستنەوەی ئازادیی ئیرادەی ژنو مێردلە زۆر مومارەسەكردنی كاری سێكسیو دانانی سنوورێك بۆ زیادەڕۆیی نەكردن لەو كارەدا، چونكە لە توانای هەموو كەسێكدا نییە لە هەموو كاتێكدا راستەوخۆ پاش لەشپیسبوون خۆی بشوات، ئەوەش، یان لەبەر ساردی كەشو هەوا، یان ئاو، یان نەبوونی ئاو، یان نەبوونی كاتی پێویستبۆ خۆشۆردن، جا ئەم جۆرە بارودۆخانە وا دەكەن ببنە لەمپەر لەبەردەم سووربوون لەسەر مومارەسەكردنی ئەو كارەو سنوورێك بۆ زیادەڕۆییكردن تیایدا دادەنێت، زانستی نوێش ئەوەی سەلماندووە كە زیادەڕۆییكردن لە جیماعكردندا ئاكامی خراپی لەسەر تەندروستی مرۆڤ لێدەكەوێتەوەو ناتەواوی لە مێشكو ئەندامی بیركردنەوەدا دروست دەكات.

٣ـ پاكو خاوێنی لە شۆردنی لەشپیسییدا كە ئەوەش دەبێتەهۆی پاككردنەوەی كۆئەندامی زاووزێی هەردوو كەسەكە لەو دەرهاویشتانەی كە لە ئاكامی ئەو

كـارەوە دەردەهاوێـژرێنو ئـەوەش مەترسـی تووشـبوون بـە نەخۆشـی دووردەكەوێتەوە كـە لەوانەیـە مـرۆڤ تووشـی ببێـت، ئەگـەر هـاتوو گـوێی بـەو پاكڕاگرتنەی لەشی نەدا.

حیكمەتی شیردانی دایك:

خـوای گـەورە لـە ئایـەتی (٢٣٣)ی (البقـرة)دا دەفـەرمووێت: (وَالْوَالِـدَاتُ يُرْضِـعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ..) واتە: (ئەو ژنانـەی تلاقـدراون دوو ساڵی تەواو شیر دەدەن بە منداڵەكانیان بۆ یەكێك بیەوێت ماوەی شیردانەكەی تەواو بكات...).

فەلسەفەی ئەم راسپاردنەش بەوەی كە دایك خۆی شیری منداڵەكەی بدات ئەگەر هاتوو بیانوویەكی گونجاوی نەبوو تەنها بۆ رەچاوكردنی لایـەنی تەندروسـتی نییـە - وەك پزیشكەكان دەڵێن - بەڵكو لەهەمانكاتدا لەبەر لایەنی رۆحییشە، بەشدارییكردنی شیرپێدانی دایكە لـە دانـانی بـەردی بناغـە بـۆ بنیادنـانی وزەیـەكی رۆحـی، لایـەنی بەشدارییكردنەكەش لەوەدایە دایك كاتێك منداڵەكەی لە باوەش دەگرێت بـۆ ئـەوەی شیری خۆی بداتیو مەكی بخاتە دەمـی، لـەم كاتـەدا رووبەڕووبوونەوەیـەكی رۆحـی لەنێوان دایكو منداڵەكەدا دروست دەبێـتو تیشـكی سـۆزو بـەزەییو خۆشەویسـتی دایكەكە بەر منداڵەكە دەكەوێت، جا وەك چۆن لەشـی بەشـیر تێـر دەبێـتو خـۆراك وەردەگرێت بۆ دروستبوونی خانە مادییەكانی لاشەی، بەو شـێوەیەش رۆحـی تێـر دەبێت بە بنەماكانی وزە رۆحیەكە، جا لێرەوە ناوكی ئـەو وزەیـە دروسـت دەبێـتو كاتێـك منداڵەكـە گـەورە دەبێـتو دەچێتە نێـو جـەنگی ژیانـەوەو بـەر ئـەو كەسـە دەكەوێت كە لەگەڵ خۆیدا هاوجۆرن، ئەوكاتە بەرهەمی ئەو وزەیە كە سۆزو بەزەییو خۆشەویسـتیە دەگوازێتـەوە بـۆ ئـەوانیشو ئیـدی لـەنێوان ئـەو و ئەوانـدا گیـانی هاوكـارییكردنو یارمەتیـدانو دەسـتبارگرتنی یەكدی لەسـەر كـاری خێـر لـەپێناوی هەمووانـدا دروسـت دەبێـتو جـا هـەمووان بـە راسـتگۆیی ئەمانـەتو دڵسـۆزییەوە بەشداری دەكەن بۆ گەشەسەندنی ژیانی خۆیانو بنیادنانی شارستانێتییەكەیان.

بەپێچەوانەی ئەو منداڵەی کە لە شیری دایکی خۆی ناخواتو لە شوێنێکدا وازی لێدەهێنرێتو لە گۆشەیەکدا بەجیا دادەنرێت دوور لە سۆزی دایکی، ئەم منداڵە هەست بە بێبەشکردنو بێبەری کردن دەکاتو وا هەست دەکات کە ئەو کەسێکی بێزراوە، جا لێرەوە ناوکی ئەو شتەی کە پێی دەوترێت گرێی دەروونی دروست دەبێت کە ئاکامە خراپەکانی ئەوەش لەسەر ژیانی کۆمەڵگە رەنگدەداتەوە کاتێك کە تێکەڵ بە کەسانی دیکە دەبێت.

ئەمە بنەڕەتو بناغەیە، هەموو بناغەو بنەمایەکی گشتییش جیاکاری (إستثناء)ی تێدایە.

حیکمەتی لەپێشبوونی دایک بۆ بەخێوکردنی منداڵەکەی:

لە کۆشکرتن گرنگترین قۆناغە کە مرۆڤ پێیدا تێدەپەڕێت، چونکە لەو قۆناغەدا وەك هەویرێك وایە هەموو شێوەیەك لە شێوەکانی هەڵسوکەوتی وەردەگرێت لە بوارەکانی چاکەو خراپەدا، هەر لەم قۆناغەشدا تۆوی خێرو خراپەو خۆشەویستیو رقو خۆشیو ناخۆشیو ئارامیو ترسو حەزو رقلێبوونەوە لە دڵی منداڵدا دەچێنرێت... لەم قۆناغەشدا منداڵ ئەگەر شایستەیی نەبێت، یان کەم بێت توانای هەوڵدانو شیکردنەوەو روونکردنەوەو گەیشتنە ئەنجامو بەراوردکاریی نییە، بەڵکو تەنها رۆڵی لاساییکردنەوەو گێڕانەوە دەگێڕێت لەنێو خێزانو گەڕەكو قوتابخانەدا، بۆیە بەرپرسیارێتی چارەنووسی ئەم منداڵە بە چاكو خراپەیەوە لەوەی کە ببێتە ئەندامێکی سوودبەخش لە کۆمەڵگەکەیدا دەکەوێتە ئەستۆی دایكو باوکی بەپلەی یەکەمو مامۆستاکەی بە پلەی دووەم، بۆیە ئەوانیش لەسەریان پێویستە ببنە پێشەنگێکی باش بۆی، لەبەر ئەوەی خێزان ناوکی کۆمەڵگەیە، یان خانەیەکە لە خانەکانی پێکهێنانی، جا ئەگەر خێزان باش بێت ئەوا کۆمەڵگە باش دەردەچێتو خێرو چاکە بڵاودەبێتەوەو کۆمەڵگە دەگرێتەوە، بەپێچەوانەشەوە ئەگەر خێزان خراپ بێت ئەوا کۆمەڵگەش خراپ دەردەچێتو شەڕو خراپەکاری بەسەریاندا زاڵ دەبێت، لەبەر ئەوەیە خوای گەورەش لە ئایەتی (٦)ی سورەتی (التحریم)دا

فەرمویەتی (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا..) واتە: (ئەی ئەوانەی کە خاوەن باوەڕن خۆتانو ژنو منداڵتان لە ئاگر بپارێزن..).

ئاگریش هۆکارە بۆ تێکدانی وزەی ڕۆحیی کە بە تەنها تاکو خێزان ناگرێتەوە، بەڵکو هەموو کۆمەڵگەو هەروەهاو نەتەوەش دەگرێتەوە، جا دایکی منداڵێکیش یەکەم کەسە لە ڕووی سۆزو بەزەیی و پەروەردەو ئامۆژگاریکردنو پاکو خاوێنییەوە.

حیکمەتی ڕەوابوونی تەڵاق

تەڵاق هەڵوەشاندنەوەیەکی خۆویستانەی پەیماننامەی هاوسەرگیریە بەپێی ئەوەی کە شەرع بڕیاری لەسەر داوە.

هاوسەرگیرییش پەیماننامەیەکە لە ڕووی سروشتی حەڵاڵکردنەوە لە هیچ پەیماننامەیکی دیکە ناچێت، هەروەها لە ڕووی ئەو ئەرکو مافانەشی کە لەسەری وەستاوەو لە ڕووی ئەو ئامانجەشەوە کە مەبەستە بۆ دروستبوونی.

جا حەڵاڵبوونی پەیماننامەی هاوسەرگیری بریتی نییە لە مافێکی دارایی و ماددیی، بەڵکو بریتییە لە حەڵاڵبوونی چێژوەرگرتنی هەریەکە لە لە ژنو مێردەکە لە یەکدی.

هەروەها ئەو شوێنەوارانەشی کە لەسەری پێکهاتووە بریتی نییە لە چەند مافێکی ماددیی، بەڵکو بریتییە لە بەزەیی و خۆشەویستی و ئارامی و ڕێککەوتنو گونجاندنو خۆشەویستی بەرانبەر هاوبەشیکردنە لە خۆشی و ناخۆشییدا.. .

ئەو ئامانجەشی کە لەپشت پێکهێنانیەوەیەتی بریتی نییە لە دەستکەوتنی سوودێکی دارایی، یان دوورخستنەوەو بەرگرتن بە زیانێکی ماددی، بەڵکو بریتییە لە وەچەخستنەوەو زاووزێکردنو بەشدارییکردن لە بەردەوامبوونی ژیانی ئادەمیزاددا بەوەی کە لەگەڵ ڕێزو گەورەییدا دەگونجێت لەم گەردوونە بێ کۆتاییەدا، بەڵام سەرەڕای ئەو گرنگییەش کە هاوسەرگیری هەیەتی لەوانەشە سەرکەوتوو نەبێت، لە کۆنیشدا وتراوە: (مەرج نییە هەموو ئەوەی مرۆڤ دەیخوازێت بەدەستی بهێنێت با بەحەزی کەشتییەکان هەڵناکات).

دەکرێت چاو خیانەت بکاتو هەستیش فریو دەدرێت لە هەڵبـژاردنی هاوبەشـی ژیاندا، لەبەر ئەوە هاوسەرگرتنەکە لەسەر هەڵبژاردنێکی هەڵە، یان نادروسـت بونیـاد دەنرێت، جا رۆژانی داهاتوو لـە میانـەی ژیـانی ژنو مێردایەتیـدا هەریەکـەیان لـەوی دیکەیاندا پاش بەدەستهاتنی چەند هەلێك ئەوەیان بۆ دەردەکەوێت کە هەریەکـەیان سروشتو رەوشتێکی هەیە ئەوی دیکە پێی رازی نییـە، چـونکە هەریەکـەیان ئـەوی تریان بەبێ فێڵو خۆدەرخستن بە حەقیقەتی خۆیەوە دەبینێت، یان لەوانەیە لە دوای هاوسەرگیرییەوە شتێك لە دەرەوەی ویسـتی ژنو مێردەکـە بێتـە ئـاراوە کـە ببێتـە مایەی شڵەقاندنو لێڵکردنی گۆمی روونی ژیـانی هاوسـەرێتی، یـان لەوانەیـە بـەهۆی دەستوەردانی خزمو کەسو هاورێیانەوە بە ناوی بەرژەوەنـدیو ئامۆژگارییکردنـەوە ناکۆکیو رقەبەرایەتی روویدات، ئیدی بنەماو بناغەی بوونیان دەگۆرێت بـۆ پاچـێکی تێکـدەرو دڵــەکان هەڵدەگەرێنــەوەو خۆشەویســتی دەبێتــە رقو رێککــەوتنو پێکەوەبوون، یان لەوانەیە گومان لە چەند بۆشاییەکەوە بنیشێتە سەریانو متمانەی نێوانیان نەهێڵێت، گومانو خەیاڵەکانیش بەرجەستە بکاتو بە ناحەقو نارەوا بەرگی حەقیقەتیان بەسەردا بکات، ئیتر هەموو شتێك لە بیرکردنەوەیاندا بـۆ پێچـەوانەکەی دەگۆرێتو لە هەموو گەورەو بچووکێکدا راستی بزر دەکەن.

ئیتر دوای ئەم هەموو شتە زیری نییە زۆر لە لایەك بکرێت بـەردەوام بێـت لەسـەر قبولکردنی ئەم قەوارە لاوازو شکسـتخواردووە کـە رۆژ لـە دوای رۆژ دەبێتـە مایـەی زیادبوونو کەڵەکەبوونی شەڕو ئاڵۆزبوونی کارەکان کە لەوانەیـە ژنو مێردەکـە، یـان یـەکێکیان تووشـی رەفتـارێکی تاوانکارانـەیان لادانـی ئـەخلاقی بکـات، یـان هـەر دیاردەیەکی تەندروستی، یان کۆمەڵایەتی دیکە لە ژیانیان بخاتە مەترسییەوە.

لەبەر ئەوە، بەڵکو زیاتر لەوەش تـەلاق بووەتـە کـارێکی پێویسـتو نەتـەوەکانی کـۆنو نـوێ پـەنایان بـۆ بـردووەو پەیامـە ئاسمانییـەکان بڕیاریـان لەسـەر داوەو یاسادانراوەکانیش لەسەری رۆیشتوون جگە لەوانەیان کە توندن.

ئیسلامیش بە حوکمی ئەوەی دینێکە لەگەڵ سروشتی مرۆڤدا گونجاوە، ئاساییە بڕیار لەسەر ئەو سیستمە بدات بە دانانی یاسایەك کە بەرژەوەندی خێزانو نەتەوەش بهێنێتەدی، بەشێوەیەك دووربێت لە زوڵمو زۆرداری، ئیسلام رێگەی بە پیاو نەداوە ژن وەکو کاڵایەکی سەیر بکات کە کڕینو فرۆشتنی پێوەبکرێت، بەڵکو پلەو پایەی بەرزکردووەتەوەو دانی بە هەموو مافە سروشتییەکانیدا ناوە کە لە زۆربەیان بێبەش بووبوو.

هەروەها چەند مەرجو بنەمایەکی بۆ تەڵاق داناوەو سنووریشی بۆ دیاریکردووە، چەند کۆتو بەندێکیشی بەسەر ویستی پیاودا سەپاندووە، بەشێوەیەك نەتوانێت وا لە تەڵاق بکات بیکاتە کارێکی ئارەزوومەندانەو کەی ویستی ئەنجامی بداتو لەبەر هەر هۆکارێك کە بیەوێت.

بەوەش رێگەیەکی میانگیری گرتووە لەنێوان زیادەڕۆییکردنو گوێ پێنەدانیدا وەك ئەوەی لە سیستمی تەڵاقی کاسۆلیكو پرۆتستانتە مەسیحییەکاندا هەیە وەیانی تەڵاقدانی پیاوانی جولەکەکاندا، ئیسلام تەڵاقی وەك دەرمانێکی خەست داناوە کە نەخۆشەکان لە هەندێك لە کاتەکاندا بەکاری دەهێنن، جا ئەگەر بە باشی بەکاریان هێنا ئەوا ئەنجامێکی باشیشی دەبێت، ئەگەر بە خراپیش بەکاریان هێنا - وەك ئەو بارودۆخە باوەی ئەمرۆکە لە جیهانی ئیسلامدا هەیە- ئەوا بێشێرازەییو پاشاگەردانیو ناڕەحەتیو ناخۆشی لەسەر تاكو کۆمەڵگە دەخاتەوە.

حیکمەتی دەسەڵاتداریی پیاو لە تەڵاقداندا:

لەوانەیە هەندێك پێیان وابێت تاکلایەنی پیاو لە مافی تەڵاقداندا وای لێبکات بەزۆری بەکاری بهێنێت، ئەگەر ژنیش رای خۆی تێدا هەبوایە، یان بەسەرپەرشتیو لەژێر چاودێری دادگا بوایە ئەوکاتە دوور دەبوو لە بوارەکانی جەورو زۆرداری، لێرەشدا کەسێك دەپرسێت ئەگەر کارەکە بەو شێوەیە ئەی بۆچی لە ئیسلامدا پیاو تایبەت کراوە بەو مافەوە سەرەڕای ئەوەی کە ئیدانەی هەموو حوکمێکی کردووە کە زیانو ستەمی تێدایە؟

روونکردنەوەی ئەم راستییەش پێویستی بە گفتوگۆکردنی ئەو دەقانە هەیە کە لەم بابەتەدا قسەی لەسەر کراوە، بێگومان گریمانە عەقڵیەکانیش پێنج خاڵن:

١ـ یان دەبێت تەڵاق تەنها بەدەستی ژن بێت.

٢ـ یان تەنها بەدەستی پیاو بێت.

٣ـ یان بە رێککەوتنی نێوان هەردووکیان بێت.

٤ـ یان دەبێت لە رێگەی دادگەوە بێت.

٥ـ یان دەبێت بەدەستی پیاو بێتو هەلیش بداتە ژن بۆ تەڵاق.

١ـ دەلاقەی یەکەم راست دەرناچێت، لەبەر چەند هۆکارێك، لەوانە:

لە راستیدا تەڵاقو هاوسەرگیری دوو سیستمن لەسەر دابو نەریتە سروشتییەکان لە کۆمەڵگە سەرەتاییەکانەوە بنیادنراون، لەبەر ئەوە نێر داوای مێی کردووە، مێ ئەو داوایەی نەکردووە، پیاو ژن مارە دەبڕێت، ژن پیاو مارە نابڕێت، بەپێی سرووشتیش راو بۆچوون بۆ ئەو کەسە جێدەهێڵرێت کە رای داواکردنی هەیە، بۆیە ئیسلامیش لەسەر ئەم نەریتە رۆیشتووەو ئەم مافەی بە تەنها نەبەخشیوەتە ژن.

تەڵاقیش پرۆسەیەکە چەند بەرپرسیارێتییەکی دارایی لەسەر وەستاوە ـ جا مێردەکە پابەندە بەوەی مارەیی تەواو بە ژنەکەی بداتو خەرجییەکانی ماوەی دوای تەڵاقدانو منداڵو کرێی بەخێوکردنی منداڵ دابین بکات، جگە لەوەش خەرجییەکانی هاوسەرگیرییکردنی نوێی لەسەرە ئەگەر ئەوەی ویست، واتە: ئەگەر بیەوێت هاوسەرگیری بکاتەوە.

لەبەر ئەوە نەدادپەروەرییەو نە ویژدان کەسێك پابەند بکرێت بە شتێکەوە کە لەسەر کاری کەسێکی دیکە لەسەری پێویست دەکرێتو پابەندبوونەکەیشی ببێتە مافی ئەو کەسەی دیکە، پاشانیش ئەم بەرپرسیارێتییە داراییانە وا لە پیاوەکە دەکات پێش بڕیاردان لەسەر تەڵاقدان بیر بکاتەوەو دان بەخۆیدا بگرێت و لە کارەکە

بکۆڵێتەوە، واشی لێدەکات سوور بێت لەسەر مانەوەی هاوسەرگیرییەکە ئەگەر هاتوو زەروورەتو ناچاری لە ئارادا نەبوو بۆ ئەو کارە.

لە راستیش ژن بە حوکمی پێکهاتە سرووشتییەکەی لە پیاو زیاتر هەڵدەچێتو هاندەدرێتو بەو هۆکارو بارودۆخانەی لەژیانیدا رووبەرووی دەبنەوە.

جا ئەگەر مافی تەڵاقدان بە تەنها بدرێتە دەست ژن ئەوا زۆر جار بە خراپی هەڵسوکەوتی تێدا دەکات، چونکە زۆرجار لە ئەنجامی تووڕەبوونو هەڵچوونەکانیدا گوێ بە دەرەنجامەکان نادات.

لە راستیشدا ئەو ئەزموونانەی کە نەتەوە پێشینەکانی پێدا تێپەڕیوە سەلماندوویانە کە بەخشینی مافی تەڵاقدان بە ژن هۆکارێکی کاریگەر بووە لە زۆربوونی رووداوەکانی تەڵاقداندا، وەك ئەوەی کە لەسەردەمی کلاسیکی لای رۆمانەکان هەبووە، هەروەها لای هەندێك هۆزی عەرەبیش لەسەردەمی نەفامییدا.

٢- تەنها بەدەستی پیاو بێت:

لەوانەیە لەناکاو چەند هۆکارێکی ناچاری، یان ئارەزوومەندانە بێن بەسەر ژیانی ژنو مێردایەتیدا ئەگەر بەردەوام بن زیان بە بەرژەوەندی ژنەکە بگەیەنن، وەك دیارنەمانی مێردەکەی، یان حوکمدانی بە سزایەك بۆ ماوەی زیاتر لە سێ ساڵ، یان تووشبوونی بە نەخۆشییەکی درێژخایەن کە هیوای چاکبوونەوەی لێنەکرێت، یان رازی نەبوونی بەوەی خەرجییەکانی دابین بکات، یان بە خراپی هەڵسوکەوتی لەگەڵدا بکات.. جا ئەگەر ژن مافی تەڵاقدانی لێبسەنرێتەوەو ئەو مافە بە تەنها بە پیاوەکە بدرێت لەم بوارانەدا ئەوا ژنەکە دەبێتە قوربانیی دەستی ئەم رووداوانە.

لەبەر ئەوە لەم حاڵەتانەدا ئیسلام رێگەی بە ژن داوە لە دادگا داوای تەڵاق بکات، ئەوەش بۆ پارێزگارییکردن لە بەرژەوەندی ژنەکە بە جیابوونەوەی، وە بە بەرژەوەندی پیاوەکەش بە دەستێوەردانی دادگە.

٣ـ بەدەستی ژن‌و پیاوەکە بێت پێکەوە:

ئیسلام بڕیار لەسەر تەڵاقدان دەدات بەپێی ڕێککەوتنی ژن‌و پیاوەکەی وەك ئەوەی لە شێوەی جیابوونەوەدا هەیە ئەگەر دوور بێت لە جەور و ستەمەوە، بەڵام لەوانەیە مەحاڵ بێت ڕێککەوتن لەسەر تەڵاقدان لە هەموو بوارەکاندا لەنێوان ژن‌و مێرددا بێتەدی، لەبەر ئەوەی زۆرجار بە مەبەستی زیانگەیاندن بە ئەوی دیکەیان یەکێکیان کەللەڕەقی دەنوێنێت.

٤ـ تەڵاقدان لە ڕێگەی دادگاوە:

ئەم ڕێگەیە لە هەردوو شەریعەتی (جولەکەو مەسیحییەکاندا) پەیڕەو دەکرێت، هەروەها لە زۆرێك لە یاسا دەستکردەکاندا، بۆیە لای ئەوان تەڵاقدان لەبەردەم دادگایەکی تایبەتمەندو لەژێر چاودێری ئەودا نەبێت نابێت، بەڵام ئیسلام بڕیاری لەسەر ئەوە نەداوە، ئەوەش لەبەر چەندین خراپیی ئەو کارە، لەوانەش: ئاشکرابوونی نهێنییەکانی ژن‌و مێردایەتی لەبەردەم دادگا و پارێزەرانی هەردوولادا، کە لەوانەیە ئەو نهێنییانە ناشیرین‌و ئابڕووبەرانە بن‌و زیان بە ناووناوبانگی بنەماڵەکە بگەیەنێت‌و ئایندەی ژنەکە تێکبشکێنن.

با وادابنێین پیاوەکە گومانی لە هەڵسوکەوت‌و ڕەفتاری ژنەکەی هەبووە، ویستوویەتی بە سەرپەرشتی دادگا تەڵاقی بدات، دەبێ ئابڕوچوونەکانی ئەو کارە چەند بن؟ تا چەند بڵاوبوونەوەیان کاریگەریی دەکەنە سەر ناوو ناوبانگی ژن‌و مێردەکەو خزمەکانیان؟ پاشان لەوانەیە هۆکارو پاڵنەرەکانی ئەو تەڵاقدانە چەند کارێکی ناوەکی بن وەك رقهەڵگرتن، یان نەتوانرێت بە بەڵگەو نیشانەوە ئاماژەی پێبکرێت‌و جگە لە خاوەنەکەی کەس نەیزانێت، بەوەش دەبێتە شتێك لە دەرەوەی بواری دەسەڵاتی دادگەوە.

هـ- بەدەستی پیاو بێتو هەلی تەڵاق وەرگرتنیش لەکاتی پێویستدا بدرێت بە ژن:

ئیسلام دانی بەم رێگە دروستەی کۆتاییدا ناوەو وای داناوە تەڵاقدان مافێکی سروشتی پیاوە، چونکە لەگەڵ پابەندبوونەکانی پیاو بەرانبەر بە ژنەکەیو منداڵەکانیو ماڵەکەی دەگونجێت.

جا لەبەر ئەوەی پیاو پابەندە بە پێدانی مارەیو پێدانی خەرجیەکان ئەوا مافی ئەوەشی هەیە کۆتایهێنانی پەیوەندی ژنو مێردایەتیش بەدەستی ئەو بێت، وەك کارکردن بەم بنەمایە (الغنم بالغرم) واتە: (قازانج بە زیانە).

چونکە پیاو بەزۆری خۆڕاگرترو زیاتریش لەو چەند سەعاتە کەمەی تووڕەبوونو هەڵچوونیدا ئاکامەکانی تەڵاقدانی لەبەرچاوە، لەبەر ئەوە ئەو مافە بەکارناهێنێت هەتاوەکو دوای ئەوەی کە نائومێد دەبێت لەسەرکەوتنی ژیانی خۆشبەختیی هاوسەرگیرییەکەی.

هەروەها ئیسلام لەم کارە مەترسیدارەدا کە بڕیار لەسەر چارەنووسی دوو هاوسەر دەدات، ژنیشی لەبیر نەکردووە، بەڵکو مافی ئەوەی پێ بەخشیوە لە رێگەی دادگای تایبەتمەندەوە داوای جیابوونەوە بکات، وەك لە پێشەوە باس کرا لە کاتی روودانی ئەوەدا کە زیان بە بەرژەوەندی دەگەیەنێت لەلایەنی بژێوی، یان تەندروستی، یان سێکسیەوە.

هەروەها ژن مافی تەڵاق وەرگرتنی هەیە لە رێگەی سەرپشککردنەوە کە لە کاتی گرێبەستکردنی هاوسەرگیرییدا ئەو مافەی پێدەدرێت، وەك ئەوەی هەندێك لە زانایانی ئیسلام قسەیان لەسەر کردووە، یان لە پاش ئەوەوەو لەکاتی بەردەوامبوونی ژیانی ژنو مێردایەتیدا پێی دەبەخشرێت.

ئیسلامیش ئەگەرچی مافی تەڵاقدانی بەخشیوەتە پیاو ، بەڵام سەربەستیشی نەکردووە کە بەویستی خۆیو بەپێی حەزو ئارەزووی خۆی هەڵسوکوت بەو مافەوە بکات، بڵکو سنووری بۆ دیاریکردووو چەند رێوشوێنێکی رۆتینی بۆ داناوە، پێویستە

لەسەری پەیڕەوییان لێ بكات، لەوانەش ئەو هەنگاوانەن كە قورئانی پیرۆز ڕوونیكردوونەتەوە.

فەلسەفەی پلەبەندی لە كۆتاییپێهێنانی پەیوەندی ژن و مێردایەتیدا:

بە مەبەستی بەتەنگەوەبوونی بەردەوامی ژیانی ژنو مێردایەتیو هەرەس نەهێنانی دامەزراوەی خێزان بەسەر سەری ئەو كەسانەی كە تیایدا دەژین لە گەورەو بچووكو ئەوانەیكە گوناهیان نییە، هەروەها بۆ هاندانی خۆبەدەستەوەنەدان بۆ دەركەوتەكانی یاخیبوونو ڕقو دژایەتیكردنو ناكۆكیو پەلەكردن لە دڕنتێبوونو پچڕاندنی پەتی بەستنەوەی هاوسەرێتی خوای گەورە لە كۆتا دەستووری خۆیدا كە قورئانی پیرۆزە چەند هەنگاوێكی شێنەیی داناوە بۆ كۆتاییهێنان بە پەیوەندی ژنو مێردایەتی، فەرمانیشی كردووە بە شوێنكەوتنیان بە شێوەیەكی پلەبەندییو لەسەرخۆیی، بەڵكو ببێتە هۆی سامالّكردنەوەی ئاسمانی تەمو مژاوی كە ژیانی ژنو مێردایەتی داپۆشیوە، گەڕاندنەوەی ئەو خۆشەویستییەی بەفیڕۆ چووە، هەتاوەكو ژیانی ژنو مێردایەتی ڕاست بێتەوەو دابمەزرێتو بەردەوام بێت، جا ئەو هەنگاوانەی كە قورئانی پیرۆز دیارییكردوون ئەم هەشت هەنگاوەی لای خوارەوەن:

هەنگاوی یەكەم/ ئامۆژگارییكردن (فعظوهن ـ ئامۆژگارییان بكەن):

قورئان فەرمانی بە پیاو كردووە لەكاتی یاخیبوونی ژنەكەیدا دەستپێشخەرییو پەلە بكات لە گرتنەبەری شێوازی ئامۆژگارییكردنو ڕێنموونییكردنو ئاڕاستەكردنو ئاگاداركردنەوەی لەسەر ئەو هەڵانەی كە دەیانكات، لەجیاتی ئەوەی پەناببرێتە بەر تەڵاقدان، خوای گەورە لەو بارەیەوە لە ئایەتی (٣٤) سوورەتی (النساء)دا فەرموویەتی: (وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ..).

واتە: ئەو ژنانەی كە دەترسن، یان ئەیانبینن لە ڕێگە لا ئەدەن ئامۆژگارییان بكەن.

ئەمە ڕێگەی یەکەمو یەکەم ئەرکی سەرگەورەی خێزانە بۆ چاککردنەوەی هەموو ئەوەی بەرەو خراپبوون دەچێت، چونکە ئەوە کارێکی پەروەردێنیو تەمێکاری پێویستە بۆ هەموو ئەندامانی خێزانەکە، خوای گەورە لە ئایەتی (٦)ی سوورەتی (التحريم)دا فەرموویەتی: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ ..).

وات: (ئەی ئەوانەی کە خاوەن باوەڕن! خۆتانو ژنو منداڵتان لە ئاگرێك بپارێزن کە سووتەمەنییەکەی ئادەمیزادو بەردە..).

جا ئەو ئامۆژگارییەی کە بەتایبەتی لێرەدا مەبەستە بۆ ئامانجێکی دیاریکراوە ئەویش چارەسەرکردنی سەرەداوەکانی لەرێ لادانو یاخیبوونی ژنە پێش ئەوەی کارەکە ئاڵۆز ببێتو خراپتری لێبکەوێتەوە، بەڵام لەوانەیە ژن بەهۆی جوانیەکەیەوە، یان پارەو سامانەکەیەوە، یان خێزانو بنەماڵەکەیەوە، یان هەرشتێکی دیکەوە بێت لەخۆی بایی بێت، هەروەك خوای گەورە لە ئایەتەکانی (٦ـ٧)ی سوورەتی (العلق)دا فەرموویەتی (كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيَطْغَى أَنْ رَآهُ اسْتَغْنَى).

واتە: بە ڕاستی مرۆڤ عادەتی وایە لەخۆبایی دەبێت هەر کە زانی بێ نیازە لە خەڵکیو پێویستی پێیان نییە.

جا ئەو ژنە لەوانەیە ئامۆژگاری چاك کاریگەریی لەسەری نەبێتو کاری لێ نەکات، بۆیە لەوکاتەدا پیاو لەسەری پێویستە شێوازەکەی بگۆڕێتو هەنگاوی دوای ئەو بگرێتەبەر.

هەنگاوی دووەم/ جیابوونەوە لە جێگەی نووستندا (فاهجروهن في المضاجع):

شوێنی پێکەوەنووستن جێگەی لەخۆباییبوونە بۆ ژن، جیابوونەوە لێیو نەخەوتن تیایدا شێوازێکی دەروونییە مێرد دەیگرێتەبەر بۆ ئاگادارکردنەوەی ژنەکەی بەوەی کە ڕووبەڕووی بێبەشکردن دەبێتەوە لە جێگەی خەوتنەکەیدا کە ئەو شوێنە لوتکەی پەیوەندی ژنو مێردایەتیە لە خۆشەویستیو بەزەییو ئارامییدا، هەروەك خوای گەورە لە ئایەتی (٢١)ی سوورەتی (الروم)دا دەفەرمووێت:

(وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ)

واتە: یەكێك لە نیشانەكانی توانایی خودا ئەوەیە لە جۆری خۆتان هاوجووتی بۆ دروستكردوون بۆ ئەوەی دڵتان لەگەڵیان ئارام بگریو حەزیان لێبكەنو خۆشەویستیو بەزەیی لەنێوانتاندا دروست كردووە، ئەمەی كە خودا كردوویەتی چەندین نیشانەی گەورەییو توانایی خودای تێدایە بۆ هەر كۆمەڵە ئادەمیزادێك كە بیر لە شت بكەنەوە).

بەڵام پەروەردەی ئەخلاقی ئیسلامی فەرمان بە پیاو دەكات پابەند بێت بەم خاڵانەوە:

١ـ جیابوونەوەكە تەنها لە شوێنی خەوتنی ژنو مێردەكە بێت.

٢ـ جیابوونەوەكە لەبەردەم منداڵەكاندا نەبێت تاوەكو كاریگەری لەسەر رەفتارو هەڵسوكەوتیان دروست نەكات لە شەڕو خراپە لە دەروونیاندا بەجێبهێڵێت.

٣ـ نابێت جیابوونەوەكە لەبەردەم كەسانی نامۆو نەناسراودا بێت ژنەكە رسوا بكاتو پلەوپایەی كەم بكاتەوەو كار بكاتە سەر شكۆو كەرامەتیو ئەوەش ببێتە مایەی زیاتر لە رێ لادانیو یاخیبوونی، چونكە مەبەستەكە لێرەدا چارەسەركردنی لە رێ لادانی ژنەكەیە، نەك سووككردنی، یان تێكدانو خراپكردنی منداڵەكان.

جا ئەگەر ئەم رێگایەش شكستی هێنا لەبەر ئەوەی ژنەكە دەروونێكی شەڕەنگێزانەی هەبوو، ئەوا پێویستە پیاوەكە پەنا بۆ شێوازێكی دیكە ببات كە لەگەڵ ئەو بارە دەروونییەدا بگونجێت، ئەوەش ئەم هەنگاوەیە:

هەنگاوی سێیەم/ لێدان (فاضربوهن):

هەروەك هەموو دەردێك دەرمانێكی تایبەتی هەیە، ئەوا بۆ چارەسەركردنی هەموو یاخیبوونێكیش شێوازێكی جیاواز هەیە، كە لەگەڵ قەبارەی یاخیبوونەكەدا بگونجێت،

كاتێكیش خودا فەرمانی بە لێدان كردووە لەبەر ئەوەیە پیاو لەبەردەم سێ هەڵبژاردەدایە كە چوارەمیان نییە: یان پەنابردنە بۆ دادگا، لەوێش هەموو نهێنییە

خێزانییەکان ئاشکرا دەبن، یان تەڵاقدانە کە دەبێتە مایەی هەڵوەشاندنەوەی خێزان، یان لێدانێکی سووك (زیانو ئازارو برینداركەر) نەبێت، ئەوا ئەو لێدانەیە راسترینی هەڵبژاردەکانە.

لەوانەشە هەندێك پێیان وابێت کە شێوازی لێدان هەڵبژاردەیەکی ژیرانە نەبێت، بۆیە پێیان دەڵێم: بەڵێ لێدان بەو تێگەیشتنە سەقەتەی ئەوان ژیرانە نییە، بەڵام ئەم رێگەیە جەنگێك نییە لەنێوان ژنو پیاودا، مەبەست لێی شکاندنی سەری ژنەکە بێت، کاتێك بە لادان تۆمەتبار دەکرێت، لە راستیدا ئەوە هەرگیز لە ئیسلام ناوەشێتەوە، بەڵکو ئەوە دابو نەریتێکە لە هەندێك کاتو سەردەمدا لەگەڵ نەنگیو ناتەواوییەکانی مرۆڤدا گەشەی پێکراوە، لەبەر ئەوە فەرمانەکەی ئیسلام لە شێوەو شێوازو ئامانجو مەبەستدا جیاوازە.

هەروەها لێدانیش وەك تەڵاق قێزەونو بێزراوە، بەڵام لەنێوان دوو خراپەدا ئەمیان سووکترینیانە، لە راستیشدا پێغەمبەری خودا (ﷺ) لە زۆربەی فەرموودەکانیدا جەختی لەوە کردووەتەوە لەوانەش:

(لا يجلد أحدكم إمرأته جلد العبد ثم يجامعها بآخر اليوم)[1].

واتە: (هیچ یەکێکتان شەللاق لە ژنەکەی خۆی نەدات وەك چۆن لە کۆیلە دەدرێتو پاشان لە کۆتایی رۆژەکەشدا لەگەڵی دەخەوێت).

دەربارەی ئەوانەی لە ژنەکانیان دەدەن فەرموویەتی: (ولا تجدون أولئك خياركم)[2] فەرمووشیەتی: (ولا يضرِبُ إلاَّ شرارُكُمْ)[3].

لە راستیشدا پێشینە چاکەکان لەم راستیە تێگەیشتوون.

---

[1] بروانە: فتح الباري بە راڤەی صحیحی بخاری ـ الإمام حافظ أحمد بن علي بن حجر العسقلاني (٧٧٢ـ٨٥٢ کۆچی) بەشی ئەوەی لە لێدانی ئافرەتاندا دروست نییە، فەرمایشتی خوای گەورە (واضربوهن) واتە: لێدانێکی سووك: ٩/٣٠٢.

[2] نيل الأوطار للشوكاني: ٦/٢٣٨.

[3] الطبقات الكبرى: ٧/١٤٨.

(شورەیحی قازی) کە پێشەوای ئیماندان عومەری کوڕی خەتتاب (ڕەزای خوای لێ بێت) بە قازی بەسرە و داینا (٦٣) ساڵ قازی بووە، کاتێك کە تووڕە بووو بە رانبەر بە (زەینەب)ی خێزانی هەڵووە، ئەوای سیواکەکەی کە لە کاتی نوێژدا دانی پێ پاککردووەتەوە دەیگرت بە دەستیەوەو بە هەڕەشەکردنەوە پیشانی داوەو وتوویەتی: پیاوانێکم بینیوە لە ژنەکانی خۆیانیان داوە، بۆیە دەستی راستم گۆج دەبێت ئەگەر ویستبێتم لە زەینەب بدەم.

کەواتە ئەو لێدانەی کە قورئان فەرمانی پێکردووە ئەو لێدانە نییە کە نەفامەکان لێی تێدەگەن.

ئەو ئامانجەی لەگەڵ ئەو ڕێوشوێنانەدا هەیە نایەوێت لێدان بۆ ئەشکەنجەدانو تۆڵەسەندنەوەو دڵ ئاوخواردنەوە بێت، ڕێگەش نادات بۆ سووکایەتی پێکردنو ڕسواکردنو بەکەم سەیرکردنی ژنەکە بێت، هەروەها ڕێگەش بەوە نادات بەکاربهێنرێت بۆ ناچارکردنو زۆرلێکردنی ژن بۆ ئەوەی بە ژیانێکەوە ببەسترێتەوە کە پێی رازی نییە[1].

پەیڕەویی لەم سێ هەنگاوە دەکرێت ئەگەر هاتوو لادانەکە لە ژنەکەوە بوو، بەڵام ئەگەر لە پیاوەکەوە بوو ئەوا قورئان فەرمانی بەم هەنگاوەی خوارەوە کردووە.

هەنگاوی چوارەم/ ڕێککەوتن (والصلح خیر - ڕێککەوتن چاکترە)

قورئان ڕوو دەکاتە ژنو مێردەکە بۆ ڕێککەوتنو دانوستاندنو لە یەکگەیشتن ئەگەر هەرکاتێك دیاردەکانی لادان لە پیاوەوە دەرکەوتن، ئەوەتا خوای گەورە لە ئایەتی (١٢٨)ی سوورەتی (النساء)دا فەرموویەتی: (وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ..).

واتە: (ئەگەر ژنێك لە هەڵسوکەوتی مێردەکەیەوە چاوەڕوانی ئەوەی دەکرد کە خراپ لەگەڵیدا بجووڵێتەوەو ترسی ئەوەی هەبوو مافە شەرعییەکانی جێبەجێ

---

[1] بڕوانە: (في ظلال القرآن)ی سید قطب: ٥/٦٤.

نەكات، یان پشتی تێدەكات و لە مافی خۆی كەمتر لەگەڵیدا بێت، قەیناكا لەنێو خۆیاندا رێك بكەون و هەردوولایان كەمێك تەنازوول بۆ ئەوی دیكەیان بكەن، بێگومان رێككەوتن و ئاشتی باشترە لە تێكچوون و ئاژاوە و لەیەكدی جیابوونەوە...).

ئەوە باشترین رێگەیە بۆ رێكخستنی كۆمەڵایەتی لە چوارچێوەی خێزاندا كاتێك ترسی دیاردەی لادان هەبوو.

پشتهەڵكردن لە ژن لەلایەن پیاوەوە هەڕەشەیە بۆ سەر پلەو پایەو رێزو كەرامەتی ژن و ئارامی و ئاسایشی خێزان، بەر لەوەی كار بگاتە رادەی تەڵاق كە بێزراوترین حەڵاڵە لەلای پەروەردگار ، یان واز لە ژنەكە بهێنرێت لە نێوان مانەوەو تەڵاقدا ژیان بگوزەرێنێت.

لە راستیشدا قورئان هانی پیاوی داوە لەسەر لێكتێگەیشتن و قایلبوون بە رێككەوتن كە بۆ ئەویش و ژنەكەیشی و منداڵەكانیشی باشە، چونكە لەوانەیە بەهەڵەداچووبێت لەوەدا كی رقی لە ژنەكەی هەڵگرتووە.

بۆیە خودای گەورە لە ئایەتی (١٩)ی سوورەتی (النساء)دا فەرموویەتی:
(وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا).

واتە: (هەڵسوكەوتی باش لەگەڵ ژنەكانتان بكەن و بە چاكە لەگەڵیاندا بجووڵێنەوە لەبەر حەزلێنەكردنیان لێیان جیامەبنەوەو خۆگرین، لەوانەیە ئێوە شتێكتان بەدڵ نەبێت و حەزی لێ نەكەن كەچی خودا بیكاتە هۆی خێرێكی زۆر بۆتان).

ئەم چوار هەنگاوە پەیڕەو دەكرێن كاتێك لایەنی كەمتەرخەم لە ژن و مێردەكە زانراو بوو، بەڵام كە لە حاڵەتی دوژمنایەتی و ناكۆكییدا هەریەكەیان ئەوی دیكەیان بە كەمتەرخەم و هۆكار تۆمەتبار دەكات ئەوا قورئان فەرمان دەكات بە هاتنەناوەوەی لایەنی سێیەم لە كەسوكارو خزمان بۆ چاككردنەوەی نێوانیان لەرێگەی داوەریكردنەوە.

هەنگاوی پێنجەم/ ناوبژیکردن ـ التحکیم ـ (فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا):

لەکاتی دەرکەوتنی سەرەداوەکانی دوژمنایەتیو ناکۆکی لەنێوان ژنو مێرددا، لەسەر خێزانەکانیان، یان بەخێوکەر، یان دادوەر، یان هەر کۆمەڵێکی ئیسلامی؟، پێویستە بە پێشکەشکردنی دەستی هاوکاریو یارمەتیدان بێتە نێو مەسەلەکەوە بۆ هەلگرتنو نەهێشتنی زەرەرو زیانی دووبەرکییەکە بەو شێوازەی کە قورئان فەرمانی پێکردووە بەم فەرمایشتەی خودای گەورە: (وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا) النساء (٣٥).

واتە: (ئەگەر ترسان لە دووبەرەکیو ناحەزی لەنێوان ژنو مێرددا ئەوا دوو نێوبژیوان بنێرنە لایان یەکێك لە کەسوکاری پیاوەکەو یەکێك لە کەسوکاری ژنەکە ئەگەر نیەتی رێککەوتنیان هەبێت ئەوا خودا رێکیان دەخات، خودا زانایە و کارەکانی پڕ حیکمەتن).

جێبەجێکردنی ئەم فەرمانە خوداییەش بۆ دیراسەکردنی ناکۆکیو دووبەرەکی ژنو پیاو ئەمانەی پێویستە.

أـ ناردنی نێوبژیوانێك لە کەسوکاری ژنەکە کە خۆی پێی رازی بێت، نێوبژیوانێك لە کەسوکاری پیاوەکە کە ئەویش پێی رازی بێت.

ب- دوو نێوبژیوانەکە دادوەر و شارەزا بن لە کاروباری خێزان و گیروگرفتەکانیان.

ج ـ دەبێت لە کەسوکاری ژنو مێردەکەبن ئەگەر کرا، خۆ ئەگەر کەسوکاریشیان نەبوو، یان هەبوو، بەڵام کەسێکی وایان تێدا نەبوو بۆ ئەو کارە بشێت بەهۆی نەبوونی شارەزایی، یان دادپەروەری، یان ئەو جۆرە شتانە، ئەوا باشتر وایە دوو دراوسێیان بن[1].

---

[1] بڕوانە: (أحكام القرآن)ی ئیبن العربی (ئەبوبەکر محەممەدی کوڕی عەبدوڵڵا) راستکردنەوەی (علی محمد البجاوي) چاپی دووەم عیسی الباب الحلبي: ١/٤٢٤.

حیکمەتی مەرجی بوونی دوو ناوبژیوان لە کەسوکار بۆ زۆر ئاگاداربوونیانە لە کێشەکانی ژن‌و پیاوەکە و پەرۆشبوونیانە لەسەر ناووناوبانگی هەردوو خێزانەکە، هەروەها بەزەیی زۆریشیان بۆ منداڵەکان هەیە، بۆیە زۆرجار پێدەچێت ئەرکەکەیان سەرکەوتوو بێت.

د ـ پێویستە نێوبژیوانەکان لە کەشێکی ئارامدا لەگەڵ ژن‌و مێردەکەدا کۆببنەوە کە دوور بێت لە هەڵچوونی دەروونی‌و پاشماوە نیشتووە شعوورییەکان‌و هەلومەرجەکانی ژیان‌و گوزەرانیان‌و ئەو هۆکارانەی دیکە کە دەبنە هۆی لێڵکردنی روونی‌و پاکی ژیانی ژن‌و مێردایەتی.

و ـ راپۆرتێکی راست‌و متمانەپێکراو و پاکنووس کە هۆکارە راستەقینەکانی ناکۆکی‌و دووبەرەکییەکانی ژن‌و مێردەکە لەخۆبگرێت‌و لایەنی کەمتەرخەمی تێدا دیاری بکات.

جا ئەگەر ئەم شەش هەنگاوە شکستیان هێنا ئەوکاتە ئەوە روون دەبێتەوە کە ئیتر شتێك نییە بۆ ئەوەی پێویست بکات ژیانی ژن‌و مێردایەتی دابمەزرێت‌و راست ببێتەوە، بۆیە لەم حاڵەتەدا حیکمەت لەوەدایە ملکەچی بارودۆخە تاڵەکە ببیت کە تەڵاقی بێزراوە‌و ئیسلام ترێزی لێکردووە، چونکە بێزراوترین حەڵاڵ لەلای خوا بریتیە لە تەڵاق (أبغض الحلال الى الله الطلاق).

هەنگاوی شەشەم/ تەڵاقی یەکەم

لە کاتی زۆر پێویستدا ئیسلام رێگە بەوە دەدات پەنا ببرێتە بەر تەڵاقدان کە بە سێ جار دیاریکردووە لەم فەرمایشتەی خوای گەورە کە دەفەرموێت (الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ..) البقرە (٢٢٩).

واتە: (ئەو تەڵاقەی گەڕانەوەی ژن‌و لەپاش ئەو دروست بێ هەر دوو جارە، ئیتر پاش ئەم دوو جارە تەڵاقە، یان راگیرکردنی ژنەکەیە بەپێی یاسای ئیسلام، یان تەڵاقدانی جاری سێیەمە....).

واتە ئەو تەڵاقەی كە لەدوای ئەوەوە دروستە ژیانی ژنو مێردایەتی دەست پێبكاتەوە بە پەشیمانبوونەوە لە تەڵاقدانەكە لە تەڵاقی گەڕانەوەی ژنەكەدا بە گرێبەستو مارەییەكی نوێوە ئەو تەڵاقدانە كە دیاریكراوە دوو جارە جا لە هەردوو حاڵەتەكەدا واتە لە كاتی گەڕانەوەی ژنەكەو گرێبەستێكی نوێدا نابێت بەخێوكەر، یان سەرپەرشتیارەكەی لاریی هەبێت.

بەپێی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە كە لە ئایەتی (٢٣٢)ی البقرەدا فەورموویەتی: (وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ..).

واتە: كاتێك ژن تەڵاقدراو عیددەی تەواو بوو مێردەكە پێشووەكەی ویستی جارێكی دیكە مارەی بكاتەوەو هەردوولایان (ژنو پیاوەكە) رازیبوون بەم دووبارە رێككەوتنە بە چاكەو لەسەر رێوشوێنی ئایین ئێوە ئەی خاوەن ژنەكان رێگەیان لێمەگرن...)

لەراستیدا زۆرێك لە زانا و راڤەكارانی قورئان پێیانوایە كە مەبەست ئەوەیە كە تەڵاقی گەڕانەوە دوو جارە، پاش هەر جارێكیش (فإمساك بمعروف) گەڕانەوەی ژنەكە بەبێ گرێبەست (أو تسريح بإحسان) یان واز لە ژنە تەڵاقدراوەكە دەهێنرێت بەبێ گەڕاندنەوە تا ماوەی عیددەكەی تەواو دەبێت.

لەگەڵ رێزی زۆرم بۆ پلەو پایەی ئەو زانا بەڕێزانەی، بەڵام قسەكانیان پێچەوانەی رواڵەتی ئەو دەقەیە كە باسكرا لەبەر ئەم هۆوكارانەی خوارەوە:

١ـ وشەی (تسريح) لە زاراوەی قورئانی پیرۆزدا جگە لە تەڵاق مانای دیكەی نییە بە بەڵگەی ئەوەی لە ئایەتی (٢٨)ی سورەتی (الأحزاب)دا هاتووە: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ إِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا).

واتە: ئەی پێغەمبەری خودا بە ژنەكانت بڵێ: ئەگەر ئێوە ژیانی ئەم دونیایەو شتی جوانی ئەم دونیایەتان دەوێت، وەرن حەقی موتعە و لەگەڵ رابواردنی خۆتانتان بدەمێ كە لە سەرمە و بە جوانی رەهاتان بكەم، واتە ئەگەر بە دوای خۆشی دونیادا

دەگەڕێن‌و بە ژیان لەگەڵ من رازی نین بێن با تەڵاقتان بدەم‌و مارەیی خۆتانتان بدەمێ).

ئایەتی (٤٩)ی هەمان سوورەتیش دەفەرمووێ: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا).

واتە: (ئەی ئیمانداران: ئەگەر ژنی ئیمانداری وەك خۆتانتان مارەكردو پاشان بەر لەوەی دەستتان پێیان بگاتو نزیکیان بکەونەوە تەڵاقتاندان، ئەوە مافی هیچ عیددەبەسەرچوونێکتان بەسەریانەوە نییە پێیان بەسەرببەرن، واتە ئەو ژنانە هەر پاش تەڵاقدانیان دەتوانن شوو بکەن، چونکە ئێوە نەچوونەتە لایان‌و لەوانە نییە دووگیان بووبن لێتان، کەواتە دڵیان خۆش بکەن بەوە کە نیوەی مارەییەکەیان بدەنێ‌و بە شێوەیەکی جوان وازیان لێبێنن برۆن بە رێی خۆیانەوە).

بە بیردا نایەت کە وشەی (السراح ـ وازلێهێنان) لەم دوو دەقەدا وا لێکبدرێتەوە کە وازلێهێنانە هەتا ماوەی عیددە بەسەردەچێت، بەتایبەتیش لە دەقی دووەمیاندا تەڵاقەکەئاشکرایە، چونکە پێش چوونە لای ژنەکەیە، ئەوەش روون‌و ئاشکرایە کە قورئان بە هەندێکی تەفسیری هەندێکی دیکەی دەکات.

٢ـ رای کۆی زانایانی ئیسلام لەسەر ئەوە جێگیر بووە کە وشەکانی (الطلاق ـ تەڵاق) (السراح ـ بەرەڵاکردن) (الفراق ـ جیابوونەوە)و وشە لێوەرگیراوەکانیان شێوازی راشکاوانەی وشەی (تەڵاق)ن.

٣ـ (التسریح ـ بەرەڵاکردن) کارێکی ئەرێنییە لە مرۆڤێکەوە بە ئیرادەو ویستی تاکەکەسی خۆی دەردەچێت، بەڵام (الترك ـ وازلێهێنان) کارێکی نەرێنییەو ناکرێت یەکەمیان بە دووەم لێکبدرێتەوەو تەفسیر بکرێت.

٤ـ جا ئەگەر مەبەست لە (الطلاق مرتان ـ تەڵاق دووجارە) بریتی بێت لە تەڵاقی گەڕانەوە، ئەی حوکمە ئاشکراکە کوا؟ ئەی تەڵاقی یەکەم بەر لەوەی پیاوەکە بچێتەلای ژنەکە حوکمەکەی چییە؟

٥ـ قورتوبی دەڵێت: ئیبنوعومەر فەرموویەتی: زانایان کۆکن لەسەر ئەوەی کە ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (أو تسريح بإحسان) تەڵاقی سێیەمە لە دوای دوو تەڵاقەکەوە[1].

بۆ ئەوەش مەبەستی ئەم ئایەتە بوو کە خودای گەورە دەفەرموێت: (فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ..) البقرة (٢٣٠).

واتە: جا ئەگەر دوای دوو تەڵاقەکە پێکەوە نەیانکراو پیاوەکە ژنەکەی تەڵاقدا ئەوە ئیتر ئەم ژنەی بۆ حەڵاڵ نییەو ناتوانێت بیگێڕێتەوە ژێر نیکاحی خۆی تا ئەو ژنە تەڵاقدراوە شوو بە یەکێکی دیکە نەکات....).

هەروەها دەڵێت: لە (ئەبورزین)ەوە کە وتوویەتی: پیاوێك هاتە لای پێغەمبەر (ﷺ) وتویەتی: ئەی پێغەمبەری خودا ئەم فەرمایشتەی خوای گەورەت بینیوە: (الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ) ئەی تەڵاقی سێیەمیان کوا؟

جا پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (فإمساك بمعروف أو تسريح بإحسان)[2] (یان هێشتنەوەی ژنەکەیە بەپێی یاسای ئیسلام، یان تەڵاقدان و بەرەهاکردنیەتی بە چاکە).

لە کتێبی (أحكام القرأن)ی (الجصاص)[3] و (أحكام القرأن)[4]ی (ئیبن عەرەبی)دا هاتووە کە جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە.

کەواتە ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (أو تسريح بإحسان) حەقیقەتی تەڵاقدانی سێیەمە، هیچ هاوشێوەیەکی نییە لەم واتا راستەقینەیەی خۆی وەربیگێڕێت، ئەوەی

---

[1] أحكام القرأن ـ دانراوی ئەبوعەبدوڵڵای کوڕی محەممەد کوڕی ئەحمەدی ئەنساری قورتوبی ـ چاپی سێیەم، بەرگی ٣ لاپەڕە (١٢٧).

[2] عمدة القاريء بشرح صحيح البخاري: ٢٣٤:٢٠.

[3] أحكام القرأن ـ الإمام أبوبكر أحمد بن علي الرازي الجصاص ـ راستکردنەوەی محمد صادق قمحاوي ـ بڵاوکراوەکانی (دار المصحف) القاهرة:٢/٨١.

[4] هەمان سەرچاوەی پێشوو: ١/١٩١.

کە خوای گەورەش دەفەرمووێت: (فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ..).

روونکردنەوەیە بۆ ئەو حوکمەی کە تەلاقی سێیەمی لێدەکەوێتەوە، نەک شتێکی دیکە.

ئەو حوکمەش ئەوەیە کە ئەو ژنە تەلاقدراوە حەلاڵ نییە بۆ مێردەکەی (پیاوی یەکەم)، هەتاوەکو شوو بە یەکێکی دیکە نەکاتەوەو بەپێی شەرع بچنە لای یەکدی، جا ئەگەر بەهۆی مردن، یان تەلاقدان، جیابوونەوە، یان یاسا لەیەکدی جیاکردنەوە، ماوەی عیددەکەشی بەسەرچوو، ئەوکاتە پیاوی یەکەم دەتوانێت مارەی بکاتەوە، ئەگەر هەردووکیان ویستیان لەسەر ئەوە بوو.

ئەوەی لەکاتی تەلاقداندا لەسەر پیاو پێویست دەبێت:

ئیسلام ئەگەر رێگەی بەپیاو دابێت وەك چارەسەری کۆتایی پەنا بباتە بەر تەلاقدان، ئەوا وازیشی لێنەهێناوە کەی بیەوێتو چۆنی بوێت ئەم مافەی بەکاربهێنێتو بە ئارەزووی خۆی هەڵسوکەوتی پێوە بکات، بەڵکو پابەندو پەیوەستی کردووە بەم خاڵانەی خوارەوە:

یەکەم/ جیاکردنەوەی سێ تەلاقەکەو دابەشکردنیان بەسەر سێ جاردا:

ئەمەش ئەوەیە کە خودای گەورە ئاماژەی پێداوە: (الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ).

(جصاص) دەڵێت: (فەرموویەتی: الطلاق مرتان) ئەوەش بەبێ گومان ئەوە دەخوازێت کە جیابکرێنەوە، چونکە ئەگەر پێکەوە هەردوو تەلاقەکە بدات، دروست نەبوو بووترێت دوو جار تەلاقی دا، هەر بەو جۆرە ئەگەر پیاوێك بەسەریەکەوە دوو درهەم ببەخشێت، دروست نییە بووترێت بە دووجار بەخشیویەتی، هەتاوەکو

پێدانەکە جیانەکاتەوە، ئەو کاتە وادەگوترێت)[1]. هەروەها دەشڵێت: (ماناکەی فەرمانپێکردنە).

دووەم/ دیاریکردنی کات:

لەسەر پیاو پێویستە لە تەڵاقداندا پابەند بێت بەو کاتەوە کە لە قورئانی پیرۆز بۆی دیاریکراوە، خوای گەورە فەرموویەتی: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ..) الطلاق (١). واتە: (ئەی پێغەمبەر: ئەگەر ویستان ژن تەڵاق بدەن، لەگەڵ دەستکردنیان بە ماوەی عیددە تەڵاقیان بدەن، واتە با ژنەکانتان لە پاکیدا بن‌و پێش تەڵاقدان نەچووبنە لایان، نەوەك دووگیان بن....).

خوای گەورە بۆ ڕوونکردنەوەی گرنگی بابەتەکەو سەرنجڕاکێشان لەم ئایەتەدا قسە لەگەڵ پێغەمبەرەکەی دەکات.

کاتی عیددەکەشیان سوننەتی پێغەمبەرمان (ﷺ) دیاریکردووە بەوەی کە جگە لەم کاتانەیە:

أ/ کاتی حەیز: نابێت ژنی تەڵاق بدرێت ئەگەر لە حاڵەتی حەیزدا بێت.

ب/ کاتی زەیسانی (نفاس): نابێت تەڵاق بدرێت ئەگەر خوێنی زەیسانی پاش منداڵبوونی هەبوو.

ج/ لە کاتێکدا کە پاکن‌و چوونەتە لایان: لەم کاتەشدا تەڵاقدان دروست نییە، چونکە ئەگەری سکپڕبوون دەکرێت[2].

---

[1] أحكام القرآن للجصاص سەرچاوەی پێشوو ٢/٧٣، ٧٤.

[2] بۆ زیاتر شارەزابوون بڕوانە: فتح الباری بە راڤەی سەحیحی بوخاری (سەرچاوەی پێشوو) - بەشی تەڵاق - ئایەتی (يا أيها النبي إذا طلقتم النساء فطلقوهن لعدتهن وأحصوا العدة...). ٩/٣٤٥، هەروەها بڕوانە: زاد المعاد فى هدى خير العباد محمد خاتم النبيين وإمام المرسلين ـى ئیمام‌و زانا ئیبن قەیمی جەوزی: ٤/٤٣ و پاش ئەو لەژێر ناونیشانی (حوکمی پێغەمبەری خودا سەبارەت بە حەرامکردنی تەڵاقدانی ژن لەکاتی پاکیداو حەرامکردنی خستنی هەر سێ تەڵاقکە پێکەوە) وە لە المدونة الكبرى في الفقه المالكي: ٥/١٠٤ والمحلى في الفقه الظاهري: ١٠/١٦٤ و نيل الأوطار شوكاني ٦/٢٢٦.

سێیەم/ دەرنەکردنیان لە ماڵی خۆیان:

ئەوەش ئەگەر تەلاقەکە هی گەڕانەوەی ژنەکە بوو هەتاوەکو ماوەی عیددەکەی بەسەردەچێت، خواردن‌و خواردنەوەو پۆشاك‌و شوێنی نیشتەجێبوونیشی بۆ دابین دەکرێت مادام لە ماوەی عیددەدایە.

ئەوەش بەپێی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە کە لە ئایەتی (١)ی سوورەتی (الطلاق) کە فەرموویەتی:... وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا).

واتە: (لەخوا بترسن‌و لەو ماڵەی خۆیان مەیانکەنە دەرەوە کە تیایدا تەڵاق دراون، مەگەر کاتێك کارێکی ئابڕووبەریی ئاشکراو دیار بکەن، ئەمانەی روونکرانەوە سنوورگەلێکن خودا داینـاون، هەر کەسێکیش لە سنووری خودا لابدات ستەمی لەخۆی کردووە، تۆ نازانی رووداوی دونیا چۆن دەبێت، لەوانەیە پاش ئەو تەڵاقدانە خوا کارێك رێکبخات ببێ بە مایەی ئەوەی پیاوەکە ژنەکە بگەڕێنێتەوە ژێر نیکاحی خۆی، کەواتە با ژنەکە لە شوێنی خۆیدا بمێنێتەوەو لەگەڵ مێردەکەیدا دۆست بن).

جا فەرمانکردن بە لەخواترسان پێش فەرمانکردن بە دەرنەکردنیان هۆشدارییدانە بە پیاوان، بەهەمان شێوە لە (تلك حدود الله)و پاشان دەستەواژەی (من بیوتهن) بۆ جەختکردنە لە مافی مانەوەیان لە ماڵەکەی خۆیاندا لە ماوەی عیددەکەیاندا، لە بڕگەی کۆتاییشدا (لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا) روونکردنەوەو هۆکار دەرخستنی دەرنەکردنیانە بۆ ئەوەی هەلی گەڕانەوە برەخسێت‌و سۆزی خۆشەویستی و پێکەوەژیان‌و دۆستایەتی لەنێوانیاندا دەستپێبکاتەوە، ئەوەش بەبیرکردنەوە لە ئاکامەکانی جیابوونەوەو یادگارییەکانی ژیانی هاوبەشی نێوانیان کاتێك ژنەکە بە حوکمی تەڵاقەکە لە پیاوەکەوە دوورە، بەڵام لەبەرچاویداو بە چاو لێی نزیکە.

هەروەها لە ماوەی عیددەدا پیاوەکە مافی ئەوەی هەیە بەبێ گرێبەستێکی نوێ ژنەکە بگەڕێنێتەوە لەلای هەندێك لە زانایان بە کردارو گوفتار، لەلای هەندێکی

نیكەیشیان تەنها بە قسە دەتوانێت بیگەڕێنێتەوە وەك ئەوەی پێی بڵێت (ئـەوا تـۆم گەڕانـدەوە ژێـر نیكـاحی خـۆم) كرداریش وەك تێكـەڵاوییكردنی لەگـەڵ بوونیـەتی گەڕانەوەی.

ئەگەر ماوەی عیددەكەی بەسەرچـوو ئـەوا مـافی ئـەوەی نییـە بیگەڕێنێتـەوە تـا گرێبەستێكی نوێی هاوسەرگیریی نەكاتەوە.

چوارەم/ شایەتگرتن لەسەر تەڵاقدانو گەڕانەوەی:

پێویستە لەسەر پیاو ژنەكەی لەبەردەم دوو شایەتدا تەڵاق بداتو هـەر لەبـەردەم دوو شایەتیشدا بیگەڕێنێتـەوە تـاوەكو بـەدوور بێـت لـە هـەموو گومـانو تۆمـەتێك، شایەتگرتن لەم دوو حاڵەتەدا قورئانی پیرۆز لـە ئایـەتی (٢)ی سـوورەتی (الطـلاق)دا ئاماژەی پێداوە كە خوای گەورە دەفەرمووێت: (فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ..).

واتە: (كاتێك ژنە تەڵاقدراوەكان گەیشتنە كۆتایی ماوەی عیددە بەسەرچـوونیان، یان بە چاكی رایان بگرن، یان بە چاكی لێیان جیاببنەوەو دوو پیاوی ساغو راست لە خۆتان بكەن بە شایەت..).

فەرمانكردنیش بە ئامادەبوونی دوو شـایەتی سەرڕاسـت بـۆ فەرزكردنـە، چـونكە فەرزكردی خواستی فەرمانی خوایە ئەگەر هـات و بەڵگەیـەك بەپێچـەوانەی ئـەوەوە نەبوو، كە بەڵگەش نییە[1].

پێنجەم/ زۆرنەكردن لە ژنەكە

نابێت زۆر لە ژنەكە بكرێت بۆ گێڕانەوەی بەشێك لە مارەیەیی، یان شیربابییەكەی، یان ئەو خەرجییەی لە ماوەی ژیانی ژنو مێردایەتیاندا پیاوەكەی بۆی خەرج كردووە، ئنجا تەڵاقی بدات، ئەگەر هاتو ژیانیـان پێكـەوە نـەگونجا، بـەڵام ئەگـەر ژنەكـە بـە ویستو رەزامەندی خۆی شتێكی لەوانە دایە مێردەكەی لە بەرانبەر ئـەوەدا تـاوەكو

[1] سـەبارەت بـە فـەرزبوونی شـایەتگرتن سـەیری تەفسـیری (الكبیر)ی ئیمـام فخـر الـرازي ٣٤/٣ و هەروەها (أحكام القرأن)ی قورتوبی سەرچاوەی پێشوو، تەفسیری (الطبري) ١٣٧/٢٨ بكە.

تەڵاقی بدات، چونکە خۆشی ناوێتو دەیەوێت بە هەر نرخێك بێت رزگاری بێت لە دەستی، ئەوە قەیناکا، ئەمەش بە زاراوەی زانایانی ئیسلام پێی دەوترێت (خلع - وازلێهێنان).

خوای گەورە پاش ئەم فەرمایشتەی (الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ)، دەفەرمووێت: (.. وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ). البقرة (٢٢٩).

واتە: جا ئێوەی پیاوان رەوا نییە بۆ تان ئەو شتانە لە ژنەکانتان بسێننەوە کە پێتان داونو کردووتانن بە موڵکیان، چ مارەیی‌و چ غەیری مارەیی، بۆتان نییە نە لەپێش تەڵاقدانو نە پاش تەڵاقدانیش لێیان بسێننەوە، مەگەر ژنو پیاوەکە ترسی ئەوەیان هەبێت کە نەتوانن بەپێی رێوشوێنەکانی ئاین پێکەوە بژینو بیانەوێت لە یەکدی جیاببنەوەو ژنەکە حەز بکات ماڵ بدات بە پیاوەکە تاوەکو خۆی رزگار بکاتو لێی جیاببێتەوە، ئا لەم حاڵەتەدا نە ژنەکە بەپێدانی ماڵەکە گوناهبار دەبێتو نە پیاوەکەش بە وەرگرتنی، ئەمانە سنووری خودانو مەیانبەزێنن، ئەو کەسانەی سنوورەکانی خودا دەبەزێنن زۆردارو ستەمکارن).

جا ئەم دەقە قورئانییە ئاماژەیە بە رادەی سووربوونی ئیسلام لەسەر پاراستنی ژن لەو ستەمەی کە دەشێت لە کاتی تەڵاقداندا رووبەرووی ببێتەوە.

ئەگەر پاش تەڵاقدانی یەکەمیش ژیانی ژنو مێردایەتیان دەستپێکردەوەو پاشان ناکۆکی‌و دووبەرەکی‌و لێکتێنەگەیشتن کەوتەوە نێوانیان، ئەوا لەسەر پیاوەکە پێویستە شوێن ئەو پێنج هەنگاوە بکەوێت کە لە پێش تەڵاقدانی یەکەمەوەنو بەهەمان ریزبەندییش، ئەگەر هەوڵەکانیش شکستیان هێنا دروستە مێردەکە بۆ جاری دووەم ژنەکە تەڵاق بدات.

هەنگاوی حەوتەم/ تەڵاقدانی جاری دووەم

پێویستە پیاو لەم جارەیاندا رەچاوی هەموو ئەو کۆتو بەندانە بکات کە بەسەر ویستو ئیرادەی داسەپێنراون لە تەڵاقدانی یەکەمدا کە بریتین لە جیاکردنەوەی نێوان تەڵاقەکانو کاتەکانو شایەتگرتنو دەرنەکردنی ژنەکە لە ماڵەکەیدا، ئەگەر هاتو تەڵاقەکە ویستی گەڕانەوەی هەبوو هەتاوەکو ماوەی عیددەکەی بەسەر دەچێت.

ئەگەر پاش تەڵاقی دووەم گەڕانەوە سەر ژیان ژنو مێردایەتیان" یان بە گەڕاندنەوەی ژنەکە بۆ ژێر نیکاحی پیاوەکە ئەگەر تەڵاقەکە خواستی گەڕاندنەوەی هەبوو، یان بە گرێبەستێکی نوێ کاتێك کە تەڵاقەکە روونو ئاشکرا بێتو لە یەکدی جیابوویێتنەوە دوای ئەوەش گەڕانەوە سەر هەمان نەهامەتی، ئەوا لەسەر پیاوەکە پێویستە پەیڕەوی پێنج هەنگاوی یەکەم بکات، جا ئەگەر زانی ئەوەش سوودی نییە، ئەوا بۆی هەیە پەنا بباتە بەر تەڵاقی سێهەمو کۆتایی.

قۆناغی هەشتەم/ تەڵاقدانی جاری سێیەم:

جا ئەگەر مەرجەکانی هەرسێ تەڵاقەکە پێکهاتنو تەواوبوون، ئەوا ئەم حوکمانەی خوارەوەی لێدەکەوێتەوە:

١ـ دروست نییە ژنەکە لەو ماڵەدا بمێنێتەوە کە تیایدا تەڵاقدراوە، چونکە بووەتە تەڵاقدراو و نامەحرەم بوو.

٢ـ دروست نییە ژنەکە بگەڕێنرێتەوە، نە بەگەڕانەوە بۆ ژێر نیکاحی پیاوەکە نە بە گرێبەستێکی نوێش بەهۆی تەڵاقدانی کۆتاییو گەورەوە.

٣ـ ژنەکە بۆی هەیە پاش کۆتاییهاتنی ماوەی عیددەکەی پیاوێکی دیکە هەڵبژێرێت بۆ ئەوەی بیکاتە هاوبەشی ژیانی هاوسەرێتی خۆی.

٤ـ ژنەکە بۆی هەیە بگەڕێتەوە بۆ لای مێردە کۆنەکەی بەم مەرجانەی خوارەوە:

أ/ شوو بکاتەوە بە پیاوێکی دیکە بەشێوەیەکی سروشتیو بەپێی بنەما شەرعییەکان.

ب/ دەبێت مێردی دووەم بەپێی شەرع بچێتە لای.

ج/ ژنەكە و پیاوی دووەم لە یەك جیاببنەوە بەهۆی مردن، یان تەڵاقدان، یان دادگا لە یەكدی جیاكردبنەوە.

د/ دوای ئەم جیابوونەوەیەش ماوەی عیددەكەی بەسەربچێت

جا ئەگەر ئەم مەرجانە بەرجەستەبوون ئەوا مێردە كۆنەكە بۆی هەیە مارەی بكاتەوە، ئەگەر خۆیان حەزیان بەوە كردو ئارەزووی ئەوەیان هەبوو، چونكە هەریەكەیان بە تاقیكردنەوەیەكی راستەقینەی پراكتیكیدا تێپەڕیوون، بۆیە پاش ئەم تاقیكردنەوەیە دەكرێت ئەم هاوسەرگیرییەیان سەركەوتوو بێت.

حیكمەتی ئەم ڕێوشوێنانە:

١- لە راستیدا تەڵاقی سێەم بە ئاكامێكی حاشاهەڵنەگر دادەنرێت بۆ دروستنەبوونی دوژمنایەتی لەنێوان ژن و مێرداو بواردان.پێیان لەلایەن خوای داناوە، زیاتر لەوەش (تەڵاق، ئنجا راگیركردن، پاشان جیابوونەوە، پاشان گەڕانەوەو ئنجا بەرەڵاكردن) داننانە بەبێهودەیی و بەردەوامبوونی نەهامەتیەك كە كۆتایی نییە.

٢- هەڵپەساردنی دروستی گەڕانەوە - پاش تەڵاقی سێیەم بەشووكردن بە پیاوێكی دیكە خوای دانا خستوویەتیە سەر كۆت و پێوەندەكانی دیكەو لەسەر ئیرادەو ویستی تەڵاقدان دایناوە بۆ بەرتەسككردنەوەی بازنەی تەڵاقدان.

٣- ئەزموونی ژنەكە لەگەڵ هاوسەرە نوێكەیدا لەوانەیە هەموو حەقیقەتەكانی لەبەردەمدا روون بكاتەوەو راست و هەڵەی خۆی جیا بكاتەوە، پاش ئەوەی بەراورد لەنێوان ژیانی هەردوو مێردە كۆن و نوێكەیدا دەكات، هەروەها هەمان شتیش سەبارەت بە پیاوەكە بڵێ.

لە كۆتایی ئەم باسەدا دەگەڕێمەوەو بە خوێنەرە بەڕێزەكان دەڵێمەوە ئا ئەمانە بنەما گشتییەكانن لە ڕێوشوێنەكانی تەڵاقداندا و قورئانی پیرۆز بە ئاشكراپەسەندی كردوون و چەند بنەمایەكی ژیرانەو تەندروستن كە ڕێگە بە پیاو ناداتن پەلە بكات و هەر لە ساتەوەختی یەكەم و لەبەر هۆكاری بێ مانا و هیچ پەیوەندی ژن و مێردایەتی بپچڕێنێت، ڕێگەش نادات ئەو پەیوەندییە ڕۆحییە پیرۆزە لەدەست دەربچێت مەگەر

پاش هەولّدانو نائومێدبوون نەبێت، هانی پیاوانیش دەداتو پێیان دەڵێت: (..وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا) النساء (١٩).

واتە: (مامەڵەی باش لەگەڵ ژنەکانتان بکەنو بە چاکە لەگەڵیان بجولێنەوە، لەبەر حەزلێنەکردنیان لێیان جیا مەبنەوەو خۆگرین، دەکرێت ئێوە شتێکتان بەدڵ نەبێو حەزی لێنەکەن کەچی خودا بیکاتە هۆی خێرێکی زۆر بۆتان).

بەڵام چەند دوورن لەیەکەوە ئەوەی کە قورئانی پیرۆز فەرمانی پێدەکاتو ئەوەی کە زۆربەی موسڵمانان لە جیهانی ئیسلامییدا دەیکەن.

بەداخو پەژارەوە دەیڵێمو هەمووشتان لەگەڵ منن: لەراستیدا ئەم دەستوورە مەزنە هەمیشەییە کە قورئانی پیرۆزە لە پراکتیزەکردنو جێبەجێکردنیەوە لەسەر زیندووەکان گۆڕاوە بۆ بالۆرەی سەرقەبرانو مردووەکانی پێ دەلاوێنرێتەوە ! ! !

شایانی باسە ئەگەر هەر تەڵاقێك ئەو هەنگاوانەی تێدا رەچاو نەکرا کە باسمان کردن ئەوا تەڵاقێکی ستەمکارانەیە.

فەلسەفەی حەرامکردنی (بەحەڵاڵکردن)، مارەبەجاش[١]

ئەم بابەتە پەیوەندییەکی پتەوی هەیە لەگەڵ ئەوەی کە باسکرا لە کۆتاییهاتنی پەیوەندی ژنو مێردایەتی بە تەڵاقدانی سێیەمو حەرامبوونی ژنەکەو دروستنەبوونی دەستپێکردنەوەی ژیانی هاوسەرگیرییان هەتاوەکو ژنەکە شوو بە پیاوێکی دیکە نەکاتەوە، (التحليل ـ مارەبەجاش) ئەوەیە کە ئەو ژنەی سێ بەسێ تەڵاق دراوە لە پیاوێکی دیکە مارە ببڕێت، پاش بەسەرچوونی ماوەی عیددە و بە رێککەوتنێکی ژێر بەژێر لەسەر نێوەڕۆکەکەی: بەوەی کە پاش ئەوەی پێکەوە دەبن راستەوخۆ تەڵاقی بداتەوە بۆ ئەوەی بە گرێبەستێکی نوێوە حەڵاڵ ببێتەوە بۆ مێردی یەکەمی.

---

[١] لەنێو کورددا ئەم حاڵەتە بە (مارە بەجاش) ناسراوە.

لەراستیشدا زانایانی ئیسلام دەربارەی حوکمی ئەم جۆرە مارەبڕینە جیاوازییان هەیە، وەك ئەوەی لە خوارەوە هاتووە:

أ- ئەبوحەنیفە و هاوڕێکەی (محەممەد) دەڵێن: ئەو گرێبەستە بە هەموو شێوەیەك دروستە ئەگەر باسی مەرجی تەڵاقدان لەنێو گرێبەستەکەدا، یان پێش گرێبەستەکە کرا بێت، یان نەکرابێت، چونکە مەرجەکە خۆی بەتاڵە، نەك بەتاڵکەر بەپێی ئەسڵەکەیان "کە مەرجی خراپ کاریگەری لەسەر راستو دروستی ئەو گرێبەستە نییە کە لکێنراوە پێیەوە" بەڵام سەبارەت بە حەڵاڵکردنی بۆ پیاوی یەکەم ئەوا لە ئەبوحەنیفەوە دوو بۆچوون ریوایەت کراون: یەکەمیان مارەبەجاش رەد دەکاتەوە سەرەڕای دروستیی مارەکردنی مارەبەجاش[1].

محەممەدی هاوڕێی ئەبوحەنیفە مارەبەجاش رەد دەکاتەوە، نەك لەبەر ئەوەی ناڕەوایە، بەڵکو لەبەر ئەوەی هاوسەرگیری گرێبەستی تەمەنە و ئەوکاتە حەڵاڵکردن بۆ مێردی یەکەم دەکرێت ئەگەر مێردی دووەم بمرێت.

ب - ئیمام مالیكو زانایانی[2] مەزهەبەکەیو ئیمام ئەحمەد و زاناکانی[3]و زەیدییەکان[4] ئاڕاستەیەکی پێچەوانەیان گرتووە لەوەدا کە ئەبوحەنیفە بۆی چووە لە دروستی

---

[1] بڕوانە: المیزان عبدالوهاب الشعرانی ٢/٩٩ تیایدا هاتووە: (ئەبوحەنیفە دەڵێت: ئەگەر مارەی بڕی بۆ ئەوەی حەڵاڵی بکات بۆ ئەو کەسەی سێ جار تەڵاقی داوە بە مەرجێك ئەگەر لەگەڵیدا جووت بوویێت، ئەوا بە تەڵاقدراو هەژمار دەکرێت، یان نیکاحی نامێنێت، ئەوا دروستە بەبێ مەرج مارە بکرێتەوە، دەربارەی حەڵاڵکردنی بۆ مێردی دووەمیشی دوو بۆچوونی هەیە).

[2] بڕوانە: راڤەی (الموطأ)ی ئیمام مالیك (رەحمەتی خودای لێبێت) بە پێنووسی قازی ئەبو وەلید سلیمان ألباجی ٣/٢٨٩، هەروەها (البدایة المجتهد ونهایة المقتصد)ی ئیبن رشد ٢/٤٨ راڤەکردنی (أبو عبدالله محمد الخرشی) لەسەر مختصر خلیل چاپی بولاق ١٣١٧ کۆچ: ٣/٢١٦.

[3] (منتهی الأوراق)ی ئیمام تقی الدین محمد بن أحمد ناسراو بە (إبن النجار) ٢/١٨٠.

[4] بەڵام رای زەیدییەکان بە درێژترو باسی جیاوازیی لەنێوان بەستنەوە بە مەرج بە ڕاشکاوانە و باس نەکردنی دەکەن، جا یەکەمیان بەتاڵە بە پێچەوانەی دووەمیانەوە.

ئەو هاوسەرگیرییە بە هەموو شێوەیەكو وتویانە: بە هەموو شێوەیەك دروست نییە، جا ئەگەر مەرجەكە لە گرێبەستەكەدا باس بكرێت، یان نا، چونكە پەند لە نیەتدایە، نیەت لە مارەكردنی حەلاڵكردندا بە ئاراستەی كاتەكەیو مەرجی تەلاقدانە (واتە لە كاتێكی دیاریكراودا ژنەكە تەلاق بدرێت) هەروەها لەبەر ئەوەش كە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (لعن الله المحلل والمحلل لە) واتە: (نەفرەت لەو كەسەی ئەو جۆرە مارەبڕینە دەكاتو ئەو كەسەش كە بۆی دەكرێت) نەفرەتكردنیش بەڵگەی حەرامبوونو خراپیە.

ج ـ هەروەها شافیعییەكان[1] و ئەبویوسف لە حەنەفیەكان[2] و جەعفەرییەكان[3] و زاهیرییەكان[4] بەدرێژیی بۆ ئەم بابەتە چوونو وتوویانە: ئەگەر لە گرێبەستكردندا مەرج كرا ئەوا دروست نییەو ژنەكە بۆ مێردی یەكەمی حەلاڵ نابێت لە پاش جیابوونەوە لە مێردە تازەكەی، چونكە مەرجەكە نادروستو نادروستكاریشە، بەلام ئەگەر مەرج باس نەكرا ئەوا گرێبەستەكە دروستو ئامانجی حەلاڵكردنەكە بەدیدەهێنێت ئەگەر پاش پێكەوەبوونیشیان تەلاقی بداتەوە، بەشێوەیەك كە مەرامو نیەتەكان كاریگەری لەسەر باشیو خراپی هەڵسوكەوتەكان نەبێت.

---

[1] شافیعی (رەحمەتی خوای لێبێت) لە كتێبی (الأم) ٥/٨٠دا دەڵێ: ئەگەر مارەی بڕیو نیەتی ژنو پیاوەكە، یان نیەتی یەكێكیان بەبێ ئەوی دیكەیان ئەوە بێت كە دەستی پێوەنەگرێت بەو ئەندازەیە نەبێت تا ئەوەندەی بچێتە لا یو حەلاڵی بكات بۆ مێردی بكات بۆ مێردی یەكەمی، ئەوا نیكاحەكە دادەمەزرێت.

[2] بڕوانە: راڤەی (فتح القدیر، الجوهرة، الهدایة، سەرچاوەكانی پێشوو).

[3] بڕوانە: (شرائع الإسلام ٢/٣٣) تیایدا هاتووە: ئەگەر لە گرێبەستەكەدا بە راشكاوانە مەرج دانەنرا، بەلام تەنها لە نیەتی ژنەكە، یان پیاوەكەدا هەبوو، یان بەخێوكەری ژنەكەدا، ئەوا بەتاڵ نییە).

[4] بڕوانە: (معجم فقه ٢/٧٢٥)ی ئیبن حەزمی زاهیری، (والمحلی ١٠/١٨٠)ی ئیبن حەزم كە تیایدا هاتووە: (ئەگەر ئەو پیاوەی كە هەرسێ تەلاقی ژنەكەی داوە حەزی كرد كەسێكی دیكە ژنەكەی مارە بكات بۆ ئەوەی حەلاڵی بكاتەوە بۆی ئەوا دروستە، ئەگەر لە گرێبەستەكەدا كە مارەی دەكات مەرج دانەنرا بوو... بەلام ئەگەر لە گرێبەستی مارەبڕینەكەدا مەرجی ئەوە دانرا كە پاش سەرجێییكردن لەگەڵ ژنەكەدا راستەوخۆ تەلاقی بدات ئەوا ئەو گرێبەستە نادروستە).

گونجاوتر:

بەبۆچوونی من گونجاوترین بۆچوون لەو بارەوە رای ئەو کەسەیە کە بە هەموو شێوەیەك گرێبەستی حەلاڵکرن (مارەبەجاش) بە خراپو نادروست دەزانێ، لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە:

١ـ حەلاڵکردن دابو نەریتێکی نەفامی (جاهیلیە)و ئیسلام لەسەر زاری پێغەمبەرەوە (ﷺ) ناڕەزایی لەسەر دەربڕیوە (لعن الله المحلل والمحلل لە)[1] واتە: (نەفرەت لەو کەسەی ئەو جۆرە مارەبڕینە دەکاتو ئەو کەسەش کە بۆی دەکرێت).

٢ـ مارەبەجاش لە چەند روویەکەوە پێچەوانەی روالّەتی قورئانە، لەوانەش:

أ) نیازی مارەبڕینی ژێربەژێری تێدایە پێش تەواوبوونی عیددە، خوای گەورەش لە ئایەتی لە ئایەتی (٢٣٥)ی (البقرة)دا فەرموویەتی (..وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ...).

واتە: (هەتا عیددەکەیان تەواو نەبێت نیازی مارەکردنیان مەکەن...).

ب) گرێبەستێکی کاتییەو وەختە تەلاقدان تیایدا ببێتە کارێکی حەتمیو حاشاهەڵنەگر، لەکاتێکدا ئەوەی لە قورئاندا هاتووە گرێبەستێکی هەمیشەیيو ئەگەری تەلاقدان هەیە بە جۆرێك کە خوای گەورە لە ئایەتی (٢٣٠)ی (البقرە)دا دەفەرموێت: (فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ..).

واتە: پاشان ئەگەر مێردی دووەمی تەلاقی دا، ئەوە هیچ گوناهبار نابن لەگەڵ مێردە پێشووەکەی بە مارەبڕینێکی نوێ بگەڕێنەوە بۆ لای یەکدی، ئەگەر زانییان سنووری فەرمانەکانی خودا رادەگرنو زیان بە یەکدی ناگەیەننو بەپێی فەرمانی خودا لەگەڵ یەکدی دەجوڵێنەوە..).

---

[1] بڕوانە: (الطلاق في الشريعة الإسلامية والقانون) (تەلاق لە شەریعەتی ئیسلامیو یاسادا) دکتور أحمد الغندور لا ٢٥و دواتر.

ج) دانانی یاسای مارەبڕین بۆ بەرژەوەندییەکی زانراو و ئامانجێکی پیرۆزە لەبەر ئەوە بەکارهێنانی ئەو یاسا و بنەمایانە لە بەحەڵاڵکردندا بەکارهێنانیەتی بۆ جگە لە مانا راستەقینە شەرعییەکەی خۆیو یارییکردنە بە ئایەتەکانی خودا، لەراستیشدا خودای گەورە فەرموویەتی (..وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا..) البقرة (٢٣١)[١]، واتە: (ئایەتو فەرمانەکانی خودا مەکەنە جێگەی گاڵتە..).

٣- مارەبەجاش پێچەوانەی سوننەتی پێغەمبەری خودایە (ﷺ):

أ) لە (ترمذي) المسنددا فەرموودەیەکی عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود (رەزای خوای لێبێت) هاتووە کە دەڵێت: پێغەمبەری خودا نەفرەتی لەو کەسە کردووە کاری مارەبەجاش دەکاتو ئەوەش کارەکەی بۆ دەکرێت). ترمزی وتوویەتی ئەمە فەرموودەیەکی (حسن صحيح)ە (وفي المسند من حديث أبي هريرة (رضي الله عنه) مرفوعاً: (لعن الله المحلل والمحلل له)) واتە: (نەفرەت لەو کەسەی ئەو جۆرە مارەبڕینە دەکاتو ئەو کەسەش کە بۆی دەکرێت).

لە (عەلی کوڕی ئەبوتالیب)[٢]یشەوە (رەزای خوای لێبێت) کە لە پێغەمبەری ریوایەتی کردووە هەمان شت هاتووە.

ب) لە (سنن إبن ماجه)دا لە فەرموودەیەکی عوقبەی کوڕی عامر (رەزای خوای لێبێت) هاتووە کە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمووی: ألا أخبركم بالتيس المستعار؟) واتە: ئایا هەواڵی درۆزنێکی ساختەچییتان پێبدەم؟ وتیان: بەڵێ ئەی پێغەمبەری خودا، فەرمووی: (هو المحلل، لعن الله المحلل والمحلل له) واتە: (ئەوە کەسێکە بیانوو بۆ مارەبەجاش دەهێنێتەوە، خودا نەفرەتی لەو کەسە کردووە کە ئەو کارە دەکاتو ئەوەش کارەکەی بۆ دەکرێت).

ئیبن قەیم دەڵێ: (ئەو راویانە لە هاوەڵە گەورەکانو شایەتبوون بەسەر ئەو نەفرەتەوە کە لە حەڵاڵکاران کراوە، ئەوانیش حەڵاڵکەرو ئەو کەسەن کە کارەکەی بۆ

[١] بڕوانە: (فتاوى)ی (إبن تيميه ٦/٣٣)و (إعلام الموقعين ٣/٤٣)ی إبن قيم الجوزيه.

[٢] زاد المعاد إبن القيم الجوزية، سەرچاوەی پێشوو: ٤/٥-٦

حەڵاڵ دەکرێت، ئەوەش ئەوەیە کە لە خوای گەورەوە هەواڵەکەی گەیاندووە کە هەواڵێکی راستە)[1]

ج) لە ئیبن عەبباسەوە: پرسیار لە پێغەمبەری خودا کرا (ﷺ) دەربارەی کاری مارەبەجاش، فەرمووی: (لا، الا نكاح رغبة لا نكاح دلسة ولا استهزاء بكتاب الله ثم تذوق العسيلة).[2]

واتە: (نەخێر، جگە لە نیکاح‌و مارەبڕین کە بە حەزو ئارەزووە، نەك مارەبڕینی فێڵ‌و گاڵتەکردن بە قورئانەکەی خوداو پاشان چێژ لەیەکدی وەرگرتن).

٤ـ پێچەوانەی رەوشتی هاوەڵانی پێغەمبەری خودایە (ﷺ)

عەلی کوڕی ئەبوتالیب (رەزای خوای لێبێت) فەرموویەتی: (مەگەڕێنەوە بۆ لای مارەبڕینێك نەبێت کە حەز و ئارەزووی لەسەر بێت نەك بە فێڵ‌و درۆو گاڵتەکردن بە قورئانەکەی خودا)[3].

٥ـ پێچەوانەی رلو بۆچوونی تابعینە

عەبدولرەزاق دەڵێ: ئیبن جورەیج پێی راگەیاندین دەڵێت: بە (عەتا)م وت: حەڵاڵکەرەکە تەلاقی دا و مێردەکەی پێشووی گەڕاندیەوە، ئەویش وتی: لە یەکدی جیا دەکرێنەوە، هەروەها بەکری عەبدوڵڵای موزنی دەڵێت: ئەو کەسانە لە جاهیلیەتدا بە درۆزن‌و ساختەچی ناودەبران[4].

٦ـ پێچەوانەی رای تابعی تابعینە، ئیسحاق دەڵێت: مێردی یەکەم بۆی نییە رای بگرێتەوە، چونکە حەڵاڵکارەکە گرێبەستی هاوسەرگیرییەکەی تەواو نەکردووە[5] ئیمام مالیك دەڵێت: لە یەکدی جیادەکرێنەوە (واتە ژنەکە و مێردە کۆنەکەی).

---

١ إغاثة اللهفان، إبن القيم الجوزية: ١/٢٨٥.

٢ إغاثة اللهفان، إبن القيم الجوزية: ١/٢٨٧.

٣ سەرچاوەی پێشوو: ١/٢٨٩.

٤ إعلام الموقعين: ٣/٤٥.

٥ إغاثة اللهفان: ١/٢٩٢.

٧- بەدینەهاتنی ئەو حیکمەتەی کە لەم فەرمایشتەی خوای گەورەدا مەبەستە (حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ)

ئەویش ئەوەیە کە ژنەکە تامی ژیانی خۆیو مێردە نوێکەی بچێژێتو ئینجا مافی مێردە پێشووەکەی بزانێت ئەگەر هاتوو ئەو خەتابار بوو، یان هۆکاری جیابوونەوە بووبێت، هەروەها تاوەکو مێردەکەش ژنەکەی خۆی ببینێت کە لە ژێر باڵی کەسێکی دیکەدایەو وەکو ژنو مێردلەگەڵیدا دەژیو ئنجا ئەوەش هۆکارەکانی پەشیمانی لە ناخیدا بهەژێنێت ئەگەر هاتوو بە تەڵاقدانەکەی ستەمی لە ژنەکەی کردبێت، جا ئەگەر جارێکی دیکە ژیانێکی نوێیان دەستپێکردەوە لەدوای ئەوە، هەریەکەیان رەچاوی مافەکانی بەرانبەرەکەی بکاو قەدری بەخششی خودایی لەپێکەوەژیانیاندا بزانێتو ئیدی خۆشەویستی لە نێوانیاندا بەردەوامیی دەبێت، ئەم حیکمەتەش بەدی نایەت ئەگەر هاوسەرگیریی دووەم هاوسەرگیرییەکی ئارەزوومەندانە نەبێتو دوور بێت لە هاوسەرگیرییەکی دروستکراو و دەستکرد[1].

٨- مارەبڕین بە دیارییکردنی کات

چونکە لەسەر ئەو بنەمایە ئەنجام دەدرێت کە حەڵاڵکارەکە پاش تێکەڵبوونی لەگەڵ ژنەکە دەستبەجی تەڵاقی دەدات، مارەبڕینی کاتییش بە رێککەوتن بەتاڵو نارەوایە.

٩- مارەبڕین بە مەرج

مەرج بۆ حەڵاڵکارەکە دادەنرێت پاش تێکەڵبوون لەگەڵ ژنەکە دەستبەجێ تەڵاقی بدات.

١٠- مارەبڕینێکە رەگەزی رەزامەندیی تێدا ئامادەنییە، چونکە ژنەکە بە لایەوە پەسەند نییە و رازیش نابێت حەڵاڵکارەکە بەشێوەیەکی هەمیشەیی ببێتە مێردی.

---

[1] بڕوانە: (الزواج والطلاق في الإسلام)ی زکی الدین شعبان (لا ١٠٧).

١١ــ وتــەی شــافعیەکانو جەعفــەریو زاهیرییــەکان پێچــەوانەی فــەرموودەی پێغەمبەرە (ﷺ) کە فەرموویەتی: (إنما الأعمال بالنيات وإنما لكل أمرئ مانوى)[1] لەبەر ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە (..وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ..) البقرة (٢٨٤).

واتە: (هەر کارێکی نالەبار کە نیەتتان هێناوە لەسەر کردنی، دەریببڕنو بیکەن، یان هەر لە دڵتاندا بیشارنەوە خودا لێپرسینەوەتان دەکات لەسەری..).

ئیبن قەیم دەڵێت: (لای یاساناسانو فەرموودەناسانو زاناکانیان جیاوازیی نییە لە نێوان مەرجدانان بە قسە، یان بە رێککەوتنی نهێنیو بە مەبەست، لەبەر ئەوە مەبەستەکان، یان مەرامەکان جێگەی بایەخپێدانو کردەوەکانیش بەپێی نیەتەکانن، مەبەست لە وشەکانیش خودی وشەکان خۆیان نییە، بەڵکو بەپێی ئەو ئاماژەانەیە کە ماناکانیان هەیانە و حوکمەکانیان لەسەر وەستاوە)[2]

جا ئەگەر مانا و مەبەستەکان روون بوونەوە ئەوا زاراوەکان لەبەرچاو ناگیرێن، چونکە ئەوان چەند هۆکارێکن لەوانەیە مەبەستەکانیان هاتبێتەدی[3].

فەلسەفەی عیددە

عیددە بریتییە لە چاوەڕوانیکردنی ئەو ژنەی کە لە مێردەکەی جیابووەتەوە بۆ ماوەیەك کە خوای گەورە دیاریکردووەو لەو ماوەیەدا حەرامە هاوسەرگیریی لەگەڵ پیاوێکی دیکەدا بکات.

---

[1] کارەکان بەپێی نیاز و مەرامەکان دەپێورێن، هەموو کەسێکیش بەپێی نیەتەکەی لێپرسینەوەی لەگەڵ دەکرێت.

[2] بڕوانە: زاد المعاد، سەرچاوەی پێشوو ٦/٤.

[3] بڕوانە کتێبی (مدى سلطان الإرادة في الطلاق في الشريعة السماء وقانون الأرض خلال أربعة آلاف سنة): ١/١٨٨ـ٢١٠ نووسینی د. مستەفا زەڵمی.

هۆکارەکانی پێویستبوونی عیددە

هۆکارەکانی پێویستبوونی دوو جۆرە، یەکێکیان نەویستراوە کە بریتییە لە مردنو دوەمیشیان ویستی لەسەرە کە بریتییە لە جیابوونەوە بەهۆی تەلاقەوە، یان هەڵوەشاندنەوەی مارەبڕین، یان جیاکردنەوەیە لە ڕێگەی دادگەوە.

یەکەم/ عیددەی جیابوونەوە بەهۆی مردنەوە

ژنێك کە پیاوەکەی دەمرێت، یان نەزۆکە، یان دووگیانە:

أ) عیددەی ژنێك کە نەزۆکە و سکی نابێت ماوەکەی چوار مانگو ١٠ ڕۆژە، خوای گەورە لە ئایەتی (٢٣٤)ی (البقرة)دا فەرموویەتی: (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا..).

واتە: (ئەو کەسانەی ئەمرنو ژنانی خۆیان بەجێدەهێڵن، لەسەر ژنەکانیان پێویستە چوار مانگو (١٠) شەو خۆیان ڕاگرنو شوو نەکەن..).

ب) عیددەی ژنی دووگیان کە مێردەکەی دەمرێت درێژترین کاتە لەنێوان کاتی دانانی سکەکە و چوار مانگو ١٠ ڕۆژدا جا کام لەو دوو ماوەیە درێژتر بوو ئەوا عیددەکەی کۆتایی دێت، جا ئەگەر سکەکەی داناو ماوەی چوار مانگو دە ڕۆژەکە تەواو نەبوو، ئەوا دەبێت چاوەڕێ بکات هەتاوەکو ئەو ماوەیە کۆتایی دێت، یان ئەگەر ئەو چوار مانگو دە ڕۆژە تەواو بوو، بەڵام هێشتا سکەکەی دانەنابوو ئەوا پێویستە چاوەڕێ بکات تاوەکو سکەکەی دادەنێت، نهێنی دیارییکردنی دوورترین ماوەش بۆ عیددەی ژنی دووگیان کاتێك مێردەکەی دەمرێت بۆ کۆکردنەوەی کارکردنو جێبەجێکردنی ئەو فەرمانەیە کە لەم دوو ئایەتەدا هەیە کە بە ڕواڵەت بەریەککەوتن لەنێوانیاندا هەیە (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا..) کە پێشتر ڕاڤەمان کرد، ئایەتی (..وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ..) الطلاق (٤).

واتە: (..ئەو ژنانەی کە سکیان هەیە ماوەی عیددەیان ئەوەیە سکەکەیان دابنێن..).

ئـەو كۆكردنەوەیـەش گونجـاوە، چـونكە ئـەو ڕێژەیـەی كـە ژێـری پەسـەندی دەكات‌ولەنێوان دوو ئایەتەكەدا هەیە لەلایەكەوە هەم گشتگیرو هەم تایبەتیشە، لەبەر ئەوە ئایەتەكان هەریەكەیان لە ڕوویەكەوە گشتیین‌و لە ڕوویەكی دیكەشەوە تایبەتە، چونكە ئایەتی یەكەم تایبەتە بـە مـردن‌و گشتییشـە كـە ژنـی دووگیـان‌و نـەزۆكیش دەگرێتـەوە، دووەمیشـیان تایبەتـە بـە حاڵـەتی دووگیانیـەوەو گشتیشـە ئـەو ژنـە دەگرێتـەوە كـە پیاوەكـەی مـردووە، یـان تەڵاقـدراوە، بنـەما گشـتییەكەش ئـەوە دەخوازێـت كـە هەریەكـە لـە دوو بەڵگـە دژبەیەكەكـە دەكرێـت لـە كـاركردن پێیـان بەیەكـەوە كۆبكرێنـەوە، ئەگـەر هـاتوو ڕێژەكـەی نێوانیـان لـە ڕوویەكەوەگشـتیی‌و تایبەتیش بێت.

دووە/ عیددەی جیابوونەوەی جگە لە مردن، یان بە پێی ماوەی حەیزو پاكبوونەوە دەبێت، یان بە مانگ دیاریی دەكرێت.

أ) عیددە بەپێی حەیزو پاكبوونەوە دەبێت، ئەگەر هاتوو ئەو ژنەی مێردەكەی لێی جیابووەتەوە لەوانە بێت كە دەكەونە حاڵەتی بێ نوێژیەوە بەوەی كـە سـووڕی مانگانەی هەبێت، ژنیش بە زۆری لەوانەیە كـە تووشـی سـووڕی مانگانـە دەبـن ئەگەر بەزۆری تەمەنیان لەنێوان (١٥ـ٥٠) ساڵیدا بێت.

(قرء) واتایـەكی هاوبەشـە لـەنێوان حـەیزو پاكبوونـەودا، لەبـەر ئـەوە زانایـانی ئیسلام جیاوازییان هەیە لە دیارییكردنی ئەو مانایـەی ئـەو وشـەیە واتـە (قـرء) دەیگەیـەنێت، بۆیـە هەنـدێكیان (حەنەفیـەكان، حەنبەلیـەكان، ئەبازیـەكان، زەیدییەكان) وتوویانە: مەبەست لە (قرء) حەیزە، هەندێكیشـیان (شـافعیەكان، مالیكیەكان، شیعەی ئیمامی، زاهیرییەكان) وتوویانە: مەبەست پاكبوونەوەیە.

هـەر لایـەك لـە خـاوەنی ئـەو دوو رایـە بەڵگـەی خۆیانیـان هەیـە كـە پشـتی پێدەبەستن، لێرەدا بواری خستنەڕوویان نییە، بەڵام لەلای من راسـتتر ئەوەیـە كە (قرء) بە مانای (حەیز) دێت، لەبەر بەهێزیی بەڵگەكانی ئەم بۆچوونە و لەبەر ئەوەش پێغەمبەری خودا (ﷺ) لە فەرموودەكانیدا (قرء)ی بـە واتـای (حـەیز)

بەکارهێناوە، لەوانەش: (دعي الصلاة أيام إقرائك). واتە: (واز لە نوێژکردن بێنە لە ڕۆژانی حەیزدا).

ئاشکراشە کە فەرموودەی پیرۆز بۆ ڕوونکردنەوەی پوختە و کۆی قورئانە، وەك خوای گەورە لە ئایەتی (٤٤)ی سوورەتی (النحل)دا فەرموویەتی: (..وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ..).

واتە: (... ئێمە بۆیە قورئانمان بۆ ناردووی تا ئەوەیان بۆ ڕوون بکەیتەوە کە بۆ ئامۆژگارییکردنی ئەوان نێردراوە..).

بەرهەمی جیاوازییەکە:

ئەو ناکۆکییەی بۆ تەفسیری مانای (القرء) هەیە ئەم جیاوازییەی لەم حوکمانەی خوارەوەدا لێدەکەوێتەوە:

١ـ پیاوەکە بۆی هەیە خوشکی ژنە تەڵاقدراوەکەی مارە بکات لەپاش حەیزی سێیەمەوە بەپێی رای دووەمیان جگە لە رای لایەنی یەکەم، چونکە ماوەی پاکبوونەوەکە کە تیایدا تەڵاقدراوە بە حەیزێکی تەواو بۆی هەژمار دەکرێت.

٢ـ ژنە تەڵاقدراوەکە مافی نەفەقە و شوێنی نیشتەجێبوونی هەیە لە حەیزی سێیەمدا بەپێی رای یەکەم، نەك دووەمیان، چونکە کاتی ئەو حەیزەی تیایدا تەڵاقدراوە بە پاکبوونەوەی تەواو بۆی دانانرێت.

٣ـ ژنەکە لە ماوەی حەیزی سێیەمدا مافی گەڕانەوەی بۆ لای پیاوەکەی هەیە بەپێی رای یەکەم، نەك دووەمیان، چونکە ماوەی عیدەکە بە کەوتنە نێو حەیزی سێیەمکەوە تەواو دەبێت، بەپێی رای دووەم ئەو بەشەی کە تیایدا تەڵاقدراوە بە پاکبوونەوەیەکی تەواو بۆی دادەنرێت.

٤ـ ژنە تەڵاقدراوەکە بۆی هەیە لە حەیزی سێیەمدا شوو بکات بەپێی رای دووەم جیا لە رای یەکەمیان.

٥ـ ئەگەر تەڵاقەکە تەڵاقی یەکەم و دووەم بوو لە حەیزی سێیەمدا تەڵاق و جیابوونەوەی بەشوێندا دێت لەسەر رای یەکەم، جیا لە رای دووەم، چونکە هێشتا ژنێکی یاساییە.

بەپێی ئەو بۆچوونە کەمەی کە هەمانە تەڵاقدراو تەڵاق نادرێتەوە، ئەگەرنا بەدەستهێنانی بەدەستهێنراوە.

ئەوەش مەحاڵە جگە لەوەش پێچەوانەی قورئانە (فکلقوهن لعدتهن..) واتە لەو کاتەدا کە عیددەکەیان تەواو دەبێت ئینجا تەڵاقیان بدەن، لەبەر ئەو هۆیەی کە باسکرا ژنەکە عیددەی بۆ ناژمێردرێت.

٦ـ بەپێی رای لایەنی دووەم پیاو دەتوانێت ژنی پێنجەم لە حەیزی سێیەمدا مارە بکات ئەگەر تەڵاقدراوەکە ژنی چوارەم بوو، پیاوەکەش ژنی هەبوو، بەڵام بەپێی رای لایەنی یەکەم ئەو کارە دروست نییە، چونکە ژنەکە بەپێی یاسا هێشتا ژنی پیاوەکەیە ئەگەر تەڵاقی کۆتایی نەبوو.

٧ـ ئەگەر ژن و پیاوەکە یەکێکیان مردن لە ماوەی حەیزی سێیەمداو هێشتا تەڵاقی کۆتایی نەدرابوو واتە بواری گەڕانەوەی ژنەکە هەبوو بۆ لای مێردەکەی بەپێی رای لایەنی دووەم میراتی یەکدی دەبەن.

ب) عیددە بەپێی مانگ ئەژمار دەکرێت ئەگەر ژنەکە لەوانە نەبوو بکەوێتە حەیزەوە لەبەر کەمی تەمەنی بەوەی کە هێشتا نەگەیشتووەتە تەمەنی پێگەیشتن و سووڕی مانگانە، یان لەبەر زۆری تەمەنی گەیشتبێتە تەمەنی بێ هیوابوون، ئەویش ئەو تەمەنەیە کە ژن تیایدا لە سووڕی مانگانە و منداڵبوون دەوەستێت، ئەوەش بەپێی جیاوازی ژنان و جیاوازی ژینگە و دەگۆڕێت، چونکە پێش چەند مانگێك لە نووسینی ئەم بابەتە ژنێکی فەرەنسی لە تەمەنی ٦٠ ساڵیدا کوڕێکی بوو بەپێی هەواڵێك کە ئاژانسەکانی هەواڵ و رادیۆ جیهانییەکان بڵاویانکردەوە، ژنیش بەزۆری کاتێك تەمەنی دەگاتە ٥٠ ساڵ و زیاتر دەکەوێتە تەمەنی بێهیواییەوە، یان لەوانەیە ژنی وا هەبێت هەر بە زگماکی نەکەوێتە حاڵەتی حەیز،

یان بەهۆی نەخۆشییەوە لە حەیز دەوەستێت، جا ئەگەر ئەو ژنە لە ماوەی عیددەدا بێتو حەیزی بووەستێت ئەوا عیددەکەی بە مانگ بۆ دەژمێردرێت، لای زۆربەی زانایانی ئیسلامیش پێیانوایە لەم حاڵەتەدا عیددەکەی بە نۆ مانگ بۆ ئەژمار دەکرێت.

عیددە چەند حیکەمەتێکی هەیە گرنگترینیان بریتین لە :

١/ عیددەی مردن، تازیەبارە بۆ مردنی هاوسەری ژیانی، بەڵام تازیەباری ئەوە ناگەیەنێت کە ژنەکە خۆی بپێچێت بە عەبایەکەوەو لەبەرچاوی خەڵکی خۆی بشارێتەوەو تێکەڵاوی کەسانی دیکە نەکات وەك ئەوەی ئێستا باوە، بەڵکو تازیەباری ئەرکێکی شەرعیەو بریتیە لەوەی ژن پابەند بێت بەوەوەکە نابێت پێش تەواوبوونی ماوەی عیددەکەی شوو بکاتەوە، پێویستیشە لەسەری خۆی نەڕازێنێتەوە وەك ئەوەی کاتێك کە مێردەکەی لە ژیاندا بوو خۆی دەڕازاندەوە، بەڵام مافی ئەوەی هەیە بۆ دابینکردنی پێداویستییەکانی لە ماڵ بچێتە دەرەوە، یان ئەگەر فەرمانبەر بوو پەیوەندی بە دەوامەکەیەوە بکاتەوە.

ئەوەی کە لە ئێستادا بۆ تازیەباری بەڕێوەدەچێت لە شەرعو بەرنامەی ئیسلامدا پەسەند نییەو بڕیاری لەسەر نادرێت.

حیکمەتی دیارییکردنی ماوەکە بە چوار مانگو ١٠ رۆژ ئەگەر هاتوو ژنەکە منداڵی نەدەبوو ئەوە جگە لە خودای گەورە کەس نایزانێت، ئەوە حوکمێکی خواپەرستانەیەو ژیری مرۆڤ کەمترە لەوەی درك بە حیکمەتەکەی بکات، هەموو حوکمێکیش کە عەقڵ پەی بە حیکمەتو هۆکارەکەی نەبات بە حوکمێکی خواپەرستانە ناودەبرێت، لەبەر ئەوە پێویستە لەسەرمان ملکەچ بین بۆیو بەدوای حیکمەتەکەیدا نەگەڕێین، هەرچەندە لە راستیشدا حیکمەتەکەی لەلای خوای گەورەیە، چونکە خودا بەبێ هوودە هیچ حوکمێك دانانێت.

٢/ عیددەی ژنی سکپڕی تەڵاقدراو بە دانانی سکەکەی حیکمەتەکەی بریتیە لە خەریکبوونی منداڵدانی ژنەکە بە کۆرپەلەیەکەوە کەوا رەچەڵەکەکەی بۆ کەسێکی دیکە دەگەڕێتەوە.

٣/ عیددەی ژنێك کە منداڵی ببێتو لەوانەش بێت کە دەکەونە حاڵەتی حەیزەوە حیکمەتەکەی ئەوەیە تاوەکو بزانرێت کە منداڵدانی ژنەکە پاکە و دڵنیا بێت لەوەی منداڵی مێردی پێشووی لەسکدا نییەو بۆ ئەوەی بەدوور بێت لە تێکەڵبوونی رەچەڵەکی منداڵەکە.

٤/ حیکمەتی عیددە بە دیارییکردنی سێ مانگ سەبارەت بەوانەی ناکەونە حاڵەتی حەیزەوە بۆ ئەوەیە هەلێك بدرێتە ژنو مێردەکە تاوەکو بگەڕێنەوە سەر ژیانی ژنو مێردایەتیان بە گەڕانەوە بۆ لای یەکدی، ئەگەر هاتوو تەڵاقەکە تەڵاقی کۆتایی بوو، واتە نەکەوتبوو، یان لە رێگەی گرێبەستێکی نوێوە ئەگەر تەڵاقەکە کەوتبوو، ئەوەش لەبەر ئەوەی دەشێت پیاوەکە پەشیمان ببێت لەوەی کە بەسەر خۆیو ژنو منداڵەکانید هێناویەتیو بە هیوای ئەوەوەیە ئەو کارەی لەنێوانیاندا روویداوە بە باشە چارەسەری بکات، بەپێی ئەوەش ئەوا ئەو عیدەیە وچانێکە بۆ تێڕامانو بیرکردنەوەو تیایدا پیاوەکە دەتوانێت ئەوەی بەخۆی تێکی داوە هەر بەخۆیشی چاکی بکاتەوە، وەك خوای گەورە لە ئایەتی (١)ی سوورەتی (الطلاق)دا دەفەرموویێت: (..لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا).

واتە: (تۆ چووزانی رووداوەکانی دونیا چۆن دەگوزەرێن، لەوانەیە پاش ئەو تەڵاقدانە کارێك رێکبخات ببێت بە مایەی ئەوەی پیاوەکە ژنەکە بهێنێتەوە ژێر نیکاحی خۆی...).

هەروەها لە ئایەتی (٢٢٨)ی (البقرە)دا دەفەرموویێت: (..وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا..).

واتە: (...مێردەکانیان لە بێگانە لەپێشترن بۆ ئەوەی لەو ماوەی راوەستانو وچانەدا پێش تەواوبوونی عیددەکان بیانگێڕنەوە ژێر نیکاحی خۆیان ئەگەر ئەم

گەڕاندنەوەیان بەنیازی چاكە و خێرو ڕێككەوتنی نێوانیان بێت، نەك بەنیازی زیانگەیاندن بە ژنەكە ...).

جا ئەگەر تەڵاق بەتەواوی نەكەوتبوو ئەوا پیاوەكە بۆی هەیە پێش تەواوبوونی عیددەكەی بیگەڕێنێتەوە ژێر نیكاحی خۆی، هەندێك لە زانایان دەڵێن پیاوەكە بە ویستی تاكلایەنەی خۆی دەتوانێت ئەو كارە بكاتو ڕازیبوونی ژنەكە و لێپرسراوەكەی بۆ ئەو كارە نەكراوەتە مەرج، ئەوەش بەپێی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (..وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا..).

تەنها ئەوەندە بەسە كە پیاوەكە بە ژنەكەی بڵێت ئەوا دەتگێڕمەوە ژێر سایە و نیكاحی خۆم، یان هەر شتێك لەو بابەتە، بە مەرجێك بە ئامادەبوونی دوو شایەت ئەوە بكرێت، بەپێی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە كە لە ئایەتی (٢)ی سوورەتی (الطلاق)دا فەرموویەتی: (..فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ..).

واتە: (.. یان بە چاكی ڕایان بگرن، یان بە چاكی لێیان جیاببنەوەو دوو پیاوی سەر ڕاست لە خۆتان بكەن بە شایەت..).

جا ئەو شایەتیدانە لە گەڕانەوەی ژنەكەدا بە ویستی تاكلایەنەی پیاوەكە پێویستە ئەگەر هاتوو تەڵاقەكە تەڵاقی یەكەم بوو، تێبینی ئەوەش دەكرێت كە بە مەرج وەرگرتنی ڕەزامەندی ژنەكە پێچەوانەی دەقی قورئانە بەپێی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (..وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا..) البقرة (٢٣١).

واتە: (بەجۆرێك مامەڵەیان لەگەڵ مەكەن كە پێچەوانەی ئایینی ئیسلام بێت بۆ ئەوەی كە زیانیان پێبگەیەنن بەبێ مێردیی،) واتە: نە وا بكەن بیانگێڕنەوە لای خۆتان بە ڕەزامەندی، نە بەرەڵاشیان بكەن شووی دیكە بكەنەوە..). چونكە ئەم ئایەتە بەڵگەیەكی ڕاشكاوانەیەو بە ئاشكرا دەلالەت لەسەر ئەوە دەكات كە گێڕانەوەی ژن بەبێ ڕەزامەندی خۆی دروست نییە، هەندێك لە شارەزایانی

ئیسلامیش وەك (ئیمامیەکان)[1] پێیانوایە کە ئامادەبوونی دوو شایەت لەکاتی تەڵاقداندا یەکێکە لە بنەما و پایەکانی تەڵاق‌و بەبێ بوونی شایەت تەڵاق ناکەوێت، ئەوەش بەپشتبەستن بەو ئایەتەی سەرەوە.

ئێمەش وای دەبینین کە لە رووی شوێنەوارەکانیەوە ئەوە بە تەڵاق نازمێردرێت تەنها بە ئامادەبوونی دوو شایەت نەبێت لە کاتی تەڵاقداندا، یان دانپێدانانی لەبەردەمیاندا، یان لەبەردەم دادگەدا، ئەوەش بۆ ئەوەی رواڵەتی ئەو ئایەتەو جیاوازییە مەزهەبییەکان پێکەوە کۆبکرێنەوەو لێکبدرێن.

ئەگەر تەڵاقەکەش تەڵاقدانێکی ئاشکراو روون بوو ئەوا ژن‌و مێرد ماف ئەوەیان هەیە ژیانی ژن‌و مێردایەتیان بە گرێبەستێکی نوێ دەستپێبکەنەوە ئەگەر تەڵاقی سێیەم‌و کۆتایی نەبێت.

تەڵاقیش ئەگەر ئەم مەرجانەی لای خوارەوەی تێدا بێت ئەوا تەڵاقێکە دەکرێت ژن‌و پیاوەکە بگەڕێنەوە بۆ لای یەکدی‌و تەڵاقێکی رجعیە.

أ) دەبێت دوای چوونە لای یەکدی ژن‌و پیاوەکە بێت، چونکە هەموو تەڵاقێك ئەگەر پێش چوونە لای یەکدی بێت ئەوا کەوتووەو تەڵاقێکی (بائن)ە.

ب) نابێت لە بەرانبەر شتێکدا بێت، چونکە هەر تەڵاقێك لەبەرانبەر شتێکدا بێت ئەوا کەوتووە.

ج) نابێت تەڵاقدانی سێیەم بێت، چونکە تەڵاق لە جاری سێیەمدا بە یەکجاری دەکەوێت‌و دەستپێکردنەوەی ژیانی ژن‌و مێردایەتی لە پاش تەڵاقدانی سێیەم جارەوە نابێت‌و دروست نییە مەگەر بە رەچاوکردنی ئەو رێوشوێنانە نەبێت کە پێشتر لە بابەتی دیارییکردنی تەڵاقدا بۆ سێ جار باسمان لێوەکرد.

---

[1] الروضة البهية واللمعة الدمشقية)ي سعيد زين الدين جبلي عاميلي: ٢/١٤٧.

د) هەموو تەڵاقدانێکی (رجعی) واتە یەکەمو دووەم پاش تەواوبوونی ماوەی عیددە دەبێتە تەڵاقی (بائن) واتە بواری گەڕانەوەی ژنو مێردەکەی تیا نامێنێت بۆ لای یەکدی بەو مەرجانە نەبێت کە پێشتر باسکراون.

ئەو ژنەشی کە بە تەڵاقی رجعی تەڵاقدرا، واتە تەڵاقی سێیەمو کۆتایی نەدراوە بە ژنێکی شەرعی هەژمار دەکرێت تاوەکو تەواوبوونی ماوەی عیددەکەی، ئەگەر لە میانەی ماوەی عیددەدا پیاو بچێتە لای ژنەکە ئەو کارە بە تاوان ئەژمار ناکرێتو ئەو منداڵەشی لەو کاتەدا دروست دەبێت نەوەیەکی شەرعیەو ئەگەر هەر لەو ماوەیەشدا یەکێك لە ژنەکە، یان پیاوەکە بمرن، ئەوا ئەوی دیکەیان میراتی لێدەبات، هەر لەو ماوەی پێش تەواوبوونی عیددەیەدا نەفەقەو شوێنی نیشتەجێکردنی ژنەکە دەکەوێتە ئەستۆی پیاوەکە، بەڵام ئەو ژنەی بە تەڵاقی یەکجاریو کۆتایی تەڵاقدراوە بەپێچەوانەی تەڵاقی (رجع)یەوەیە لە هەموو ئەو شتانەدا کە باسمان کرد جگە لەوەی کە زانایانی حەنەفی پێیانوایە لە ماوەی عیددەکەیدا نەفەقەی لەسەر پیاوەکەیەتی هەروەك چۆن لە تەڵاقی (رجعی)دا هەیە، ئەم بۆچوونەش راسترە، چونکە ژنەکە هێشتا کۆتی پیاوەکەیەتیو هەر کەسێکیش کەسێك بەند بکات، لە ماوەی ئەو بەندکردنەدا نەفەقەی لەسەر ئەوە، چونکە ژنەکە ناتوانێت بەهۆی مێردەکەیەوە شوو بکاتەوە هەتاوەکو ماوەی عیددەکەی تەواو نەبێت، هەروەها ژنی سکپڕی تەڵاقدراو نەفەقەو شوێنی مانەوەی لەسەر مێردەکەیەتی بەپێی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە کە لە ئایەتی (٦)ی سوورەتی (الطلاق)دا فەرموویەتی:
(..وَإِنْ كُنَّ أُولَاتِ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ..).

واتە: (.. خۆ ئەگەر دووگیانیش بن ئەوا خەرجییان بۆ بکەن تا سکەکانیان دادەنێن).

تەڵاقی (الفار- هەڵهاتن)و حیکمەتی میراتی ژنی تەڵاقدراو:

ئەم تەڵاقە تەڵاقی هەڵهاتن، واتە تەڵاقدانی ژن لەلایەن پیاوێکی نەخۆشەوە کە نەخۆشییەکەی نەخۆشی مردن بێتو لێی چاك نەبێتەوە، بۆ ئەوەی ژنەکەی لە

میراتی بێبەش بکات واتە هەڵهاتنن لە پێدانی میرات بەو ژنەی کە تەمەنێك لەگەڵیدا ژیاوە، ئەم تەڵاقەش زانایانی موسڵمان لەسەر ئەوە رێککەوتوون کە دەکەوێت ئەگەر پیاوەکە بە تەواوەتی ئاگای لە خۆی بێت و ژیری لەدەست نەدابێت، سەرەڕای کەوتنی تەڵاقەکەش ژنەکەی میراتی لێدەبات، بەم مەرجانەی خوارەوە:

١) دەبێت تەڵاقەکە لە کاتی نەخۆشی مردندا بێت.

٢) دەبێت پیاوەکە لە کاتی ئەو نەخۆشییەدا بمرێت، ئەگەرچی هۆکارێکی دیکەش بێت.

٣) بەپێچەوانەی (ئەبازییەکانەوە (الأباضية)[1] دەبێت پاش چوونە لای یەکدی ژن و مێردەکە بێت.

٤) ئەگەر تەڵاقەکە بەهۆی ژنەکە، یان لەسەر داوای خۆی نەبێت.

٥) ئەگەر بەربەستێك لە بەربەستەکانی پێدانی میرات لە ژنەکەدا نەبوو.

جگە لەوەش زانایان جیاوازییان هەیە لە رادەدەی نەمانی ئەو مافەدا بەم شێوەیە:

أ) حەنەفییەکان[2] دەڵێن ئەگەر پێش تەواوبوونی ماوەی عیددە پیاوەکە بمرێت ئەوا ژنکە میراتی لێدەبات، بەڵام ئەگەر ماوەی عیددەکەی بەسەرچوو بوو ئەو مافەی نامێنێت لە وەرگرتنی میراتدا بەهۆی کۆتاییهاتنی تەواوەتی پەیوەندی نێوانیان.

ب) ئیمامییەکان[3] و ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەلیش لە وتەیەکی بەناوبانگیدا[4] دەڵێت: ژنەکە میراتی دەبات ئەگەر شوو نەکاتەوە، چونکە شووکردنەوەی

---

[1] في شرح النيل ٨/١٧٦: (تراث وإن كان الطلاق قبل الدخول)

[2] المبسوط للسرخسي ٦/١٥٤ هەروەها سوفیان و لەیثو ئەوزاعی و ئیمام ئەحمەد لە یەکێك لە ریواتەکانیدا (المغني ٦/٢٣٠) شافعی لە یەکێك لە وتەکانیدا (المجموع شرح المهذب ١٤/٥٠٥) لەگەڵ حەنەفیەکان هاوڕان.

[3] الكافي للكليني: ٦/١٢٤.

[4] المغني: ٦/٢٣٠.

واتــه دەسـتبەرداربوونە لەلایـەن خۆیـەوە لـەو مـافى میراتیـەی کـه هەیـەتی، هەروەها ئیمامییەکان مەرجێکی دیکەشیان بۆ زیاد کردووە کە بریتیە لـەوەی ساڵێکی تەواو بەسەر تەڵاقەکەدا تێنەپەڕێت ئەگـەرنا میراتـی ناکـەوێت، واتــه دوای تێپەڕبوونی ساڵێك بەسەر تەڵاقدانەکەیدا میراتی ناکەوێت.

ج) مالیکی[1] و ئەبازییەکان[2] دەڵێن: بەهەموو شێوەیەك میراتی دەبات جـا لـەکاتی عیددەدا بێت، یان نا، یان شوو بکات، یان شوو نەکات، یان ئەگەرچی مـاوەی نێوان تەڵاقدانو مردنەکـەش سـاڵێك، یـان زیـاتر ، یـان کـەمتر بێـت، چـونکە هۆکاری میراتیەکەی ئەوەیە تەڵاقدانەکەی تەڵاقی (الفار)ە، واتە مەبەست لێی بێبەشکردنی بووە لە میراتی، ئەم هۆکارەش بە تێپـەڕبوونی کـات ناکـەوێتو هەر دەمێنێت.

د) شـافعیەکان رای جۆراوجۆریـان هەیـە، هــەر رایـەکیان لەگـەڵ یـەکێك لــەو مەزهەبانەی باسکران یەکدەگرنەوە[3].

راسـترین راکـانیش بۆچـوونی مالیکییـەکانو ئەبازییەکانــە بــەهۆی بــەهێزی بەڵگەکانیانەوە.

لە راستیشدا یاسای عێراقی پێچەوانەی کۆی زانایانی شەریعەتەوەیە، بەجۆرێك لە ماددەی (٣٥)ی یاسای باری کەسیی[4] عێراقیدا دەڵێ: "تەڵاقی پیاوی نەخۆش کە لـە نەخۆشی مردنـدایـە، ناکـەوێت" ئـەوەش هەڵەیەکـە و پێویسـتە هەسـتی پێبکرێـت، چونکە تەڵاقەکـە دەکـەوێتو ژنەکـەش هــەموو مافـەکانی خـۆی لـە میراتـیو شـتی دیکەشدا هەیە.

---

[1] النتقي شرح الموطأ: ٨٥/٤.

[2] شرح النيل وشفاء العليل: ١٧٦/٨

[3] المجموع شرح المهذب: ٥٠٥/١٤.

[4] ژمارە (١٨٨)ی ساڵی ١٩٥٩.

حیكمەتی میراتبردنی ژن سەرەرای كەوتنی تەلاقەكە، ئەگەر تەلاقی كۆتاییش بێت:

حیكمەتەكەی بریتیە لە مامەڵەكردن لەگەڵ پیاوەكەدا بە پێچەوانەی ئەو نیازە خراپەی هەیەتی، ئەگەر دەركەوت تەلاقدانەكە مەبەست لێی بێبەشكردنی ژنەكەیە لە میرات، ئەوە لەلایەكەوە، لەلایەكی دیكەشەوە حیكمەتەكەی بۆ نەهێشتنی بیانووە، چونكە ئەو میراتیە هۆكارێك دەبێت بۆ ئەوەی ئەو پیاوانەی نەخۆشی نێو جێگەی مردنن پەنا نەبەنە بەر تەلاقدانی ژنەكانیانبە مەبەستی بێبەشكردنیان لە میرات، یەكەم كەسیش كە بڕیاری ئەوەی دا خەلیفەی سێیەمی راشیدین گەورەمان عوسمانی كوڕی عەففان بوو (رەزای خوای لێبێت) دەربارەی (تماضر)ی ژنی عەبدوڕڕەحمانی كوڕی عەوف.

بەڵام حوكم چییە ئەگەر تەلاقەكە لە ژنێكی نەخۆشی سەر جێگەی مردنەوە بێت، بەوەی كە رێگەی پێدرا بوو لای خۆیەوە ئەو كارە بكات، یان لەسەر داوای خۆی لەلایەن دادگەوە تەلاق وەربگرێتو لە مێردەكەی جیاببێتەوە، ئایا مێردەكەی دەتوانێت میراتی ژنەكە ببات؟.

بەرای ئێمە بەڵێ، بەهۆی هاوبەشی هەردوو حاڵەتەكە لە هۆكاری حوكمەكەدا كە ئەویش نیەتی خراپو مامەڵەكردنە بە پێچەوانەی مەبەستە خراپەكەوە ئەگەر هاتوو دادوەر قەناعەتی بە هەبوونی ئەو نیازە خراپە كرد.

حیكمەتی جیاكاریی لەنێوان نێر و مێدا لە میراتدا:

ئاشكرایە هەموو وڵاتێك لە وڵاتانی دونیا دەستوورێكی هەیەو لە گرنگترین ئەركەكانی ئەو دەستوورەش بڕیاردانی پرەنسیبی یەكسانیە لەنێوان تاكەكانی ئەو وڵاتە كە لە ئەركو مافەكاندا ملكەچن بۆی ئەوەش بە چاوپۆشییكردن لە جیاوازییەكانی رەگەزو رەنگو ئایینو زمانو ئەو جۆرە شتانە.

هەر کەسێکیش ئەگەر زیاتر لە مافەکانی ئەرکی خرایە ئەستۆ ئەوە ستەمکردنە بەرانبەری ئەگەر هاتوو ئەو ئەرکە بەخۆبەخشیو رەزامەندی خۆی پێی هەڵنەسێت، هەروەك چۆن هەر کەسێك ئەگەر زیاتر لەو ئەرکەی لەسەر شانیەتی بەرانبەر بە کۆمەڵگەکەی مافی پێدرا ئەوا ئەوەش دەستدرێژییکردنە بۆ سەر مافە گشتییەکانی کۆمەڵگە، چونکە ئەو مافە زیادەی کە وەریدەگرێت بەشێکە لە مافی ئەو کەسانەی دیکەو لەسەر حسابی کەسانی دیکە بەدەستدەهێنرێت.

یەکسانییش غەریزە مرۆییو پێکهاتە جەستەییو عەقڵیو تەندروستیو سایکۆلۆجیو فسیۆلۆجییەکانی مرۆڤ ناگرێتەوە، لەبەرئەوە شەرعو یاسا دەست وەرنادەنە ئەو کارە سروشتیانە کە تایبەتن بە سروشتی مرۆڤەکانەوەو بەدەرن لە ویستی خودی مرۆڤەکان لە رووی چەندێتیو چۆنیەتیەوە، ئەوانەی شەرعو یاساکان دەسەڵاتیان بەسەریاندا هەیە ئەوا بوونی یەکسانیی تیایاندا پێویستە لە هەموو مەسەلە داراییو نادارایییەکانیش، لەم روانگەیەشەوە ئەوا بابەتی جیاکاریی لەنێوان ژنو پیاودا و بانگەشەیەنەبوونی یەکسانیی مافەکان لەنێوانیاندا لە مەترسیدارترینی ئەو بابەتانە بووە کە لە کۆنو نوێدا لەلایەن دوژمنانی ئیسلامو هەندێك لە موسڵمانانەوە بەکارهێنراوە بۆ تانەدان لە شەریعەتی ئیسلامیو تۆمەتبارکردنی بە جیاوازییکردن دژ بە ژنان لە زۆربەی حوکمەکانداو تۆمەتبارکردنی بەوەی لە زۆربەی مافەکاندا فەزڵی پیاوی داوە بەسەر ژندا، لەپێش هەموویشیانەوە جیاوازی کردنە لە میراتدا، بەجۆرێك کە پیاو دوو ئەوەندەی ژنی بەردەکەوێت لەو میراتیەی کە دایكو باوكو خزمان بۆیان بەجێهێشتوون.

بۆیە بەو کەسانە کە بەبێ زانیاریو بەرچاوڕوونی بڕیاری ستەمکارانە دەدەن بەسەر شتەکاندا دەڵێم: لەراستیدا ئەو جیاکارییە لەسەر بنەمای ژن بوونو پیاوبوون بینا نەکراوە هەروەها جیاکارییەك نییە لەسەر بنەمای فەزڵدانی رەگەزی نێر بەسەر رەگەزی مێدا، ئەوە بەهیچ جۆرێك لە جۆرەکان ناکەوێتە نێو چوارچێوەی جیاوازییکردن دژ بە ژنان، بەڵکو بەپێی پرەنسیپێك بنیادنراوە کە لە هەموو

شەریعەتە ئاسمانییەکانو یاسا دەستکردەکاندا دانی پێدانراوە کە ئەویش بنەما و پرەنسیپی یەکسانیە، جگە لەوەش ئەم جیاکارییە یاسا سرووشتییەکان بڕیاریان لێداوەو عەقڵی تەندروستیش پشتگیری دەکات، چونکە ئەو جیاکارییە پێویستە بۆ بەدیهێنانی دادپەروەریو یەکسانی کە ئەم دوو پرەنسیپەش (دادپەروەری)و (یەکسانی) لە پێشەکی هەموو بنەما دەستوورییەکانی جیهاندانو بەر لە یاسادەستکردەکانیش لە گرنگترین نیازو مەبەستەکانی شەریعەتی ئیسلامین.

جیاکارییکردنیش لە بابەتی میراتدا بەپێی کارکردن بەو دوو پرەنسیپەی (دادپەروەری)و (یەکسانی)ە کارێکی پێویستە وەك لەم روونکردنەوەی لای خوارەوەدا دێت:

یەکەم/ لە زۆربەی جۆرەکانی میراتگرییدا هیچ جیاوازییەك نییە لە نێوان نێرو مێدا، لەوانەش:

أ) دایكو باوك کاتێك مردووەکە منداڵی میراتگری هەبێت، خوای گەورە لە ئایەتی (١١)ی سوورەتی (النساء)دا دەفەرموێت: (..وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ...).

واتە: (.. باوكو دایکی مردوو هەریەکەیان شەشیەکی میرات دەبەن ئەگەر مردووەکە منداڵی هەبوو، نێر بێت، یان مێ..).

ب) باپیرو داپیر لە حاڵەتی نەبوونی دایكو باوکدا، ئەگەر مردووەکەش منداڵی میراتگری هەبوو.

ج) خوشكو براکان لە دایکەوە (لە دایکی مردووەکەوە، بەڵام باوکیان جیا بێت) هەریەکەیان نێر بێت، یان مێ، ئەگەر تاقانە بوو ئەوا شەشیەکی بەردەکەوێت، بەڵام ئەگەر لەوە زیاتر بوون ئەوا ئەوانیش بەشدارن لە سێیەکدا بە یەکسانیو بەبێ جیاوازی لەنێوان نێرو مێدا، خوای گەورە لە ئایەتی (١٢)ی سوورەتی (النساء)دا

دەفەرمووێت: (وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلاَلَةً أَوِ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ[1] فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَى بِهَا أَوْ دَيْنٍ..).

واتە: (... ئەگەر ژنێك، یان پیاوێك مرد و (كەلالە) بوو، واتە: نە باوكی هەبوو، نە منداڵ، بەڵام برایەك، یان خوشكێكی هەبوو، ئەوا هەریەكێك لەوانە شەشیەكی میراتەكەی دەبات، بەڵام ئەگەر زیاتر بوون، دووبرا، یان دوو خوشك بوون، ئەوە بە هەموویانەوە سێیەكی میراتەكەی دەبەن، بەبێ جیاوازی لەنێوان براو خوشكەكاندا، ئەمەش پاش جێبەجێكردنی وەسیەتی مردووەكە و بژاردنی قەرزەكەی، بەو مەرجەی وەسیەتی مردووەكە و بژاردنی قەرزەكەی، بەو مەرجەی وەسیەتەكەی بەجۆرێك نەبێت زیان لە میراتبەرەكان بداتو لە سێیەكی میراتەكەی زیاتر نەبێت..).

د) زۆرجار ئەگەر میراتبەرەكە مێینە بێت میرات دەباتو ئەگەر نێرینە بێت میرات نابات بۆ نموونە ئەگەر كەسێك مرد باوكو دایكو دوو برای لە دایكەوەو برایەكی لە باوكەوە لەپاش بەجێما، ئەوا پیاوەكە نیوەی میراتەكە دەبات لەبەر ئەوەی مردووەكە منداڵی نییە میراتی ببات، دایكەكەشی شەشیەكی بەردەكەوێت بەهۆی نەبوونی چەند برایەكەوە، بەڵام ئەو برایەی كە لەسەری باوكەوە برایەتی میراتی بەرناكەوێت، لەبەر ئەوە بێبەریی دەكرێت بەهۆی ئەوەوە ئەو كەسە بەشێك، یان تاكێك نییە لەو میراتبەرانەدا كە ئەمەش پێی دەوترێت (محجوب بالاستغراق) مەسەلەكەش لە شەش بەش فەرزكراوە بەم شێوەیە:

پیاو (٣/٦) + دایك (١+٦) + دوو برا لە دایكەوە (٢/٦) هەمووی دەكاتە (٦/٦).

---

[1] واتە خوشك، یان برا لە دایكەوە بەپێی ئایەتی (١٧٦)ی سوورەتی (النساء) كە دەفەرمووێت: (وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ) واتە: (.. خۆ ئەگەر هەر خوشكی تەنها بوون، بەڵكو خوشكو براب بوون، ئەوا نێرینە دوو جار ئەوەندەی بەشی مێینە دەبات).

وەك خوشكو برای دایكو باوكیی، یان خوشك لەسەری باوكەوە لەگەڵ برا لەسەری باوكەوە.

بۆیە هیچ شتێك لە میراتیەكە نامێنێتەوە بۆ برای باوكو ئیدی بەهۆی ئەوەی بەشێك، یان تاكێك نییە لە میراتگرەكان بەپێی ئەو شەش بەشە فەرزكراوە، ئەوا لە میراتی بێبەش دەبێت كە پێی دەوترێت (حجب بالإستغراق).

ئەگەر لە جیاتی برا باوكییەكەش خوشكی سەری باوك بوو، ئەوا نیوەی میراتیەكەی پێدەبڕێتو ئەو كاتە چۆنیەتی دابەشكردنەكە لە (شەش بەشەوە) دەگۆڕێت بۆ (نۆ بەش) بەپێی پرەنسیپێك كە پێی دەگوترێت (العول).

(عول) واتە زیادكردنی پشكەكانو كەمكردنەوەی بڕەكەی بەپێچەوانەی (االرد) كە پێچەوانەی (عول)ە واتە كەمكردنەوەی پشكەكانو زیادكردنی بڕەكە.

میراتی بەپێی نۆ پشكەكەش بەمجۆرە دابەش دەكرێت:

پیاو، یان (باوك) (٩/٣) + دایك (٩/١) + دوو برا لە دایكەوە (٩/٢) + خوشك لە باوكەوە (٩/٣) كە هەمووی دەكاتە (نۆ بەش).

دووەم

بەڵام ئەو حاڵەتانەی كە بنەمای (فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ ـ نێرینە دوو بەشی مێینە دەبات) تیایدا جێبەجێ دەكرێت بەپێی رەچاوكردنی پرەنسیپەكانی (یەكسانی)و (دادپەروەری) بنیادنراوە، تەنانەت لەم حاڵەتانەشدا ژن لە پیاو چانسی زیاترە، ئەوەش لەبەر ئەوەی كە سوننەتی ژیان وایە كوڕ دەبێت ژن بهێنێتو كچیش دەبێت شوو بكات، هەریەكەشیان بەشداری لە پێكەوەنانی خێزانێكی نوێدا دەكات، ئەو خێزانەش پێویستی بە خەرجییە بۆ پێكهێنانیو بەردەوامبوونی وەك لەم روونكردنەوەیەی خوارەوەدا هاتووە:

١ـ مارەیی لەسەر پیاو پێویست كراوە، نەك ژن، وەك ئەوەی لە شەریعەتو یاسادا لە ژیانی پراكتیكیدا بڕیاری لەسەر دراوەو جێبەجێ دەكرێت.

٢ـ خەرجیی رێوشوێنەكانی ژنهێنان بە تەنها لەسەر پیاوەو بەشدارییكردنی ژن تیایدا ئارەزوومەندانەیەو بە فەزڵو خۆبەخشی خۆیەتیو لەسەر ئەوە زۆری لێناكرێتو ناچار نییە بیكات.

٣ـ دابینکردنی ماڵێکی شەرعی لەئەستۆی پیاودایە، نەك ژن، جا ئەگەر خۆی بە ویستی خۆی بەشداری بکات لە دامەزراندنی ئەو ماڵەدا ئەوا چاکەی خۆی نواندووەو خۆبەخشیی کردووەو بۆ هیچ کەس نییە لەسەر ئەو بابەتە ناچاری بکات.

٤ـ خەرجیی ژن ئەرکی سەر شانی پیاوەو ئەگەرچی پیاوەکە هەژار بێتو ژنەکەش دەوڵەمەند بێت هیچ زانایەکی ئایینیو شارەزای ئیسلام ـ وەك بزانم ـ پێچەوانەی ئەوەی نەگوتووە جگە لە ئیبن حەزمی زاهیری کە وای بۆ چووە خەرجیی پیاوی هەژار لەسەر ژنە دەوڵەمەندەکەیەتی، چونکە خەرجیی بەستراوەتەوە بە میراتەوە، جا هەرکەسێك میراتی لە کەسێکی دیکەوە بۆ بمێنێتەوە ئەوا بەپێی پێویستی خەرجیی ئەو کەسەی دیکەی لەسەر پێویست دەبێت[1].

٥ـ خەرجیی منداڵەکان ـ لە هەر ژنێك بن ـ دەکەوێتە ئەستۆی باوکەکە نەك دایك، جا ئەگەر دایکەکە خەرجییان بکێشێت ئەوە چاکەی خۆیەتیو لەکاتێکدا کە باوکەکە بوونی هەبێت نە بەپێی شەرعو نە بەپێی سایا ژن ناچار ناکرێت لەسەر ئەوەی خەرجیی منداڵەکانی دابین بکات.

٦ـ ئەگەر هەر دەستدرێژییەك بکرێتە سەر خێزان، یان کۆمەڵگە، ئەوا پیاو راسپێردراوە بەوەی بەرگری شەرعی بکاتو دژی ئەو دەستدرێژییە بوەستێتەوە، نەك ژن، بەرگرییکردن لە ژنو منداڵ بەرگرییکردنێکی شەرعی تایبەتە و بەرگریکردنیش لە ولاتو کۆمەڵگە بەرگریکردنێکی شەرعی گشتییە و لە هەردوو حاڵەتەکەشدا هیچ بەرپرسیارێتیو ئەرکێك لەسەر ژنەکە نییە.

لە رووی پراکتیکیەوە ئەگەر وادابنێین کە (زەید) بۆ نموونە دەمرێتو سێ ملیۆن دیناری عێراقی لەئێستادا لە پاش خۆی بەجێدەهێڵێت، میراتگرەکانیش خۆیان لە

[1] (المحلى)ی ئیبن حەزمی زاهیری ٩٢/١٠ تیایشیدا هاتووە: (إن عجز الزوج عن نفقة نفسه وامرأته غنية كانت النفقة عليها...). واتە: ئەگەر پیاو نەیتوانی خەرجیی خۆی دابین بکاتو ژنەکەیشی دەوڵەمەند بێت، ئەوا خەرجییەکە دەکەوێتە ئەستۆی ژنەکە.

کوڕو کچێکدا دەبیننەوەو میراتەکەش بەپێی سێیەك بەسەریاندا دابەش دەکرێت: یەك لەسەر سێی بۆ کچەکەو دوو لەسەر سێی بۆ کوڕەکە، بەپێی بنەمای (نێرینە دوو ئەوەندەی مێینە دەبات ـ للذکر مثل حظ الأنثیین).

وەك خوای گەورە لە ئایەتی (١١)ی سوورەتی (النساء)دا فەرموویەتی: (يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ..).

واتە: (خودا دەربارەی میرات وەرگرتنی منداڵەکانتان ئامۆژگارییتان دەکاتو پێتان رادەگەیەنێت کە نێرینە دوو ئەوەندەی مێینەی هەیە...).

جا ئەگەر کوڕەکە بیەوێت ژن بهێنێت ئەوا پێویستە دوو ئەوەندەی ئەو بڕە پارەیە قەرز بکات کە بەری کەوتووە، یان ژنهێنانەکەی دوابخات تا ئەو کاتەی بۆی بلوێت پێداویستی ژنهێنانەکە دابین بکات، ئەگەر کچەکەش شوو بکات ئەوا نە بەپێی شەرعو نە بەپێی یاسا لەسەری نییە یەك دینار لەو بڕە پارەیەی کە بۆی ماوەتەوە خەرج بکات، جا بە گوێرەی ئەوە جیاوازییکردن لە میراتدا کارێکی زەرووریيەو دادپەروەریو یەکسانیی ئەوە دەخوازێت، ئەوەش حیکمەتو یاسای خوای گەورەیە بۆ دروستکراوەکانیو یاسای خوای گەورەش ناگۆڕێتو جێگرەوە (ئەلتەرناتیف)ی نییە، بەڵام حەقیقەت لە مێشکی کەسانی گێلو نەفامدا بزر و نادیارە.

خۆ ئەگەر بگوترێت کە ژیان پێشکەوتووەو ژنیش شانبەشانی پیاو پێی ناوەتە نێو جەنگی ژیانەوە، بۆیە پێویستە ئەم جیاکارییە لەسەر لاببرێت، ئەوا دەڵێم: لە راستیدا هەرچەندە لە رواڵەتدا ژیان پێشبکەوێت، بەڵام سروشتی مرۆڤ ناگۆڕێتو رۆژێك نایەتە پێشەوە کە ژن ببێتە سەرباز، یان پۆلیسو لەجیاتی پیاو بەشێوەیەکی زبر و توندو بەهێزو غیرەتی وەك پیاوێك بەرگری لە خێزانو کۆمەڵگەکەی بکات، هەروەك چۆن رۆژێك نایەت پیاو ببێتە دایکی منداڵەکان.

شەریعەتی ئیسلامییش لەگەڵ سروشتی مرۆڤدایەو هەموو پێویستییەکانی سروشتی مرۆڤایەتیشی لە حوکمە دادپەروەرانەکەیدا لەبەرچاو گرتووە، لەراستیدا مرۆڤیش بەشێکە لەم گەردوونە مەزنە و ئەو یاسایە کە ژیانی هاوسەریو

پەیوەندییە مرۆییەكانیش لە هەموو بوارەكاندا بەڕێوەدەبات، بەڵام لە میراتی ژندا پێویستە پێش دابەشكردنی بەشی خۆی لە میراتیەكە دەربكرێت لەوەی كە بەشداری لە پێكهێنانیدا كردووە.

حیكمەتی دروستیی وەسیەتیكردنی موسلمان بۆ كەسی ناموسلمان:

جیاوازی ئایین ڕێگرە لەبەردەم میراتدا بەپشتبەستن بەم فەرموودەیەی پێغەمبەر (ﷺ): (لا یتوارث أهل ملتین)[1] واتە: (ئەوانەی لە دوو ئایینی جیاوازن میرات لە یەكدی نابەن) واتە: نە موسڵمان میرات لە كافر دەبات و نە كافریش لە موسڵمان، بەڵام ئەو جیاوازییە ئایینیە ڕێگر نییە لەبەردەم وەسیەتكردن بۆ یەكدی، حیكمەتی ئەوەش ئەوەیە كە میراتگریی لەسەر بنەمای یەكبوونی مرۆیی دامەزراوە، چونكە هۆكارەكانی لە خزمایەتی و هاوسەرێتی و ملكەچیبوون بۆ سیستمێك كە حوكمی دەكات كورتكراونەتەوە، یەكبوونی مرۆڤایەتییش لە گرنگترین ئامانجەكانی شەریعەتی ئیسلامیین لەسەر بناغەی یەكبوون لە ڕەچەڵەك و یەكبوونی ئەو سەرچاوەیەدا كە مرۆڤی لێ دروستكراوە كە ئەویش خۆڵە، هەروەها یەكبوونی بەرژەوەندی هاوبەش ئەویش ئەوەیە كە زەوی و ئەوەی تیایدایەتی لەپێناوی مرۆڤدا بەبێ جیاوازی دروستكراوە، هەروەك خوای گەورە لە ئایەتی (٢٩)ی سوورەتی (البقرة)دا فەرموویەتی: (هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا..) واتە: (خودا ئەو خودایە پاش ئەوەی ئێوەی لە نەبوونەوە دروستكرد زەویشی دروستكرد بۆ هەمووتان...).

جا حیكمەتی ئەوەی كە جیاوازی ئایین ڕێگرە لەبەردەم میراتیدا یەكێكە لەو هۆكارانەی هانی مرۆڤ دەدات بۆ ئەوەی ملكەچی یەك سیستم بن، چونكە هەمووان لە نەوەی ئادەمن و ئادەمیش لە خۆڵ دروست كراوە، بەڵام وەسیەتكردن لەسەر

---

[1] صحیح إبن حبان: ١٣/٣٤٠ و مستدرك الحاكم: ٢/٢٦٢.

دەستەبەری ئابووری لەنێوان خێزانە مرۆییەکاندا بیناکراوە بە چاوپۆشی لە جۆرو رەگەزو رەنگو زمانو ئایین.

حیكمەتی دروستیی وەسیتكردنی كەسی كەم توانا

هەموو بەخشینەکانی کەسی کەم توانا و لێنەهاتوو وەك منداڵی گێلو جیاواز و رێگەپێنەدراو بە یەکدەنگی شەرعو یاساش بەتاڵە، جگە لە وەسیەتکردنی کە ئەوەیان دروستە، حیکمەتی ئەم دروستییەش لەم خاڵانەی خوارەوەدا خۆی دەبینێتەوە:

أ) ئەو موڵکیەتە لە کەسی وەسیەتکارەوە ناگوێزرێتەوە بۆ ئەو کەسەی وەسیەتەکەی بۆ کراوە هەتاوەکو دوای مردنی وەسیەتکارەکە، بەو پێیەش وەسیەتی ئەو کەسە بێ توانایە

هیچ زیانێکی مادیی لێناکەوێتەوە بۆی، بەپێچەوانەی سەرجەم بەخشینەکانی دیکەوە کە ئەوەیان بە تەواوی کارێکی زیانبەخشە، چونکە پێویست وایە کە موڵکیەتی کەسە بەخشەرەکە ئەگەر بەخشینەکە راست بێت دەستبەجێ بگوازرێتەوە بۆ ئەو کەسەی ماڵەکەی پێبەخشراوە.

ب) لەراستیدا کەسی کەم تواناش پێویستی بە پاداشتی رۆژی دوایی هەیەن ئەویش وەك هەرکەسێکی دیکەی ساغو لێهاتوو، جا لە رێگەی وەسیەتەکەیەوە لای خوای گەورە پاداشتی دەستدەکەوێت، شایستەبوونیش بە پاداشت لەسەر ئەوە نەوەستاوە کە کەسی پاداشت دراو دەبێت کەسێکی تەواو و لێهاتوو بێت.

ج) وەسیەتکردن لە روانگەی دەستەبەری ئابوورییەوەیە لە نێوان مرۆڤەکاندا، جا لەو دەستەبەریو دەستگیرۆییەدا سەیری توانای دارایی دەکرێت، نەك لێهاتوویو شایستەیی.

بەشی سێهەم

حیکمەتی حوکمی مامەڵە دارایییەکان

مامەڵــە دارایــیەکان سروشـــتو رەگـــەزو حـــوکمو ئاکامـــەکانی بـــە گـــۆڕینی پێداویستییەکانی بژێویو گەشەسەندنی داخوازییە ئابوورییـەکان لـە هـەموو کـاتو سەردەمێکدا گۆڕانیان بەسەردا دێت.

لەبەر ئەوە قورئانی پیرۆز تـەنها جـەختی لەسـەر پایـە سـەرەکیو نـەگۆڕەکانی رەگەزو حوکمو ئاکامەکان کردووەتەوە، ئەوی دیکەی بەجێهێشتووە بۆ عەقڵو ژیری مرۆڤەکان لەبەر رۆشنایی داخوازییەکانی ژیانی ئابووریدا.

جا عەقڵ رێگەی پێدراوە تاوەکو لە هەموو کـاتو شـوێنێکدا مامەڵـە دارایـیەکان رێکبخاتو بۆی هەیە ئەو رەگەزانەی کە ناجێگیرو لە قورئاندا نەهاتوون بیانگۆڕێـتو راستیان بکاتەوە، بەهـەمان شـێوەش پـەرە بـەو حوکمانەشـی بـدات کـە سروشـتی بەردەوامییان نییە، ئەوەش بـەپێی پێشـهاتو گۆڕانکارییـەکانی ژیـان، بـە مـەرجێك هەموو ئەوانە لە سنووری ئەو بازنە ئەخلاقیەدا بـن کـە قورئـان داینـاوە بـۆ خێزانـی مرۆڤایەتی تاوەکو لە نێو ئەو بازنەیەدا هەڵسوکەوت بکەن، نەك لە دەرەوەیدا.

ئەگەر قورئانو سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ) درێژەی مامەڵە دارایىو روونکردنەوەی حوکمی بەشەبچووکەکانیشییان بکردایە، ئەوا ئەوە دەبووە هۆی روودانـی قورسـیو نارەحەتی کە ئەو دوو شتەش لە قورئانـدا نەویسـتراوە، هـەروەك خـوای گـەورە لـە ئایەتی (٧٨)ی سوورەتی (الحج)دا فەرموویەتی:

(..وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ..) واتە: (کارێکی لە ئاییندا فەرز نـەکردووە لەسەرتان کە نارەحەتتان بکاتو نەتوانن بیکەن..).

هەروەها فەرموویەتی: (..يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ..) البقـرة (١٨٥). واتە: (.. خودا دەیەوێت کارتان ئاسان بکات، نەك گران..).

بە گوێرەی ئەو حەقیقەتو راستیانەش قورئان تەنها باسی برگەو حوکمو ئاکامـە نـــەگۆڕەکانی کـــردووە کـــە گەشەســـەندنەکان کاریگـــەرییان لەســـەریان نییـــەو

پێشهاتەکانیش نایانگۆڕن‌و هەر بە نەگۆڕییش دەمێننەوە هەتاوەکو ژیان لەسەر رووی زەویدا بمێنێت.

لەراستیشدا قورئانی پیرۆز باسی لە پایە نەگۆڕەکانی مامەڵە داراییەکان بەم شێوەیە کردووە:

أ) دەربارەی رەگەزەکانی مامەڵەی دارایی باسی لە زەروورەتی بوونی رەگەزی رازیبوون لە بژاردنەکاندا کردووەو لە ئایەتی (٢٩)ی سوورەتی (النساء)دا فەرموویەتی (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ..).

واتە: (ئەی ئەوانەی ئیمانتان هەیەماڵ‌و دارایی خۆتان لەنێو خۆتاندا بەشێوەی ناڕەوا و بێ بەدەل، بە ستەمکاری، یان بە وەرگرتنی ریبا، یان بەخەڵەتاندن مەخۆن، سا مەگەر لەنێو خۆتاندا بازرگانی‌و مامەڵەکردن هەبێت لەسەر حەز و رەزامەندی هەردوولا..).

دەربارەی بەخشینەکانیش باسی لە زەرورەتی بوونی رەگەزی پێخۆشبوون لە ویست‌و رەزای خۆی کردووەو لە ئایەتی (٤)ی سوورەتی (النساء)دا فەرموویەتی: (وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا).

واتە: (مارەیی ژنەکانتان بدەن بە رەزای دڵ‌و بەبێ بەرانبەر، جا ئەگەر ئەوان بە رەزای خۆیان لە بەشێکی ئەو مارەییە خۆشبوون، ئەوا بیخۆن‌و نۆشی گیانتان بێت).

دەربارەی کارە رۆتینییەکانیش کە لە ئێستا و لەنێو یاسا دەستکردەکاندا بە یەکێك لە رەگەزەکانی مامەڵەکردن دەژمێردرێت، خوای گەورە لە ئایەتی (٢٨٣)ی سوورەتی (البقرة)دا فەرموویەتی: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ..).

واتە: (ئەی ئەوانەی ئیمانتان هێناوە بە خودا، کە قەرزتان دا بە کەسێك، یان ماڵێکتان فرۆشت بەبرە پارەیەك تا کاتێکی دیارییکراو، ئەو مامەڵەو قەرزە بنووسن تا لەبیر نەچێتەوەو کەس زیانی لێنەکەوێت..).

ب) دەربارەی حوکمەکانی مامەڵەکردنیش قورئان باس لە پێویستیی بەڵێن بردنە سەرو پەیمان نەشکێنیی و ئەمانەتپارێزیی دەکات، خوای گەورە لە ئایەتی (١)ی سوورەتی (المائدة)دا فەرموویەتی: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ..).

واتە: (ئەی ئیمانداران وەفادارین بەرانبەر بەو پەیمانانەی لەگەڵ خودا، یان خەڵك و خۆتاندا بەستووتانن).

لە ئایەتی (٣٤)ی سوورەتی (الإسراء)دا دەفەرمووێت: (.. وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا)

واتە: (... ئەگەر پەیمانێکتان بەست بیبەنە سەرو هەڵیمەوەشێننەوە، بەڕاستی پەیمان لێی دەپرسرێتەوە).

دەربارەی دانەوەی ئەمانەتیش بە خاوەنەکانیان لە ئایەتی (٥٨)ی سوورەتی (النساء)دا فەرموویەتی: (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا..).

واتە: (خودا فەرمانتان پێدەکات ئەمانەت بدەنەوە بە خاوەنەکەی و داگیری مەکەن).

هەروەها باسی لە حەڵاڵی و حەرامی مامەڵەکان دەکات لەبەر ڕۆشنایی بوون، یان نەبوونی پایە و مەرجەکانیدا و لە ئایەتی (٢٧٥)ی (البقرة)دا دەفەرمووێت: (وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا..).

واتە: (.. خوای گەورە فرۆشتنی شەرعی و بێ سوودی حەڵاڵ کردووە و ریباشی حەرام کردووە..).

ج) لەبارەی ئاکامی مامەڵە دارایییەکانیشەوە باسی لە سروشت و چۆنیەتی موڵکدارێتی و بەندو کۆت و ئەرکەکانیشی کردووە.

جا بۆ زیاتر روونکردنەوە و سوودوەرگرتن بە کورتی لە سێ بڕگەدا باسی دەکەین کە لە سێ تەوەردا باسکراوە و یەکەمیان تایبەتە بە ڕەگەزە نەگۆڕەکان و دووەمی بۆ حوکمە نەگۆڕەکان و سێیەمیشیان تایبەتە بە چۆنیەتی و سرووشتی موڵکدارێتی و کۆت و بەندو ئەرکەکانیەوە.

تەوەرەی یەکەم :
ڕەگەزە نەگۆڕەکانی مامەڵە داراییەکان

لەبەر رۆشنایی رەگەزە نەگۆڕەکاندا کە قورئان باسی کردووە، زانایانی شەرعناس گرێبەستەکانیان دابەشکردووە بەسەر (الرضائية) و (العينية) و (الشكلية) کە بە شێوەیەکی کورتو پوخت لە سێ لقی داهاتوودا روونیان دەکەینەوە:

داخوازی یەکەم:
(العقود الرضائية)
ئەو گرێبەستانەی بەڕەزامەندی دەکرێن

گرێبەست بەڕەزامەندی ئەوەیە کە لە بەستندا تەنها پەیوەستبوونی دوو ئیرادەی وەك یەك بەسە کە دەلالەت بکەن لەسەر حەزکردن بە دەستکردن بەو گرێبەستەو ئەو کاریگەریە شەرعیانەی کە لێی دەکەونەوە ئیدی ئەو پەیوەستبوونە بە هەر شێوەیەك بێت، چ بە نووسین، یان زارەکی، یان بە ئاماژە، یان هەر شتێکی دیکەی لەو جۆرە کە دەلالەت بێت لەسەر بوونی رەگەزی رازیبوون، یان پێخۆشبوونی ئەو کارە لە دڵەوە، هەروەك خوای گەورە لە ئایەتی (٢٩)ی سوورەتی (النساء)دا فەرموویەتی: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ..).

واتە: ئەی ئەوانەی ئیمانتان هەیە، ماڵو دارایی خۆتان لەنێو خۆتاندا بەشێوەی ناڕەواو ستەمکاری، یان بە وەرگرتنی ریبا، یان بەفیڕۆدان، مەخۆن، سا مەگەر لەنێو خۆتاندا بازرگانیو مامەڵە هەبێت لەسەر حەزو رەزای هەردوولا سوود لە ماڵی یەکدی

وەربگرن).

دەستەواژەی (رازیبوون)یش بۆ هاوبەشی هەردوولایە، چونكە رازیبوونی لایەنێك بەبێ لایەنەكەی دیكە بەس نییە، بەڵكو پێویستە رەگەزی رازیبوون لە هەموو لایەنەكانی بەشداربووی مامەڵەكردنو هەڵسوكەوت پێوەكردنەكەوە بوونی هەبێت بە ویستو ئیرادەوە، وەك ئەوەی كە لە گرێبەستی جێبەجێكراوی هەیە، بە پێخۆشبوون وەك ئەوەی كە لە گرێبەستی راگیراودا هەیە لە پاش بڕیارلێدانەوە، ئەمە لە بابەتی بژاردنەكاندا، لە بەخشینەكاندا دەستەواژەی (طيبة النفس - پێخۆشبوون لە دڵەوە) بەكارهاتووەو خوای گەورە لە ئایەتی (٤)ی سوورەتی (النساء)دا فەرموویەتی: (وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا).

واتە: (مارەیی ژنەكانتان بدەن بە رەزای دڵو بەبێ بەرانبەر، جا ئەگەر ئەوان بە رەزای خۆیان لە بەشێكی ئەو مارەییە خۆشبوون، ئەوا بیخۆنو نۆشی گیانتان بێت).

ئەم جیاكارییە لەنێوان قەرەبووكردنەوەكانو بەخشینەكاندا كە یەكەمیان بەرازیبوونو دووەمیشیان پێخۆشبوونە لە دڵەوە لە یاسا دانراوەكاندا بەرچاوم نەكەوتووە، بەڵكو پێغەمبەری خودا (ﷺ) جەختی لەسەر زەرووڕەتی بوونی رەگەزی پێخۆشبوون كردووەتەوە لە بەخشینەكاندا، وەك چۆن لە قورئاندا هاتووە، فەرموشیەتی: (لا يحل مال امرىء إلا بطيب النفس) سبل السلام: ٨٦/٣.

واتە: (ماڵی هیچ كەسێك حەڵاڵ نییە ئەگەر خۆی لە دڵەوە پێی هۆش نەبێت).

بنەما و بنەڕەتیش لە هەموو گرێبەستێكدا ئەوەیە كە دەبێت بە رەزامەندی بێت ئەگەر بە پێچەوانەوەی ئەوەوە دەقێك نەبێت، جگە لەوەش سیفەتی رازیبوونی گرێبەست پەیوەست نییە بە سیستمی گشتییەوە، بۆیە ئەو كەسانەی هەڵدەستن بە ئەنجامدانی گرێبەست دەكرێت رێكبكەون لەسەر ئەوەی جگە لە شێوەیەكی دیاریكراوی وەك تۆماركردنی نووسراوێكی فەرمییدا گرێبەستەكەیان ئەنجام نەدەن، لەو كاتەشدا گرێبەستەكە دانامەزرێت سا مەگەر مەرجەكانی ئەو شێوەیەی تێدابێت كە رێككەوتنی لەسەر كراوە.

شایەنی باسە هەموو گرێبەستەکانیش لە فیقهی ئیسلامیدا گرێبەستی پێ ڕازیبوونن، سا مەگەر دەربارەی گرێبەستەکانو بەڕێوەچوونە ڕۆتینیەکاندا لە قورئاندا پێچەوانەی ئەوە باسکرابێت.

داخوازی دووەم:

گرێبەستی ماڵینە

(العقود العينية)

گرێبەستی (عەینی) لە فیقهی ئیسلامییدا ناوەڕۆکو چۆنێتییەکەی جیاوازە لە گرێبەستی (عەینی) لە یاسادا.

ئەم جۆرە گرێبەستە لە یاسادا یان لە ـ فیقهی یاسادا ـ ئەوەیە کە بە تەنها قایلبوونو ڕازیبوون بەس نییە بۆ بەستنو گرێدانی، بەڵکو لەسەروو ئەوەوە پێویستە کە دەبێت سازانی هەردوو لایەنی گرێبەستەکە بە ڕادەستکردنی سەرچاوەیەکی دارایی پێکەوە پەیوەست بن[1] واتە: دەبێت شتێك لە جێگەی گرێبەستەکە دابنرێت، ئینجا ڕێککەوتنەکە تەواو دەبێت، بەڵام گرێبەستی (عەینی) لە فیقهی ئیسلامییداشێوازێکی تایبەتی میانگیریی هەیە لەنێوان گرێبەستی ڕازیبوونی کارپێکراو و گرێبەستی ڕازیبوونی ڕاگیراو، گرێبەستی عەینی بەپێی بنچینە و ڕەگەزەکانی گرێ دەدرێتو دەبەسترێت، بەڵام لەڕووی شوێنەوارو مافەکانیەوە پێکنایەت، چونکە ئەو گرێبەستە پێش وەرگرتن دەبەسترێتو پابەندبوون دروست دەکات، بەڵام تا دوای ڕادەستکردنی شتە گرێبەست لەسەر کراوەکە مافەکە لە لایەنێکەوە بۆ لایەنێکی دیکە ناگوێزرێتەوە.

ئاشکراشە کە گرێبەستی کارپێکراوی پێویست مافە شەرعیو یاساییەکانی لەسەر پەیوەست دەبێت کە بە مافو ئەرکەکان ناودەبرێن، بەڵام گرێبەستی ڕاگیراو ئەوەیان

---

[1] أصول الإلتزامات. دكتور سليمان مرقص: ص٤٠.

بە دروستی دەبەسترێت، بەڵام مافەکانی لەسەر پێویست نابێت تا پاش بڕیار لەسەر لادانی لەلایەن ئەو کەسەوە کە مافی ئەو بڕیارلێدانەی هەیە.

گرێبەستی عەینییش لای زۆربەی شارەزایانی شەریعەتی ئیسلامی پێش وەرگرتن گرێدەدرێتو هەندێك لە پەیوەستبوونەکانی (ئەرکەکانی) دادەمەزرێنن بەڵام هەندێك لە مافەکان پیکنایەن تاوەکو پاش وەرگرتنی شتە گرێبەست لەسەرکراوەکە، لەبەر ئەوە شارەزایانی شەریعەت لە گرێبەستی عەینی دا دەستەواژەی (پێکنایەت)یان بەکارهێناوە، نەك دەستەواژەی (نابەسترێت، یان گرێ نادرێت)، بەڵام ئەم حەقیقەتە زۆربەی شارەزایانی یاسا پێی نەگەیشتوون، ئەوەش لەبەر نیراسەنەکردنی ئەم بابەتە لەنێو فیقهی ئیسلامییدا بەشێوەیەکی ورد، بۆیە (پێکهاتن) یان بە (گرێنەدان) لێکداوەتەوە وەك ئەوەی لە ماددەی (١/٦٠٣)ی یاسای شارستانێتی عێراقیدا[1] هاتووە کە لە ئێستادا کاری پێدەکرێتو تراوە (لاتتم الهبة في المنقول إلا بالقبض). واتە: (بەخشینو خەڵات لە ماڵی گوازراوەدا بە وەرگرتن نەبێت پێکنایەت).

لەسەر ئەم بنەمایەش وەرگرتن لە گرێبەستی بەخششو گرێبەستەکانی دیکەدا کە بە گرێبەستی عەین ناودەبرێن بە یەکێك لە پایەکانی گرێبەستەکە هەژمار دەکرێت.

ئەمەش ئەگەر سەبارەت بە یاسا بەبۆچوونی ئەوان ڕاست بێت، بەڵام سەبارەت بەوەی کە زۆربەی شارەزایانی شەریعەتی ئیسلامی لەسەری گیرساونەتەوە ڕاست نییە کە دەڵێت وەرگرتن یەکێك نییە لە پایە و مەرجەکانی گرێدانی ئەو گرێبەستە باسکراوانە، بەڵکو مەرجێکە بۆ پێکهێنانو تەواوبوونی ئەرکو مافەکانی گرێبەستەکە.

ئەو گرێبەستانەش کە سروشتو شێوەیەکی تایبەتیان هەیە و لە فیقهی ئیسلامییدا باسکراون پێنج جۆرن کە بریتین لە:

(بارمتە، بەخشش، یان خەڵات، خواستن، قەرز، سپاردن).

---

[1] ژمارە (٤٠)ی ساڵی ١٩٥١.

١/ گرێبەستی بارمتە:

بریتیە لە دانانی ماڵێکی پەیوەست بە وەرگرتنی قەرزێك كە لـە نرخـی ئـەو ماڵـە وەردەگیرێتەوە ئەگەر هاتوو ئەو کەسەی قەرزەکەی کردووە نەتوانێت بیداتەوە[1].

بەڵگەی شەرعیبوونی بارمتەیش بریتییە لە: قورئانو سوننەتو کۆدەنگی زانایانو ماقوڵییەت.

أـ قورئان: خوای گەورە لە ئایەتی (٢٨٣)ی (البقـرە)دا دەفـەرمووێت: (..وَإِنْ كُنْـتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ..).

واتــە: (..ئەگــەر لــە كــاتی مامەڵەکردنــدا لــە ســەفەردابوونو نووســەرتان دەستنەکەوت یا لە نێوانتانا لەجیاتی ئەو قـەرزە کـە بەسـەر بەرانبەرەکەوەیە بارمتەیەك هەبێتو ماڵە بارمتەکراوەکە وەربگرن..).

ئەو مەرجـەی لـە ئایەتەکـەدا هـاتووە (ئەگـەر لەسـەفەردابوون) لێتێگەیشـتنی پێچەوانەی نییە، بەڵکو بارمتە لەکاتی سەفەر و ئامادەبوونیشدا دروستە.

ب/ ســوننەتی پێغەمبــەر (ﷺ): دایکــی ئیمانــداران عائیشــە (ڕەزای خـوای لێبێـت) دەگێڕێتەوە کە: (پێغەمبەری خودا ﷺ خۆراکی لە کابرایەکی جولەکە بە قـەرز کڕیو قەڵغانێکی بە بارمتە پێدا)[2].

ج/ زانایانو شارەزایانی بواری شەریعەتی ئیسلامی کۆدەنگن لەسەر دروستی بارمتە ئەگەر هاتوو مەرجو پایەکانی تێدا هەبوو و ڕێگریو لەمپەریشی نەبێت.

د/ ماقوڵیــەت ـ عــەقڵ بــاوەڕیی ـ عــەقڵی ســاغو تەندروســت دان بــە دروســتی تۆمارکردنو بەڵگەدارکردنی قەرزی داخراودا دەنێت بە مەبەستی پاراستنی مافی خاوەن قەرزو دوورکەوتنەوە لە دوژمنایەتی، ئەم بڕگەیـەی کۆتـاییش ئـەوەیان حیکمەتی شەرعیبوونی بارمتە لە ئیسلامدا.

---

[1] مغني المحتاج ـ فیقهی شافیعی: ٢/١٢١ والروض النضیر ـ فیقهی زەیدی: ٤/١٨.

[2] صحیح مسلم ـ باب الرهن وجوازه في الحضر والسفر:٣/١٢٢٦.

گرێبەستی بارمتەیش، چ ئەو شتەی كە لە جیاتیدایە مالّی گوازراوە بێت، یان خانووبەرە گرێبەستێكی پیّ رازیبوونە بە تەنها بە قایلبوونو پەسەندكردن گریّ دەدرێتو ئەو رۆتینەش كە مەرجە لەناویدا هەبێت ئەوە تەنها بۆ سەلماندنی گرێبەستەكەیە، نەك دامەزراندنو بەستنی، ئەوەش پابەندییەك لەسەر قەرزدارە بارمەتەدانەرەكە دروست دەكات بۆ ئەوەی پێش وەرگرتنی قەرزەكە ئەو كەسەی كە بە بارمتە قەرزەكەی پێدەدات

دەسەلاّتی تەواوی مادیی هەبێت بەسەر مولّكو مالّی بارمتەدەرەكەوە بۆ ئەوەی بتوانێت ئەو دەسەلاّتەی لەكاتی پێویستدا بەسەردا جێبەجیّ بكات، بەلاّم ئەم مافە نایەتەدی تا دوای ئەوەی كە قەرزەكە رادەستی ئەو كەسە بكرێت كە بارمتەكەی داناوە، یان كەسێك كە هەردوولایان لەسەری رێكدەكەون.

۲/ گرێبەست و مامەلەی خەلاّت:

خەلاتكردن مامەلّەكردنێكی لە حالّەتی ژیانوماندایەو دەبێت بیّ بەرانبەر ببەخشرێت[1] گرێبەستی بەخشینیش پابەندبوون لەسەر بەخشەرەكە دروستدەكات بەوەی خەلاّتەكە رادەستی ئەو كەسە بكات كە خەلاّتەكەی پێدەدرێت، بەلاّم بە وەرگرتن نەبێت مولّكیەتەكەی بۆ ناگوێزرێتەوە، سەرچاوەی ئەو پابەندبوونەش ئەم فەرمایشتەی خوای گەورەیە لە ئایەتی (۱)ی سوورەتی (المائدة)دا فەرموویەتی: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ..) واتە: (ئەی ئیمانداران وەفادار بن بەرانبەر بەو بەلّێنو پەیمانانەی لەگەلّ خودا، یان لەگەلّ خەلّكو خۆتاندا بەستووتان..).

---

[1] لە (البدائع) للكاساني دا هاتووە: ۳٦٦۹/۸، تیایشیدا هاتووە: (كە پەسەندكردنو وەرگرتن بۆ سەلماندنی حوكمەكەیەتی، نەك بۆ بوونی خۆی لەخۆیدا) حوكمیش لای زانایان واتە مافەكان. لە (الأنوار ـ فیقهی شافعیدا ـ) ٦٥۷/۱دا هاتووە: (لە بەخشینو خێردا بە وەرگرتنی شتەكە نەبێت مولّكدارییەكە روونادات) لە (المیزان الكبری)ی شعرانی ـ فیقهـ المقارن ـ ۸٦/۲دا هاتووە: (زانایان لەسەر ئەوەش كۆكن بەلّێن برنەسەر لە خێردا پێویستە).

هەروەها لە ئایەتی (٣٤)ی سوورەتی (الإسراء)یشدا فەرموویەتی: (.. وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا). واتە: (... ئەگەر پەیمانێکتان بەست بیبەنەسەرو هەڵیمەوەشێننەوە، بەڕاستی پەیمان لێپرسینەوەی لەسەر دەکرێت).

٢. گرێبەستی خواستن (الإعارة):

شارەزایانی شەریعەت جیاوازییان هەیە لە پێناسەکردنیدا ئەوەش بە گوێرەی جیاوازبوونیان لە شێوازەکەیدا، جائەوەی بەموڵکایەتییکردنی قازانجێکی بێ بەرانبەری دادەنیت وایبیناسەدەکات (کەبەموڵکایەتیکردنی قازانجی خوازراوە لەلاین خوازەرەوەبەبێبەرامبەر[1])

ئەوەشی بەڕێبێدراوی دادەنێت بەبێبەموڵکبوون وادەناسێنێت کەڕێبێدراوی قازانجەکانە بەبێ خوازراووبێبەرامبەر.

بەڵگەی شەرعیبوونی خواستنیش بریتییە لە قورئانو سوننەتو کۆدەنگی زانایانو ماقوڵییەت.

أ) قورئان: چەندین ئایەتی تێدا هاتووە دەربارەی خواستن، لەوانەش ئەم فەرمایشتەی خودای گەورە کە لە ئایەتەکانی (٤ـ٧)ی سوورەتی (الماعون)دا فەوڕموویەتی: (فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ (٤) الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ (٥) الَّذِينَ هُمْ يُرَاءُونَ (٦) وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ)

واتە: (... دەی هاوار بۆ ئەو نوێژکەرانەی کە لە نوێژەکانی خۆیان بێئاگانو زۆر چاك نایانکەنو گوێیان نادەنێ، ئەوانەی کە ریا دەکەنو نوێژەکانیان هەر بۆ بەرچاوی خەڵك دەکەن، کەسێکیش پێویستی بە دەفرێك خواردن بێتو لێی دەگرنەوەو پێی نادەنو بەدەنگ هیچ موحتاجێکەوە ناچن).

ب) سوننەت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (العارية مؤداة والمنحة مردودة) ئیمام ئەحمەد ریوایەتی کردووە: ٢٦٧/٥، ئەبوداودیش: ٨٢٧/٣.

---

[1] الروض النضير ـ سەرچاوەی پێشوو: ٢٥/٤.

ج) کۆدەنگیی زانایان: شارەزایانی فیقهی ئیسلامی کۆکو هاوڕان لەسەر شەرعیبوونی، بە پشتبەستن بە قورئانو سوونەتی پێغەمبەر (ﷺ).

د) ماقوڵییەت (عەقڵ باوەڕیی): مرۆڤ لە سروشتی خۆیدا کەسێکی کۆمەڵایەتیە، جا لەبەر ئەوەی هیچ کەسێك شك نابەین کە لە هەندێك کاروباری ژیانیدا پێویستی بە کەسانی دیکە نەبێت ـ بەتایبەتی سەبارەت بە دراوسێ ـ سەرەڕای توانای دارایی‌و جەستەیی‌و کردەییشی، لەراستیشدا بەرنامەی ئیسلام حوکمی خواستنی چ بە فەرز و چ بە راسپاردن لەسەر بنەمای ئەم سرووشتە مرۆییە بنیاتناوە، ئەم ماقوڵییەتەش حیکمەتی شەرعیبوونی خواستنە لە شەریعەتی ئیسلامییدا، بە هەمان شێوە لە گرێبەستی بەخششدا حیکمەتەکە دەستەبەری ئابووری‌و هاوکارییکردنە لەسەر خێرو پەیوەندی خزمایەتی‌و پتەوکردنی پەیوەندییەکان‌و ئەو جۆرە کارانەی کە دەبنە مایەی بەهێزبوونی یەکگرتوویی نێوان ئەندامانی خێزانە مرۆییەکان.

٤/ گرێبەستی قەرز:

پێدانی شتێکە لەبەرانبەر گەڕاندنەوەی لە شوێنی قەرزکراوەکە[١].

بەڵگەی شەرعیبوونی قەرزیش بریتییە لە قورئان‌و سوونەت‌و کۆدەنگی زانایان‌و ماقوڵییەت.

أ) قورئان: چەندین ئایەتی تێدایە دەربارەی قەرز، لەوانەش ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە کە لە ئایەتی (٢٠)ی سوورەتی (المزمل)دا فەرموویەتی (.. وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا..).

واتە: (... نوێژەکانتان بکەن‌و زەکاتیماڵتان بدەن‌و قەرز بدەن بە خودا بە قەرزدانێکی جوان، واتە خێرو خێرات بکەن بە دڵ پێتان خۆش بێت..).

---

[١] شرح الخرشي ـ فیقهی مالیکی ـ: ٦/ ١٠٨، هەروەها مرشد الحيران/ ماددەی ٨١٠ و حاشیەی الباجوري: ٢/٦٠.

ئاشکراشە کە قەرزپێدەرەکە خودا نییە، بەڵکو بۆ بەندەکە خۆیەتی، بەڵام کە خوای گەورە ئەو کارەی داوەتە پاڵ خۆی لەبەر گرنگیی کارەکەیە لەپڕکردنەوەی پێویستیی مرۆڤەکانو بەڵێندانی بەدەستکەوتنی پاداشتی چاك لەسەری.

ب) سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ): پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (إن خيار الناس أحسنهم قضاءً) واتە: (باشترین مرۆڤەکانن ئەوانەن کە بە جوانترین شێوە قەرزەکانیان دەدەنەوە). الموطأ بشرح المنتقى: ٩٦/٥.

ج) کۆدەنگیی زانایان: شارەزایانی بواری فیقهی ئیسلام هاوڕان لە+سەر شەرعیبوونی قەرز بە پشتبەستن بە قورئانو سوننەت.

د) ماقوڵییەت: هاوکارییکردن لە پڕکردنەوەی پێویستییەکان بەتایبەتیش پێویستییە ئابوورییەکان، لە گرنگترین ئامانجەکانی ئیسلامن لە دەستەبەرێتی مرۆڤایەتیدا، روونو ئاشکراشە کە مرۆڤ پەنا ناباتە بەر قەرزکردن مەگەر پێویستییەکی زۆری پێی هەبێت، لەبەر ئەوە وتراوە کە قەرزکردن لەلای خودا چاکترە لە خێرپێکردن، چونکە لەوانەیە ئەو کەسەی خێرەکەی پێدەکرێت پێویستیی پێی نەبێت، ئەوەش دروستیو شەرعیبوونی قەرزە.

٥/ گرێبەستی پێسپاردن (ئەمانەت):

بریتییە لەوەی کە خاوەن ماڵ کەسێکی دیکە رادەسپێرێت بۆ ئەوەی بە ئاشکرا، یان بەناڕاستەوخۆ بە بەرانبەر، یان بێ بەرانبەر[١] پارێزگاری لە ماڵەکەی بکات.

سپاردەش ئەمانەتە لەلای ئەو کەسەی ماڵەکەی پێ سپێردراوە، بۆیە پێویستە لەسەری لەکاتی داواکردنەوەیدا بیگەڕێنێتەوە بۆ خاوەنەکەی، چونکە خوای گەورە فەرموویەتی: (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا..). واتە: بەڕاستی خودا

[١] الروضة البهية واللمعة الدمشقية ـ فقه الإمامية ـ: ٣٨٤/١، هەروەها الروض النضير، سەرچاوەی پێشوو: ٢٩/٤، حاشية الباجوري ـ لە فیقهی شافعی ـ: ٦٢/٢.

فـەرمانتان پێـدەکات تـاوەکو ئـەو ئەمانەتانـەی لاتـان دانـدراوە بیگێڕنـەوە بـۆ خاوەنەکەی).

حیکمەتی شەرعیبوونی پێسپاردن، یان ئەمانەتپێدانیش هاوکارییکردنـە لەسـەر چاکەو دەسـتبارگرتنی یەکدیو هاوکـارییکردن لـەنێوان مرۆڤەکانـدا بـەوەی ئەگـەر کەسێك توانای هەیە هەستێت بە پڕکردنەوەی پێداویستی کەسانی موحتاج لە کـاتی بوونو تواناییدا، ئا ئەمەش حیکمەتی شەرعیبوونی پێسپاردنە.

دەرەنجام:

لەم دەرخستنە کورتەوە کە بۆ پێنج گرێبەستەکە باسکراوە کرا کە بە گرێبەستە ماڵینەیی (عيني)ەکان ناسراون ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت:

أ) ئەوە چەند گرێبەستێکن بەپێی ڕەزامەندی دوو لایەن ئەنجام دەدرێن تـەنها و تەنها بە دەربڕین ئەوەی کە ئاماژە بێت لەسەر پێڕازیبـوون لـەو شـتانەدا کـە دەبژێردرێنەوەو بەپێخۆشبوونیش لەو شتانەدا کە دەبەخشرێن، بەستنی ئەم گرێبەستانەش لەسەر وەرگرتنی شتەکە نەوەستاوە، بەپێچەوانەی ئـەو هەڵـە باوانەی کە دەگوترێت.

ب) ئەو جۆرە گرێبەسـتانە گرێبەسـتگەلێکن کـە سرووشـتێکی تایبـەتیان هەیـە، چونکە بەر لە وەرگرتنی شتەکە دروست دەبنو دادەمـەزرێن، بـەڵام تـاوەکو دوای گرێـدانی گرێبەسـتەکە پابەنـدبوون بـە مافەکانیـەوە دروسـت نابێـت، هەریەکەشـیان گرێبەسـتێکی میـانگیرە لـەنێوان جێبـەجێکراو و ڕاگـیراودا، جێبـەجێکراون لـە ڕووی ئـەرکو پابەندبوونـەوە، سـەبارەت بـە مافـەکانیش بەڕاگیراو ئەژمار دەکرێن، واتە کارپێنەکراون.

ج) ئەو گرێبەستانە پێناسەی گرێبەستی ماڵینە لە یاسـادا نایانگرێتـەوە، چـونکە لەسەروبەندی گرێدانیاندا لەسەر وەرگرتنی شتەکە نەوەستاون.

د) لە ڕاستیشدا حیکمەتی دروستیو شەرعیەتی ئەم پێـنج جـۆر گرێبەسـتە وەك باسمانکرد ئەوەیـە کـە بەرژەوەنـدی پێویسـتی مرۆڤایـەتی زۆری تێدایـە بـۆ

مرۆڤەکان، لە پاش بەرژەوەندییە زەرووڕەتییەکانەوە کە (پاراستنی دین‌و ژین‌و ناموس‌و ماڵ‌و عەقڵە) بە پلەی دووەم دێت‌و لە روانگەی دەستەبەرێتی ئابوورییشەوە کە بەردەوامبوونی ژیانی لەسەر وەستاوە، ئیدی بەرانبەر بێت، یان بێ بەرانبەر، ئەگەر بە بژاردنەوەشی بێت ئەوا هەرکەسە و مافی خۆی لە بژاردنەوەکەدا وەردەگرێت‌و هەریەکەش پێویستی ئەوی دیکە پڕدەکاتەوە.

ئەگەر بەبێ بەرانبەر و بژاردنەوەش بێت ئەوا بەخشەرەکە لە دونیادا بەڕێزو خۆشەویستە و لە رۆژی دواییشدا پاداشتی چاکەکانی وەردەگرێتەوە، چونکە لەراستیدا خودای گەورە پاداشتی چاکەی کەسێك بەزایە نادات کە کاری باش‌و چاك دەکات.

داخوازی سێیەم:
گرێبەستە شێوەییەکان

گرێبەستی شێوەیی لە یاسادا ئەوەیە: تەنها پێکەوە جووتبوونی پێدان‌و وەرگرتن (الإیجاب والقبول) بەس نییە بۆ گرێبەستەکە، بەڵکو دەبێت ئەم جووتبوونە (الإقتران)ە بەو شێوە تایبەتە بێت کە یاسا دیاریکردووەو بە پایەیەکی دامەزراوی گرێبەستەکەی داناوە، بۆ نموونە برگەی دووەمی ماددەی سێ لە یاسای تۆماری خانووبەرەی عێراقی دەڵێت: (گرێبەستی خانووبەرە دانامەزرێتبە بێ تۆمارکردنی لە فەرمانگەی تۆماری خانووبەرە) هەروەها ماددەی (٥٠٨) لە یاسای مەدەنی عێراقی دەڵێت (فرۆشتنی خانووبەرە دانامەزرێت مەگەر لە فەرمانگەی تایبەتمەند تۆمار بکرێت‌و بەو شێوە بێت کە یاسا دایناوە).

هەرچەندە گرێبەستی شێوەیی لە گرێبەستەکاندا کە ببێت بە پایەیەك، یان مەرجێکی گرێبەست لە یاسا عەرەبییەکاندا کۆدەنگی لەسەر نییە، بۆ نموونە یاسای مەدەنی میسری دان بە دامەزراوی هەموو مامەڵەیەکی خانووبەرەدا دەنێت لە پێش تۆمارکردنیشیو دەبێت خاوەن موڵك پێوەی پابەند بێت، بەڵام موڵکیەتەکەی

ناگوازرێتەوە مەگەر لە دوای تۆمارکردنی کە ماددەی (٩٣٤) دەڵێت (کەرەستە خانووبەرەییەکان موڵکیەتیان ناگوازرێتەوە چ لە نێوان دوو گرێبەستیار، یان لە مافی خەڵکی دیکە بێت، مەگەر حوکمە روونکردنەوەکانی یاسای رێکخستنی خانووبەرە رەچاوکرابێت).

جیاکاری لە نێوان شێوە و سەلماندندا

ئەگەر یاسا مەرجی بوونی نووسراوێکی دانا بۆ سەلماندنی جۆرێکی دیاریکراو لە گرێبەستدا، ئەم نووسراوە لەم حاڵەتەدا بە پایەیەکی گرێبەستەکە دانانرێت، چونکە بە چاوپۆشی لە نووسینی ، یان نەنووسینی لە نووسراوێکدا گرێبەستەکە دادەمەزرێت، بەڵام مەبەست لەو نووسراوە.تەنها سەلماندنە ئەگەر لایەنێك ئینکاری کرد.

لەو شێوەییەی کە تەنها مەبەست پێی سەلماندنە ئەوە لە ماددەی (٦٥)ی یاسای باری کەسیی هەموارکراوی عێراقیدا هاتووە (راسپاردە دانامەزرێت مەگەر بەڵگەیەکی نووسراوی ئیمزاکراو لەلایەن راسپاردکارەوە، یان مۆر، یان پەنجەمۆری هەبێت، جا ئەگەر ئەوەی راسپێری لەسەر کراوە خانووبەرەوە، یانماڵێکی گوێزراوە بوو کە لە ٥٠٠ دینار زیاتر بێت پێویستە لەلایەن دادنووسەوە پەسەندکرابێت).

شایانی باسە ئیشکردن بەم ماددەیە لە ئەمڕۆدا پشتگوێخراوە پاش ئەوەی دادی عێراقی تۆمارکردنی راسپاردەی لە تۆمارگە تایبەتەکان هەڵگرت.

حیکمەتی شێوەیی لە ئیسلامدا

قورئانی پیرۆز سەدان ساڵ بەر لە یاسا فەرمانی بە شێوەیی کردوو، ئەمەش بەرەچاوکردنی دامەزراوبوون کڕین و فرۆشتن و دوورخستنەوەی کێشە و ناکۆکی نێوان گرێبەستکاران، پەروەردگار دەفەرمووێت (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ

الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَى أَجَلِهِ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَى أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (٢٨٢) وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ) البقرة.

ئەو حوکمانەی لەم دوو ئایەتەوە وەردەگیرێن

ئەم دوو ئایەتە حوکمی زۆریان لێوەردەگیرێت لە مامەڵەی داراییدا، من تەنها باسی ئەوانە دەکەم کە پەیوەندییان بە شێوەیی (التشكيلية)وە هەیە:

١ـ ئەو فەرمانانەی تیایاندایە بۆ واجیبوونە، چونکە مەجاز مەجاز لە راستیدا فەرمان بۆ واجیبوونە و دروست نییە لێی لابدرێت بۆ خوازە(مجاز) مەگەر راستەقینەکە نەیەتەدی ئەم نەهاتنەدیییەش نییە، بەڵام ئەم گشتییە تەنها بەسەر ئەو گرێبەستانەی کە گرنگییەکی دارایی‌و ئابوورییان هەیە دەچەسپێت کە بە نۆکیۆمێنت،نەکردنیان بە تۆمار، یان شایەت، تووشی کێشە و ناکۆکی‌و جیاوازییان دەکات.

زۆرینەی زانایان ئەو فەرمانانەیان بۆ سوننەت‌و رێنمایی تەفسیر کردووە هەرچەندە دەشڵێن هەموو فەرمانێك لە راستیدا بۆ واجبوونە مەگەر نیشانەیەك هەبێت بۆ پێچەوانەکەی.

ئەوانەی وادەبینن نیشانەیەك هەیەئەو فەرمانانە لە مانای راستەقینە (کە واجیبوونە) لادەدات، ئەویش کاری پێشینە راساڵەکانمانن کە بە بێ تۆمارکردن‌و شایەتگرتن قەرزیان داوە‌و کرین‌و فرۆشتنیان کردووە، لەسەرو ئەوەشەوە

رەچاوکردنی شێوەیی نارەحەتو سەغڵەتکردنیان تێدایە کە قورئانی پیرۆز رەفزی کردووەو دەفەرموویت (وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ) دەشفەرموویت (يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ).

بەبۆچوونی من ئەم ئاراستەیەیی زۆرینەی زانایان ئەگەر لەسەردەمی زێرینی خۆیشیاندا راست بووبێت لەگەڵ سەردەمی نوێو سەردەمەکانی دانێت ناگونجێت، چونکە رەچاونەکردنی شێوەیی لە سەردەمی ئەواندا لەبەر ئەم هۆیانە بووە:

أ) ئەوکات ژیان سەرەتایی‌و سادە بوو ئەگەر بەراورد بکرێت بە ژیانی ئابووریی پێشکەوتووی ئاڵۆزی ئەمڕۆ، بۆیە پێویست بە نۆکیۆمێنتکردنی مامەڵەکانیان نەبووە.

ب) ئەوکات دینداری بەهێز بووەو سپاردن‌و متمانەی نێوان خەڵك سیفەتی زاڵی ئەو سەردەمە بوون لە دڵی خەڵکەکەدا، بە پێچەوانەی ئەمڕۆی ئێمە کە ژیانی ماددیی بەسەر مەعنەویدا زاڵە، بە شێوەیەك خەڵك هەڵپەی کۆکردنەوەی سەروەت بە ڕێگەی شەرعی‌و ناشەرعیی دەدەن.

جا بینا لەسەر ئەم راستیانە ئەوەی یاسای دەستکرد لەسەریەتی لە مەرجدانانی تۆمارکردن‌و بەدۆکیۆمێنتکردنی گرێبەست لە دارایییە بەهادارەکان‌و قەرزە زۆرەکاندا، رێك چەسپاوە لەگەڵ ئەوەی قورئانی پیرۆز چەند سەدە پێش یاسا دیاریکردووە، ئەمەش بزانرێت کە جیاوازی گەورە هەیە لەنێوان یاسای مەدەنی کە شێوەیی خانووبەرە بە پایەیەکی دامەزراندنی گرێبەست دادەنێت، وەك لە یاسای عێراقیدا هاتووە، یان بۆ گواستنەوەی مولکییەت وەك لە یاسای میسرییدا هەیە، بەڵام لە شەریعەتی ئیسلامییدا شێوەیی بۆ سەلماندن پێویستە حیکمەتکەیشی دوورخستنەوەی کێشە و ناکۆکییە.

ج) لەم سەردەمەدا رەچاونەکردنی شێوەیی لە هەندێك گرێبەستدا نارەحەت‌و زیاندارە، چونکە قەرزی بێ دۆکیۆمێنت‌و گرێبەستی تۆمارنەکراو زۆرجار دەبنە هۆی رووودانی ناکۆکی‌و ململانێ کە ئەنجامە سلبییەکەی نارەحەتی‌و زەحمەتی خەڵکە.

٢- پێویستە لەسەر دادنووس و فەرمانگەی تایبەتمەند تۆماری خانووبەرەو قەرز بکات لەسەر داوای هەرکەسێك کە بیەوێت قەرزەکەی، یان گرێبەستەکەی نۆکیۆمێنت بکرێت، چونکە فەرمان لە قورئانی پیرۆزدا بۆ واجببوونەو ناشبێت داوای کرێی تۆمارەکە بکرێت لەسەر ئەو واجبە، بەڵام لە هەمانکاتدا ئەگەر ئەم ئیشە فەرمانگەیەکی بۆ تایبەت کرا، ئەوکات بۆ بەڕێوەبردن و بەردەوامبوونی، هەروەها بۆ مووچەی کارمەندانی خەرجییەکی دەوێت، بۆیە دروستە رسوماتی تۆمارکردن وەربگیرێت بە بەڵگەی ئەم پێویستییە داراییانە و فەرموودەی پەروەردگار (وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ) (٢٨٢) البقرة، کە ئەگەری سێ مانای هەیە:

یەکەم/ نابێت نووسەر نەینووسێت، یان شایەتەکە نابێت شایەتی نەدا بەبێ مەعزەرەت، چونکە نووسین و شایەتیدان فەرمان پێکراوەو لە چێوەی هاوکارییکردنی لەسەر چاکە و حیکمەتیشی ئەوەیە مافەکان لە زایەدان دەپارێزرێن و ناکۆکی و ململانێ کەمدەکاتەوە، بەڵام نەکردنیان زیان بە خاوەن ماف دەگەیەنێت.

دووەم/ نووسەر نابێت جگە لەوەی پێی دەوترێت بنووسێت و شایەتیش نابێت کەم و زیاد لە شایەتیدانەکەیدا بکات، ئەگەرنا زیان بە خاوەن ماف دەگات.

سێیەم/ نابێت نووسەر و شایەت زیانیان پێبگات و لەسەر نووسین و شایەتییەکەیشیان کرێیان نادرێتێ، خۆ ئەگەر زیانیان پێکەوت لەسەر خاوەن مافە کە قەرەبووی زیانەکەیان بکاتەوە، وەك زیانی دەستهەڵگرتن لە ئیش، یان کرێی رێگەوبان و ...هتد.

کردار (فعل)ی (لا یضار) بەپێی دوو ماناکەی یەکەم (مبنی للفاعل)ەو بنەڕەتەکەی (لا یُضارِرْ)ە بە فەتحەی رای یەکەم و پاشان لە جەزمکردندا (دغم)کراوەو را فەتحەی بۆ دانراوە لەبەر سوکیی فەتحەکە. بەپێی مانای سێیەم فاعیلەکە (مبنی للمفعول)ەو بنەڕەتەکەی (لا یُضارَرْ) بە فەتحەی رای یەکەم و ئیدغامکردن و فەتحەی را لە جەزمکردندا.

٣، هەندێك وا دەزانن فەرموودەی پەروەردگار (..فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ..) البقرة (٢٨٣) پێش خۆی سڕیوەتەوە کە فەرمان بە نووسین و شایەتیدان و بارمتەکردن دەکات، ئەم سێ ڕێگەیە بۆ دۆکیۆمێنتکردنی قەرزی دواخراو و گرێبەستی مامەڵەکردنە، ئەمەش هەڵەیە و تێکەڵکردنە لەنێوان سڕینەوە و تایبەتکردنی گشتییە، یان لەنێوان ئەو و کۆتکردنی ڕەهایەك، گشتییەکیان تایبەت کردووە، یان ڕەهایان کۆتکردووە، بەم مەرج و کۆتکردنە، کۆتکردنیش بە مەرجلە بنەما بنەڕەتییەکانە کە کۆدەنگی لەسەرە.

٤ـ ئەو وتەیەی دەڵێت: ئەم فەرمانانەی لەم دوو ئایەتەدا هاتوون بۆ چاکی (ندب)ە بە نیشانەی ئەو بژاردەیەی خودا دەفەرمووێت (..فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ..) البقرة (٢٨٣) وتەیەکی هەڵەیە لەبەر نەبوونی بژاردە لەم مەرجەدا، بەڵکو تایبەتکردنە ئەگەر فەرمانەکانی پێشوو بەگشتی دابنرێت، بە کۆتکردن دادەنرێت ئەگەر بە ڕەها ئەژمار بکرێت، هەروەها ئەوەی دەوترێت لە چێوەی سوکەڵەکردن و ڕووخسەتدانە ئەوەش هەڵەیە، چونکە واجببوون سەبارەت بە گرێبەست و قەرزەکە وەك خۆی دەمێنێتەوە و دەبێتە جێگەی جیاوازی و ناکۆکی، لەبەر ئەوەی شوێنی گرێبەستەکە وەك خانووبەرەو و پاپۆڕو ئۆتۆمبێل سامانێکی گرانبەهان و ئەندازەی قەرزەکەش گەورەیە بەشێوەیەك دەترسێت نەتوانرێت لە دۆکیۆمێنتنەکردنی ناکۆکی و جیاوازی لەنێوان گرێبەستکاران، یان میراتگرەکانیان دروست ببێت.

لەمەی باسمانکرد ڕوون دەبێتەوە کە حیکمەتی شێوەیی لە مامەڵە بازرگانییەکاندا پاراستنی مافی خەڵکە لە بەزایەچوون و دوورخستنەوەی ململانێ و ناکۆکییە.

تەوەرەی دووەم:
حیکمەتی مامەڵە جێگیرەکان

قورئـانی پـیرۆز جـەختی لـەو حوکمـە مامەڵەیـە داراییانـە کردووەتـەوە کـە پێشکەوتنی ژیانی ئابووری‌و تازە رووداوەکانی پێویستی مامەڵەی مرۆڤ لەگەڵ مـرۆڤ لـەبورای ئابوورییـەوە کاریگـەرییان لەسـەریان نییـە، جگـە لەوانـە ئـاوەزی مرۆڤـی سەرپشککردووە بۆ داهێنانی حوکمی ئەو مامەڵانەی کە بە گۆڕانکاری کات‌و سەردەم دەگۆڕێن‌و داواکارییە ئابوورییەکان‌و تازەگەرییەکانی گوزەران پێویستی دەکەن.

ئەو حوکمانەی کە لە قورئانی پیرۆزدا بە دەق جەختیان لێکراوەتەوە لەبارەی مامەڵەکانەوە بریتییە لە: حەڵاڵ‌و حەرام‌و وەفا بەو پابەندییانەی کـە لـە گرێبەسـتەو بەڵێندانەکاندا دەدرێن‌و گەڕاندنەوەی راسپاردە بۆ خاوەنـەکانیان، لـە دوو لقدا لـەم باسە دەدوێن:

یەکەمیان حەڵاڵی‌و حەرامی گرێبەستەکان.

دووەمیان بەشەکانی گرێبەست لەرووی شوێنەوارەوە.

داخوازی یەكەم:
حیكمەتی حەڵاڵ و حەرام
لە مامەڵە داراییەكاندا

پەروەردگار دەفەرموویت (..وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا..) البقرة (٢٧٥) مەبەست بە كڕین و فرۆشتن لەم ئایەتەدا هەموو ئاڵوگۆڕێكی داراییە كە پایە و مەرجەكانی تێدابێت و ڕێگرەكانی لێبەدەربێت و هاوسەنگییەكی نزیكی تێدابێت لەنێوان كاڵا ئاڵوگۆڕكراوەكاندا، مەبەستیش لە (سوو) هەموو ئاڵوگۆڕێكە هاوسەنگی تێكبچێت لەنێوان دوو ئاڵوگۆڕكراودا، لە لاسەنگیش مەبەست پێی لایەنێك لەسەر زیانی لایەنێكی دیكە قازانج بكات.

مامەڵە (البيع) لە فیقهی ئیسلامییدا واتایەكی گشتیی فراوانی هەیە، بۆیە بە دایكی گرێبەستە ئاڵوگۆڕییە دروستەكان دادەنرێت، بەشێوەیەك ئەوەی لە مامەڵەدا بەمەرج گیراوە لە هەموو گرێبەستێكدا مەرج و هەموو ماف و پابەندییەك لە گرێبەستدا ببێت دەبێت لەویشدا ببێت لەگەڵ توخم و حوكمی تایبەتی هەموو بە گوێرەی سروشتی تایبەتی خۆی.

مامەڵە بە واتا گشتییەكەی ئەم گرێبەستانە دەگرێتەوە:

١ـ ئەگەر نرخەكە كاش بوو بە مانا تایبەتە باوەكەی بە مامەڵە ناودەبرێت.

٢ـ ئەگەر نرخەكە كاش نەبوو بە ئاڵوگۆڕ، وەچە بە وەچە، بۆ گواستنەوە ناودەبرێت.

٣ـ ئەگەر هەردوولا كاش بوون بە حەرفكردن ناودەبرێت.

٤ـ ئەگەر نرخەكە دواكەوت بە زیادەخستنەسەر (النسيئة) ناودەبرێت.

٥ـ ئەگەر فرۆشراوەكە دواكەوت، بە سەلەم ناودەبرێت.

٦ـ ئەگەر هەردوو ئاڵوگۆڕكراو قەرز بوو، بە حەواڵە ناودەبرێت.

٧- ئەگەر فرۆشراوەكە قەرز بوو، نرخەكە ماڵینەی ئەو كەسە بوو كە لەسەریەتی، پێی دەوترێت گۆڕینەوە (إستبدال).

٨- ئەگەر جێگەی قازانجەكە بەرانبەر قەرەبووەیەك بوو كرێیە بەبێ قازانجیش خواستنە.

٩- ئەگەر هاوشێوەی نرخی یەكەمی فرۆشیاری یەكەم بێت پێی دەوترێت ئیقالە.

١٠- ئەگەر بە هاوشێوەی نرخی یەكەم بە غەیری فرۆشیاری یەكەم بێت پێی دەوترێت تولیە.

١١- ئەگەر بە هاوشێوەی نرخی یەكەم بوو بە زیادەوە پێی دەوترێت قازانج بە شەراكەت.

١٢- ئەگەر بە هاوشێوەی نرخی یەكەم بوو بە كەموكورتییەوە پێی دەوترێت دابەزاندن (وضیعة، محاطة، موضعة).

١٣- خۆ ئەگەر بەشدار بێت لە كڕینی هەندێك فرۆشراودا بە بەشێكی نرخەكە پێی دەوترێت بەشداریی.

ئەم چوارەی كۆتایی پێی دەوترێت فرۆشتنی متمانە، چونكە كڕیار متمانەی بە هەر قسەیەكی فرۆشیار هەیە سەبارەت بە نرخی فرۆشراوو تێچووەكانی، بۆیە فرۆشیار دەبێت بە دوور بێت لە ناپاكیو درۆ، ئەگەر نا قسەكانی بە خەڵەتاندن دەژمێردرێت.

حیكمەتی دروستیی گرێبەستەكان

گرێبەستە دروستەكان هۆكاری دەستكەوتنی سامانو موڵكدارین، داراییش پێویستییەكە لە پێنج پێویستییەكانی ژیان كە ئاینو ژیانو ناموسو سامانو عەقلن، هەر لاسەنگییەك تیایاندا كاریگەریی سەلبی لەسەر تاكو كۆمەڵگە دەبێت، لە بنەما گشتییەكانیشدا هەیە كە هەرشتێك بەرژەوەندییەكی پێویست لەسەری بووەستێت ئەویش پێویستە.

حیکمەتی حەرامکردنی سوود (ریبا)

سوو لە قەرزدانی خەرجیو بەرهەمواردا لە پێش ئیسلامدا بلاوبوو، پایەی سەرەکی ئابووری سەردەمی نەفامی بوو، هەروەك ئابووری ئەم سەردەمە، بەلام کاتێك رێنمایی ئاگاریو مرۆڤایەتی ئیسلام هات دەبینێت دیاردەی مامەڵەکردن بە سوو بووەتە نەخۆشییەکی کۆمەلایەتیو ئابووریی کەڵەکەبوو، بۆیە حیکمەتی شەریعەتی ئیسلامی وایدەخواست کە بە پلەبەندیی قەلاچۆی ئەم نەخۆشییە بکات، وەك بەکارهێنانی ماددەهۆشبەرەکان، ئیسلام بە عینادیو کتوپڕی کارەکەی نەکرد، بەڵکو نەرمیو رێگەی چاکسازییو بە چەند قۆناغێکی پلەبەندیی هەنگاوی نا تا گەیاندییە بنەبڕکردن.

جا لە قۆناغی یەکەمدا قورئانی پیرۆز رایگەیاند کە سوو هیچ پاداشتێکی لای پەروەردگار نییە (..وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رِبًا لِيَرْبُوَ فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُو عِنْدَ اللَّهِ..) الروم (٣٩).

لە قۆناغی دووەمیشدا قورئانی پیرۆز لە ژیانی جولەکە وانە و پەندێکی گرنگمان لەبارەی (سوو)ەوە پێدەداو دەفەرموێت (فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا) النساء (١٦٠)، بەلام لە قۆناغی سێیەمدا نەهی لەسووخواردنی زۆر دەکاتو دەفەرمووێ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ) (١٣٠) آل عمران.

لە کۆتاییدا دەگوازێتەوە بۆ قۆناغی چوارەم کە کۆتا قۆناغە و رێنماییە ئەخلاقییەکەی لەسەر سووخواردن تەواو دەکات، بڕیاری قەدەغەکردنی هەموو ئەندازەیەکی زیاد لە سەرمایە دەدات (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ، فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ البقرة (٢٧٩).

سوو دەردی کوشندەی ئەمڕۆشە کە زاڵ بووە بەسەر ئابووری جیهانی نوێدا و پەتەکانیشی ئاڵقاوە لە مامەڵەی مرۆڤەکان لە هەموو کونو قوژبنێکی زەویدا تا وای

لێهاتووە بە رای ئەوان بووەتە پایەیەکی بنەڕەتیی رێکخستنی ئابووری.

هەرچەندە زۆرینەی ئابوریناسان باوەڕیان بە خراپی و گرفتی سو هەیە، بەڵام لە دۆزینــەوەی جێگرەوەیــەك بــۆی دەستەپاچــەن، بۆیــە بــە ناچــاریەکی حەتمیانــە ئەژمارکردوە کە ناتوانرێت لێی دربــاز بــبین، لــە راســتیدا دەکرێــت ئــەم جێگرەوەیــە بدۆزرێتەوە کە ناوەرۆکی ئاراستەی ئاکاری ئیسلامیە بەم شێوەیەی خوارەوە:

یەکەم: گرتنەبەری یاسای قازانج بە شەراکەت بۆ چەکەکان لە وەبەرهێنانی بانقیدا:

بەڵگەنەویســتە زەرورەتــە ئابوریــە هاوچــەرخیەکان پێویســت بــە گرتنەبــەری پێکهێنــانی ســەرمایە دەکــات بــۆ بــەردەوامبونی چــالاکی ئــابوری و پێویســتیە پیشەسازییە نوێیەکان، کە هەمیشە لە گەشەسەندندان، بۆیە دەبێـت گلدانـەوەو بـە عــەمبارکردن هانبــدرێت، راهێنــانی خــەڵکیش لەســەر ئــەم هۆکــارە پێویســتی بــە دەســتکەوت هەیــە، ئــەم دەســتکەوتەش وێنەگــەلێکی جۆراوجــۆری هەیــە، کــە ئاسانترینیان وێنەی قازانجکردنە بەرامبەر بە دانانی پارە زیادەکەیان لــە بانقەکانـدا، ئەم قازانجەش لەم شێوەیەی ئێستادا بە سو حسێبەو نادروستـە، بـەڵام دەتوانرێـت سروشــتی ئــەم پرۆســەیە بگۆڕێــت و ئەنجامەکــە بپارێزرێــت لەرێگــەی قــازانج بــە شەراکەتەوە کە ئیسلام لە ئاراستە ئاکاریەکانیدا دانیپیاداناوە.

قازانج بە شــەراکەتیش پرۆســەیەکی ئــابوری یــە، ســەرمایەدار ئەندازەیــەك پــارە دەدات بە بازرگان بەرامبەر بەشێکی دیاریکراو لە قازانجەکەی، زۆر بێـت یـان کـەم،[1] وەك نیوە یــان ســێیەك یــان چــارەك... بانقــەکانیش لــەمڕۆدا خزمــەتێکی گــرنگ بــە کۆمەڵگە دەکەن کە ئەم خزمەتە شایستەی کرێیەکی گونجاوە.

---

[1] بروانە: الشرح الصغير للدردير مع بلغة السالك في مذهب الامام المالك: ٢/٢٢٦، وبدائع الصنائع للكاساني الحنفي: ٨/٣٦٠٢.

بانقەکان کاتێك سەفقەیەکی بازرگانی ئەنجام دەدەن یان حەواڵەیەك وەردەگرن بۆ کڕیارێك یان قەرزێك دەدەن و دەیبڕێرن یاخود کاری کۆمپانیایەکی پشکداری رێکدەخات و بۆیان دەنوسێت و بۆچونی هونەریان لەسەر بەرز و نزمی بازاڕ پێشکەش دەکات، هەموو ئەمانە کردارگەلێکی دروستن و شایستەی کرێیەکی گونجاون، ئەمەش دەبێت بەشێوەیەکی کۆمپالەی داڕێژرێتەوە کە گونجاو بێت لەگەڵ ئەو توانا هونەری و داراییەی کە بانقەکە بە خەرجی دەدات، هەروەها لەگەڵ ئەو مەترسیانەی کە رەنگە بکەوێتە سەری، بەڵام با لەشێوەی سودێکی جێگیردا نەبێت بەرێژەی ئەو قەرزەی کە پێشکەشی کردون.

هەروەها کاتێك بانق پرۆژەیەکی بازرگانی یان پیشەسازی یان کشتوکاڵی تەمویل دەکات شایستەی کرێیەکە لەسەر ئەو خزمەتەی کە پێشکەشی دەکات بەو مەرجەی سودێکی جێگیر دیاری نەکات کە لەبری قەرزەکەی داویەتی بە پرۆژەکە، جا سەرکەوتو بێت یان شکستی هێنابێت، بەڵکو پێویستە دیاریکردنەکە لەشێوەی بەشێك لە قازانجەکاندا بێت کە هەڵسوڕێنەرانی پرۆژەکە بەهیوان بەدەستی بهێنن و دروستیشە کە رێژەیەکی سەدی بێت لە قازانجە دیاریکراوەکە، بنەماکەشی رێکەوتنی هەردوولایەنەکەیە.

لە هەمان کاتدا پێویستە بانق پشکدار بێت لە مەترسیەکانی پرۆژەکە ئەگەر شکستی هێنا، جا ئەگەر پرۆژەکە بەرهەمدار نەبوو قازانجی نەکرد ئەوکات بانق بۆی هەیە قەرزە ئەسڵیەکە لە قەرزارەکان وەربگرێتەوە، ئەگەر کاڵاکانی پرۆژەکە دەربیهێنن، هەروەها ئەو خەرجیانەی لە پرۆسەی تەمویلی پرۆژەکەدا کردویەتی وەربگرێتەوە، مافی بانقەکەشە دوای ئەوە بە ئاگابێتەوەو وریابێت لەوەی کاتێك سەرمایەگوزاری دەکات تا توشی زیانێك نەبێت کە نارەحەتی بکات.

هەروەها بانق بۆ دڵنیابوون لە دەستخستنەسەری ئەسڵی مایەکەی و خەرجیەکان بۆی هەیە داوای بارمتەیەك لە خاوەن پرۆژەکە بکات، ئەم پرۆسەیە لە ناوەرۆکدا بەشداریکردنی وەبەرهێنان و وەبەرهێنان بە وەکالەتە، چونکە خاوەن پرۆژەکە

سەرمایەکەی بۆ خودی خۆی بە ئەسڵی و بە وەکالەت بۆ بانقەکە دەخاتە کار، بەرامبەر بەو سەرمایەیەی لێی وەرگرتوە.

جا ئەم پشکدارییە بە پێی بانق بە قازانج یان زیان بنەمای گرێبەستێکە لە گرێبەستە ڕێگەپێدراوەکان لە ئیسلامداو پێی دەوترێت گرێبەستی قازانج بەشەراکەت، سەرمایە لای لایەنێك و ئیش لای لایەنێکی تر دەبێت، بە یەکەم دەوترێت خاوەن سەرمایەو بە دووهەمیش دەوترێت هاوبەشکار، ئەمیش لەو گرێبەستانەیە کە ئەگەری قازانج و زەرەری هەیە، وەك هەموو جۆرە هاوبەشکارییەکان، ئەم قازانج بە شەراکەتەش دەگونجێت ڕەها بێت کە پەیوەست نیە بە کات و شوێن و جۆرێکی دیاریکراوی بازرگانی و پەیوەستیش نیە بەوەی لەگەڵ کێ مامەڵەی بازرگانی دەکات و هەر پەیوەستیەکی دیکەش، دەشکرێت بەیوەستی کۆت و پابەندی بێت، مەرجی دروستی قازانج بە شەراکەتیش ئەوەیە دەبێت پشکی هەردوو گرێبەستکار هەندەکیەکی قازانجی ناو بێت وەك نیوە یان سێیەك یان قازانج بۆ کەسێکیان و ئەوی دی بۆ ئەویان.

دووهەم: گرتنەبەری یاسای قازانج بە شەراکەت لەنێوان پارەدانەر و بانقەکاندا:

وا باوە بە تایبەت لە ڕژێمی سەرمایەداریدا، کە خەڵك پارەی زیادیان لە بانقەکان دادەنێن، ئەم دانانەش دوو شێوەیە:

أ- دانانێك نیاز پێی پاراستنیەتی لە شوێنێکی ئەمیندا.

پارەدانەر ناو بەناو پارەی لێ ڕادەکێشێت، ئەمەش لە نەریتی بانقدا پێی دەوترێت حسابی ڕۆشتو (پارەدانێکی داواکراو)، ئەمانە بانق سودیان ناخاتەسەر، مەگەر بە دەگمەن، بەڵکو کرێی بەرامبەری دەکەوێتە سەر بەرامبەر بە هەڵگرتن و پاراستنەکەی و کرێی دیکەی وەك ژماردن لە چەکێکدا، ئەم جۆرە پارەدانانە هیچ گرفتێکی تێدانیە قازانجی ناچێتە سەر.

ب- پارە دانانێك بۆ کاتێکی دیاریکراو:

لەم جۆرە پارە دانانەدا بانق مافی دەستکاریکردنی تێداهەیە لەو ماوەیەدا بەو مەرجەی کە کاتە دیاریکراوەکە تەواو بوو بیگێڕێتەوە.

لێرەدا بانق بڕیاری سود بە ڕێژەیەکی سەدی بۆ پارەدانەرەکە دەدات، ئەو بڕە پارانەش کە بەم شێوەیە دادەنرێن بانق بەڕێژەیەکی بەرز دەیدات بە قەرز بە موشتەریەکانی، ئەوانەی کە قەرزە بنەڕەتیەکەی کە لە سەریانە لەگەڵ سودێك کە لەسەریان دیاریکراوە، ئیدی بانق ئەم پرۆسەیە بەردەوام دوبارە دەکاتەوە، جا قەرزەکان بە هەمیشەیی لەم پارەدانراوانە دەردەهێنرێت و دواییش بۆی دەگەڕێتەوە، جا ئەم پرۆسەیە چ لە پارەدانەرەکەوە بێت کە لە سەرووی پارەبنەڕەتیەکەی خۆیەوە سودێکی کەمی بۆ دێتەوە، چ بۆ بانقەکە کە سودێکی زۆر بە موشتەریەکانیدا دەچەسپێنێت، ئەمانە مامەڵەی سوکارین بەبێ گومان و لە ئیسلامیشدا حەرامە، جا ئەو سودەی دەکەوێتە سەر پارەدانەر یان بانقەکە بەبێ پشکاریکردن لە هەموو مەترسییەکی وەبەرهێنانەکە، بەڵکو تەنها دەکەوێتە سەر قەر وەرگرەکە، کە خەریکی وەبەرهێنانەو ئەرکیەتی ئەو سودە بدات کە لەسەری دانراوە.

جا بۆ قوتاربونی هاووڵاتیان و بانقەکانیش لە کردەوە سوکارییەکان پێویستە یاساکانی قازانج بە شەراکەت پیادە بکرێت بەم شێوەیە:

أ- پارە لە بانقەکاندا دابنرێت بەنیازی ئاراستەکردن و بەکارهێنانی لە وەبەرهێنانە دروستەکاندا، ئەوکات پارەدانەران دەبنە خاوەندارابیەکەو پرۆسەکەش بە گرێبەستی قازانج بە شەراکەت دەبێت، بانقەکەش لای خۆیەوە هاوبەشە لەم گرێبەستەدا، پاشان بانقەکە پارەکە بەشێوەی قەرز پێشکەش بە کەس و دەزگاکان دەکات، ئەوانیش دەیخەنە پرۆژەی وەبەرهێنانەوە یان پرۆژەیەکی پێ فراوان دەکەن، بەو مەرجەی بانقەکە لەو قازانجەی ئومێد دەکرێت هەبێت یان ئەو زەرەرەی ئەگەری روداني هەیە شەریك بێت بە ڕێژەیەك کە هەردوولا لەسەری ڕێکەوتوون.

٣- لەسەری هەمووساڵێکی داراییدا، ئەگەر نەریتی بانقی کاتێکی کەمتری جێگیر نەکردبوو، بانق حسابێکی گشتگیری قازانج و زەرەری هەموو پرۆژە وەبەرهێنانەکان دەکات و ئەوەی دەمێنێتەوە یەکەمجار بانق خەرجیە گشتیەکان لەوانەش یەدەکیە یاساییەکانی لێ دەردەکات، پاشان ئەندازەی پازانجی شایستە بۆ هەر خاوەك پشکێکی بانقی دیاری دەکات، پاشان ئەوەی دەمێنێتەوە بەرێژەی پارەکە یان ئەوەندەی لە بانقدا دایانناوەو ئەو زەمەنەی کە لە بانقدایە بەسەر پارەدانەرەکاندا دابەش دەکات.

لەڕوی هونەری داراییەوە پێوانەیەکی دادگەریی کە بانقەکان رێوشوێنی بگرنەبەر بۆ وردەکاری دابەشکردنی ئەم قازانج و زیان و وردەکاری و دابەشکردنی قازانجی ماوە لەنێوان شایستەکان کە خاوەن پشکی بانقین و ئەوانەی پارەیان بەرێژەی جیاواز داناوە شتێکی نارەحەت نییە.

ئەم پرۆسەیەش هەرچەندە لەسەرەتاوە ئاڵۆزە، بەڵام ئاڵۆزیەکە وردەوردە دەکرێتەوەو سادە دەبێتەوە، هەموو ئەمانە بۆ ئەو قەرزانەن کە بەرهەمدار بن، پاشان ئەم پرۆسەیە لەم سەردەمی پێشکەوتن و تەکنەلۆجیایەدا ئاسانەو لەمەولاش بەهۆی ئەو پێشکەوتنانەوە ئاسانتر دەبێت.

سێهەم: کردنەوەی بانکی هەرەوەزی یان دامەزراوە هەرەوەزییەکان:

بۆ پێدانی قەرزی بەکاربەر بۆ ئەوانەی پێویستیان پێیەتی، بۆ خانوو دروستکردن یان هاوسەرگیری یان چارەسەری نەخۆشی یان لە وێنەی ئەوانە بەبێ قازانج.[١]

حیکمەتی حەرامکردنی سوو

سیستمی سوو خۆی کارێکی ناماقوڵە و دادگەریی قبوڵی ناکاتو لە ئابوورییدا مرۆڤ پێویستی پێی نییە، بەڵام حەرامبوونی سوو تەنها لەبەر ئەو هۆکارە نەرێنیانە

[١] بڕوانە: ملكية المال وحدودها في الاسلام– للدكتور عبد الله العربي: ص٨.

نییە، بەهۆکاری راستەقینە ئەمەیە سوو سیستمێکی زیانبەخشە بۆ مرۆڤایەتی، لە رووی ئەخلاقیو کۆمەڵایەتیشەوە.

لە رووی ئەخلاقییەوە:

ئەو کۆمەڵگەیەی تاکەکانی بە سوو لە نێوان یەکتیدا مامەڵە بکەن بەرژەوەندیی دەوڵەمەندەکانی ناکۆکە لەگەڵ بەرژەوەندیی هەژارە نەدارەکاندا، بۆیە کۆمەڵگەیەکی وەها هەرگیز لەسەر بنەمای هاریکارییو خۆشەویستی نامێنێتەوە، هەرەوەزو هاوکار هەمیشە خوارو مەیلە هەڵوەشاندنەوە دەڕوات، خۆ ئەگەر دیاردەی دیکە هاوکار بوو پێکهاتەکانی کۆمەڵگە تووشی ململانێو ناحەزییو پەرتەوازەیی دەبن.

لە رووی کۆمەڵایەتییەوە:

سیستمی سووخۆری مرۆڤ لەسەر ماددیبوونو ماددەپەرستیو چرووکیو چاوچنۆکیو دڵڕەقیو سیفەتە ناشیرینەکانی دیکە پەروەردە دەکات، پاشان تاکەکانی کۆمەڵگەی سووخۆری لەژێر کاریگەریی ئەم سیفەتەدا ئەندامێتی ئەرێنی کۆمەڵگە لەدەستدەدات، بەو شێوەیە هەرەوەزییو پشتیوانی نێوان کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی دادەڕمێتو پەیکەری کۆمەڵایەتی دادەڕزێت، ئەوکاتەی تاک هاوکارییو لێبووردەییو قوربانیینامێنێتو هەموو تاکێك بۆ خۆی دەژێت.

داخوازی دووەم:
فەلسەفەی وەفا بە پابەندییە داراییەکان

قورئانی پیرۆز بە دەق واجببوونی وەفا بە پابەندییەکانی سەر گرێبەستو بەڵێننامەکانی راگەیاندووە لەگەڵ گەڕاندنەوەی سپاردەکان بە خاوەنەکانیان (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ..) المائدة (١) هەروەها دەفەرموویێت (وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا) الإسراء (٣٤). دەشفەرموویێت (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا..) النساء (٥٨).

ئەمانەت لەم ئایەتەدا لە راسپاردەو سپاردن گشتییترە بە بەڵگەی شەرعی دادەنرێت لەسەر واجببوونی گەڕاندنەوەی راسپاردە داراییەکانو پابەندبوون بەم گەڕاندنەوەیە پێویستە ئەگەر خاوەن راسپاردەکان داوای بکەنەوە، یان نا، ئەگەر بەڵگەنامەیان پێ بێت، یان پێ نەبێت، مادەم ئەمانەت پێسپێردراوەکە دەزانێت ئەمانەتی لایە، جا ئەمانەت لەم ئایەتە پیرۆزەدا هەموو ئەرکێك کە دەکەوێتە سەر مرۆڤ بەرانبەر بە خەڵکی دەیگرێتەوە، لەبەر رووناکی ئەم پابەندییە داراییانە زۆرینەی زانایان گرێبەستەکانیان لە رووی شەرعییەوە کردووە بە چوار بەشەوە: (بەتاڵ، دروستی وەستێنراو، دروستی ئیشپێکراوی ناپابەند، دروستی ئیشپێکراوی پابەندکار)، زانایانی مەزهەبی حەنەفیش بەشی پێنجەمیان بۆ زیادکردووە کە گرێبەستی تێکچوو(فاسد)ە.

أ دابەشکارییە چوارییەکەی لای جەماوەری زانایان:

١ـ گرێبەستی بەتاڵ: ئەوەیە پایەیەك لە پایەکانی، یان مەرجێك لە مەرجەکانی تیادا نەبێت، وەك: شوێنەکەی بۆ مامەڵەپێکردن نەشێت، وەك: فرۆشتنی ئەو کاڵایانەی کە شەریعەت، یان یاسا مامەڵەکردنیان حەرامکردووە، وەك: مادده

هۆشبەرەکان، لەم جۆرە گرێبەستەدا هیچ پابەندییەك دروست نابێتو فرۆشیار ناچار ناکرێت فرۆشراوەکە تەسلیم بکات لەبەر هەمان هۆ.

حیکمەتی بەتاڵیی ئەم گرێبەستە: پاراستنی بەرژەوەندی تایبەت وەك: گرێبەستی کەسی ناشایستە، یان بەرژەوەندی گشتی، وەك: گرێبەستی پێچەوانەی یاسا و ئادابی گشتی وەك: فرۆشتنی ئەوەی مامەڵەی حەرامە وەك بەکرێدانی خانووبەرەیەك بۆ تیاترۆخانە و نموونەی دیکە.

٢- گرێبەستی وەستێنراو: ئەوەی بە دروستیی دەبەسترێت، بەلام بێ کاریگەرە (مافو پابەندییەکان) مەگەر لە دوای مۆڵەتپێدانی ئەوەی مۆڵەتی بەدەستە، هۆکاری وەستاندنی گرێبەستەکە زۆرن، بەلام هەموویان بۆ سێ هۆکاری سەرەکی دەگەڕێتەوە:

أ- نەبوونی دەسەلات (عدم الولایە) لە جۆری هەڵسوکەوتپێکردندا، وەك: هەڵسوکەوتی کەسی شایستە نوقسان (ناقص الأهلیە) لە شتێکی نێوان قازانجو زیاندار، ئەمە لەسەر مۆڵەتی سەرپەرشتیارەکەی وەستاوە ئەگەر مۆڵەتی پێشتری هەبێت، بەلام هەڵسوکەوتی قازانجدار کە قازانجەکەی مسۆگەرە، وەك: دیاری، بەخشین، بە موتڵەقی بەتاڵە، جا سەرپەرشتیارەکەی مۆڵەت بدات، یان نا.

ب- بێدەسەلاتی لە شوێنی گرێبەستەکە، وەك: فرۆشتنی ماڵی خەڵك بەبێ نوێنەرایەتی رێککەوتن، یان یاسایی، یان دادگایی، ئەمە لای زۆرینەی زانایان بەتاڵە، بەلام لای حەنەفیەکانو مالیکییەکان دروستەو لەسەر مۆڵەتی خاوەن ماڵ وەستێنراوە، یاسای وڵاتە عەرەبییەکانیش ئەمەیان وەرگرتووە، هەروەها شت کڕین بۆ خەڵك بەبێ نوێنەرایەتی پێشتر وەستێنراوە بە مۆڵەتی خەڵکەکەوە.

ج - بەستنی مافی غەیر بە شوێنی گرێبەستەکەوە وەك: فرۆشتنی ماڵی بارمتەکار، بەبێ مۆڵەتی بارمتەلاکراو لە فیقهی ئیسلامییدا لەسەر مۆڵەتی

قەرزدەر، یان قەرزدانەوەکە وەستێنراوە، هەروەها وەك: وەسیەتکردن بە زیاتر لە سێیەکی میراتیەوە زیادەکەی وەستێنراوە بە مۆڵەتی میراتبەرانەوە پاش مردنی میراتلێبراو.

حیکمەتی وەستاندنی ئەم گرێبەستە: پاراستنی بەرژەوەندی گرێبەستکارە وەك لە گرێبەستی شایستە نوقساندایە، یان پاراستنی بەرژەوەندی خاوەنی شوێنی گرێبەستەکەیە، وەك گرێبەستی زیادەکاری (الفچولی) یان پاراستنی بەرژەوەندی غەیرە، وەك لە فرۆشتنی بارمتەکراو وەسیەت بە زیاتر لەسێیەکی میراتی.

٣- گرێبەستی جێبەجێکاری ناپابەند: ئەوەیە بە دروستی دادەمەزرێتو کاریگەر دەبێت بۆ مافو پابەندییەکان، ئەمە لە یاسای رۆژئاوادا پێی دەگوترێت (گرێبەستی گونجاو بە هەڵوەشاندنەوە) وەك: فرۆشتنی ماڵێکی عەیبدار عەیبێك کە لە نرخی فرۆشراوەکە کەم بکاتەوە، یان سوودەکەی کەم بکاتەوە، هۆی ناپابەندی گرێبەستەکە زۆرنکە لەم باسەدا بواری باسکردنیان نییە.

٤- گرێبەستی جێبەجێکاری پابەندکار: ئەو گرێبەستەیە کە هەموو پایە و مەرجەکانی دروستبوونی جێبەجێکردنو پابەندی تێدابێت، پێناسەش دەکرێت کە پەیوەستکردنێکی ئیجابیە لەلایەن یەکێك لە گرێبەستکاران بەقبوڵکردنلە گرێبەستکارەکەی تردا بەشێوەیەك کاریگەرییەکەی لە گرێبەستکراو و لە گرێبەستکاردا بچەسپێت.

کاریگەرییەکەی لە گرێبەستلەسەرکراودا ئەوەیە گواستنەوەی موڵکداری هەردوو کاڵا ئاڵوگۆڕکراوەکەیە لە گرێبەستکاریەکەیانەوە بۆ گرێبەستکارەکەی دی، کاریگەرییشی (شوێنەواریشی) لە گرێبەستکاردا پابەندییەتی بە جێبەجێکردنی ئەوەی لە گرێبەستەکەدا دەکەوێتە سەری، ئەم کۆتەی (لەگرێبەستکاردا) من بۆم زیادکردووە، چونکە شوێنەواری گرێبەست مافو پابەندیە لە مافەکاندا سەیری گرێبەستلەسەرکراو و لە پابەندیشدا سەیری گرێبەستکار دەکرێت.

حیکمـەتی دروسـتی گرێبەسـتی جێبـەجێکاری پابەنـدکار: هـەمان حیکمـەتی گرێبەستەکانە بە شێوەیەکی گشتی وەك باسمان کردن.

ب- دابەشکاری پێنجی

زانایانی مەزهەبی حەنەفیو ئەوانەشـی هاوڕایـانن بەشـی پێنجەمیشـیان بـۆ چـوار بەشی باسکراو زیادکردووە کە گرێبەستی پوچەڵە.

٥ـ گرێبەسـتی پوچـەڵ: گرێبەسـتێکە لـە بنەڕەتـدا دروسـتە و لـە وەسـفەکەیدا نادروستە.

بنەڕەتی گرێبەست و وەسفەکەی چیین؟ [1]

لەو پێناسەی باسکرا ئەوە وەردەگیرێت بۆ گرێبەست کە بە پوختی سێ توخمـە (شێوازو گرێبەستکراو و گرێبەستکار)و بەدرێـژی شەشـە، چـونکە شـێوازی پێـدانو قبوڵکردنو گرێبەستلەسەرکراوی هەردوو کاڵا و گرێبەستکار فرۆشیار و کڕیـار تـوخم دەبن، ئەم توخمانەش کۆمەڵێك مەرجیان هەیە کە ئەمانەن:

١- وەك یەکی پێدانو وەرگرتن لە کاروبارە جەوهەرییەکاندا.

٢- پیدانو وەرگرتن گرێبەست لە یەك مەجلیسدا.

٣- ژمێرراوی (تعدد) گرێبەستکار بە حەقیقەت، یان بە حوکمی

٤- ئاڵوگۆڕپێکراوان لە یەکجیابنو لە بەخشینیشدا دیارییکراوبن.

٥- شوێنەکە دیارییکراو، یان قابیلی دیارییکران بێت.

٦- شوێنەکە قابیلی مامەڵەپێکردن بێت.

٧- شوێنەکە قابیلی تەسلیمکردن بێت.

ئـــەم حـــەوت توخمـــە بنـــەڕەتی گرێبەســـتن ئەگـــەر یـــەکێکیان بەدینـــەهات گرێبەستەکەیان بەتاڵە.

---

[1] بۆ وردەکاریی زیاتر بڕوانـە دانراوەمـان: الالتزامـات في الشـريعة الاسـلامية والقـوانين المدنيـة العربيـة: ١/١٤٩ وما يليها.

وەسفی گرێبەستیش بریتییە لە پێنج وەسف کە دەبێت لەگەڵ ئەم چوار توخمەی کۆتاییدابن:

١- جیاکاری، یان تایبەتمەندی کە رەگەزی (رازیبوون)ی لەسەر دەوەستێت پێویستی بە وەسفێکی تەواوکار هەیە کە دوور بێت لە زۆرکاری (الإكراه)، گرێبەستی زۆرلێکراو بەتاڵە، چونکە زۆرکاری وەسفێکی نادروستە.

٢- دیاریکراوی شوێنەکە، یان گونجاوی بۆ دیاریکرانپێویستی بە وەسفێکی تەواوکار هەیە کە دووربێت لە گزی، جا ئەگەر لە دیاریکردنەکەدا گزییەك هەبوو گرێبەستەکە بەتاڵە، وەکو: فرۆشتنی سێ سەر ئاژەڵ لەنێو ڕانێکی فرۆشیاردا بەبێ دیاریکردنیان.

٣- شوێنی گرێبەست بۆ تەسلیمکردن گونجاو بێت پێویستی بە وەسفێکی تەواوکار هەیە کە: دووربوونیەتی لە زیان، جا هەموو تەسلیمکردنێك زیانی یەکێك لە گرێبەستکاران، یان زیانی هەردووکیانی تێدابێت گرێبەستێکی بەتاڵە.

٤- شوێنی گرێبەستکردنەکە بۆ مامەڵەکردن گونجاو بێت پێویستی بە دوو وەسفی تەواوکار هەیە کە دووریيان لە سوو لە مەرجی پوچەڵییش.

لەسەر ئەو بنەمایانەی باسمانکردن هۆکارە سەرەکییەکانی پوچەڵی لا حەنەفییەکان پێنجە کە بریتیە لە زۆرکاری، گزی، زیان، سوو، مەرجی تێکچوو، بەڵام بە بڕوای ئێمە سوو بەشێکە لە مەرجی تێکچو و پێویست ناکات بە هۆکارێکی سەربەخۆ دابنرێت.

بنچینەی تێکچوونی گرێبەست:

تێکچوونی گرێبەست لای حەنەفییەکان بۆ سێ بنەما دەگەڕێتەوە:

یەکەم: جیاوازیکردنە لە نێوان بنەمای گرێبەستو وەسفەکەیدا وەك باسمانکرد، بە پێچەوانەی زۆرینەی زانایانەوە، چونکە ئەوان نادروستی وەسف وەك نادروستی بنەما دادەنێن و گرێبەستی پێ بەتاڵ دەبێتەوە.

دووەم: جیاوازییکردن لەنێوان بژاردەو رازیبوون کە بە پێچەوانەی زۆرینەی زانایانەوە دەڵێن: بژاردە دەستکرد نە بە هۆکار بە ویستێکی ئازادانەی پەیبەر، رەزامەندیش هەستکردنی رێکخستنی شوێنەوارەکانە لەسەر ئەو هۆکارانەی کە دەست بە هۆکار دەکەن، لەسەر ئەم بنەمایەش دەڵێن: بژاردە و رازیبوون لە پایە مەعنەوییەکانی گرێبەستن، جا ئەگەر پێکەوە هاتنەدی ئەوا گرێبەستەکە دروستە، ئەگەر پێکەوە بەدینەهاتن بەتاڵە، ئەگەر بژاردە دروستو رازیبوون بەتاڵو گرێبەستەکە تێکچووە، لەتی چوارەم کە کە وێنا نەکرێت دروستی رازیبوونو بەتاڵی بژاردەیە.

سێیەم: جیاکاری لەنێوان نەهی کردن لە خودی هەڵسوکەوتکردن، یان لە توخمێك لە توخمەکانی، لە نێوان نەهیلێکردنی لەبەر وەسفی پێوەلکاوی، زۆربەی زانایان دەڵێن: لەهەردوو حاڵەتەکەدا بەتاڵە، بەڵام ئەبوحەنیفە دەڵێ: لەو حاڵی یەکەمدا بەتاڵە و لە دووەمدا تێکچووە. وەکو گرێبەستی سووکاری کە لای زۆرینەی زانایان بەتاڵەو لای حەنیفەکان تێکچو(فاسد)ە کە ئەگەر سووخۆرەکە لە سووەکەی تەنازول بکات راستەوخۆ دروست دەبێت.

فەلسەفەی جیاوازییکردن لەنیوان بەتاڵو تێکچوودا لای ئەبوحەنیفە ئەمەیە:

ئەگەر لە بنەڕەتدا دروست بێتو لە وەسفدا نادروست بێتو راست بێت ئەوکات پێویستە یەکسانیی لەنێوان دروستی بنەڕەتیو وەسفەکەیدا بکرێت، ئەمەش پێچەوانەی لۆژیكو ئاوەزی دروستە، ئەگەر بەتاڵیش بن ئەوا پێویستە یەکسانیی لەنێوان ئەو و نێوان نادروستی بنەڕەتیو وەسفەکەیدا دروست بکرێت، دیسانەوە ئەمەش پێچەوانەی لۆژیكو ئاوەزی دروستە.

حیكمەتی جیاكاری لەنێوان بەتاڵ و تێكچوودا (الباطل والفاسد):

جیاكاری لەنێوان بەتاڵو تێكچوودا گرنگی گەورەی هەیە لەلایەنی زانستیەوە كە دەگەڕێتەوە بۆ زۆر شت، لەوانە:

١ـ پاراستنی بەرژەوەندی ئەوەی زیانی پێدەگات ئەگەر گرێبەستەكە بە تێكچوو دانەنرێت.

٢ـ گرێبەستی تێكچوو لەبەر مافی بەندە، ئەگەر هۆی تێكچوویيەكەی لادرا راستەوخۆ دەبێتە دروست، چونك گرێبەستی سووكاریی تێكچووە، لەبەر زیادەیەكی نادروست كە دەخرێتە سەری، بەڵام ئەگەر سووخۆرەكە دەستی لەو زیادەیە هەڵگرت راستەوخۆ دەبێتە دروست، جارێكی دیكە پێویستی بە هەڵپێچینەوە نییە، بەپێچەوانەی گرێبەستی بەتاڵەوە، چونكە ئەو هۆی بەتاڵیەكەیشی لەسەر لابرێت هەر نابێت بە دروست، بەڵكو پێویستە سەرلەنوێ دابڕێژرێتەوە دوور لە هۆكاری بەتاڵی.

٣ـ تێكچوویی لەبەر زۆركاریی وەك گرێبەستی وەستێنراوە، تێكچوویيەكەی بەمۆڵەت هەڵدەگیرێت لە پاش نەمانی شوێنەواری زۆركارییەكەی، چونكە وەستێنراوە لە بەرژەوەندی زۆرلێكراودا بووە.

٤ـ جیاوازییكردن لەنێوان تێكچو و بەتاڵدا زۆر لە مامەڵە داراییەكان هەرەس قوتار دەكات، چونكە بۆ گۆڕینی بەدروست تەنها لابردنی هۆی تێكچوویيەكەی بەسە، بۆیە خوالێخۆشبوو سنهوری دەڵێت: زانایانی یاسا زۆر ڕێز دەگرن لە ئەبوحەنیفە لەبەر جیاوازییكردنی لەنێوان تێكچو و بەتاڵدا، چونكە ئەم جیاكارییە هاوكاری دامەزرانی زۆر مامەڵەیە و لە هەرەس دووری دەخاتەوە بە گۆڕینی بۆ دروست پاش نەهێشتنی هۆی تێكچوویيەكەی.

٥ـ هاوسەرگیری بەتاڵ، نەك تێكچوو ئەم شوێنەوارە شەرعییانەی لێدەكەوێتەوە:

أـ رەچەڵەكی ئەو منداڵەی لە ئەنجامی ئەو سەرجێییەوە پەیدا دەبێت شەرعیە و هەموو مافێكی منداڵی شەرعیی هەیە و هەموو پابەندییەكانیشی لەسەرە، بەمەش ئایندەی منداڵەكە دەپارێزرێت، جا دووهاوسەرەكە بە تێكچووی

گرێبەستەکەیان زانیبێت، یان نا، یاخود تێکچوویەکە هەمووان لەسەری کۆکبن، یان.

ب ـ سەرجێیی لەگەڵکراو وێنەی مارەیی باو، یان کەمتر لەناونراو وەردەگرێت لەگەڵ وێنەی مارەیی باویشدا وەك هەندێك دەڵێن، ئەمەش لەبەر ئەو زیانە ئەدەبیە کە لە سەرجێییەکەدا کردوویەتی.

ج ـ سەرجێیی لەگەڵ کراو (عدە)ی لەسەرە بەپێی ئەو بنەمایەی کە دەڵێت (قازانج بە زەرەر) یان (زەرە بە قازانج) جا چونکە مارەیی دەکەوێت کەواتە دەبێت (عدە)ش بکێشێت بۆ تێکەڵنەبوونی رەچەڵەکیش ئەگەر ئافرەتەکە منداڵی دەبوو.

د ـ بەسەرجێگەییکردنی تێکچووی خزمایەتی دروست دەبێت.

هـ ـ پیاو و ژنەکە سزای تاوانی زینایان لەسەر نییە لەبەر بوونی رواڵەتی گرێبەستی هاوسەرگیرییەوە.

هەموو ئەم شوێنەوارانەی باسکران لە سەرجێهاوسەرگرێتی بەتاڵدا دروست نابن کە بە بەتاڵییەکە زانرا.

ئەوەش کە لەنێو خەڵکدا بڵاوبووەتەوە کە لای حەنەفییەکان جیاوازی لە نێوان بەتاڵو تێکچوودا نییە لە هاوسەرگیریو پەرستشەکاندا بەهیچ شێوەیەك راست نییە، تێکچوو لەو شوێنەوارانەی کە لەسەرجێییدا باسمانکرد لەو بەتاڵ جیایە.

هەروەها پەرستشی تێکچوو رەنگە لەبەردەم پەروەردگاردا لێپرسراوێتی لەسەر بکەوێت، بەپێچەوانەی بەتاڵەوە، بۆنموونە کەسێك حەز دەکات کە رۆژێك رۆژوو بگرێت جا رۆژی جەژن ئەو رۆژووەی گرت، ئەوە ئەو رۆژووەی تێکچووە، چونکە پشتی لە میواندارییەکەی پەروەردگاری کرد، بەڵام لێپرسراوێتی رۆژووگرتنەکەی لەسەر دەکەوێتو رۆژووگرتنی رۆژێکی لەسەر نییە، بەپێچەوانەی رای زۆرینەی زانایانەوە کە دەڵێن: رۆژووی بەتاڵ تەکلیف لانابات و پێویستە رۆژێکی دیکە بگرێتەوە، رای ئەبوحەنیفە پەسەندترە لەبەر بەهێزیی بەڵگەکەی.

تەوەرەی سێیەم:
سروشتی خاوەنداریێتی لە قورئاندا و حیکمەتەکانی

زۆر کەس وایان گومان دەبردو تائێستاش هەروا گومان دەبەن کە مافی خاوەنداریێتی لە ئیسلامدا مافێکی پیرۆزەو ملکەچی سنووردارکردن نابێت، سیستەمی ئابوورییش لە ئیسلامدا سیستەمێکی سەرمایەدارییە و لە تەکیدا ناکۆك نییە لە بەرانبەر ئەمەدا رایەکی تەواو پێچەوانە هەیە کە سیستەمی دارایی لە ئیسلامدا سیستەمێکی رێکە لەگەڵ بیری شیوعیەتدا.

لە واقیعدا هەردوو بۆچوونەکە پەرگیرن‌و واقیعی سیستەمی دارایی لە ئیسلامدا پشتیوانیان ناکات بەڵکو مافی خاوەنداریێتی بیرێکی سەربەخۆیە لە راست‌و چەپ، لەسەر خۆی وەستاوە، چونکە ئیسلام لە بیردۆزە و بنەما و مەبدەئەکانیدا لەسەروو ئەو سیستمانەوەیە کە دەستکردی مرۆڤت، خاوەنداریێتی لە ئیسلامدا ئەرکێکی کۆمەڵایەتیە.

سیستەمی دارایی لە ئیسلامدا سیستەمێکی تاقانەیە و جیایە لە هەموو سیستەمە کۆن‌و نوێکان، ئیسلام داندەنێت بە مافی خاوەنداریێتی بۆ هەموو ئادەمیزادێك تەنانەت بۆ کۆرپەلەش، دان بە مافی موڵکداریشدا دەنێت لە سوودوەرگرتن لە موڵکەکەی‌و تا ژیانی ماوە هەڵسوکەوتی پێوە بکات، هەروەها لە دوای مردنیش ئەو مافەی هەیە، وەك وەقفکردن تا وەسیەتکردن... مافی خۆیشیەتی لە هەموو دەستدرێژییەك بیپارێزێت، بەمەش ئیسلام جیاوازە لە رێچکەی کۆمۆنیزم کە دان بە خاوەنداریێتی تایبەتدا نانێت لە سەرچاوەکانی بەرهەمهێناندا.

هـەروەها یاسـای خاوەنـدارێتی لـە ئیسـلامدا جیـاوازە کـە یاسـای ئـابووری سەرمایەداری کە دان بە پیرۆزیی مافی خاوەندارێتی دا دەنێتو دانیش بە دەسـەڵاتی ڕەهای خاوەن موڵکدا دەنێت بەبێ کۆتو مەرج، چونکە ئیسلام کاتێك داندەنێت بـە مافی خاوەندارێتی تاکدا کۆمەڵێك کۆتو تەکلیفی پابەندی بۆ داناوە بـۆ دەسـتەبەریی بەدیهاتنی بەرژەوەندی گشتی.

جا ئەم کۆتو بەندو تەکلیفانە قبوڵی تەسکبوونەوەو فراوانبـوون دەکـەن، لەبـەر ڕۆشنایی پێویستییەکانی ئـەو کۆمەڵگەیـەی خـاوەن موڵـك تیایـدا دەژی هەڵکشـانو داکشان ڕووی تێدەکات، بەشێوەیەك ئەو کـۆتو بەنـدەو تەکلیفانـەی خاوەنـدارێتی تـاکی نزیکـەی وەك ئـەرکێکی کۆمەلایـەتی لێـدێت کـە خـاوەن موڵـك بـۆ خزمـەتی کۆمەڵگە جێبەجێی دەکات.

ئەمەش چونکە بەرنامەی ئیسلام بۆ ژیان گشـتگیرە، تەنانـەت پـەرستنەکانیشـی پەیوەستە بە ڕێکخستنی ئەو بەرنامەوەو کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەر ئاڕاستەکانی هەیە، دەستی ئادەمیزاد دەگرێتو هانیدەدات لەسەر ئەم بەرنامە ڕێگە بڕوات، لەبەر ئەوە ویستی پەروەردگار وەها بوو کە دوا ئاییندەستوورێکی گشـتگیری ئاکارەکـانی مرۆڤ بێتو بگەیەت بە ئاسۆی ژیانی هەموو تاكو کۆمەڵگەدا.

بەڕاستی ڕێنموونیە ئەخلاقییەکان لە ئیسلامدا، یان بـە واتایـەکی دی ڕێنموونیـە ویژدانییەکان، یان باوەڕییەکانی باڵی بەسەر ڕێکخستنی ئابووریدا کێشاوە، بڕیـاریش دەدات کە هەموو شتێك لەم بوونەوەرەدا پەروەردگارە کە دروستکاری ئاسمانەکانو زەوی نێوانیشیانە، ئەو ماڵەش لەبەر دەستی مرۆڤدایە راسپاردەیە کـە خـودا بـەوی سپاردووە، چونکە هەر خوا خاوەن موڵکە و مرۆڤ جێنشینی خودایـە لەسـەر زەویـدا دەبێت لـەو سـامانە سـوود وەربگرێـت تـا پێویسـتیی خـۆی پێـدەردەکاتو لەگـەڵ بەرژەوەندی ئەو کۆمەڵگەیەدا دەگونجێت کە تیایدا ژیان بەسەر دەباتو بەرژەوەندی مرۆڤایەتی بەگشتی.

ئەم بیروباوەڕە ئایەتی قورئانیی زۆر لە ناخی مرۆڤدا چاندوویانە وەك (ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ) الأنعام (١٠٢).

لۆژیکی مرۆڤیش دەخوازێت کە دروستکاری هەموو شتێك خاوەنیشی بێت، یان (..وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا..) المائدة (١٧).

یان (..لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ..) النور (٥٥).

هەروەها (..إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ..) الأنعام (١٣٣)

جا ئەم دەقانەو جگە لەمانەش بەڵگەن لەسەر ئەوەی ئەو ماڵەی کە لە بەردەستی مرۆڤدایە لە راستیدا ماڵی خودایەو ئەوان تەنها جێنشنو وەکیلن.

ئەم بیروباوەڕە ئایینیە بەم ئایەتانەو نموونەیان دەخوازێت کە مرۆڤ نیشتەجێی پەروەردگاریەتی لە هەموو ئەو سامانەی کە لایەتیو بەرپرسیارێتی ئەم جێنشنیەشی لەسەرە، بۆی نییە لە جێبەجێکردنی ئەو ئەرکو کۆتو بەندانەی لەسەریەتی سەبارەت بە خاوەندارێتی تاکیی لابدات، جا ئەم کۆتو بەندانەش زۆرن، گرنگترینیان هەشتن کە تیاندایە سلبیەو تیاشیاندایە ئیجابین:

کۆتی یەکەم/ کە ئیجابیە، کۆتکردنی خاوەن موڵك بە ناچارکردنی وەبەرهێنانی موڵکەکەی ئەگەر بەرهەمدار بوو.

ئەمەش تا وەبەرهێنانو گەشەکردن ریگەیان لێنەگیرێت لە چێوەی شەرعیدا بە شێوەیەك پێویستی ئەوانە دەکات کە دەیانژیەنێت بەبێ زیانگەیاندن بە کۆمەڵگە.

لەبەر ئەوەی ئیسلام دژی هەژارییەو قەڵاچۆکاریەتیو مرۆڤ هاندەدات بۆ پەرەپێدانی ئابووری لە چێوەی ئەو هۆکارانەی پەروەردگار رەخساندوویەتی بۆ سامان پەیداکردنو وەبەرهێنان، جا ئەگەر خاوەن موڵك موڵکەکەی لە وەبەرهێنان پەکخست ئەوکاتە دەسەڵاتدار دەسەڵاتی دەستێوەردانی هەیە ئەگەر بەرژەوەندی تێدابوو، دەشتوانێت ماڵەکەی لێوەربگرێتو بیدات بە کەسێك بەرهەمی دەهێنێت، ئەم حوکمە لەسەردەمی پەیامبەرێتیو خەلیفە راشدینەکان لە سەرەتای ئیسلامەوە جێبەجێکراوە.

پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت (لیس لمحتجر حق بعد ثلاث سنوات)[1]، (مولکهێڵەوە لەدوای سێ ساڵ مافی بە مولکەکەیەوە نامێنێت) مولکهێشتنەوە (الإحتجار)یش دەستگرتنە بەسەر زەوییەکی بێ خاوەندا بەنیازی زیندووکردنەوەی.

عومەری کوڕی خەتتاب لەسەردەمی خەلافەتەکەیدا فەرمووی (هەرکەس زەوییەکی زیندووکردەوە ئەوە هی خۆیەتی، مولکهێڵەرەوە لە دوای سێ ساڵ مافی نامێنێت) پاشان دەستی بە چەسپاندنی کرد کاتێک فەرمووی (ئەوی زەوییەکی بوو ماوەی سێ ساڵ نەیکێڵێت کەسێکی دیکە کێڵای ئەو کەسە شایستەترە پێی).

بیلالی کوڕی حارسی موزنی کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) زەوی عەقیقی پێدابوو خەلیفە عومەر پێیوت (پێغەمبەر ئەم زەوییەی بۆ ئەوە پێنەداوی کە لە خەڵکی دابڕیت، بەڵکو بۆ ئەوە پێیداویت تا چەندی لێدەتوانیت بیکێڵیتو ئەوی دی بگێڕەرەوە).

فەلسەفەی ئەم چەسپاندنەش دیارە جەختکردنەوەی ئیسلامە لەسەر بەردەوامیی وەبەرهێنانی سامانو مولك لەلایەن خاوەنەکەیەوە، چونکە موڵك لە بنەڕەتدا هی پەروەردگارەو مولکی کۆمەڵگەیەو بەردەوامیی وەبەرهێنانی بە قازانجی یەکەمجار بۆ خۆیو دووەمجار بۆ کمەڵگە دەگەڕێتەوە کە لە بەرهەمی ناوخۆیی نەتەوەییو سامانی نەتەوەی پێی زیاد دەکات.

هەروەها لەسەریشیەتی باشترین ڕێگا بۆ وەبەرهێنان بگرێتەبەر، چونکە ڕێنماییە ئەخلاقییەکانی ئیسلام لەسەر هەرکەسێك کە ئیشێك دەکات فەرزی دەکات کە ئیشەکەی بە ڕێکوپێکی جێبەجێی بکات، جا ئەگەر خاوەن موڵك بەدەستنەنقەست کارێکی کرد وەبەرهێنانی فەوتاند و سەرمایەکەی خۆی بەتاڵانبرد، سەرپەرشتیار بۆی هەیە لەو شێوازە نەزۆکە دەستی بگرێت بەرەو شێوازی بەکەڵك، هەتا دۆخی کۆمەڵگەو ئاستەکانی گوزەران پێوستی پێیەتی.

---

[1] ينظر: نصب الراية– للزيلعي– تحقيق محمد يوسف البنوري– دار الحديث– مصر: ٤/٢٩٠.

هەروەها ئەگەر ماڵو سامان لەبەردەستی تاقمێکی کەمی کۆمەڵگەدا کەڵەکە بوو ئەم ماڵو سامانەش لە سەرچاوەکانی بەرهەمهێنانێك بوون کە کۆمەڵگە لەسەری دەوەستێت، پاشان ئەم تاقمە دەستەوستانبوون لە وەبەرهێنانی بەشێوەیەکی باشو ئەم گرتنەوەیەش کۆمەڵگەی وەبەرهێنانەکە بێبەش کرد، ئەوکات دەسەڵاتدار (ولي الأمر) بۆی هەیە بەشێوەیەك کە زیان لە کۆمەڵگە لابداتدەستوەربدات، ئەمەش چەسپاندنی ئەم بنەمایەیە کە دەڵێت (زیانی بچووك قبوڵ دەکرێت بۆ لادانی زیانی گەورە).

سروشتی ئەم جۆرە دەستێوەردانەشی بە ناچاکردنیان دەبێت کە وەبەرهێنانەکەیان بە رێکوپێکی بکەن، یان بەشێکی سەرمایەکەیان کە دەستیان بەسەریدا دەشکێت لایان دەهێڵدرێتەوەو ئەوی دیکەی بە خەڵکانی دیکە دەدرێت کە قازانجی کۆمەڵگە بەکاربهێنرێت، بەڵام ئەمە پاش قەرەبووکردنەوەیان دەبێت بە دادگەرانە، چونکە قورئانی پیرۆز تەنها داوای چاکەی نەکردووە لەگەڵ هەژارو هەتیو و نەدارەکاندا بە دڵخۆشکردنی پاداشتی خودایی، یان ترساندن لە سزای پەروەردگار، ئیتر کاروباری ئابووری بۆ گەندەڵیو بێویژدانی خەڵك جێبهێڵێت، بەڵکو قورئانی پیرۆز لایکردووەتەوە بەلای چاکسازی سیستمی ئابووریو دارشتنی سیستمێکی ئابووری دادگەرانە.

ئەم ئەگەرە لەکاتێکدایە کە ئەو سامانە قەبەیە لە رێگەی شەرعیەوە دەستی ئەو تاقمە کەوتبێت.

خۆئەگەر بەشێکی، یان هەمووی بەرێگەی نادروست پەیداکردبێت، وەك تالانیو داگیرکردن، یان بەخشینی نادروست، لەم حاڵەتانەدا بەزۆر لێیان دەسەنرێتەوە بەبێ قەرەبووکردنەوە، وەك ئەو زەویە بەرفراوانەی بەدەست دەرەبەگەکانەوە بووە کە لە سەردەمی عوسمکانییەکانو پاشان لەلایەن ئینگلیزەکانەوە کاتی داگیرکردن لە بەرژەوەندی خۆیان پێیاندابوون، چونکە ئەو موڵکە راستە موڵکی دەوڵەتە، بەڵام سەرۆکی دەوڵەت، یان هەر لێپرسراوێکی دیکە بۆی نییە بەهیچ کەسێکی ببەخشێت

هەرچیەك بێت، جا ماڵی گەلیش بێت ئەوە داگیرکارییە، لەپاڵ ئـەوەش زەوییـەکانی عێراق ماڵی گشتیین، چونکە کاتێك کەوتنە ژێر دەسـەڵاتی ئیسـلام عومـەری کـوڕی خەتتاب (رەزای خوای لێبێت) وەك خەلیفـەی موسـڵمان کـردی بـە وەقفـی گشـتیی بـۆ هەموو گەل بەبێ تایبەتکردن بۆ تاقمێك.

کۆتی دووەم/ کە ئەرێنییە، ئەگەر سامانەکەی گەیشـتە ئاسـتی زەکاتلێـدەرکردن پێویستە لەسەری رێژەیەکی سەدی لێبدات بە هەژارو نـەدارو تاقمـەکانی دیکـە وەك لــە باســی زەکاتــدا وتوومانــە، خــۆ ئەگــەر خــاوەن ســامانەکە نەیــدا، سەرپەرشتیار (ولي الأمر) بۆی هەیە بەزۆر لێبستێنێت.

کۆتی سێیەم/ کە ئەرێنیـە، کـۆتکردنی ئـازادی خـاوەن موڵـك بەناچـارکردنی کـە بەخشینەکەی لەرێی خودا بەشێوەیەك بێت بەشی پێویستیی کۆمەڵگە بکات.

بەخشین لـەپێناوی خـودادا واتـە بەخشـین لـەپێناوی بەرژەوەنـدی گشـتیی کـە فەرزێکی پابەندکارە کە لە بنەڕەتدا سەرپشـکبوونە لـە سـنووری خۆیـدا، بـە مانـای ئەوەی دیارییکردنی ئەو بەشەی مرۆڤ لە ماڵەکەی خۆی لە پێناوی خوا و بەرژەوەندی گشتیی دەیبەخشێت دەدرێتە دەست ئیرادەی خۆیو ویژدانی، جـا جیهـادکردن بـە گیانو ماڵ لەپێناوی خودا و خواردنپێدانو تێرکردنی هەژارانو ئـازادکردنی کۆیلـە و چاکە لەگەڵ باوكو دایكو خزمان، هەموو ئەمانە لە ئیسلامدا ئەرکی دەوڵەمەندەکانن لە رێگەی بەخشینو زەکاتدانەوە، بەڵام بەخشین خۆی فەرزێکە لێقوتاربووبوونی نییە کە چەندین دەقی قورئانی پیرۆز جەختی لێدەکەنەوە، لەوانە أَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ البقرة (١٩٥).

بۆیە ئەو باجانەی دەوڵەت لە بەرژەوەندی کۆمەڵگـە دایـدەنێت لـەناو بەخشـینلە رێگەی خوادا جێگەی دەبێتەوە، چونکە کۆمەڵگەی ئیسلامی بینایەکی تـەواوکارە و بەشێکی بەشەکەی دی دەبەستێتەوە، لە پێویسـتییەکانی ئـەم تەواوکارییەشـە کـە کەرتە گشتییەکان کـە بـۆ کۆمەڵگـە گـرنگنو دەوڵـەت بـە نـاوی کۆمەڵگـەوە پێیـان هەڵدەسـتێت، کەواتـە هەرکـەس لـە کۆمەڵگـە بتوانێـت بەشـێکی ئـەم قورسـاییەی

لەسەرە، پاشان مەبەست لە باج وەگرتن لە بینشی ئیسلامەوە تەنها سامان کۆکردنەوە نییەبۆ کاروباری ئەو کەرتە گشتییانەو خەرجییەکانی دەوڵەت، هەرچەندە ئەمانە بەشێکی گەورەن لە دانانی یاسای باج وەرگرتندا، بەڵکو گرنگ ئەوەیە ئامێری یاساداڕشتنە بۆ چارکردنی ئەو سامانە زیادانە لە دەستی دەوڵەمەندانەوە بۆ چینی هەژاران، یان کەرتە کۆمەڵایەتییەکان کە لەبەرژەوەندی هەژاران بۆنیاتنراون، ئەم پرۆسەیەش هاوکاری دابەشبوونی ماڵو سامان دەبێت لە وڵاتدا بەشێوەیەکی دادگەرانەو دادگەری کۆمەڵایەتی لە دابەشکردندا پێدەچەسپێت.

لە پاڵ ئەوەشدا باجە داراییەکان هۆکارێکی سروشتین، بۆ رێگرتن لە هەڵاوسانی دارایی لە کۆمەڵگەدا بۆ ئەمەش قورئانی پیرۆز ئاماژە دەکات (مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ..) الحشر (٧).

کۆتی چوارەم/ کە ئەرێنیە، موڵکیەت لێسەندنەوە بۆ بەدیهاتنی بەرژەوەندی گشتی، شەریعەتی ئیسلامی دەسەڵاتداری سەرپشککردووە بۆ بەرژەوەندی گشتی بە دەستخستنی قازانجو دوورخستنەوەی زیان هەڵسوکەوت بکات، بەشێك قازانج دەستخستنی گشتی لێسەندنی بەشێکە لەو موڵکەی کە تاکەکان خاوەنیانن ئەگەر پێویستی کرد وەك: کردنەوە، یان فراوانکردنی جادەیەك، یان دروستکردنو فراوانکردنی دامەزراوەیەکی گشتی.

ئەمەش بەپێی بنەما گشتییەکان لە شەریعەتی ئیسلامییدا لەوانە (زیانی تایبەت قبوڵ دەکرێت بۆ لادانی زیانی گشتی) و (ناچارییەکان قەدەغەکراوەکان مۆڵەت پێدەدەن).

وەك پێغەمبەری خودا (ﷺ) و خەلیفە راشیدینەکان کردوویانەو کۆڕای زانایانی موسڵمانانیش لە سەرە، پێغەمبەری خودا (ﷺ) خاوەنداریتی تایبەتی زەویەکی وەرگرتەوە بەناوی (المربد) کردی بە کەرتی گشتی بۆ موسڵمانان بۆ جێبەجێکردنی دروشمە ئایینیەکان لەلایەکەوەو کۆبوونەوەی پێغەمبەر بە هاوەڵانی لەسەر کاروباری

تایبەتی، یان گشتی لەلایەکی دیکەوە.

عومەری کوڕی خەتتابیش (ڕەوای خوای لێبێت) خاوەندارێتی چەند خانوویەکی سەندەوە کە لە چواردەوری کەعبە بوون کە بەرژەوەندی گشتی پێویستی بە فراوانکردنی دەکرد، هەندێك لە خاوەن خانووەکان قبوڵیان نەکرد، بۆیە بەزۆر لێیسەندن و نرخەکەیانی خستە گەنجینەی کەعبەوەو لەوێ مانەوە تا خاوەنەکانیان وەریانگرتنەوە.

ئەم خاوەندارێتی لێسەندنەوەیە لە سەردەمی خەلیفەکانی دیکەشدا بەردەوام بوو، هەروەها خاوەندارێتی وەرگرتنەوە دەبێت لە بەرژەوەندی گشتیی و بەرانبەر قەرەبوویەکی دادپەروەرانە بێت کە موافیقی شەریعەتی ئیسلامییە.

لە برگەی دووی ماددەی (٢٣)ی دەستووری عێراقیدا هاتووە (دروست نییە خاوەندارێتی بسەنرێتەوە مەگەر بە مەبەستی سوودی گشتی بەرانبەر بە قەرەبوویەکی دادگەرانە، ئەوەش بە یاسا ڕێکدەخرێت).

هەروەها لە ماددەی (١٠٥٠)ی یاسای مەدەنی عێراقیدا هاتووە (دروست نییە کەس لە موڵکی خۆی بێبەش بکرێت مەگەر لەو حاڵەتانەدا نەبێت کە یاسا بڕیاری لەسەر داوەو بەو شێوازەش کە دەینەخشێنێ، ئەمەش لە بەرانبەر قەرەبوویەکی دادگەرانە دەبێت کە پێشەکی پێیدەدرێت).

کۆتی پێنجەم/ کە نەرێنیە، کۆتکردنی ئازادی خاوەن موڵك تا ناچار بکرێت سامانەکە بە زیانی خەڵکی دیکە، یان کۆمەڵگە بەکارنەهێنێت، لەسەریەتی بەکارهێنانی سامانەکەی، یان هەڵسوکەوتپێکردنی بەشێوەیەك نەبێت زیان بە تاك، یان کۆمەڵگە بگەیەنێت، ئەم پابەندکردنە نەرێنییەش لەم فەرموودەیەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) وەرگیراوە کە دەفەرمووێت (لا ضرر ولا ضرار) واتە: (نە زیان بگەیەنە و نە زیانت پێبگات).

کۆتی شەشەم/ کە نەرێنیە، کۆتکردنی خاوەن موڵك کە ناچار بکرێت نابێت گەشەپێکردنی سامانەکەی بە سوود، یان گزی، یان گلدانەوە (إحتكار)

وێنەکانیانەوە بێت، واتە: ڕێگا نادروستەکان.

واتـە پێویسـتە لەسـەری مامەڵـە نـەکات بـە یـەکێك لـەو تاوانانـەی ئـەمڕۆ لـەم شارستانیە مادیە نوێیەدا بەربڵاون.

جا لەو مامەڵەی سووکاریو ئیحتیکارو گزیکارییەی کە هەموویان حەرامن:

أ) سووکاریی لە گەشەپێدانی ئابووریيدا

پێشتر باسمانکرد سوو لـە سـەردەمی نەفامییـدابلاوبوو ل قـەرزدانی بەکاریقـەرو وەبەرهێنانـدا و پایەیـەکی گرنگـی ئـابووری نـەفامی بـوو، وەك ئـەمڕۆی ئـابووری هاوچەرخ، بەڵام ئیسلام بە چەند قۆناغێك قەڵاچۆی کرد.

ب) حەرامکردنی گزی (الغش)

کۆتێکی دیکە لەوانەی کە ئیسلام دایناوە ڕێگەگرتنە لە گزییکـردن لـە مامەڵـەدا، ئەوەتا پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرمووێت (من غشنا فلیس منا) واتە: ئەوەی گزی بکـات لە ئێمە نییە.

مرۆڤ بۆی هەیە چـۆنی ئـەوێت کـڕینو فرۆشـتن لـە کـاڵا، یـان دراودا بکـات، بـەو مەرجەی گزیان تێدا نەکات، جا ئەگەر کاڵاکەی عەیبێکی هەبوو لەسەریەتی ئاشکرای بکات، ئەگەرنا گزیە و قازانجەکەی حەرامە.

پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرمووێت (کڕیار و فرۆشیار سەرپشکن تا جیا دەبنەوە، جـا ئەگــەر راســتگۆ بــوونو عەیبــەکانیان روونکــردەوە ئــەوا بەرەکــەت دەخرێتــە مامەڵەکەیانەوە، خۆ ئەگەر درۆیان کردو عەیبیان شاردەوە بەرەکەت لە مامەڵەکەیاندا هەڵدەگیرێت.

ج) حەرامکردنی گلدانەوە (الإحتکار)

گلدانەوە لە زمانی عەرەبیدا هێشتنەوەی شتێکە بۆ چاوەڕوانکردنی گرانبوونی، لە شەریعەتیشدا کڕینی خۆراکە، یان کاڵایەکە کە خەڵك پێویستیەتیو هەڵگرتنیەتی تـا کاتێك گران دەبێت، پێغەمبەر (ﷺ) دەفـەرمووێت: (ئـەوەی کاڵایـەك دێنێتـە بـازاڕ (الجالب) ڕۆزیدارە، ئەوەش گلیدەداتەوە نەفرینلێکراوە) هەروەها فەرموویەتی (جگە

لە تاوانکار کەس گلناداتەوە)دەقی دیکەی زۆر هەیە دەربارەی حەرامبوونی گلدانەوە.

کۆتی حەوتەم/ کە نەرێنیە، کۆتکردنی ئازادی خاوەن موڵکە تا ناچار بکرێت دوور بێت لە شاردنەوەو زیادەڕۆیی.

ئـەم دووە هـەردووکیان دژ بەرژەوەنـدی کۆمەڵگـەن، شـاردنەوەو هاوێنـەی لـە هـەڵگرتنی دراوی کـانزایی (معـدنی)و کاغـەزی رێگـە دەگرێـت لـە جووڵـە و چـالاکی دەستاودەستکردنی دراویی کە پێویستن بۆ بوژاندنەوەی ژیـانی ئـابووری لـە هـەر کۆمەڵگەیەکدا.

حەبســکردنی ســامان پەکخســتانی ئەرکەکەیــەتی لــە فراوانکردنــی بــازاڕی بەرهەمهێنان‌و ئامادەکردنی هۆکارەکـانی ئـیش بـۆ کارمەنـدان، خـودا دەفـەرمووێت (..وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ) التوبة (٣٤).

مەبەسشت لە زێڕ و زیو هەموو دراوێکی کانزایی، یان کاغەزییە لەگەڵ هەڵگرتنی زێڕو زیویشدا با لەسەر شێوەی دراویشدا نەبن.

هەروەها شاردنەوە نەگونجاوە لەگەڵ رێنمایی ئیسلامدا کە مرۆڤ بەشی خـۆی لـە دونیا دەستبخات‌و لە خۆشییەکانی چێژێکی مەعقول وەربگرێت (وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّـهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا..) القصص (٧٧).

ئەوجا رۆچوون لە بەزایەدان‌و زیادەڕۆیشدا شـێوەیەکی رابـواردنی نالۆژیکیـە کـە رق‌و کینە لە چینە هەژارەکانـدا دروسـت دەکـات، ئـەو مەترسـییەی کـە تیاچـوونی کۆمەڵگەی لەهـەناودا هـەڵگرتووە پـەروەردە دەکـات، بۆیـە سەرپـەرشـتیار مۆڵـەتی پێیدراوە کە کۆت لەسەر سەفیهەکان دابنێت خودا دەفەرمووێت (وَلَا تُؤْتُـوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُـوهُمْ فِيهَـا وَاكْسُـوهُمْ وَقُولُـوا لَهُـمْ قَوْلًـا مَعْرُوفًـا) النساء (٥).

ئاینی ئیسلام لەنێوان ئەو دوو دژەدا هێڵێکی ناوەڕاستی کێشاوە.

ئەم مامناوەندێتیەی لە ئابووریدا لەم ئایەتە پیرۆزەدا تۆمارکراوە (وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا) الإسراء (٢٩).

دەقەکانی شەریعەتی ئیسلامی زیادەخۆشگوزەرانی (الترف) بە سەرچاوەس خراپە بۆ خاوەنەکەیو ئەو کۆمەڵگەیەش کە تیایدا دەژی دادەنێت، چونکە خاوەنەکەی پەلکێشی تاوان دەکاتو غیرەت دەڕووخێنێتو هێزەکان دەپووکێنێتەوە، پاشان ئەم تیاچوونو ئەشکەنجەیە تەنها تاکەکە ناگرێتەوە، بەڵکو ئەو کۆمەڵگەیەش کە رازیە لەو جۆرە کەسانەی تێدا بژین دەگرێتەوە، بە دەقی ئەم ئایەتە قورئانیە پیرۆزە (وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا) الإسراء (١٦).

ویستی خوایی لێرەدا زۆرکار (الجبریە) ناگرێتەوە، بەڵکو مەبەست پێی پەیوەستکردنی دروستبووەکانە بە هۆکارەکانیانەوە، واتە ئەگەر ئەو هۆکارانە کە بوونی زیادەڕۆکارانە لە رابواردندا (المترفین) لە وڵاتدا پەیدابوونو کۆمەڵگەش لێیان بێدەنگ بوو ئەوا بە دڵنیاییەوە بەرەو لەناوچوونو هەرەس دەڕوات، بەپێی سووننەتی خودایی لە دروستکراوەکانیدا، ئەم سووننەتەش گۆڕانکاری تێدا نییە، واتە: دروستبووەکان دەبەسترێن بە هۆکارەکانیانەوەو دروستبوونی ئەنجامیش لە دوای تەواوکردنی پێشەکیەکانیەتی.

کۆتی هەشتەم/ کە نەرێنیە، کۆتکردنی ئازادی خاوەن موڵك کە ناچار بکرێت ماڵەکەی نەقۆزێتەوە بۆ بەهێزکردنی دەسەڵاتی سیاسی لە بەڕێوەبردنی کاروباری دەوڵەتدا، چونکە بەم کارەی دەسەڵات ئاراستەی خزمەتی بەرژەوەندییە داراییەکانی وەردەگرێتو ئامێری حوکمڕانی بۆ تێرکردنی ئارەزووە تاوانیەکانی، بۆ زیاتر کاسبیکردن بەسەر چینو توێژەکانی دیکەی کۆمەڵگەوە، قورئانی پیرۆز بە دەق ئەم حوکمەی دەرکردووە کە دەفەرموێت (وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ) البقرة (١٨٨).

قەدەغەکردنی سامان بردن بۆ دەسەڵاتداران لێرەدا بەشێوازی گشتی هاتووە، بەرتیلی ئەو تاقمانەش دەگرێتەوە کە تەئیدکردنیان دەبێتە هۆکاری وەرگرتنی دەسەڵات.

کۆتی نۆیەم/ کە نەرێنییە، کۆتکردنی ئازادی خاوەن موڵك کە نابێت دەرچێت لە بەجێهێنانی واجبەکانی میراتیو وەسیەتکردن، بۆیە دروست نییە ئادەمیزاد میراتییەکەی لە ژیانیدا بۆ بەشێکی میراتبەرانی تایبەت بکاتو بەشەکەی دیکەی بێبەش بکات، گەر ئەمەی کرد کارەکەی بەتاڵەو لەدوای مردنی جێبەجێ ناکرێت، بەپێچەوانەی ئەوەی لە یاسای یەکێتی سۆڤیەتی پێشوودا هاتبوو، هەروەها بۆی نییە زیاتر لە سێیەکیماڵەکەی وەسیەت بکات، خۆ ئەگەر وەهای کرد، ئەوا جێبەجێکردنی وەسیەتکەی ئەوی لە سێیەك زیادە لەسەر مۆڵەتی میراتبەرانی دەوەستێت، هەروەها بۆی نییە وەسیەت بۆ لایەنێکی ناشەرعی بکات.

ئەمانە گرنگترین ئەو کۆتانەن کە لەسەر مافی خاوەندارێتی کەسیی دادەنرێن، لەگەڵ ئەمانەشدا ئەم مافە ملکەچی هەندێك کۆتی دیکە دەبێتەوە، وەك رێگرتنلە کێبڕکێ (منافسە) ناشەرعیی لەکاری بازرگانییدا، یان بینا دروستکردن بەشێوەیەك زیانی مادیی، یان مەعنەویی بە دراوسێ بگەیەنێت، هەروەها جگە لەوانەش کە رێنماییە ئەخلاقییە ئیسلامییەکان لەسەر خاوەندارێتی تاکی دایدەنێت.

پوختەی قسە: موڵکدارێتی رەها لە فەلسەفەی شەریعەتی ئیسلامییدا بوونی نییە، لەگەڵ گیانو بنەما و ئامانجەکانیشدا رێکناکەوێت، بەو شێوە جێگەی خۆویستی تاکی نابێتەوە کە زۆرجار لە بەکارهێنانی خاوەنداریدا دروست دەبێت.